

Ставрополь
2016

УДК 821.352.1-343.4
ББК 82.3(2=602.1)-406
С23

Абазашта алокIкIва. – Ставрополь, 2016. – Напа 316.
АгIацIщтра адызгалыз, апхъажва згIвыз, агIагвныргIвыгаква
йрыдынхалыз ЧкIала ПИтIа йакIвпI.

Ари агIацIщтра щатата йазалтI ТЫгв Владимир йазкIкIраква «Аба-
зашта алокIкIва» (1963), «ЛокI, локI, лакIвыца» (1968), «ЦIаракIвыжв
сакIвпI...» (1987). Ауат зымгIва йапхъахауата йадкIылата база апхъагIв
йнапIыцIашвигI.

АхальтIкIва зрытамамыз, агIвыща йалапшыз ЧкIала Гъаргъ йакIвпI.

Ахъкъа йану асурат згIвыз Быджъ Амир йакIвпI.

АсуратчпагIвчва: Нурмагомедов К.-М., ХIагIвындокъва М.

Акнига база литература йагъу агIвыраква шIыц-шIыц йгIацIщтхрала
Абаза-апсыуа уагIахъа ртшауацIыхра знархару адуней адкIылара «Алаша-
ра» йылнахыз апрограма архъйара апкъ йтата йгIацIщтIтI.

ISBN

© АНО «Алашара»

© ООО «Бюро новостей»

Ставрополь
2016

УДК 821.352.1-343.4
ББК 82.3(2=602.1)-406
С23

Сказки Абазашты. – Ставрополь, 2016. – 316 с.

Составление, вступительная статья, примечания П.К. Чекалова.

Основу книги составила абазинская сказочная проза, вошедшая в изданные В.Б. Туговым фольклорные сборники: «Сказки Абазашты» (1963), «Сказка, сказка, сказочка» (1968), «Царакуж я...» (1987).

Абазинский читатель впервые имеет возможность познакомиться со всеми изданиями В.Б. Тугова, собранными под одной обложкой.

Издание предназначено для детей и взрослых.

Редактор, корректор – Г.К. Чекалов.

Дизайн обложки – А.А. Биджев.

Иллюстрации – К.-М. Нурмагомедов, М. Хахандуков.

Книга издается за счет средств Международного объединения содействия развитию абазино-абхазского этноса «Алашара» в рамках программы переиздания лучших абазинских книг.

ISBN

© АНО «Алашара»

© ООО «Бюро новостей»

Апхъажва

Тыгв Владимир литературадырыгІта акІвпІ йыхъыз шбергъльу. Цабыргыта, ауи йгІвыра хъадаква хІуагІахъа рлитература йазынархан, ауаса Володя ашІалахІварагы ймачІымкІва дазынхатІ – Тобыль Тольыстан йгІаджвыквциІаз ауыс найырдазахуата хазкІІракІ адуней йгІаквйжътІ: «Абазашта алокІква» (1963), «ЛокІ, локІ, лакІвыща» (1968), «ЦаракІвыжв сакІвпІ...» (1987). Володя йнапІы йгІацІцІтІ абаза фольклор йазынарху, ауи амагІны алзыргауа амонография дугъи: «Асквшышвква рхъмаштылри руасаражври» (Память и мудрость веков. – 2002). Ауи акІвпІта, Тыгв Владимир абаза литературадыррагІваца гъакІвым зыщата щтІайцІаз – абаза шІалахІвара азкІІрагы йкъару ймачІымкІва йалапІ.

Ари асквш ахъа Тобыль Тольыстан йазикІкІыз абаза турыхква зымгІва йара книгагІта йшгІацІхІщтхыз апшта Тыгв Владимир йчІвквагы шІыц-шІыц адуней дырбара атахъыта йщаквдыргылтІ Абаза-апсыуа уагІахъа ртшауацІыхра знархару адуней адкІылра «Алашара» ауысхагІвча.

Ари ауыс аргваныта хІанадгыл датша чпачІвквкІгы гІахъвацІцІтІ. Ажва ахъазла: «Абазашта алокІква» рпны «Ауат рыцІа йдууызйа?», «АдгылрхарджгІви аквуджъми», «Амшви абаги» – хІва рыхъызта хлокІкІ урынйитІ. Ауат Тобыль Тольыстан йкнига йалашвахъатІ йгы ауи ахІатырла ари азкІІра йалхІхитІ.

Ауи акІвымкІва, «ЦаракІвыжв сакІвпІ...» апны «Абазашта алокІкви» «ЛокІ, локІ, лакІвыци» йрыншвалыз ашІалахІвара зигІваква атагІаушІашвахитІ. Ауат зымгІвагЫи зны-зындза йахЪахІрыстІ.

КІыдата хІрыквгІашІасра атахЪыпІ «ЛокІ, локІ, лакІвыци» «ЦаракІвыжв сакІвпІ...» йрылашваз асаби шІалахІвараква, арыхЪваргаква, ахЪваршцаква. Ауат ари агІацІштра ажанр хЪада (алокІква) йгЪрыквшвум, ауи йгІалцІла йалхІхтІ, ауаса ауат Батал КЪасей йрыхІазырта сынчІва йгІацІцІыз азкІкІра «Абаза саби литература» йалашватІ.

Йара ауи алахЪхитІ атурых «Хан-Заубыди Аталыкъ-нашхыйи». Ари шІалахІвара гІальаматдзапІ йгЫи ТЫгв Владимир йгІвыраква рпны акІвымкІва датша зджЪарагЫи йгЫгІауынйум! Ауаса йаЪазтынгЫи, ари агІвырагЫи акнига йалхІхра атахЪыта йхІпхЪадзатІ: ауи ажанрла анартква йырзынарху ахабарква рыцІа йраргванпІ, ауи ахЪкъачІвыла абаза нарт эпос книга кІыдата йангІацІхІштуа ауаЪа йалахІцІара хІгвыгЪапІ.

Арат ауысква йрыццауата датшагЫи закІы.

АзкІкІраква «Абазашта алокІкви» «ЦаракІвыжв сакІвпІ...» азакІ азакІ гІаунаргвалашвахуата гІвлокІкІ рныпІ: «Мышвпа-Батыр» йгЫи «Айныжвпа». Ауи акІвымкІва, ауат агІвбагЫи Тобыль Толыыстан йаницІаз алокІ «Батыр» йашІырпшыхпІ. Ауаса йаЪазтынгЫи, ауат агІвбагЫи азкІкІра йгІалагІыжЪтІ, йауа ухІварыквын, ауат йызлаквшвауа акІвымкІва йызлапшымгЫи рылапІ. Йара ари ашвхІаусыгІвала йгІаныгІыжЪтІ йашІырпшкву «АхЪацІабири» («Абазашта алокІква») «АхЪацІари ахЪамабири» («ЦаракІвыжв сакІвпІ...»).

Ауи акІвпІта, ари агІацІштра апны тшадыркІылитІ ТЫгв Владимир йкнигаква йгІарылцІыз, ауи йапхЪала абаза бызшвала адуней йгІаквмылсыз алокІкви атурыхкви.

Бзила швгІалалтІ абаза локІква рдуней джЪащахЪва!

ЧкІала ШитІа.

ТузымбиргIа рща шырхахыз

ЩардацIтIари акIвшищтара. ЩардацIтIари гIаншищтара.

Апша пстхIва щарда нкъвнацахъатI. Адунейгъи йыквцIхъатI уагIа щардагIв. Ауаса ТузымбиргIа рща шырхахыз ахабар сквщарда цIтIта йгIаныкъвитI. Абар, швгIадзыргIвы сара йшвасхIвуаш ахабар – ТузымбиргIа рычкIвын йща шихахыз ахабар.

Къасботи Къамботи – хIва йрыпхъауата кыткI апны гIвайщчва бзазун. Ауат ахщакIгъи дрыман. Рахща акыт ахI дитагвжван. Ауди Шахидат – хIва йлыпхъун. Датшагъи кыткI апны Къамботи Къасботи йрайщчвата ХIвсини Ислъами – хIва йрыпхъауата гIвуджъ бзазун. Ужвы ХIвсини Ислъами ныгIжъпIта Къамботи Къасботи хгIарыквчважвапI.

АгIапын ангIатал ахI йуагIа чвагъвара йамцIиштуан. АуагIа зымгIва анамцIыцI ахI йуагIа апны Къамботи Къасботи гIазшIтын араса райхIвтI: «Швара ачвквагъи акIватанквагъи нашвахвта чвагъвара швца. Ари алыгажвгъи швара дшвыгIвзапI. Ари акыт адзакIа йыкву архъа швчвагъва» – хIва.

Къамботи Къасботи ахI йхIваз йадгылын алыгажвгъи дгIарахвын чвагъвара йцатI. Къамбот араса йхIватI: «ШвгIай, ари архъа хпата йагIвхIшвыршата йхIшвырчвагъва» – хIва. Алыгажв – «Йзамуайа! ШвгIай, йагIвхIшвырша», – йхIван дадгылтI. Къамбот далаган архъа хпата йагIвишатI. «ШвгIапшы, анхагIвчва, швгIайта дасу уырхъа нахвта йчвагъва», – йхIватI Къамбот ашара даналга. Алыгажв зынла дгIацIрытI: «Сара сырхъа рыцIа йщардапI! Сара ауаса йгъсчвагъвушым» – хIва. Къамбот йаща дипшын: «Алыгажв рыцIа ймачIпI йытра атахъу», – йхIватI. Ауаа Къасбот дгIалагахын архъа пщбата йагIвишахтI. АххвыкI Къамботи Къасботи йнарахвын, ахъвыкIгъи алыгажв йырттI.

Ауаса йанырчпагъи алыгажв дгъымразхатI, дцIыруа даталагахтI: «Сара счIвы рыцIа йщардапI! Сара ауаса сгъчвагъву-

шым!» – хІва. Къамбот алыгажв тшизынайырхан араса йхІватІ: «Йануымуазара, алыгажв бзи, ура учІвазла, адгъыл зымгІва хІара йхІчвагъвапІ» – хІва. Алыгажв ауыгъи гъыымуытІ: «Сара чвагъвара сГайызтын счвагъвуштІ!» – хІва дцІыруа даталагахтІ.

Къамботи Къасботи знымГІалуашыз йыгъзнымГІалхъаз гІвычІвГІвыскІГъи акыт дгътамызтІ. Ауат рапш акъылыи намыси йымата ауи асахІат акыт гІвы дгътамызтІ. Ауаса ари алыгажв аган дыргатІ, аура дырган – йынГІалныс амаль гъырмаутІ. Щарда йырчхІатІ айщчваква. Ауаса псайспа-псайспа Къасбот йща гІахъалуа йалагатІ. Алыгажв йырхІвалакІГъи данадымгыл Къасбот акІватан йалаз акъру¹ гІалихын даннакша алыгажв гІвбата дагІвишатІ. Къасбот йчпаз дацІархІахын акъругъи йнапІыцІа дгыланхатІ. Аудын мчы анымГІвайсуаз Къамбот йыла аквшватІ. АчІвылала дкІапшыхын – алыгажв гІвбата дагІвшата дщІапІ. Къамбот зынла дгІачІвагІгІатІ: «Ай, саща, йучпаз гъамуытІ! Ужвы хІара хІнапа йаквнахІыргата акыт хІшпаталхуаш? АлахІ-алахІ, йакІвымыз хІчпатІ, алыгажв дхІымхъаштІ!» – хІва. Къасбот ажвакІГъи гъихІвум, йара дшгылаз дгылапІ. Къамбот датагІацІырхтІ: «Унай ласылас, алыгажв дыцІахІцІапІта абна хІылалхпІ!» – хІва. Къасбот дгыланхан дгылапІ – йчпара гъидырхуам. Къамбот дгІапщІаствІ, алыгажв дгІащтІихтІ, акъыж дтайцІан ачвква дГарыхъхтІ. Абари апшта алыгажв дыцІайчвагъватІ. УадыргІвана ласылас йгІайхІватІ: «Унай ласылас, зджъакІы хІГІарымбаскІва» – хІва. Къамботи Къасботи ачвквагъи нарахвын – уахъЧІвагъи йцитІ, уачІвгъи йцитІ – абна йылалхын йбзазауа йджвыквылхтІ. Къамботи Къасботи абна йъалаз йшварацуанта йГІаршуаз ажъы рфун, ачвагъи ршвырцІун.

Ауат агІвайщчва ауагІа йГІарылалхырныс рхъа йачвпхашумцара чІакъхІва хысквша абна йылан. Акыт йтабзазауа рахща лгвы акъвпитІ, лайщчваква ъану гъылдырам. Йанамудзах лхъацІа дйыхІвауа далагатІ: «Марджъа, амаль кІара амахызтын сайщчваква абна йылауымрыдзын» – хІва.

1 Къру – акІватан ацІарара, урышвлa – лемех.

Щардала дйыхІвумцара йхъа анилыркъычІ йща ахъвхъвахІва йгІашытІ.

АхІ йтагвжва ажва пшдза лайхІвын дашІайрыстІ, ауаса йара йгвы гвымхарала йырчвын. Ащымта ахІ йайсчва гІазшІитын араса райхІвтІ: «АчІвыла ацІгІва йаъазтынгы, ажвгІванд ахъ-ахъ йыквызтынгы арат агІвайщчва гІашваута йгІажвгх» – хІва.

Ащымта айсчва джвыквылтІ. Ауат йымкъвахуата Къамботи Къасботи ьалаз абна гІараутІ, йцІрытІ. Ауат ажва пшдзата йырхІвауа зымгІва агІвайщчва йрагІитІ, ауаса ауат абна йгІалдахра швабыж йбаргвын.

Къасбот араса йхІватІ: «Унай, сача, хІылштх ари абна, хІыркуазтынгы алыгажв дызщыз сара шсакІву схІвахпІ. Сара сыхъазла ура джабагІа ууырбитІ». Къамботгы дгІамцІасын араса йхІватІ: «Момо, ура ауаса уымхІван, ауи гъхъацІарам. ХІыршуазтын – агІвыджьгы хІацырщргІатІ, унай, хІылцІхпІ».

Абар Къасботи Къамботи абна йгІалцІхтІ, агІвыджьгы акыт йгІаталхтІ. Арат агІвайщчва ьагІайхыз ахъазла ахІ чаражвра ду рзичпатІ. Ауаса йгвы гвымхаран йтаз. Къасботи Къамботи йычвхырныс йштІалхтІ. Ащымта, йгІамшадзаскІва, Къамбот дгІашІыхан араса йхІватІ: «Эй, Къасбот, уща шухахуаш ура йудырпІ, сара шамуыхуаш йахъа сыла пхызта йыцІстІ». Ауи анихІвуз азаман ахІ йайсчва агІвайщчва зыгІвназ атдзы гІакІвдыршахъан. Къамбот дгІаджвылцІра йгвалата ашв ангІайтІы йхъапахъбырг хыкІ гІаквшван дгІахъышвттІ. Къасбот дгвжважваъаджытІ, дгвмачІитІ, ауаса йчпахрызйа?

Атдзы апщхъатакІлагы ахква гІаквырпсауа йалагатІ, ауаса ахъацІара швара гьадырам. Къасбот дгвжвайын дгІаджвылшвттІ. Ауи дахъапшлакІгы ахІ йайсчва йзыгІатрысуан. ЙцІыхъвахуата ауи дангвжвай чвымлакІ гІайнапІыцІашватІ. Ачвымла гІвнапІыкІла йкІын дкшауа даналага ухъасхъа ззырхІвуз апшта йамцІицатІ. УадыргІвана ачвымла кІайрышвын йаща йхъвади дазгІайхтІ. Къасбот йаща днаихвын абна йьалаз апны дазгІайхтІ. Ауат абна йанылаз Къамбот цІлакІ бзидздза йбалун. Абар Къасботгы йаща ауи ацІла ацІахъ апны

дыцІайцІахтІ. Ауи йаща дгІайкъвыцІхырныс йгвы гьамуазтІ, ауаса йхъа амаль йбахра атахъын.

Йуысква зымгІва данрылга Къасбот райша ахІ йпны дгІайхтІ. Ашв гІайтІыта даннашыл араса йхІватІ: «АхІ, ахІ бзи, йгІаунатІа – саша дыдуырщытІ? Сахша лпшырта счпитІ, ауи акІвмызтын сара уара уахъваквысхрын». Ари ахІа йымхІвауата Къасбот дгІаджвылцІхын йхъа ахъанархазла дджвыквылхтІ. Къасбот йажвакв ахІ йгвы швабыжта йыцІалтІ, ауи швабыж йлакъырдыта йбатІ арат ажвакв. ЙарасахІат дызнапІыцІаз йпны тшыгІвкІ дищтитІ. «Ласылас швгІайпыралта дшвкІы – хІаджъраткІ швкыт днаталитІ» – хІва йайхІвын.

КъасботмыгІва йхъа наркъвы дшымгІвайсуаз зынла дыркІытІ. Ауи йызнийыз йымдыруата дырган атутанакъ-тара дтадрышвтІ. Къасбот дъатадрышвыз уагІашвыгІвкІ тан. Азаджв урылцІта кІыдата дчІван, анахъанат зымгІва йа-разджъара йалачІван. КІыдата йчІваз азаджв араса йчпалун: ауагІашвкІ рыуа заджвы дгІарылидунта закІ йайхІвуан. Ауи йайхІвуаз ймырзачІакІва амаль гьамамызтІ. Ауи йшитахъ-дзу атутанакътара дтыцІра атахъын. Ажва амшырквын, ауи дгъызтымцІтІ. Ауи асхъан кІыдата йчІваз аунашвачпагІв дгІагылуанта йызтымцІыз дамуыхындзкІъара дизакуан. Абари акІвын Къасбот дъаташваз атутанакътара шаъаз.

Зны Къасбот йкъазу гІадзан аунашвачпагІв дызшІиттІ. «Ари апшта йшутахъдзу утыцІта абарат ауысква рзачІа» – хІвата йангІайайхІв Къасбот араса йхІватІ: «Сара ари атутанакъ-тара сызтыцІуашзарквын уара уыунашвадъагъи стыцІрын» – хІва. Къасбот арат рапш ажва ангІайшыцІ аунашвачпагІв дгІаштІчІван дгІайысуа далагатІ. Къасботгъи дыззыркІыз йымдыруа йща гІашуа адуней дыквын. Ауи аунашвачпагІв дгІайахвтІ аджъахашва данаквикъъа дпсымкІва-дбзамкІва дгІанижътІ. АунашвачпагІв аджъахашва данаквкъъаха абыжъ ду йгаз ачІапщагІвчва йрагІатІ. Ауат зынла атутанакътара знапІыцІазгъи дрыцта йгІаххылтІ. ЙазцІгІатІ: «Ари йуа?» – хІва. Заджвгъи закІгъи йымхІваскІва Къасбот – «Сара сакІвпІ

ауи ауаса йзызхаз», – йхІватІ. Къасбот закІгъи гІайарымхІвуата дджвылырдатІ. Къасбот йшІахъа йгІанарбун йща шгІашуаз, ауи йгІалцІла атутанакътара знапІыцІлаз дшван ахІ йпны дыдйырцатІ. ЗакІгъи йачвымшвуз ахІ зымгІва йалыргата йгвынгІвындзыкІъара Къасбот дицІгІатІ. Къасботгъи ауыс шаквшваз зымгІва закІы алымыршвтуата йгІайхІвахтІ. УадыргІвана ахІ дгІагылтІ, Къасбот тшгІайыкІвйыршан ара-са йхІватІ: «Уан хъацІлата угІалритІ, сара ужвужвы тшыкІ уызгІадсерыдпІта ухъа ахъанархула уца!» – хІва.

Щарда йымкъвахуата тшыкІгъи йызгІардын Къасботгъи дгІаджвыквылхтІ. Къасбот йайщчваква ъату акыт дцахра йгвалата дшымгІвайсуаз рахвхчакІ дйынйатІ. «УбзахІвытІ, арахвхча бзи!» – йхІван Къасбот ауи днайыдгылтІ. «Уа бзи убатІ, угІайгва!» – йхІватІ арахвхчагъи. «ТузымбиргІа ХІвсин дъатабзазауа акыт хъараркІвума?» – хІва дазцІгІатІ Къасбот. «Абар араъа йгъхъарахым, арат арахвквагъи ауи йчІвыпІ», – йхІватІ арахвхча.

Къасбот йымкъвахуата йайщчваква гІайаутІ. Ауи апхъапхъа ХІвсин йпны днашылтІ, ауаса ХІвсин йаща дгъгІайымдырхтІ. ХІвсин дара дадгалата дбазун. Ауи сасыкІ дйызгІайзарквын акыт йту зымгІва азиддун. Апхъапхъа йгІазшІыртквас дры-лата йара йащаркІвах Исламгъи дгІайтІ, ауаса ауыгъи йаща дгъйымдырхтІ. Ауат раща дызрымдырхуайа ухІвузтын – апщыгІвгъи сабийыркІвата рани раби ахІаджъратква йырщын агІвыджъ кыткІ йагатІ, агІвыджъгъи дара ркыт йгІатахатІ. Щар-да цІуата йгъабамбасызтІ, ауи агІалцІла раща дгърымдырхтІ. ЙгІашыллакІгъи «асас» – рхІвитІта йнапІы ркІитІ, ауаса Къас-бот шйакІву заджвгъи дгъгІайдыруам.

ХІвсин йунагІва апны тажвкІ гІвнакъвытта дыгІвнан. Ауи дангІашыл зынла ачкІвын дгІалдырхтІ, ларгъи – «Къасбот!» – лхІван зынла тшгІайыхъвцІалрышвтІ.

Къасбот зымгІвагъи дгІардырхын чаражвра ду рчпатІ. Швабыж зджъара йгІанымхауата агІвайщчвагъи Къасбот йыла дырпшытІ. Ауаса Къасбот йыла закІгъи гъгІацІалуам.

Ййцагащаква шаъаз Ислам гвы айтын араса дицІлатІ: «Къасбот, йууыйа? Уыла зымпшуайа? АчІвыйа угвы ззыбжу?» – хІва. Къасботгы араса гІайхІватІ: «Са сакІвымкІва датша аща дгышвымамызма?» – хІва. Ауди анихІва зымгІва гІалагылын: «Къамбот дабау?» – рхІван йазцІлатІ. Къасбот «уаща дабау?» – хІва йангІайцІла йхъа клашван йыладзква гІайуа йалагатІ. Араъа акІвпІ Къамбот дшаъахым анырдыр. Ауаса айщчваквархъа йгъаквнадмыргатІ рща рхакырныс, йауа ухІварыквын, Къамбот дыдзырщыз ахІ рахща дылхъацІан. Ауат гвы рчпата рымхІв дырщыхзарквын ауагІа йырхІвушызйа? «ХІахща лхъацІа длаган, йгъыймдыруазтІ, хІаща дыдйырщытІхІва хІара хабза гхІымдырума?» – рхІван тшщаквыркІыхтІ. Ауаъа агвып агІвшахатІ. АзджъакІ йырхІвитІта: «ХІаща хІахуаштІ», азджъакІ йырхІвитІта: «ХІхъа йгъхІзаквнардум».

Арат агвып араса йайкъыргІышуа йшалачІваз ХІвсин йпа Батыр днашылтІ. ХІвсин ари апш па харзына дшйымаз Къасбот йгъыймдыруазтІ. ТузымбиргІа шабгаз Батыр йапшта квпшыра змаз заджвгы дгырыламызтІ. Батыр агвып йырхІвуз зымгІва аниагІа закІгы йымхІвауата дгІаджвылцІхтІ. Ауди зынла тшадигалын йыгІвза ХІаджъмырза йпны дцатІ. Ауди араса йайхІвтІ: «МызкІыла сгІацампахуазтын унасыщтахьпш». АнбжъагІвчвангІалын Батыр дджвыквылтІ. Ауди дшджвыквылыз ХІаджъмырзи Батыр йыхъазла тагвжвата йырхІвайыз ГІайщати ракІвымкІва заджвгы йгъыймдыруазтІ.

Батыр дпшгІауамцара Къамбот дъацІаз анышвын-тара гІайаутІ. Ауди амщтахь ахІ йпныла дджвыквылтІ. ЙчгІвычаквагы атшы йаквицІан йауищтхтІ, йаргы чгІвыча гвымхала тшигІвычан ахІ йпны днайтІ. «Йараби, нхагІвы дгышвтахьымма?» – йхІван Батыр ахІ йпны днашІтытІ. «О, дабастахьхым! УачІвы чвагъвара йсщтийитІта заджвыла сыгнахьум. Уара урыласцІарквын йнахьуштІ», – йхІватІ ахІ.

Ащымта, ачвагъвачва анамыцІ, Батыр гІвлыгажвчвагы гІайыщырцІан чвагъвара дырщтитІ. АнхагІвчва йчвагъва-

уа йаллагатІ. Батыр атамхІа² йтагылаз ачквва ршІа йыман, алыгажвкІгъи апхъа йгылаз агІвычвкІ ршІа йыман. АлыгажвкІгъи акІватан ащхъва йымапІта дакІвнахІвашитІ, дхънарцІыжвитІ – йгъыызлажьюам. Батыр йанизымчІах араса йхІватІ: «Углай, хІаба, тшаумырщуата ащхъва сара йсыркІы». Ауат ажваквва аныагІа алыгажв дгІацІыруа далагатІ: «Йауа, ура суайчвума са?! Ура уацкІыс скъарусызума, мгвыхкІ йагаз ачкІвын?! Ауи ангІасыквнауыргазара ура ухъазы учагъва», – йхІван алыгажв ахІ йпны дцахтІ. Щарда йнамиуата ахІ йфитон дтачІвата дгІадзатІ. «АчІвыйа ура ари алыгажв харзына уакъыль зйыквымшвауа? Ура йуапшта Къамботи Къасботи – хІва гІвыджъ лыгажвкІ дырщын саргъи рквнага йансырйахтІ. Уаргъи ауи акІвма йутахъу?» – йхІвитІта ахІ дхъвагІгитІ.

Батыр ахІ дгІаймачважвауа дчвагъвитІ, закІгъи гыгІайайхІвуам. АхІ йхъахІвачвара магІны шамамыз анидыр араса йхІватІ: «Уахъа спны унай, ауаъа хІайчважвапІ». Батыргъи йтахъыта ймауаз йара ауи акІвын.

Ахъвлапын Батыр ласылас Къамбот дъацІаз анышвынтара апны дцан йтшы йаквыз ачгІвычаквала тшигІвычыхтІ, йтшгъи гІайраргванынахІ йпны днайтІ. Дъанашылыз ахІ йхъазаджвыкІ дыгІвначІван. Батыр ашвхъымса апны дгІашІамсуата райша дцан ахІ днайыдзхъачІватІ. АхІ дгІагвыжвкІын: «УшгІашылуаз зынла уыздыртІ ушнымбжъадымбжъаз! АхІба-айцІба гъуымам – углайын угІасыдзхъачІватІ», – йхІван ахІ дцІритІ. «Сара ауаса саъазтынгъи ахабза здыритІ», – йхІватІ Батыргъи – йуитуайа! «ЙзачІвхабзайа йутахъу?!» – йхІван дгІацІапххатІ ахІ. «Сара йсмагІну ныжхъта – сызуу удырырквын уцапІта ашвамгъыцІара уыцІагылпІ», – йхІватІ Батыр. «Ура щарда упачважвшутІ», – йхІван ахІ йнапІква зны йаквирыстІ. Зынла агІыгІвхъачва гІаххылтІ. «Ари дшвкІыта дджвылыжвга!» – йхІватІ ахІ. АгІыгІвхъачва гІадзан Батыр йгІайымцІастІ. Батыр ймахъаква шырмаз псайспадза дгІагылтІ, зны бзита

2 ТамхІа – акъыж йтагылу ачв йа атш хъадаквва. Араъа апны «тамхІа» ажва «къыж» ацынхъвы йгІарысабапханыс ауаштІ.

тшанГайыркашва агІыГІвхъачва атдзы йгыбГІвнахмызтІ. Ауи збаз ахІ далпсегІатІ, закІгъи гызыхІвахуам. УадыргІванагы зны йнапІква аквирыстІ. ЙГІванхуз жваГІвхъачва гІаххылтІ. Батыр йГІайымЦасын йнапІква йщтахыла йшархІватІ. «Йара араѣа зджъара дкІыдшвхІвал!» – йхІватІ ахІ. АхІ йажва дырхъятІ, Батыр багъята дкІыдшархІвалтІ. АуагІа зымГІва гІазиддан ахІ араса йхІватІ: «УачІвы йхъа хъыхра атахъыпІ. АхъахъыхыГІвчва тшГІашврыхІазыр».

АуагІагы амЦыцІхтІ, ахІгы дщГІалхтІ.

Батыр щарда дгъкІыдхІваламызтІ. «Ари апш Тузымби хъаца йызнира гъатахъым!» – йхІван зны данГІахІвынчІа йнапыкІ абыГІв ачва йГІатихІватІ. Батыр ауи хыгІата йгъйымпхъадзатІ. АхІ дшычваз Батыр йнапІы шайхІватІ, ахыгІагы тІакІв йтосынхатІ. Ауи ахІ днайхъадзгылын дГІайыршыхатІ. Ачва зынла йГІалкъяз ахІ: «АчІвыйа, йшамат?» – йхІван дГІаштІчІватІ. «ЙшатІ, йшатІ», – йхІван Батыр ахІ далашайхІватІ. АжвакІгы йймырхІвауата дГІаджвблигатІ, йтшы даквицІан Къамбот дъацІаз анышвынтара апны дигатІ. Ауи йщапІква ахъахъыла йаѣата, йхъа ацІахъыла йаѣата райша анышвынтара дахъакІнихІатІ. АхІ йшІа класыжв тагвапІта дгъзыщІыруам. Ауи чвгъачва тшикъытІта – абна швырта йылу зымГІва амЦирыкъытІ. Батыр абна дылалтІ, мшІчвхъвдакІ гІалиган анышвынтара адзхъа йаквицІатІ. Амца ацІихъыйын, йаламскІва йтшы тшаквирышвын ахІ йтагвжва лпны дыГІвтІ. «Ласылас ласкІвыгакІ гІахв!» – йхІватІ ауи. АпхІвыс дшвачван зынла ласкІвыгакІ гІайылттІ. Батыр ахы закІыта йара дыГІвбата анышвынтара дазыГІадзахтІ. АхІмыГІва йылаквва кІазкІазуа, ащтанчІвызшва далахъванчуа дкІныхІапІ. Батыр амца дадзхъачІван, аласкІвыга йыршуа далагатІ. АласкІвыга апыцквва анкъапщхара йгитІта ахІ йхъа йкъару йшГІанагуа йалайцитІ. Йалайцапхъадзагы: «Йауашма, Къамбот, уща шсхауа?» – йхІвитІ. Батыр аласкІвыга атайыршхитІ: «Йауашма, Къамбот, уща шсхауа?» – йхІвауамцара ахІ йылайцитІ. Ауасамцара Батыр ахІ дищытІ. УадыргІвана дГІакІниххтІ, йщапІква

гІайкІытІ, дгІайрыхъванчын кІварыкІ дбгъайрышвхтІ. «АхІы, ужвы суыс салгатІ», – йхІван дгІаджвыквылхтІ.

Батыр дгІаджвыквлищтара мызкІы цІытІ. ХІаджъмырза йыгІвза дызыпшгІарныс дгІаджвыквылтІ. АнбжъагІвчва йабамбауата йагІвыстІ.

Батыр ахІ дищыта агІмыстачва йанырдыр ауи ахІ дызнапІыцІаз йархІвтІ. Ауыгыи зынла айсчва пшгІара йджвыквижътІ.

Ари асахІат ХІаджъмырза ахІ йпны дгІаталхъан. АпшгІачва ХІаджъмырза данырба – «Абари йакІвпІ», – рхІван дыркІытІ. ХІаджъмырзагыи дызшІашваз йамагІну гыдырамта закІгыи гыхІвум. Батыри ХІаджъмырзи швабыжта йапшын, ауи акІвпІ йзихъгІващылгІаз.

ХІаджъмырза даныркІы Батыр рпны днадзахъан. Ауи зджъарагыи дадымгылуата райша ХІаджъмырзаргІа рпны дцан йыгІвза дйызцІгІатІ. «Уара дузыпшгІарныс днаджвыквылтІ», – йхІватІ ХІаджъмырза йаба.

Батыр йтшы дкІнымцІуата датагІаджвыквылхтІ. Ауи хъвлапныта дъацушыз акыт ахъа апны днадзатІ. Акыт далалныс мачІкІ шатахъыз тшыгІвкІ дгІайпшІашватІ. АтшыгІв йгІайпшІашваз йнапІтараква шкІвокІвапІ, йщапІхъацІаква шкІвокІвапІ, йшІахъагыи джъагІафа хъылпазшва закІыла йхъышІахІвгІапІ. Батыр атшыгІв днайыдгылтІ, салъам абархын араса йхІватІ: «Ари акыт апны ахІ дызщыз дыркІыта рхІвитІ, ауи акІвма?» АтшыгІв дхъыччауа араса йхІватІ: «АчІвызйа йхІырхІвуз дхІымкІыкІва! УачІвы са сакІвпІ ауи йхъа швхІцыхъвата йхъызрышвтуаш. Са сакІвпІ ауи йаджъаль знапІыщІу». «Щта, ужвы уабацауа?» – йхІван дазцІгІатІ Батыр. «Ужвы сара араъа йхъарамкІва зджъара сыгІвзачва аъапІта йгІаздхырныс сцитІ», – йхІвитІ атшыгІв.

Батыр атшыгІв дйырхІвачвумца зымгІва ангІаййырдыр йакъама гІатихын атшыгІв йхъа гІахъирышвтІ. Ахъвади быжъ дагв ахъыцІуа гвауадза йгІакІашватІ. Ауи йышваз зымгІва Батыр йшвицІан дджвыквылхтІ.

Батыр днащхъвастІ, ахъахъыхыгІв йыгІвзачва гІайауын ауыс зквыз райхІвтІ. Ауатгы ласылас тшадыргалын йгІаджвыквылтІ. АмгІвала йшгІамгІвайсуаз Батыр араса йхІватІ: «УачІвы швымкъвауата ласылас бзита швуысква швырхъйата сгІашвщти». Арахъаратгы – «ЙауыпІ», – рхІван акыт адзакІа йкъвыцІхтІ.

Ащымта Батыр хъахъыхыгІв чгІвычала дгІвычата ахъахъыхырта дгІайтІ. ХІаджъмырза дъакІнырхІушызгы хІазырын. АхІагІара апны ахІ йрымдза дугы дтачІвата дчІван. Ауи йгъагъарагы дызхчаквуш пщыгІв гылан. ХІаджъмырза дгІарымдскІва йчгІвычакви йайсыга мачвакви гІаргтІ. АуагІа швабыж йыжвпІарата йалагылан. Зынла ауагІа гІалагІваластІ гІвхъатакІлагы тшагІвыршан. ХІаджъмырза дгІаджвыквырдатІ. Ауи йнапІква йыщтахъла йшлахІван. Батыр заджвгы дгъгІайымдыртІ. Ауи хъахъыхыгІв чгІвычала дгІвычата ахъахъыхырта дхвынгылан. ХІаджъмырза дгІадырдзатІ. Ауи ажвакІгы йымхІвауа йыхъвда йахъарцІушыз аркъан йгІакІахвхвуз райша дазцатІ. АуагІа зымгІва дджъарщауа йгІайпшуан. Ауи араса йхІватІ: «АхъацІара швара гъадырам, ахийагы лъажъадъа дгъпсуашым». Арат ажваква ангІайхІва ауагІа ауи аъара йтосынхан – ачвынцы шпсгІауа уагІун. УадыргІвана ахІ араса йхІватІ: «Ахрат уцара апхъала адуней йгІаквужъуаш хІва». «СнапІква шлахІвата сгъызчважвум», – йхІватІ ХІаджъмырзагы. Батыр днаскІан ХІаджъмырза йнапІква гІайыртІлатІ. ЙнапІква анхвитха ХІаджъмырза араса йхІватІ: «Сара уахъчІва ахрат сцитІхІва сгъшвум, сгъачвшвум сара апсра. Сара сперыгІатІ, ауаса ари аудын ауагІа салагІаргвалашвахпІ», – йхІватІ, тшгІайрыгъагъан Батыр дгІайшІастІ. Батыр дгІакшах тшичпан йшлахъа злахъгІваз гІамижватІ. Дшнауаз ахІ днайысын къамыш квырсышва дгІакІниціатІ. Ауи збаз ахІ йайсчва азджъакІ Батыр тшгІайыквырпсауа йалагатІ, азджъакІгы амцІыкъбатІ. Батыр зынла йузыкІуашыз дгъхъацІамызтІ. Ауи ахІ йайсчва хъатамата йамціпсауа далагатІ. «ХІаджъмырза, ухвитпІ, уна-

кша», – йхІван йыгІвза дзыщІыртІ. ХІаджъмырзагы акъама дамцІасын дкшауа дджвыквылтІ. Ауат тшыгІвгвартакІ шгІайуаз нарбатІ. Аурам псы зхъаз заджвгы дгыгІаквымхахтІ. Атшчвагы гІадзатІ. Ауат йгІадзаз зачІвкваяа ухІвушызтын – Ислам рапхъа дгылата ХІвсин, Къасбот, ХІаджъмырза йаба ракІвын. Атшчва гІакІапатІ, рычкІвынчва нарахвын йджвыквылхтІ. МачІкІ йанымгІвайс Къасбот закІгы йымхІвауата дгІацашвтын дджвыквылтІ. Ауди закІгы ьайымхІваз ахІатырла ХІаджъмырза йабагы ауди йцІыхъва днатагылын дджвыквылтІ. Къасбот райша йахща лпны днашылтІ. Алыгажвгы ауди йцІыхъва дтагыла днашылтІ. ТшытракІ агІвыджьгы закІгы гырымхІватІ. УацІыхъван алыгажв араса йхІватІ: «Бара арат брахщапІ, закІгы бгвы йгІанабымрыгуата бгІасыщылта бнайх». Ауди зныкІ ахъазла тшгыгІалымхІвынчІатІ. Къасбот закІгы ьайымхІваз акІвта гІацІуаштІ. Ауди закІгы лымхІвауа дшчІваз Къасбот араса йхІватІ: «БгІагылта бнайх, мо бхІвума – айщчва гьбымам». Шахидат ауди лхІватІ: «ЙауыпІ, ужвужвы тшадызгалпІта хІджвыквылпІ». – «Араъа йыгІвну зымгІва хІарампІ, закІгы бахъымсын», – йхІватІ Къасбот. Шахидат ажвакІгы лымхІвауата тшадылгалын дгІаджвыквылхтІ. Ауат йымкъвауата рыгІвзачва йгІархъыдзахын йгвып дута йшгІамгІвайсуаз ХІвсин араса йхІватІ: «Хабзума хІара йхІчпаз момкІва йгъхабзамма?» ХІаджъмырза йаба араса йхІватІ: «Ари ауыс хІкыт хІнадзахырквын аджъамагІат алахІырпшпІ. Ауат йырхІвауа акІвпІ йхабзу».

Абари апшымцара атшчва ркыт йнадзахтІ. Ауат ласыта аджъамагІат гІазыррддан йырцІгІатІ: «Хабзума йхІчпаз момкІва йгъхабзамма?» – хІва. АуагІа ТузымбиргІа йдыршатІаз ауыс анырдыр швабыжта йджъарщатІ. «Хабзума йхІчпаз?» – хІвата йъазцІгІаз рахІагы джъащачъвата йырбахтІ. Ауат зныкІ-гІванкІ йырхІвитІхІва ргвы гымчІвузтІ. «ХабзапІ», – рхІватІ ауагІагы. ШІакІ йтыщІырквын шІакІ йгалуамцара йгІаныкъвитІ ауди ахабар.

Абари апшта ТузымбиргІа рща ррахтІ.

КІатІащи йащи

Даъан-дбазун ахІ кІватгача³ хъамабзикІ. Ауи зджъара йгІанымхауата дбайан. УасагІвацата йымаз йтицауа далага-зарквын къвышлыкъвдудза йгъызытымцузтІ. Ауи аъара рахв шйымазгъи арыцхІачва швабыж зджъара йгІанымхауата йхъа ахъазла йырлыгуан. ЙпхІвыс лакІвхынта – акыт апхІвыс рыцхІаква рыла гкъІыллмырпшуазтІ.

Абар зны ахІ йуаси йтшани гІатшкІарайыжьхын ауахъ дщтІалхтІ. Ауахъ айныжкква гІайын йырахв зымгІва тырцатІ. Ащымта ахІ дангІагыл йхІамачква зымгІвагъи мцырата йбатІ, йаргъи дзымпІатІаухуата дъагылаз дгыланхатІ. Ауи йнанаркІын ахІ арыцхІачва щата дрылачІватІ. Йырахв мачІкІ йгІанхаз ауасахча рыцхІа йызхъайымцІауата йара дрыцлын йхчитІ. Йуаса хІвыча хвыц йгІанхаз уахъгъи тшынгъи рцІыхъва дгътыцІхуам. АуагІа рыцхІагъи «уахв» – хІва ргвы йыздырпситІ.

АхІ гІари дгъйымамызтІ. «Сымлыкв сперыквын йыз-згІанызжьхуада?» – хІва ахІ уахъгъи тшынгъи дхъвыцитІ. Ауаса дхъвыцуамцара йуасаква тицтын щымта ахІвырта йырцатІ.

Щыбжьан аннадза ахІ ауасаква дзыжвра йырцатІ. Ауасаква акІварчкІвын апны дзы рыжвтІ, йгІацапахын псайспадза йгІахъалхтІ. АхІ акІвар аталырта апны дхъвыцуа дгылан. Дшгылаз, дахъбагІайгъи йымдыруата, хъацІакІ дгІайыдгылтІ. Ауат ауаъа сальам абархын ачважвара йалагатІ. АхІ дгІачважван араса гІайхІватІ: «Сара млыквта йсымаз адуней ахІыта йыкву заджвгъи йгъйымамызтІ. Ауаса абари йубауа ауасаква рахІа млыкв гъсызгІанымхатІ. Айныжкква йсчвыргъычтІ. Йара йгІанхаз атІакІвгъи ззгІанызжьуаш йа пата, йа пхІата тынхакІгъи дгъсымам».

АхъацІагъи дгІачважван араса йхІватІ: «Сара уачІвы щыбжьанкква рапшта араъа сгІауынйахуаштІ. УацІыхъван хІайчважвахпІ».

3 КІватгача – пскІа, псынамхъа.

Ауи ахІа абарымхІвуата ауат агІвуджъ акъвыщІхтІ. Дасу йуыс йыла йайырбахтІ. Хъвлапны аннадза ахІ йуаса хІвыча чкІвын рцІыхъва дтагылата акыт дгІарыралхтІ. АуагІа дызбауагы рыла мгыта дгІацІахуан. Йуасаква абора йтайкІытІ, дчатІ-дыжвын дцатІ, ауасаква дрылалхын дычвхтІ.

АхІ ащымта дгІагылтІ, дчатІ-дыжвын йуасаква йпхъадзатІ, абора йгІатицан акыт йгІарылицатІ. Ауасаква йырхІвуамца ахъацІи йари ьашІашваз ашыпІа дазцатІ. Щыбжъан аннадза ауасаква дзыжвра акІвар йтайыжътІ, йаргы ахІагІарта дыквчІватІ.

Йшайчважваз апшта, ахъацІа дйызгІайхтІ. Ауи йыкІва дтатІ, жтшыткІ акІас акІвыршата йгІатихын ахІ йгІайыйтІ. АхъацІа араса гІайхІватІ: «Ари ажътшыт гата, швпны йдыррыдзта утажви уари йшвфа» – хІва.

АхІ ахъвлапын ажътшытгы гІайгын дгІайхтІ. АхъацІа йшгІайайхІвыз апшта унашва йчпан агІвнакъвыт йылийррыдзтІ. АгІвнакъвыт йьалрыдзуаз апны йдзи йымдзи дапшыс тшыткІ гІакъвлырсан йылфатІ. Ажъы андзы ахІ йтажвгы дгІайырчІвалын йгІарфатІ.

Ажъгы рфан йырхъаштылхтІ, жвмызкІи жвмышкІи цатІ. Йжвабахуз атшын апны агІвнакъвытгы акІважвагы заджвызаджв пачва раутІ. АгІвысабичвагы йалуымдыргІауата йапшдзан. АхІ «гІари дсаутІ» – йхІван топатар тайцІатІ. Асабиквагы гІадзынгылитІ. Ужвы ахІ йпа дзапшу гыдырам. АгІвуджъгы жвищсквша йырталтІ, ауаса йалудыргІата амаль гьамам.

АхІ йкыт апны тажв уасаражвкІ дтан. АхІ ауи лпны йщтитІ йпа дшидыруаш йылцІгІарныс. Ауаъа атажв уасаражв араса гІаралхІвтІ: «АхІ тширычмазагІвыргІатІ, дщгІалыргІатІ. АгІвуджъ ацыта йаннашылра рыцІа ласы йгІайхъаххуа йакІвпІ йпа. УацІыхъван йчпуш йара йдырхпІ».

АхІ ауасаражв йшылхІваз апшта йчпатІ. ТширычмазагІвтІ, дщгІалын агІвычІкІвынчва ангІашыл аджв рыцІа апхъа дгІайыдзхъаххтІ. АхІ йпа хъзыта МухІамад йыхъицІатІ, йлымхІагы тІакІв йсыпатІ⁴ – хцІара аницІатІ. АгІвнакъвыт лпагы КІатІащ йыхъылцІатІ.

4 Сыпара – цІпкыгІара, пкъра.

МухАмади КIатIащи бзидздза йабабун. Азаджв йфауа азаджв йымфакIва дгъымчузтI. Ауаса ахI агIвнакъвыт лпа йыла мгъыта дгIацIахуан. Ауасамцара МухАмади КIатIащи жвежвсквша йнарталтI. Ауат ркъаруква дырхъвыхуа йалагатI. ПутшвкI йнадзуз айха хIампIладжъ МухАмад дамцIасын йауицттI. ЙгIарпхъадзан – къвlach⁵ гIвышв йпссгIатI. КIатIащгъи дгIамцIастI йауицтын – хвышв йпссгIатI.

Араба ахI йпны йгIайын МухАмад йкъаругъи КIатIащ йкъаругъи зъара йнадзуз йархIвтI. АрыцхIа лпа рыцIа дшхахвз анидыр ахI йаъара йылнардзгIатI.

Ауи ахабар дазпшуазшва ахI анахъани атшын дчмазагIвхатI. МызкIы ахIа днамиуата дпсытI. ЙыкIважважвгъи дйышцтацахтI. АуагIа рыцхIа шыц-шыц адуней йгIаквылхтI. Амарагъи лашарата йырбахтI.

АхI данпсуаз йпа ауагIа йлаба рыквйымхырныс йырахкввагъи айныжквва йгIарыквиххта дбззарныс унашва йзичпатI. МухАмад КIатIащ йпны дцан йаба уасйатта йгIайзичпаз йайхIвтI. Ауаса КIатIащ ауагIа рырлыгра гъйымуытI. «Айныжквва йдырцаз арахквва гIахIцхпI – ухIвума – упсырта спсыртапI», – йхIватI КIатIащ.

Ауат йдмыркъвахуата тшадыргалын ртшкввагъи рабджъарквалагъи йазыгата йджвыквылтI.

МачI йымгIвайсма, щарда йымгIвайсма – бна дукI апны йнадзатI. АмгIва йызламгIвайсуаз абна атшпыла йцун. Йшцузымцара, йахъагIайгъи рымдыруата, зацкIыс ду аъахым ащтанчIв дукI гIарпыралтI. Ауаъа КIатIащи ащтанчIви айсуа йалагатI. КIатащ дгIакшарыгъи – ащтанчIв ачва ахъйырцуа, ащтанчIв гIакшарыгъи – КIатIащ йжбы гIатнарцуамца щымта йалаган хъвлапныдза йайсытI. Джъасгъи надзахъата КIатIащ ащтанчIв ачва ахъйырцзатI. Ауаъа: «Уара уакIвпI афырхъацIа ззырхIвауа», – лхIватI, анур аъара дпшдзата пхIвыспа хъапцкI ащтанчIв ачва дгIатышвтын йпахъ дгIагылтI. «Ужвы йнанаркIыта сара уара супхIвыспI», – лхIватI апхIвыспа хъапщ. «Щта, бспхIвысхушызтын бгIасызпшы. Сара зджъара сцитIта, сгIацапахырквын бхIыцыгIганI», – йхIватI КIатIащгъи.

Ауыла йангІалын агІвычкІвынчва мгІва йыквылхтІ. ЙнамгІвайсуа-йнамгІвайсуамцара мызбжакІ аъара йымгІвайстІ. МшкІы ауат цхІа дукІ йнаднагалтІ. Ауыла уырста гІвала⁶ йкІвыршата тыдз дукІ гылапІ. «Абар, хІгІадзатІ, – йхІватІ КІатІашц. – Сара ари ацхІа сыквста арахквва гІаквсцуштІ, ура араъа угылазла, усызпшы». КІатІашц ацхІа даныквсуаз асхъан йыгІвза шІарыцкъагакІ, стаканкІ, гІвыгакІ гІайыйттІ. «Уара уымчвын, – йхІватІ КІатІашц. – Ари агІвыга пхдзыхІвузтын унадзата ашІарыцкъагала срыцкъа, астакан йту адзы табузтын унайта дзы срыжв». Ауатквва унашвата КІатІашц МухІамад йзичпатІ, йаргЫи йтшы даквчІван дцатІ. ГІвала йкІвыршаз атдзы йнадицалтІ, агвашквва йтІын рахвыта йтаз шабгаз гІатицатІ, йаргЫи рцІыхъва дгІатагылын ацхІа йгІаквицатІ. АцхІа ацІыхъва даннадза рцІыхъвала аджвырагІв гІайуазтын дпшырныс ахъазла КІатІашц дгІашІасын дчІватІ.

Ауат шыншуз арахквва зпны йгІатырцахыз айныжквва рахІба дгІашІыхан адуней йырқацауа дцІыруа дгІайитІ: «ДзачІвыйа хІара йхІымцтахъхаз адуней ари апш хъацІа хахвата йгІаншаз» – хІва. «Сара КІатІашц ззырхІвауа сакІвпІ. Укъаруи ухъацІари сырхъвыхырныс сгІайтІ», – йхІван КІатІашцгЫи дгІацІрыхтІ. Араъа айныжви КІатІащи гІамцІасын йабарыгъагЫитІ. Нышвта йгІарыцІпІлауа пстхІвата йырхъадзгылапІ, бахта йгІархъыцІуа гІвазта йырхъадзгылапІ. Абар, КІатІашц дгІапхдзыхІватІ, дгІадзыштІ, ауаса йыгІвза дычвтІ. АгІвыга пхдзыта йгІалцІыз дзыта йыцІагылапІ. Астакан шабгаз тбахІатІ, ауаса МухІамад закІгЫи гЫидырам. Араъа КІатІашц айныжв дйыхІватІ: «СущитІта сущитІ, угІай, алахІла суыхІвитІ, ани атдзычкІвын сарычвхІвата сщы» – хІва. КІатІашц атдзы даначвхІва йахъирышвттІ. МухІамад дгІашІыхан астакангЫи агІвыгагЫи шцаз йбатІ, дгІашцІыккъатІ, адзгЫи ашІарыцкъагагЫи йыма днадзан КІатІашц дгІайрыцкъатІ, дзгЫи гІайыйржвтІ. «АхІы, абаружвы угІай, уан хъацІата угІалрийызтын», – йхІван КІатІашц айныжв днайымцІастІ, дгІайрыгъагЫан даквиккъатІ, йакъамалагЫи дицрасын йкІьатІиква гІатирышвттІ. Айныжв щата йгІайыцІцІуаз дзырта йыгІвуан.

6 ГІва – медь.

Дакъикъа къомкI анцIы айныжв йащайцIба дгIадзатI.

«Абаружвы уычвуазтын хIгIвдыджъгIи хIдуней хIалгатI», – йхIватI КIатIащ МухIамад тшизынайырхан. Айныжв дгIадзатI, йгIамцIасын йабарыхъванчуа йалагатI. Апхъа йгIайыз айныжв йацкIысгIи ари гIванла рыцIа дымчыпI. КIатIащ дгIадзыштI, МухIамадгIи дгIадзан ауи дзы гIайыйрыжвтI. ЙатаркIвах айсра йаталагахтI. АтшынгIи ауахъгIи йайсын уадыргIвана ащымта айныжв дщхатI. КIатIащгIи МухIамадгIи арахквва зымгIва ацIарцан йгIаджвыквылхтI, ауаса рымгIва зымгIва пхыртшахъвахатI. АмгIва ауаса йызцаз айныжквва ран дгIарыквшвйын акIвпI. КIатIащ йтшы даквчIватI, днастI, дгIастI, аныла йылайырпатI, арыла йгIалайырпатI – амгIва ликъватI. ДаргIи хIайтхIва йгIамгIвайситI. Мыш щарда ангIамырда кыткI гIарбатI. КIатIащ дапхъысын ауи акыт дталтI. Дъаталыз акыт йтаз ауагIа рыцхIачва рхъа рляжъата аурамхъа ахI йтдзы адзхъа апны йалагылапI. КIатIащ ауат днарыдгылын дырцIгIатI: «Сара сцриква, йгIаншаз ачIвыйа?» – хIва. «АхI хIыжвзаджвыкIкви хIтыдзкви хIыквихитI. ЙахIхIвуаш гъхIыздырам. КIара йахIхIвырквын дгIахIылагыагытIта дыззалыз дгъгIанижъуам», – рхIватI акыт ауагIаквагIи. «Ауи гъуысым! Сара ауи йсырбапI ауагIа рыцхIачва зальмыгIа шырзырхауа», – йхIватI КIатIащ, йтшы днаквчIван ахI йыпщцIа днапщцIаххытI. АхI дгIаджвылкъбан йахIва йыма КIатIащ дизыгIатрыстI, ауаса ауи ахI йацкIыс рыцIа йбалахIта КIатIащ щардагIв йбахъан. ЙйырхIвузйа – ахI далашIайхIван дщтIайцIатI, атдзы днашылын акIважва лхъа ахIвала дасын йгIахъирышвттI. АхIгIи арыцхIачва лабалапсала дыдйырщытI.

КIатIащ ахI йымлыквгIи ауагIа йырзишан дджвыквылхтI. МухIамад дгIайхъыдзахын арахквва йгIарысуа йгIамгIвайсуамца апхIвыспа лпны йгIадзатI, ауыгIи дгIарахвын йгIаджвыквылхтI. ЙгIамгIвайсуамцара абна йзыгIвсыз апны йгIадзахтI. Ауахъ ауаъа йпхъарныс йгIашIастI. БнаджъмакIгIи гIарщытI, мца дукIгIи ацIырхъийын йгIадрьдзтI. ЙчатI-йыжвын йщталхтI, ауаса МухIамад йычвара гъгIайуам – КIатIащ закI йзиха-

та йара дшджвыквылхуаш ацЫхъва дтагылапІ. ЦЫхквта надзатІ – зымГІвагы тосынхатІ. МухІамад дГІагылтІ, КІаГІаш йщапІква рпны гІвчІвГІванкІ багыата йлайцан ахІвагы ауат йырбжъакІнихІатІ ганла, йаргы тІакІв днаскІан дГІацІрытІ: «УахІахІай, КІаГІаш, хІырахквва зджъакІы йтырдитІ» – хІва. Ачва йалата йГІаштІыкъъаз КІаГІаш ахІва шкІныхІаз йымбауа щапІыла данГІас йыГІвщакІы рщамхъакввадза хънарышвтІ. Ауаыа зынла тшыЙымдырхуата дкІахІан дГІащтІахатІ.

Ауи асахІат МухІамад апхІвыспагы дГІайахвтІ, арахвгы дГІарысын дГІаджвыквылхтІ.

Акыт дГІайхын арахкввагы йхІамач йГІатайцатІ. Атдзы дъанашылхыз йысасчквва рпцІаква рщцуа йалачІвапІ. Ауат зымГІвагы МухІамад швабыж йГІайайгвыргъатІ. «УыГІвза дабаы?» – хІва йанГІайцІГІа: «Ауи ауатквва рпны дызнайуазма? АГІвнакъвыт йГІалриуа дГІвашума? АмГІвайсра щарда гызымчхІазтІ дпсытІ. СнапІыла дыцІасцІахтІ», – йхІватІ. Асасчвагы – «ХІар-хІар-хІар» – хІва йалахыччатІ.

КІаГІаш дшпсыз ауаГІа рыцІа йанраГІа зджъара йГІанымхауата ргвы йастІ. ЙчІвыутІ-йкъыутІ, йашІасхтІ – йалауцІахуашйа? АзджъакІгы КІаГІаш дшпсыз гъхъарымцІатІ. ДГІайхуаштІ – хІва йазпшитІ, ауаса КІатащ йхабаргы йаргы дгъабахым.

«Аджв йпсра аджв йзымщрапІ» – ззырхІвауа акІвпІта, МухІамад дгвыргъауа дбзazitІ. «АхІы, ужвы сара сапызкъахуа дгъабахым, схвитхатІ», – йхІван йаба йуасйат йырхйауа далагатІ: ауаГІа рыцІа рыла гыГІакІылыырпшхуам. АуаГІа МухІамад йзымдыргІвуа, йпшІагылуа йаналага асхъан зщапІы йазынкъвнагауата йаъаз зымГІва пшвахІв рыщайцІатІ, аджвгы дГІанымхауа архъа йыквицан йырлыгитІ. ЙатаркІвах амара апстхІва йхънаГІвахтІ, йатаркІвах ахІ йкъамчы ауаГІа рыцІачва рызкквва ГІамнадауа йаталагахтІ, ауаса ажважв йахІвитІ: «Ащи ащи зынгы йгъаквхушым» – хІва.

Ужвы ауи ахІ йпа йхабар тІакІв йашІахІрыспІта зщапІква хъсата йГІанхаз КІаГІаш йчпауа хІапшыпІ.

Ауахъ КІатІащ йщапІква хъсахата данГІащГІаха хХІвыХІвкІ глапссГІан ауи тшГІайдырхындзкІъара дырчІапщауа йЧІван. ТшанГІайдырх аХІвыХІвква гІайачважватІ. «Уара ущапІква хъызхыз йуыцыз уыГІвза йакІвпІ» – хІва гІайарХІвтІ. «ХІара ухІырбзихарныс акІвпІ хІызуыздзхъачІву, ауаса уара уадгылуашма гъХІыздырам», – рХІватІ аХІвыХІвква. «СадымгылкІва, ауи ачІвхІващайа! Сшвырбзихушызтын – сшвырбзиха!» – йХІван КІатІащ дахІватІ. Ауаъа КІатІащ аХІвыХІвкІ дашІанарышвтІ, азакІгъи кІвтІагъьта дГІанацІахтІ, азакІгъи дГІалнадахтІ – йан дшГІалрийыз апшта, рыцІагъи къару ду йылата дырчпахтІ. Ауаъа КІатІащ йГІайхІватІ: «НцІрата йсыму сара йгъсхъаштылрым швара бзирата йсзышвхаз» – хІва. АХІвыХІвквагъи: «ХІаргъи нцІрата йХІыму йгъХІхъаштылуашым уара амцаблыра хІанГІалугаз атшын», – рХІван йахъагІапссГІазла йпссГІахтІ. КІатІащгъи тшадигалын щъаГІвта дГІаджвыквылхтІ. Тшынла дымГІвайсырквын уахъынла тшпсищумцара мызбжакІ дГІамГІвайстІ, ауаса ркыт аквпшырагъи гънайбум. ЙжвибыжьмышкІхуз апны акыт днаталхтІ. Акыт дъаталхыз йхабар тІупта йхысын зымГІва гІайпшІалтІ. МухІамадзаджвыкІ йтдзы дгъГІаджвылымцІтІ. КІатІащ ауаГІа рквта дтагылата райша МухІамад йпны дгваралтІ, апХІвыспа данылба зынла дГІайпыраххын дчІвыуа йыхъвда тшГІахъалрышвтІ. Ауаъа МухІамад тагвжвата дйыцГІайырныс дшазадикалуаз, лара йшлымуаз, ауи ахъазла удын шардагъи шлыквшваз йалХІвтІ.

МухІамад ауаГІа рквта дГІатадыргылын ауысква зымГІва шакІвшаз гІайдырХІватІ. Ауи йчважвара даналга КІатІащ ауаГІа дырцІГІатІ: «Ари йзыхара атахъу гІасашвХІв» – хІва. «Дщра атахъыпІ, йабагъи ауи акІвын дшаъаз» – хІва ауаГІа рыцХІа гІацІыруа йалагатІ.

МухІамад аурам дГІаквырган ауаГІа ргвы дырпсауа йхъа хъырхтІ, йхъвадигъи архъа йырган ашвагала йыртхтІ. КІатІащгъи аХІ рахвытагъи мачватагъи йымаз зымГІва ауаГІа рыцХІачва йрылайшахтІ.

АхІ дшщхаз агІвыма кытква йыртаз аХІчва йанырдыр

тшадыркылын КIатIащ дызтаз акыт йгIагвыквстI. КIатIащ йкыт ауагIагъи тшгIадыркылын ауат йырпшIагылтI. «ХIара ауи ахIата заджвгъи хIгъйызылыгхуашым», – рхIван акыт ауагIа, дасу йауаз абджъарла тшадигалын йгIаджвыквылтI. КIатIащгъи йыр акыт йалстI, тшдрыбагъан зджъара йгIацIачIватI. АхIчва акыт аргван йангIадза ахква рыквпIлауа йалагатI. Ауат йгIаншазгъи рымдыруа йалагIваластI. Ауи асахIат КIатIащ йуагIа натрысын ахIчва йнаргвыквылтI. Аща кIварыта йыгIвуа мызкIы йайсытI, ахIчвагъи хъсахатI. КIатIащгъи ауагIа йыцта акыт дгIайхын чаражвра ду йчпатI. АуагIа адгъылгъи йахвитта, рхъагъи йахвитта йгвыргъбауа йбзазауа йджвыквылхтI. КIатIащгъи апхIвыспа тагжвата дгIайгын дгвыргъбауа дбзазитI. Ауи йнанаркIыта ауагIа рыцхIагIа гърымбахтI. Амарагъи шыц-шыц йгIацIцIхтI. Зынгъи йтамшвахуа уахъчIвагъи йгIапхитI.

Къара

Йаъан-йбзазун тажвкIи лыгажвкIи. Ауат пакIи пхIакIи рыман. Алыгажв адуней йгIаницIыз ауагIа рыцхIачва дырквцIан, ауат йызлайтлакIуазла дырцхърагIалун. Ари алыгажв щарда нйымцIыхуата йсабиква шхвыцыркIваз дпсытI. АчкIвын йгIайтынхаз Къара – хIва йыпхъун. Йлакта лашарата, йылаква гвыргъбауа, йара дцIарата, заджвы йхIвауа ачIвыла йнаймырдзауата, йыжвгIвымсакъаква тыбгIата, йымъашIахIварта цIагIвта акIвын ауи дшаъаз. Къара йахщагъи йара дгIайхымшвауата дпшдзан, дцIаран.

Ащи ащи швабыж зджъара йгIанымхауата бзи йабабун. Ран йылхIвауа ачIвыла йнадмырдзауа, йлыцIырпсгIлауа дынкъвыргун.

Къара йаба данпсы дурдулькI⁷ гIайтынхатI. Ауи азаман агIан ауи апш тшыта йуауашыз мачIсачIын.

Атшы апаштыхI йдмырдыруата йрыман. Ауи йдырырквын йгъйыквйымхуазма! Къара йаба абджъарта ахIвакIи швокъкIи

7 Дурдуль – локI тштлапIкъ, гIвычIвгIвыс бызшвала йчважвитI, йгIаншитI пхыныцIыгIва ангIашIалуагъи.

гІайтынхатІ. Ауат агІвба, йангІартахъхара йшгІацІырххуаш апшта, айха швындыкъваракІ йтарцІан ачІвыла йыцІадыргылтІ.

Къара дъадзачкІвыныз гІапсара щарда йбумцара дгІадзынгылтІ. Ауи йгІалцІла ачкІвын швабыжта дбагъяхатІ, йкъаругъи зджъара йгІанымхауата йдухатІ. Ауасамцара сара с-Къара сквшы гІважва днарталІ, ахІ ауагІа рыцІларгІати зальмыгІати йдирауазгъи йбатІ, йгІайгвынгІвытІ. Къара тшынла хъвлагІандзакІ ауагІа дрылан. Ауи ахІ зальмыгІата акыт йырзихауа йырхъвыхуан, арыцІлачва тшадыркІылта ахІ дшамнадыргушла быз рыцІайцІун. Ауаса зынла ауат йгъгІайыцрмыкІуазтІ: ахІ швабыжта йчвшун.

Ауасамцара ахІ йпхІа лтахІацагІа аннадза акытква зымгІва рпынгъи йцІлатІ ахІчва зымгІвагъи шйызгІайуашла. АхІ йпхІа дыззгылуа йакІвын дзитуашыз. Ауи йылзынамшылыз ахІыта заджвгъи дгъгІанымхатІ, йызлаупхъадзарыйа – хахъа-хымш йылзынашылтІ, ауаса заджвгъи дгъизымгылтІ, лхъагІваца гъгІаштІылымхтІ. Ауи рыцІлакІ йакІвзапІ дызццуш, ауаса ахІ йпны рыцІла днашылума! АхІ йпхІа ахІыкІгъи дъайзымгылуа йгІалихтІ згІва ахъикІгІан дщгІалтІ. ПщымшкІ анца Къара йпны дштшкІларалхуаз пщыгІвпаштыхІчва дгІашІадрысын йгІайыхІватІ: «УгІай, ари швкыт ахІ йпны хІырца» – хІва. Араъа Къара дрыцлын йырцатІ. АуагІа Къара ауат апаштыхІчва дрыцта дъацуз швабыжта йшватІ. «Ауи ауаъа дшнашылуа ахІ дибарыквын йхъа хъихпІ», – рхІван акІвын йызшвуз. Ауаса ахІ Къара дгъгІайымбатІ. Ауат апщыгІвгъи апаштыхІ йпхІа лпны райша йнашылтІ. Йъанашылыз йгІаншазгъи рымдыруа апхІвыспа зынла дгІаштІчІватІ, апхашцара йгІалылхын лхъагъи ацалырпатІ. Ауаъа зынла Къара дгІаджвылшвтын заджвгъи гвы аййымрытуата рпныла дцахтІ. Арахъарыла ахІ топатар тайцІитІ: «СпхІа апщыгІв паштыхІчва рыуа заджвы дйызгылтІ», – йхІван. ЙызгІвагъи ласдза йхъыцІхтІ. АпаштыхІчва апхІвыспа дамаркІитІ: азаджвгъи – «Сара сгІалылхтІ», азаджвгъи – «Сара», – рхІвитІ. Ауасамцара апхІвыспа лыхъазла апщыгІвгъи аланакан йзачІву уымдырх-

уата йабачвырцытІ. Къара ауатыкв дгъІатадрышвуам, ргвгъи дгъІанагуам.

Йанамудзах ахІ унашва йчпатІ: «Швцата спхІа апщыгІв рыуа йгІалылхыз швылцІгІа» – хІва. АхІ йпхІа йанылцІгІа араса гІаралхІвтІ: «Сара сызгылыз саба йасхІвырквын сищуаштІ». Ауаъа лаба закІгъи шылзыйымхушла ныха йхІватІ. АхІ йпхІа ауаъа йгІалхІватІ дыззгылызгъи бзи йылбауагъи Къара шйакІвыз. АхІ ауи анійрхІв йгІаншазгъи рымдыруа дъагылаз дкІахІатІ.

ГІвымшкІ закІгъи гІанымшауа, хабаркІгъи мгауата йцатІ. АгІвымшкІ руацІагъи ахІ Къара дширыдзуашыз агІамальква дырзыпшгІун. ЙцІыхъвахуата зджъакІы ддйырщырныс гІайхъвыцтІ. АуагІагъи йрымдыруа, йара Къарагъи закІгъи йымдыруа ахІ ауатыкв дгІатагылын йысасчваква араса гІарайхІвтІ: «Къара дызрыдзуа, йхъа хъызчІвауа спхІа дйыстуаштІ» – хІва.

Ауи анрагІа апаштыхІчвалажкква рыцІа тшызрыбалахІквуз гІважвагІвыкІ гІарылцІтІ. АхІ ауаъа ауат агІважвагІвгъи чаражвра рзичпатІ, тшкІвдыраквылагъи абджъарлагъи йадигалтІ.

Ащымта амара шгІатшкІарыщІуаз азальымхагІвчва Къара йпны гІвыджъ рщтитІ, ауаса Къара дгъырмаутІ. Ауи датша кыткІ дцан, паштыхІта йахъыз хвырчвхІва дищын йаргъи ласдза дгІайхтІ. ЗыпаштыхІ дищыз акытгъи атшын апаштыхІ йымлыкв агІвыршан тынчдза йбзауа йджвыквылхтІ.

Къара йпны дангІайх йан йгІайалхІвтІ зджъакІ шйыщтагІайыз.

Дара ауат щыбжъанква рапшта йатаркІвах йатайызгІайхтІ. АгІвыджъгъи Къара йпны йнашылын араса йархІватІ: «АхІ къвашчпара уагІа йщтийитІта уаргъи урыщищтийитІ». – «ЙауаштІ, сара ужвужвыбырг снайпІ», – йхІван йгІайквзгъи ауищтхтІ. АгІвхъачва цахын йрайхІвыз азальымхачва йрархІвхтІ. Ауат бзидздзара йызпшытІ. Хъвлапын алабыджкква рапшта Къара ахІ дйызцатІ. Ауаъа йгІайархІвтІ ауыс зквыз: «АхІ къвашчпара хІйырцитІта ухІыщнай» – хІва. «ЙауаштІ, швара швнамгІвайс, сара снашвхъыдзахпІ», – йхІван Къара

йпны дГайхтІ, йан жвахъажвамш йызхъушыз хъа шизылчпушыз лайхІвтІ.

АхІ йзальымхагІвчва джвыквлын хахъа-хымш йымгІвайстІ, рыштахъла йГапшитІта – Къара зджъарагъи дгъаам.

Ари азаман агІан Къара йаба йГайтынхаз адурдуль гІатидан бзита йкІвабатІ, йрыджъараутІ⁸, йаба йабджъаркввагъи йкІниціан днарыщталхтІ. АзальымхагІвчвагъи зджъара йГашІастІ, абнауацІа амгІва гІакІв йыквцІтІ, мцагъи ацІырхъыйын тшпсырщун.

АхІ йзальымхагІвчва амца гъагъата йшадзхъачІваз Къара дГларылахысуа даналага ухъасхъа йамцІыккъатІ. Ауаъа ахІ йзальымхагІвчва йахІвауа йалагатІ: «УзачІвызлакІгъи алахІла хІуыхІвитІ: хІуымщын» – хІва. Къара ахысра ашІайрыстІ, ацІла дГакІныціын дрызгІайтІ. ДГапшызтын – хГІвы йщытІ, хыгІвгъи йхвытІ. Ауаъа днарыдзхъачІван йнарайхІвтІ: «ХІы, ужвы йшвтахъу гІашвхІва» – хІва. АхІ йхъачва бзиква закІгъи гъырзымхІватІ.

Араъа Къара ауатгъи гІакІайпсан абна дылалхтІ. АхІ йзальымхагІвчвагъи йщхаз дыцІарцІахтІ, йхвхазгъи дшІархІван даргъи щГІалхтІ. Къарагъи ауат шычваркІваз абна апны джъмакІ гІайщын йГайгтІ. Заджвгъи дГаймыршІыхауата аджъма ашІихын йрыдзтІ. Ащымта апаштыхІыгІвчва анГІагылх йГІалайырчІван йырчатІ.

Ужвы азальымхагІвчва Къара дшырщуаш йазыпшГІан йГархъвыцтІ. АхыгІв абна шварацра дрыщырщтита абна ажвпІара йаннадзара йымдырдзакІва йайхста дырщныс щаквдыргылтІ. Ауаса ауат йыргвыгъаз гъырзахъвдаквымцІтІ. Рчпашаквала Къара ауат ргвы йту гІайдыртІ. Абна йанылал йахІва гІатихтІ, дрысуамцара ахыгІвгъи йщытІ. ДГІацапахын атып апны йыцІаз ахыгІвгъи драйхсуамцара йшчІвагІгуз йщытІ. Къарагъи йдурдуль даквчІвахын йкыт йГайырдрахтІ. АхІ Къара дГайхта йанидыр зджъара йГІанымхауата дшватІ. Хъвыцра мыжда йыквшван дчІван. Ауи апш мыш щарда дхъвыцтІ.

8 Рыджъараура – атшы агІвра, аныкъвара йазрыхІазырра.

УацЫхъван Къара йыхъвда хачІвыкІ атаквицІахтІ. «Ари йапшу акыт рыпаштыхІ йпны уцата ари ашвъа тІакІв сыз-йытх, йгІауайхІвуагы сызгІагта угІайх», – йхІватІ ахІ Къара дгІазшІитын. (АпаштыхІ йшвъа йаныз ари акІвын: «Ари ахъацІа дшнадзауа ууагІа ддыркІыта йхъа хъдрычв!» – хІва).

Къара ашвъа найахвтІ, жвахъажвамш дымгІвайсын дыззцуз апаштыхІ йпны днадзатІ. АпаштыхІ йыпщІа дгваралын ашвъагы йыйтгІ. АпаштыхІ ашвъа йаныз данапхъа Къара – «Аджъауап гІасытх», – йхІватІ. АпаштыхІ – «Уабавжважвауа? Сара спны йгІайуа дсымырасуата дгъаусштхуам. Уахъа угІанхата уачІвы щымта аджъауапгы угапІта уцахпІ», – йхІватІ.

Къара апаштыхІ йхІалкъва джъайщауа далагатІ – «АпаштыхІква ари азаджв дхІаджбыта дшпагІарылцІ?» – хІва. АпаштыхІ йгвы йтаз датшан: йангІахъвлара Къара дищуашын. Ауаса Къара дапхъыстІ. ЙщгІалхтІ акІвын Къара йахІва гІатйыркІврытІ, апаштыхІ йхъа дасын йгІахъичвтІ, йыкІважвагы дищытІ. Атшын йангІаша акыт йтаз арыцхІаква зымгІва гІазидан апаштыхІ йымлыкв рзишатІ. «Швбзаза ужвы, швхъа швахвитхатІ. Аджвгы закІгы гыгІашвайхІвхуашым» – хІва акыт йрайхІвтІ.

Акыт ауагІаквагы ауи аъара бзира рызказ агІвы дъауаз, дшгІанагызла йгІайцІгІатІ, Къарагы зымгІва райхІватІ. Къара араъа ауагІа чаражвра ду йзырчпатІ. Ачаражвра йаналга йкытла дгІаджвыквылхтІ.

Акыт дъагІаталхыз ауагІа заджвгы дгІанымхауата ахІ йпны йцитІ. Ауаъа дназцІгІагІазцІгІатІ, амагІны гІаййырдыртІ, йдурдуль даквчІван ауагІа ъацуз дцатІ. Днарыдгылын сальам райхтІ, йгІайззазгы дырцІгІатІ. Ауаъа арыцхІачва йгІайархІвтІ: «АхІ хІгІазиццатІ йыпщІа хІынйырхарныс. ХІхъищгІамыгІвитІ. Йкъамчы апынцІа ззынамдзас заджвгы дгыгІанымхатІ. Уара уаъамищтара хгІвы йщытІ, рпсхъаквагы ауагІа шипшуазым-цара йблытІ» – хІва.

Ауат загІаз Къара дузыкІхуазма! АхІ айсрала дипшІагылтІ. АуагІагы Къара йыщыркІтІ. Айсра хымшкІы йакІвшатІ. АхІ йкъару рыцІа йшардачвахауа йалагатІ. Ауи загІаз Къара

йГайырхвитхыз акыт швокъ зму йымата, хъвынчІвы зму йымата йГатибаган Къара йыр йырцхърагІарныс йГайтІ. Ауаъа ахІ йыкІарбыб⁹ нцІрата йыму дГІадымгылхуашта дахъырцатІ, млыквта йымаз зымГІвагыи Къара акыт йрылайшатІ. Ауасамцара акыткІи акыткІи ацацхърагІумцара паштыхІта йаъаз зымГІвагыи ахъырцатІ.

Ауаъа Къарагыи пхІвыс дГІайгын ауагІагыи йгвыргъауа йбзауа йджвыквылхтІ.

Акваса¹⁰

ЛыгажвкІ даъан, ауи хыгІвпачва йыман. АйцІба гІакІв длаган. Алыгажв дымпсыскІва йпачваквта уасйатта йырзичпатІ: «Швара йшвыму гъаъам, шврыцхІапІ – швчырынуаштІ. Нхарта швазыпшгІузтын ари апшта кыткІ апны квасакІ дтапІта – ауи йпны чрынра швымцан». Ауи гІарайхІвын йаргыи шарда днамихуата дпсытІ.

Раба данпсы амщтахъ гІвба-хпа сквшыла даргыи хъачвахатІ, пхІвысгыи дГІаргын йбзасун.

АхІба дчырнра анатахъа нхарта дазыпшгІауа дджвыквылтІ. Акваса дъатаз акыт даннатал ауи дГІайпшІашватІ. «Сальам гІальейквым», – йхІван ачкІвын алыгажв днайыдгылтІ.

«Уальаквым сальам, сычкІвын, уызщтаныхъвауа ачІвыйа?» – «Уальей, сызщтаныхъвауа шынхарту», – анихІва, – «Щта, са спны унай, са нхагІвы дстахъыпІ», – йхІватІ. «Уальей, дада, сшызнамиуаш, уымш бзихатІ», – йхІван дджвыквылхтІ.

АчкІвын хъара днамдзаскІва алыгажв йчГІвычаква йпсахтІ, пцІагыи гІайыкквицІан тшатагІайшІайыршвахтІ.

АчкІвын акваса шйакІвыз йымдыруата ауи йпны нхара дцатІ. Дъанайыз алыгажви йари араса йагвынгІвытІ: сквшыкІ дизынхарквын гІвчвчІвыскІ гІайытырныс. Ауи акІвымкІвагыи

9 ЙыкІарбыб – йцІыхъва апша йаршвшвауа.

10 Кваса – жакІагыи пцІагыи зквым, зшІахъа хъвы гІаквмийа. Ад-гъа-абаза шІалахІвара апны акваса дкъвышта, дхІайльата акІвпІ дшгІарбу.

аГІвыджъ апхъа йгвыжвкІуа йыбгъа чварнакІ¹¹ гІалырхырныс йагвынгІвытІ.

Алыгажв ачкІвын гІвычвкІ гІайыйтын абна дищтитІ. АчкІвын абна дшылазымца алыгажв ачвкІ гІадирыцхтІ. АчкІвын абна дангІалцІх ачвкІ ацІла йыдхІвалахымкІва йбатІ. «Уальей, ауи шамуы», – йхІван ачв дазыпшгІауа дджвыквылтІ.

Хъвлапныдза дпшгІан ачв гымаутІ. УадыргІвана ачвкІ ашла йымата алыгажв йпны дгІайхтІ. Даннашылх – «Ауи аъара уызкъвайа», – йхІван алыгажв тширычвгъауа ачкІвын дицІгІатІ.

«Сызкъвас гъуымдырума, ачвкІ счвыдзын ауи сшазыпшгІузымцара йсыквхъвлатІ, сгІапсан сгІайхтІ, ауи агв-ахъахъгыи уа угІасайситІ», – йхІватІ ачкІвын дгвыжвкІуа.

«АчІвыйа, угвыжвкІма?» – йхІватІ алыгажв. «СшпамгвыжвкІуаш уангІасайсра», – йхІватІ ачкІвын. «Щта, угвыжвкІызтын», – йхІватІ, дгІайкІын ачкІвын йыбгъа чварнакІ гІалихтІ. АчкІвын дагІврыхъва рпны дгІайхтІ.

Акврыт йпхІвыс лхъацІа йалхІвитІ: «Уаща йыбгъа арыхъвандзкІъара хъапщгІайгын дгІайхтІ, уаргъи араъа учІвапІ» – хІва. ЛхъацІа нхара дджвыквылцатІ. Ауыгъи йаща йызнийыз йызнийын дагІврыхъва дгІайхтІ. РайцІба йпхІвысгъи ауи апшта лхъацІа дйайсуа дджвыквылцатІ. Дшнауаз акваса днайынйатІ. Ауи йаба йгІайайхІвыз шйакІвыз йдыртІ, ауаса – «ХІаба дан-псуашыз длагахан йхІвузгъи гъйымдырхуазтІ», – йхІван ауи йпны нхара дцатІ. Ауыгъи алыгажв дйангІалтІ. СквшыкІ дын-харыквын гІвчвчІвыскІ гІайыйтырныс, ауи акІвымкІвагъи апхъа йгвыжвкІуа йыбгъа чварнакІ гІалырхырныс. Акваса ачкІвын гІвычвкІи уандыркІи йыйтын абна дищтитІ.

АчкІвын мшІы йхъвшвауа абна дшылаз акваса заджв дгІайщтийын ачвкІ ййыргъычхтІ.

АчкІвын йхъвшвас амшІгъи гІалиган абна дангІалцІх ачвкІ аъахымкІва йбатІ. ТІакІв дпшгІан, йанимау – «АчвкІ анаъа-хымзара, алыгажв ачвкІ йазигвалахйа», – йхІватІ, йгІанхаз ачв-

11 Чварна – апхъазаман амгІаква анырдзахуаз рахъвацынхъвыта йгІадырсабапуаз цІагІвта йпкъу ауасчва йа ащамакъчва.

гъи кІайгван йщытІ. Ачвагъи ахъихын жъы йрыдзуа дчІвапІ. Акваса – «Ари дшпагІамихуа», – йхІватІ, йтшы даквчІван абна дцатІ. Жъы зрыдзуа йчІваз ачкІвын днайдыгылтІ. «А, зунагІва, йучпауа ачІвыйа, ачв зущыйа, азакІгъи абаъу?» – хІва тшйыргвыжвкІуа йхІватІ. «АхІы, угвыжвкІума?» – йхІватІ ачкІвын. «Момо, сгвы йаситІта акІвпІ», – йхІватІ алыгажв.

МшкІы алыгажв йпны сасчваквкІ гІайтІ. Алыгажв ачкІвын йайхІвтІ: «Уцата уасакІ рзыщ» – хІва. АчкІвын ахІваспа йрыцІаратІ, дгІашылхын – «Запшыа йсщуаш?» – хІва алыгажв дицІгатІ. «Уцата йачІвызлакІгъи йгІаупшуа закІ щы», – анихІва, ачкІвын абора дцатІ, ашв ангІайтІы ауасаква зымгІвагъи гІайпшуа йалагатІ.

АчкІвын дрылалын ауасаква зымгІвагъи хъищгІауа дшрылаз алыгажв: – «Йучпауа ачІвыйа?» – йхІван ачкІвын дйызгІайтІ. «Йсчпауа гъуымбума: йгІаупшуа щы – ухІван, зымгІвагъи гІаспшуан, йсцитІ». – «Щта, йгІаупшуа закІ щы – схІвазтын, йгІаупшуа зымгІвагъи щы – схІвама?» – акваса дгвыжвкІуа далагатІ. «АхІы, угвыжвкІма, рачвакІы уцІритІ?» – йхІватІ ачкІвын.

«Момо, сггвыжвкІуам, сгвы йаситІта акІвпІ».

Ауи апшта ауахъ йанщгІалх асаби: «Дада, агваны сджвылцІуаштІ», – йхІван йаба дгІайыршІыхатІ.

«Ари агваны дджвылда», – йхІван ачкІвын алыгажв йпа дджвылийырдатІ.

«УчыхвпІта усщыпІ», – йхІватІ, ацІай дйыршван дгІайдылхтІ.

ТшытракІ анцІы ацІай – «СджвылцІуаштІ», – йхІван йаба датайыхІвахтІ. ЙатаркІвах ачкІвын дгІайыргылын ацІай дджвылийырдатІ. Араъагъи дйыршватІ, йуыс йзымбауа дгІайдылхын дщтІайцІахтІ.

УадыргІвана ацІай дчІвыуа далагатІ. Йаба ачкІвын дйыквцІыртІ: «Дджвылгата дтхІвхІва-дтпссата дгІауымгылхума ари!» – йхІватІ. АчкІвын ацІай дджвылигатІ, дтихІвхІватІ-дтипссан дгІайгылхтІ.

«СамучІватІи, йсзухаз ачІвыйа, амгвыхь йагаз!?» – хІва аква-са дцІруа даналага: «АхІы, угвыжвкІма?» – хІва дицІгІатІ ачкІвын.

«Момо, сгвы йаситІта акІвпІ, сгыгвыжвкІуам, дсымарыщІапІта акІвпІ», – йхІватІ.

Ащымта асаби дыцІарцІарныс анышвынтара дыргатІ, маша зларжуашыз гІархъаштылын алыгажв ачкІвын абель гІаййрыгныс рпны дицтихтІ. АчкІвын абель йымгауата, ачвыргъвы йган дхъынхІвыхтІ.

«ЙуасхІвыз ачІвыйа? Бель гІаг – схІватІ, ура чвыргъвы гІаугтІ!»

«Утагвжва йанласхІв йггІасылымтгІ». «Щта, ма, арыгьи гахта, ужвужвыбыргдзакІ абель гІагта угІайх. ЙгІауылымтуазтын, йучпуш уа йгыуымдырума, са ушщтийыз лахІвта абельгьи гІаг», – йхІватІ алыгажв дгвыжвкІын.

АчкІвын дангІайх – «ЙгІасынхаз гІасытх», – йхІван апхІвыс дылщыхІалтІ. «Зны схъацІа дгІацтих», – лхІван йынхаша хІакъ гІайылтра гылымуытІ. «ЙгІасыбымтуазтын», – йхІватІ, тшгІайыргъвгъватІ, абельла лхъа дасын дищытІ. Аква-са ачкІвын йайхІвыз йгвы йангІаташвах йгвы тпссгІахын дгІадзахтІ. ДъагІайхыз – йпхІвыс дщыта дщтІапІ. «Спагьи спхІвысгьи щыта, сычвгьи ущыта, суасаквагьи ыквучІвакъята, ахІва гвымха – тшсумырбауата уцах!» – хІва йбжъы тхгІахын дцІритІ, дчІвыуитІ.

«АхІы, угвыжвкІма? УгІайарахъ, уыбгъа чварнагІалсхуаштІ» – хІва ачкІвын йанихІва: «Момо, момо, сгвы йаситІта акІвпІ. Ужвы уцах», – анихІва: «Сынхаша гІасыуымткІва сгыцахуашым, уымлыкв аъарагІвшара айхІа гІасыуымтуазтын сгыцахуашым», – анихІва, аква са дшватІ, йымлыкв аъарагІвшара ачкІвын йыйтын дауицтхтІ.

АчкІвынгьи аква са йымлыкв аъарагІвшара айхІа гІайгын йайщчваква дрыцбзауата дджвыквылхтІ.

Аква са гьи анымхахъара йащцаз дзынымхауата йзыгІанхаз йымлыквгьи далган дкІылхуа факърата акыт дгІарылахатІ.

АхI зальым

Даъан кыткI апны ахI зальымкI. Ауи Сарым – хIва йыпхьун. АхI зальым Сарым йткIыра¹² акыт ныжьхта – абыжьпсыхIвакI йдйырдырра йгьи йчвйыршвара ахIатырла акыт шабгаз азиццан: «Сара сынчвапI, сара къару сымапI, схIва швха, ауи акIвмызтын балахI швыквсцIарныс сылшустI», – йхIвитI йрыткIидзауата.

Зны ахI зальым акыт шабгаз йхIвачIвыгIвчва йаздйырццан акыт гIацIанакIуата акыт ахъахъла гъвыла йцIдйыркъбатI. ЙанцIдйыркъа амцтахъла ауагIа ашвандрыйаквала¹³, агвагванквала¹⁴ дзы хъадйыргылтI. «Сара сынчвапI», – йхIвунта ашвандрыйаква йхIвачвауа йрыгъажьуан: «АжвгIванд срыддитI» – хIва; йхъадйыргылыз адзы гIарылайчвун: «Ква гIасырквитI» – хIва.

Зны ахI зальым пхын шуарадзата адзхъа тшкIвабара дцатI. ТшйыртIлан тширыхъра ахIатырла адзы хъала тштайрышвтI. Тшантайрышв адзы ацIахъ апны йтагылаз тыдзчкIвынкI апны дыгIвнашватI. Ауи атдзычкIвын дъагIвнашваз апны дгIвуа дчIван лыгажв шла сгIачкIвынкI.

Ласгьи дгъгIайымпшытI. ЙцIыхъвахуз алыгажв шкIвокIва сгIачкIвын дгIачважватI: «ЙхIва, сычкIвын, угIазгыз спны».

– Сара, дада, штшызкIвабуз адзы хъала тшангIатасрышв ари йшубауа апшта йзымдырдзакIва упны сгIагIвнашватI.

– Уызууда, йумагIныйа?

– Сара скыт ахIыпI, сыхъыз СарымпI. Уара йумагIныйа, дада?

– Сара алахъква анызцIауа сакIвпI.

– Щта, дада, спхIа лылахъ йану атIакIв дгIасахIв, йауашыз-тын.

12 ТкIыра – чвгъара, мчыра.

13 Швандрыйа – бочка.

14 Гвагван – кувшин.

– Йауа йзамуа, упхIа лылахь йану уасхIвпI: уара, ахI, упщIа йпщIу амацIауыгIв пхIвыс дхIатлахатI, щарда йнамихуата ауи йлауаш дпапI. Ауи йлауа апа йакIвпI упхIа лылахь йану, – алыгажв шкIвокIвачкIвын йажваквa йырчIвауа йгIайайхIвтI.
– ЙуагIама йалыргата?

– ЙалсыргатI, дада.

– Щта, уцах ужвы, йалуыргазтын, сара уыс ду сымапI.

АхI зальымгыи йхъа йхъвыщыртата дгIайхтI. ДъагIайхыз йхIвачIвыгIвчва рыуа гIвыджь йгIарызшIитын унашва ткIьита йырзичпатI: «Ари апхIвысмгваду ласыта дшврыдз-ра атахьыпI!» АхI йхIвачIвыгIвчва йшихIваз апшта апхIвыс мгваду абна дырган лымгва ангIатдрышвт асабичкIвынгыи «уауау» – хIва дгIачIвагIлатI. Ари збаз, йызагIаз кIваргыи бнагыи «йаууай, йаууай, зальмыгIа» – хIва йгIагIвмачIтI. АхI йхIвачIвыгIвчваквa чвынцIытагыи дрымбауа апхIвысмгваду дырщын йгIайхтI. Акыт ахIгыи – «АлахI йхIвузтын, спхIа ужвы ауи апхIвыс йгIалриуа йылахь данылхуазтын збапI» – хIва дчIвапI. АхIвачIвыгIвчваквa гIайхын ахI йархIвхтI апхIвыс мгваду дшырщыз. АхIгыи – «ДзануымцIауауа ужвы спхIа, алыгажв сгIа шкIвокIвачкIвын, слыг йгIалриуашыз апа йылахь» – хIва дчIвахтI.

АпхIвыс лымгва йгIатдрышвтыз шварацыгIвкI дгIайауын датша кыткI дигатI. Ауи акыт рахI гIари гъйымамызтI, ашварацыгIв йгаз асаби днайахвтI. АхI пата дичпатI, ачкIвынгыи ддухатI. Ауи ахI зальымыжв ахабар йагIан дйызцатI ауахъауи акыт ахI йпны. Сальамгыи амырдан днайрайгватI.

– УшпагIай, анбжьагIв Сарым?

– СуызгIайтI, сынбжьагIв – схIван, йгъамуашма?

– Йауа йзамуа, йбзипI ушгIайыз, ауи ззысхIвауа – усызгIайуа гъухабзамызтIта акIвпI, йамыкIвта йсзумбан.

– Момо, йамыкIвтагыи йгъузызбум. Сара сызгIайыз – уачIвы абазар хIаццапI – схIван акIвпI.

– Дара йбзипI, Сарым, хIзацымцауауа, хIаццапI уачIвы щымтадза.

Сарым дгвжважва тшичпитІ. «ЙгъамуытІ, сынбжъагІв, сах-ча хІпны йгІасхъаштылын суызгІайтІ», – йхІвитІ.

– Щта, швъакІ ласыта йгІвыта сычкІвын йсыргапІта дсцитІ, йшгІайыртуаш йалыргата йанцаІ.

– ЙауаштІ, ауыгъи дара йзахвапІ, – ахІ Сарым швъабгъыкІ гІайахвын йгІвытІ араса: «Ари ашвъа нашвызтуа ачкІвын ласыта аджвгъи дйыквшвмырпшуа дшвщыта, абора уталта маша гІажвжы, дыцІашвцІахта дхъыжвгІвах, ашвъагъи нашвахв» – хІва.

Ашвъа анхІазырха ачкІвын йырттІ. «Ари уампшуата Сарым йтагвжва йлытта йгІауылтуагъи ласыта йгІагта угІайх», – рхІватІ. АчкІвын ажва ацйымхІвауата ашвъагъи найахвын мгІва дыквылтІ. АчкІвын дымгІвайсуамца дгІапсан йаргъи акыт даргвандзахахъата дчІватІ. ДъачІваз дщтІачвтІ. Ашвъагъи йджып йгІатпшуа йтан. АхІ зальымыжв Сарым йпхІа дрыцта акыт хІвсыса гвыпкІ жвумп, хІврапшдза агыква рхъвшварныс йшгІайуаз ачкІвын дшычваз дырбатІ. АхІ зальымыжв йпхІа дгІашІастІ: «Швара швнайла, сара ари ачкІвын дымгІвайсыгІвпІ, дъацауа сицІгІапІ, – лхІван тшгІахълыршватІ. ЛыгІвзачва аннаскІъа лара псайспадза амгІвайсыгІв – ачкІвын йджып йгІатпшуа йтаз ашвъа гІатылхтІ, дапхъан лара араса йылгІвыхтІ: «Ари ачкІвын дшнаюа апшта спхІи йари рнакъахІ дшвыргІвы» – хІва. АчкІвын дгІалмыршыхауата ашвъа йджыпІ йталцІахын дикъвыщІхтІ. Ларгъи лынбжъагІвчва дырхъыдзахтІ. АчкІвынгън дукІ йнамихуата – «СкъватІ», – йхІватІ, дгІархІатІ, дгІащтчІвахын акыт ахІ зальымыжв йыпщІа йнапщІайацатІ. Ашвъа акІважва йналитын йапхъатІ. Йанапхъа амщтахъ хвырчвхІва накъахІ згІвырныс ахабаз йгІарызшІылтын ачкІвыни апхІвыспи рнакъахІ длыргІвытІ. Ахъвмаррагъи йшахабаз апшта йакІвдыршатІ, «ахІ йымхІв» – рхІвитІта йфауагъи йгауагъи рымамачІта йчІархІуа дрымапІ.

Арыла ахІ зальым ачкІвын данкъва – «суысква йшатахъу йакІвдыршатІ» – хІва дгвыргъытІ, ачкІвын дырщ хІайсапла дгвыгъитІ, йаргъи йунашва шаъазгъи ауи акІвын.

«Ей, сынбжъагІв, ари йхІщтийыз уычкІвын хъвмарракІ данйазтын дкъватІ, хІара ужвы йъанадзас базар – хІватагъи хІазыщахуа шаъам», – йхІван Сарым дгІахъынхІвыхтІ.

АхІ зальмыжв Сарым – «АчкІвын йсцтийыз дырщтыІ» – хІва йхъа йайхІвхуа, – «Данылуазтын йбапІ спхІа лылахъ», – йхІвауа дшгІайхуаз апхар йпыралтІ: «АлахІ-алахІ, ахІ Сарым, мхІвы дуаутІ!»

– ЙмагІынмхІвыйа йсауыз?

– Уара ашвъа гІайутта йхІзыгІауцтийыз.

– А-а-а! ЗымгІва мцхатІ, ауи дшвщнысла швъа гІайыстын дгІасцтийыни!

– Ма, щта, йануымуазара унапІыла йгІаугІвыз ушвъа уапшых.

АхІ зальмыжв ашвъа найахвын дапшытІ, дапхъан – ауи аъарала ахІ йхатІ йапшынта – йгІвыз гъйымдырхтІ. АхІ хъвыцра ду йхъа йгІаташватІ ари ауыс дшаштаз, йара йшалквас йхъа йаквицІахтІ, йзальмыгІара, йычвгъара, хІакъта йдыртІ ауагІа къарулагъи гІальмалагъи¹⁵ ушырмайгІайуашыз. Ауи йгІалцІла ахІ зальмыжв йхІальта дызтаз йпсахтІ.

«Са йсалахІругъи гъаъам, ауи ацкІысгъи – ауагІа ракІвпІ къару зму, саргъи ауагІа тшырдскІыллпІ», – йхІван ахІ Сарым ауагІа дрыдгылхтІ.

АхІ Сарым ауагІа абаца айдза апшта дгІадрыхъватІ, йаргъи ауагІа ауи апшбыргта дырпшІамгылхуа дщаквдырчІватІ.

АрыцхІа йажваквa

Йаъан-йбзасун кыткІ апны ахІыкІ йпи йари. АхІ йпхІвыс дпсын пхІвысдъа дбзасун. Йара ауи акыт дауата рыцхІакІ адгъыл тшыткІ йыман. Памтата йызтаз гІапнын, адгъыл чвагъвара атахъын, ауаса арыцхІа дызлачвагъвушызгъи гъйымамызтІ. УадыргІвана дхъвыцын пщкІватанкІ йчпатІ. ЧврысыгІвтагъи¹⁶

15 Пальма – дырра.

16 ЧврысыгІв – ачквa йнарысуа.

пщыгІв хъачва гІайаутІ. КІватанахІтагы¹⁷ пщгІвычкІвынчва гІайаутІ. Ауи амщтахъ чвгІаура дджвыквылтІ. Ауи акыт дрылалын – «ХажвакІ швасхІвпІта гІвычвкІ гІасышвт» – хІва дныкъвун. Ауаса заджвгъи йгъйымуытІ. Ауасамцара ахІ йыкІадыгв днатшкІларалын араса йайхІвитІ: «ХажвакІ уасхІвпІта гІвычвкІ гІасыт» – хІва. АхІ днахъгІахъуа, йымуа далагатІ: «Са йзымдыруата ачІвыйа ура йгІасаухІвуаш?» – хІва. Ауаса ахІ йпа йаба дищыхІалтІ: «Йыт гІвычвкІ, бзикІ гІауайхІвуашызтын щта, йырхІва йгІауайхІвуаш», – анихІва, ахІ йпа йхІатырла арыщхІа йтдзы апны дирайгватІ. «Щта, йгІахІва уыхажвакІ йухІвуш!»

АрыщхІа псайспадза дгІалагатІ: «Лахврыш¹⁸ пхІвыста дгІауымгын, ауи закІы. «УгІайгва» – зхІвауа йпны уайгва, ауи гІвба. Йхпахауата: чвгъа ухазтын бзи угъанйушым».

«ЙбзипІ, йгІасгвынгІытІ», – йхІватІ ахІ. АрыщхІа агІвычвкІ йгІайыргызгъи гІайцтІ дгІайхын йадгъылгъи йчвагъватІ.

Ауасамцара ахІ пхІвыскІ дгІайгхтІ. АхІ йпа апещ днашылын атаца дылпшытІ. Дызпшыз лылаква хврышдза дгылапІ. Араъа ачкІвын арыщхІа йхІваз зынла йгвы йгІаташвахтІ. Ауаса йбзазумцара, зны ахІгъи ныкъвара даъата ахІ йпхІвыс ачкІвын араса гІайалхІвтІ: «Уаба гъйакІвмызтІ сара сызквнагаз, ура уакІвын» – хІва. АчкІвын ауи йылхІваз йгвы йастІ. АпхІвыс лахврыш йылхІваз ачкІвын йаба йайхІвхпІ – лхІватІ, дшван лара лхъацІа араса йалхІвитІ: «Упа йгІасайхІвыз ари акІвпІ: «Саба гъйакІвмызтІ бара бызквнагаз, сара сакІвын» – хІва.

Ари загІаз ахІ йпа амгъымца даладрышвта дырбылныс унашва йчпатІ. Хъарата амаша ржытІ, мгъы шардата йтарпсатІ. УадыргІвана ахІ араса йхІватІ: «Апхъапхъа йнайуа далашврышвта дыжвблы!» – хІва. УадыргІвана йпа араса йайхІвтІ: «Ани амца ъагІакІкІауа апны уцата йамагІынмцу ууырдыр».

АчкІвын дджвыквлын дшнауаз къвашкІ данйатІ. Араъа ауасахчаква гІайпылын ддымрайгвакІва йгъыруам, араъагъи ачкІвын арыщхІа йхІваз йгвы йгІанагхын дайгватІ. УадыргІвана

17 КІватанахІ – акІватан ащхъва зкІуа.

18 Лахврыш – зылаква хврышу, урышвлa – кареглазая.

ахI йпхIвыс ачкIвын дшбылуа дапшыныс дшцуз дгIаркIытI, ама-ша дтадрышвын дырблытI.

АхIгъи йпхIвыс дангIамидзах длыщтаджвыквылтI. Араъа йпа йызнийыз зымгIва йаба йанйархIв арыцхIа йхIваз ахI йгвы йгIанагхын закIгъи гъйымхIвахтI.

Абайи алыги

КыткI апны даъан-дбазун лыгажв байакI. Ауи млыкв, рахвы, адгъыл йшардата, ауагIа йрычрынуа акIвын дшаъаз.

Ауи йуагIа рынхаша хIакъ анритхуашыз апIатла ангIадзара йанакIвызлакIгъи ауат йжъун, ауат закIгъи рыйымтхуата псарчIвы рыквшвата райхIвуан, даргъи хвйдъа йынйырхун.

Ари амщтахъ ауи йычрынчва дгIарыцIта зпсарчIвы зшва-хырныс ацIыхъва йтагылуазгъи амальла дгIайжъунта, ауыгъи йшвахыз ахъахъ псарчIвы атайыквйыршвахуан.

Абари апшымца ауи алыгажв байалампхаца ауагIа рща йыжвуан, швабыжтагъи мцхIварала ауагIа йжъумцара йынйырхунта ауат рынхаша гърыйымтхуазтI. Ауасамцара ауи алыгажв ауагIа рщапхдзыла швабыжта тшадигалтI, акыт апынгъи рыцIа дбайахатI.

Ауи гIарита пхIахвыцкI лахIа заджвгъи дгъйымамызтI, йтажви йари чIвата ауагIа лыгчва тшынкъвддыргун.

Ауат ауаса йшбазузымцара йырдахтI рынхачва рызбжагIв ауи йымцхIвара ркъычIын; йгIанхазгъи йара йыкIадыгв йштшкIараз амла йагауамцара йпсыхтI.

Алыгажви атажви рымлыквгъи нкъвызгара дырмаухуата рхъаззаджвыкI йгIанхатI.

Алыгажв йынхачва рынхаша рыйымтуа, ауат мцы райхIвуамцара йшынйырхаз йъакIвызлакIгъи акыткварпны ахабар гатI йгъи йпны заджвгъи нхара дгIайныс дгъадымгылхуазтI.

Ари ауыс ахабар шгуз йыквта, алыгажв байа йымлыкв хIалакъта йчвйдзуа йаналага ауи чрын дгIайахвырныс дджвыквылтI. Ауи дъацалакIгъи ныха йхIвауа анхаша хIакъ

апIатла йахъымсуата йритырныс ауагIа йрайхIвуан, ауа-са ауи йымц загIаз, йызбаз ауагIа ауи йпны заджвгъи нхара дгIайныс дгъадымгылуазтI, ауи йажвагъи, ага йырцIабыргуа йхIвузтынгъи, ауат йгъхъарымцIахуазтI.

Алыгажв байа йуыс алымсхуазшва йаниба ауи хIайльара нкъвигарныс далагатI, ауи ахъазлагъи айфандкви амуъазинкви кIара ритын йара йхIвауа дырцIабыргуата ауи йгIайцхърагIарныс йгIадйыргылтI.

Ари амцтахъ ауи йшихIвазла амаджъгытква, айззараква рпны айфандкви амуъазинкви алыгажв байа йпны ауагIа нхара йшцушыз, йаргъи ауат йымжъахауата рынхаша шгIаритхуашыз рархIвуа йджвыквылтI.

Ага ауаса йаъазтынгъи, йырхIвазтынгъи, ауагIанхагIвчва йацшIакIта ауат араса йгIарархIвтI: «Ауи йхIвауа ажвакца цIабыргыта йщаквзыргылуа швара, ауагIанхачва-бзазагIвчва зжъауа йащцаз айфандкви амуъазинкви швакIвпIта, хIара ауи йхIвауагъи швара йшвхIвауагъи гъхъахIцIум. Йызтахъу уца, швара швцата швизынха» – хIва.

Ари апшта ауысква анакIвша алыгажв байа йхъайцIатI ауи йпны заджвгъи нхара, чрынра дшгIамиуашыз, ауи дшымцхIваз, ауагIа рщапхдзы пхашцара йымамкIва алакца рапшта йшйыжв-уаз зымгIвадзугъи дшырдырыз, дшырбаз.

Ага ауаса йаъазтынгъи ауи йымцхIвара гъашIайымрыстI. Дымпхашцауата чрын дзыпшгIауа, акытква гIамидауа, дзынйалакIгъи швабыжта дйыргвыгъауа анхашагъи дута аха-бар нкъвигун.

Ауи дшныкъвзуымцара заджвгъи димауата ркыт дангIаталх амаджъгыт адзхъа апны ауагIа дрылагылата йгылаз ачкIвын йыба днайыдгылын айфандгъи дшахIатта йайхIвтI: «Уара уйыбапI, ауи уаргъи саргъи араг йалагылугъи йыгIдыритI: угIазрийыз, млыкв, рахвы, тдзы шуымам, адгылыртакIгъи, гвырбзигакIгъи шуымам, уандухарагъи ухъа шузымкIуашгъи. Ауаса йанаъазара, ура спны нхагIвыта уналага, нцIрата йуы-му спны уаъазлапI, угъдухапI, акъылькIгъи гIауаупI, йаргъи

сара пхІакІ дсымапІта – дандухара уара тагвжвата дуыстхпІта швбзапаІ. Сара, йшубауа апшта, стажвггы дажвхьатІ, гІарита сымлыкв йзыгІанхахуашта пакІггы дгьсымам, хІара хІанпсраггы хІымлыкв, хІырахв, атдзы, адгьыл – зымгІвадзуггы уара йузыгІанхахуаштІ» – хІва.

Ари алыгажв байа йхІваз ауат йрыдзхьягылаз айфандггы шахІатта йырцІабыргуа дгІахвынгылтІ.

АчкІвын йыба ауат йырхІваз бзита даздзыргІвытІ, дазхьвыцын ауат йырхІваз, йшырхІваз апшта ажвакІггы алайымцІауата ачрынра дадгылтІ.

АчкІвын йыба алыгажв байа йпны чрынта дцатІ. Алыгажв йпны дантшкІарайда ауи йпхІа дгІазшІитын йлайхІватІ ачкІвын дылйырбауа араса: «Бара бандухара бызгуш ари ачкІвын йакІвпІ» – хІва.

Абари апшта ауат ангІалын ачкІвын чрынра далагатІ, ауи йуысква шакІвшушызггы ййырбатІ.

АчкІвын алыгажв байа дызлагІайыргвыгъаз йгвы йтан, йарггы ауи йгвы алайырбзиуа бзита дынхун. Ауи дшынхузымцара абайа йпхІа ддухауа далагатІ, ауи лыхъазлаггы ачкІвын дашІамсуата ахъвмараква йчпун, йлитлун, ауи ахъазла апхІвыспачкІвын ачрын бзи дылбауа дцатІ. Ауат духапхъадза рбзибара йалахІун ракъыльггы аквшун.

АчкІвын йынхара рыцІа-рыцІа йацицІара акІвымкІва йгьацримхуазтІ, амлыкв йынкъвигузггы швабыжта дазсакъуа йхчун, арахвквваггы бзита дырхьпшуан, алыгажв йхІвуз бзита йырзачІун.

Ауасамцара апхІвыспа ддухатІ, ачрын чкІвынггы ауи дапшта ддухатІ. Ауат рыцІаггы йабадыртІ, бзиггы йабабатІ, амлыкв йайгвыгІвуа йцатІ.

АпхІвыспа лжвибыжъсквша дырталта лтахІацагІа аннадза ачрын чкІвын йгІайызшІылтын араса йалхІвтІ:

«ХІаба йпны уцата йа йцтита йадрыхІв хІпІатла шгІаргванхаз, хІнакъахІггы, йшихІваз апшта, мцыра алахымкІва йшдйыргІвуаш» – хІва. «ЙауаштІ, сарггы ауи сгва-

лан, ауаса бара сбызпшуанта сгъаламчважвузтІ», – йхІватІ ачкІвын.

Ауат анайчважва амщтахъ ачрын чкІвын айфанд йпны дцан апхІвыспа йгІайалхІвыз ауыс йайхІвтІ: «Уара йшудыруа, йшуагІаз апшта, алыгажв байа уйышахІатта сара ауи йпны чрынра салаган сынхитІ. Ужвы ауи йшихІваз, сшгІайыргвыгъаз апшта сара ауысква сырзачІумцара йакІвсыршитІ, ауи йпхІа тагвжвата дгІаситырныс йыззихІвазгъи ддухатІ, ларгъи ауыс зкву лдыритІ, ауи лаби сари хІшангІалыз, са сакІвымкІва заджвгъи дшійыймтуаш. Ауаса йанаъазара, ужвы ларгъи саргъи хІхІазырпІ, хІазыразпІ уахъчІва йъагІадзазгъи хІнакъахІ дйыргІвырнысла. Ауаса йанаъазара, унайта ауи ауыс хІызйахІвта ауи ахІагъи ймыркъвахуата хІнакъахІ дйыргІвыргІатІ» – хІва.

АчкІвын йхІваз айфанд швабыжта даздыргІвытІ. ЙхІвахрызйа – ауыс зквыз йдыруан. «ЙауаштІ, дара йбзипІ, йтамампІ йгІаухІваз ажваква, сара ауи йацсхІвахуа закІгъи гъам. Ауыс ауаса йанаъазара, сара сцапІ, сйыдзхъачІвапІта бзита йасхІвпІ», – йхІватІ айфанд.

Ари амщтахъ айфанд алыгажв байа йпны дцатІ. Ауи къомракІгъи ауыс гІаджвыквйымцІауа дчІван датша хабар йхІвауа. Алыгажв байагъи ауи уыста дызщтазла дгъгІайымцІгІатІ.

Ауасамцара айфанд йанизымчхІах далаган йхІватІ: «Сара уара упны уыс цІабыргдзакІ сыхъвда йхъата, ауи салачважвата аджъауап згарныс сгІайтІ. Ауи сыззгІайыз ауыс уара ухъа уысква йрыуапІ. Щта, йшудыруа, йшубаз апшта, уара ууагІанхачва анунапІыцІцІх амщтахъ шардара нхагІвы думаухуата уныкъватІ, упшгІатІ хІаргъи хІуыцта. Ауасамцара уынасып дгІанакІытІ, хІаргъи хІгІауцхърагІан уара хвыта йауырбазла нхагІвы дгІауаутІ. Ужвы упхІагъи лтахІацагІа днадзатІ, ддухатІ, уынхагІвы чкІвынгъи бзи дылбитІ, йаргъи ауи длапшдзата бзи дибахитІ, йраухІвыз ажваквгагъи уахъчІва йъагІадзаз ауат бзита йнадырдзатІ. Ачрын чкІвын

уырахв, уымлыкв, уадгъыл, бзазагата йуыму зымГІвадзугъи йрылайырхІара акІвымкІва йрылимьрдзГІауата йынкъвигитІ, швабыжта дрызсакъхитІ. Аратква зымГІвадзугъи шыц-шыц сызрылачважвауа уахъІвала сара шахІатта сызлауызгылыз ауысла акІвпІ, упхІи уычрыни рпІатла гІадзатІ. Дара рбзирала рнакъахІ йымкъвахауата, йшухІваз апкъ йыквта, йдуыргІвныс гІауархІвхтІ» – хІва.

Айфанд дъадзачважвуз алыгажв байа псынамхъа йагІаквуз ажваква аджъауап мцква шрызгІайауашыз дрызхъвыцуа йхъа щтІакІы дчІван.

Ауи йхІвушыз даналга алыгажв хІайльа араса йхІватІ: «Сара йсхІваз сажва заджвы йуыс гъалам, сычрын йуысгъи ураа йгъу-унашвам, ауи кІара йтахъызтын йара дсызгІайпІта йгІасайхІвпІ, дгъпхашум, дгъсчвшум, йара йхъауыс дзазцІгІахпІ, ураа ауи ахъазла тшуымыргІапсан» – хІва.

Ари амщтахъ айфанд закІгъи гъйымхІвахтІ, йдыртІ ачрын чкІвын дшжъахушызгъи.

Айфанд дгІайхтІ. АчкІвынгъи аджъауап ахъазла данйызгІайх араса йайхІвтІ: «Уайгва араса гІасайхІвхтІ, ауи саргъи мцы-ра алазшва йгъызбум, цІабыргыпІ, ауысгъи йапшпІ: «Сара сычкІвын ачІвыйа йызсчвыцІайкІхуа, ауи ажвата йыстыз сара дара бзита йыздырхитІ, йхъауыс акыт йазыруысйа, ауаса йанаъазара, ауатква гъуысым, саргъи йыздыритІ, ауыс тшазсрыхІазыритІ. Сара спхІа лпынгъи акыт гІвымаква йгІартыцІта агагІвгъи гІайуаштІ, ауаса сара апхІвыспа ауат дрыстпІ – хІва йгвгъи йгІанайымыргІатІ. Ауыс сара йшста-хъу апшта пщдзата йсхапІ» – хІва».

Айфанд йажваква ачрын чкІвын йхъайцІатІ, дгвыргъяуа апхІвыспа лпны дцахын йлайхІвхтІ. Ари амщтахъ ауат рыгв-ква рыцІа йбзихатІ, йтынчхатІ, даргъи рыцІагъи бзи йабабауата йцатІ.

Ауасамцара ауысква анакІвша амщтахъ ачрын чкІвын рыцІагъи бзита дынхауа далагатІ. Алыгажв байагъи ауи йгвы ймыргІвара, йпхІа дшййтуаш хъаййырцІара ахъазла ачрын

чкІвын уыс анийырхушыз агІан унашва гызыыймчпахуазтІ дйыхІвара акІвмызтын.

Ага ауаса йаъазтынгы, алыгажв байа йгвы йтаз датшан, ауи йпхІа дзитуашыз ачрын чкІвын гыйакІвмызтІ, йпхІагы йлымдыруата акыт гІвымаква йгІартыцІуаз ачкІвынчва-пхІвысгачва дрылапшуан, ауат рыцІа чма шарда гІайызтуаз йакІвын йпхІа тагвжвата дзитуашыз, ари ахвлагы англалра айчважвара акІвйыршун.

Ауи уыста йакІвйыршаквуз йтажви йари ракІвымкІва заджвгы йгыймдыруазтІ, даргы ршІа йгІатырцтта заджвгы йгидмырдыруазтІ.

Алыгажв байа йпхІа дыргарныс щардагІв гІайуан, ауаса ауи чмата йгІайдырбуз йымамачІынта дырнымгІалуа йцахуан. Ауасамцара ауи байакІ йпа чма бзи гІаййырбатІ. ЙангІалтІ, пІатлагы амырхтІ.

Ауат рпІатла англадза ачма амахтшаква йрыквта мшкы йгІаргын йгІайтІ: ауат фачыгІв, прунджь, чгІвыча, асхъа щардата йрыквшІахІван, ахІвачІвыгІвгы ауат дрыцхын.

Ачмагачва англадза апхІвыспа йылдыртІ, йара ачрын чкІвынгы ауигвыайтын ачма амахтшаква йъадзагІарыквырхуаз апхІвыспа лпны днашылтІ.

Ауи дшнашылуаз апшта апхІвыспа лыкІва йгІатылхын ахІваспа ачкІвын йгІайлырбатІ, арасагы лхІватІ: «Сара саба йхІваз ймырцІабыргхуата датша заджвы сыйыйтыз апны ари ахІваспала тшысцхуаштІ закІы сампшуата. Ауаса йанаъазара, ласыта хІуыс цІхъва айрыт, уара йузамтуазтын сара схъа ауыс збуштІ» – хІва.

АпхІвыспа йылхІвушыз даналга ачкІвын араса йхІватІ: «Саргы сызцту йара ауи ауыс акІвпІ. Ауаса йанаъазара, баргы саргы тшыхІымцуата хІуыс хІыла йахІырбапІ, ауи амаль сара йгІасхъвыцхъатІ, бара ауи ахъазла тшбымыргІапсан, сара йалсыргапІ. Баба йчпуш йрычпа закІгы бымхІвауата. БыззырхІвайуаш бизырхІвайыргІатІ. Сара мчыбжыкІ аъара сгІаныкъвапІта сгІайхпІ, ауаса бара йанакІвызлакІгы

базыхІазырта бчІвазла, акъвъльейырта тшаквсыршвата ахабар ангІабсырдырагы зынла бнасыцылта бшнайуаш апшта. Ари йбасхІвуагы заджвгы йбмырдырын, йабымхІвын» – хІва.

АчкІвын йшихІваз апшта ауат ангІалтІ, йаргы мчыбжьыкІла анхарта дакъвыцІхуата алыгажв байа йайхІвын нхашагы йыквйымхуата дджвыквылтІ.

Алыгажв байа ачрын чкІвын данджвыквылх рыцІагы йгвы гІабзихатІ, йуысвагы рыцІа йаштацушызшва йбатІ, йпхІагы лыхв бзита далапшхтІ. Ари амштахъ ауи йпхІа дгІазшІитын ауыс зквыз, ауи мхІвбайа дшгІайауыз, лаба йхІвауагы ажвакІ алалымцІауата дзитуа дшйыццушыз лайхІвтІ. Ауаса апхІвыспа лхъа наркъвыта дгылан.

Ари амштахъ ауи лыхъазла чмата йгІартйыз ъагІвназ апещ дйырцан йылйырбатІ йгІазтйыз ачкІвын дйыртшхъвауа, ауи дайгвыргъауа.

Ари апынгы апхІвыспа закІгы гылымхІватІ, ауи дшазыразмызгы лаба йгъылмырдыртІ, йгІаргыз ачмаквва ахъязы дрылапшуа дгылан.

Ауи лаба, алыгажв байа-псынамхъа, йычма йгвы гІанарбзиуа йпхІа араса лайхІвтІ: «Сара бзидзда йызбауа спхІазаджвыкІ, бара сара уагІвырльыта бсымапІ, бынцІра ауырахатІ. Бынасыпгы гъчвгъамызтІ, бгълахъыдамызтІ. Сара дшстахъдзас апшта йсмауаз мхІвбайа дсаутІ, нцІрата йбыму зымгІва бтхаджъуа, багІвкъахуа ббзасуштІ. Саргы сыджъагІвагІвчва рыла кІылнахуа сагІвкъахуа, стынчта, гвыргІвара сымамкІва сбзасуштІ. Абаратквва зымгІва зысхІвауа уахъчІвала сара йгІасрийыз бара, спхІа, былахъ, бынасып йгІанакІыз ауыс бзи акІвпІ; хІапхъахъкІъала гІвымчыбжьала йгІайта сайгвачва тачата бырхІвайуаштІ, тшадгал» – хІва.

Алыгажв байа йхІвушыз даналга ауи йпхІа закІгы лымхІвауата дъачвлуз лпещ апны райша дцахтІ.

Алыгажв йпхІа йлайхІвуашыз анлайхІв амштахъ йгвы рыцІагы йтынчхатІ, йаргы дашІамсуа аурамквва рпны днасгІасуа, йгІайшІашвалакІгы ауи йпхІа лычма шгІаргыз

йымкѣвауатагы ауи дшырхІвайуаш райхІва, йымхІв дйыртшхѣвауа дныкѣвун.

Ауасамцара уахѣІва ачкІвын дджвыквылхищтара йымчыбыжь цІуаштІ – рхІвауата алыгажв йтгІачва шыла рыгхатІ. Адзылу йызцушыз уагІа гыйымахмызтІ, йара йхѣатала дцарнысгыи йхѣа йаквнаймыргауата гвадз машаквбжакІ тайпсан йыргылтІ, йаргы – «заджв дсауырквын лагара дсщтипІ» – хІва аурам дбжѣалын амаджыгытла дцатІ. Дшнайуаз ачкІвын данйынгІалуаз йгылаз айфанд днайыдгылтІ. Сальам абархын йайчважвауа, ахабарква рхІвауа аурам апны йыквчІвахтІ.

Ауат шчІвазымцара ачрын чкІвын, йшихІваз апшта, акыт дгІаталын дшгІамгІвайсуаз айфанди алыгажв байи дгІарынйатІ.

Сальам райхын йайхІвтІ: «Сара, йшубаз апшта, упны сынхатІ, сынхарагы салгатІ. ЙшухІвазлагыи уылпха саутІ, уажвынтахѣа бзихатІ. Ужвы сынхаша саухзаргыи ауашын» – хІва.

Алыгажв байа-псынамхѣа ажва багѣяла дыздгылта йрычрыныз ачрын чкІвын дѣагІайпшІашвахыз швабыжта йгѣйыгвампахтІ. Ауи йылаква цІирыхѣвауа йхІватІ: «АчІвыйа уара нхашата йутахѣу? Йара спны уаѣата, сымлыкв уылачІва ухѣа ѣаугІаз ахѣазла узымгвыргѣауайа? ПсарчІвгыи шуыквшваз гѣуымдырума? Йуыстуагыи гѣѣам, йуфаз уынхашапІ, хІалгатІ, хІалгатІ» – хІва.

Ари амщтахѣ ачкІвын дымгвыжкІуа алыгажв йайхІвтІ:

«Сара йыздыритІ уара йуджкІахбастата йсшІу, ага ауаса йаѣазтынгыи, уажва йухІваз ари айфандгыи дгылата йуырзачІахра акІвпІ йстахѣу» – хІва. – «Щта, нхаша утахѣызтын, хІпны уцата апахѣ апны гвадз машаквбжакІ гылапІта – йуыститІ. Йнахѣта, йѣаутахѣдзу йга», – йхІватІ алыгажв байа.

Ауи йхІваз ачкІвын даквдзыргІвтІ, йаргы йгвы йтаз дашан. Дхѣвыцуа, закІгыи йымхІвауа дгылан. «Уца, сычкІвын, йгІауитуа уаквразха», – йхІватІ айфанд.

АчІвын алыгажв йхІваз йырцІабыргра ахѣазла араса йайхІвтІ: «ЙауаштІ, сцапІ, ауаса утажв йгѣгІасылтрым» – хІва.

«ЙгГауылымтуазтын агвашв дгГагвардата сара йшсхІвазла сажвала йнасырцабыргпІ», – йхІватІ алыгажв. Абари апшта йангІалын ачкІвын алыгажв байа йпны дцатІ. Апхъапхъадза атажв лахкІьала днашылын дибатІ, ауи амщтахъ апхІвыспа лпны днашылын дибатІ, дшхІазырызгьи лайхІвтІ.

Ари амщтахъ ачкІвын дгІаджвылцІтІ, алыгажв байа йтш-бзи абора йнатидан кІвдыр аквицІатІ. Ари амщтахъ агвадз машаквбжа ауи йаквицІахтІ, уадыргІвана атажв йлайхІвтІ: «Сара адзылу сцштІ, дада йпхІагьи мачкІ адзылу лбара, лгвы пшыхъ тасра ахъазла дсыщызгарныс гІасайхІвтІ» – хІва. «ЙухІвауа амагІныйа? Ауи алыгажв сара йыздырхуа анцІра ауаса гьихІвушым! Ауи йгьГайхъалуам, йпхІа йырхІвайхъаз зджъакІы ртаца уара алыг дуыщицІата дауищтуа, мщпІ йухІвауа, уца – тшсумырбан», – лхІватІ атажв. «БнагварцІ, хІицІгІапІ йхъабымцІузтын», – йхІватІ ачкІвын.

Абари апшта ачкІвыни атажви йырзамакІырата йангварцІ алыгажв байа амаджьгыт адзхъа йчІваз йгІайбатІ, дгІагылын йтажв дылзыгІацІыртІ:

– Даушт, сара дсырхвититІ – хІва.

Атажв йылхІвахрызйа – дхъынхІвыхын лпхІа йлалхІвтІ. Тшадызгалхъата йчІваз лпхІагьи зынла дгІагылын ачкІвын дгІайтшпхъынчІвалтІ.

Ари амщтахъ ачкІвын атшы дгІашхъвасын дгІагваршвтІ. Ауат агІвыджъ йъартахъыз ашыпІа апны йцан ргвы йштаз апшта рбзазара ддраухтІ.

Алыгажв байа дангІайх йпхІа дылзыпшгІазтІхІва дгъимаухтІ, йаргьи йайгвачва шыцквa рпны дпхашауата дшгІанхаз аха-барквa акытквa рпны йатаджвыквылхтІ.

АпхІвыспа йыба

Йаъан-йбзазун лыгажвкІи тажвкІи. Ауат пхІазаджвыкІ дрыман. Ауи швабыж зджъара йгІанымхауа дпщдзан. Ауи лыпш-дзара шІалагьи йузымхІвушта къальамлагьи йузымгІвуашта

акІвын дшаъаз. АпхІвыспачкІвын жвасквша даныртал лан дпсытІ. Ауи данпсуаз агІан апхІвыспачкІвын дымлащпхъадза дацІчІвыргІатІ – лхІватІ, лкІыкІа тланыкъва гІапылкъын ацата-ра йкІнылхІатІ. Щарда йнайма, мачІ йнайма – апхІвыспачкІвын лаба пхІвыскІ дгІайгхтІ. Ауи пхІа хъабыжъкІ длыман. АпхІвыс лпхІапса швабыжта дылзычвгъан. Йчауа йалагарквын лпхІа шарабзарала длырчун, апхІвыспачкІвын хъвыдзццамкІва закІгъи гыллмырфуазтІ. Ага лара лпхІа длайгвыгІвыргыи лпхІапса рыцІа-рыцІа дпшдзахун. Ауи анпса лгвы швабыжта йакъвнарпуан. Ауаса-ауасамцара апхІвыс лпхІапса длырхъвы-хуа далагатІ. АпхІвыспачкІвын мшкІы дчатІ, дангІаджвылцІх ацатарала дыгІвтІ. АпхІвыс ауи лбатІ, лцІыхъва дтагы-лын дыгІвтІ. АкІыкІа дшацІчвуаз ауаъа йналбатІ. Анпса акІыкІа гІапылкъын алаква йрылттІ. Ауаса ауи ахъазлагъи йгІанымхауата апхІвыспачкІвын лыпшдзара ансимшгъи рыцІа-рыцІа йалахІалун.

МшкІы апхІвыс лпхІа хъабыжъгъи ларгъи зджъара сас-ра йцун. «СгІайхнадзкІа йалых», – лхІван апхІвыспачкІвын ланпса шырдза гІвмашаквкІ гІалылттІ. Ашырдза къапщи квайчІви алыхра атахъын. Ашырдза напІыла йшпалухуаш?

АпхІвыспачкІвын дчІвыуа дшчІваз къанджъагъра гвартакІ гІапссгІан йгІачІватІ. «АчІвыйа бызчІвыуа, апхІвыспачкІвын?» – рхІван йгІалцІгІатІ. «СшпамчІвыуаш? Санпса шырдзалыхчІв гІасылтын йгъсзалыхуам», – лхІватІ. «Ауи уысума?» – рхІватІ акъанджъаква, ашырдза гІакІалдырпсан цкъата йгІалырхтІ. АпхІвыспачкІвын ашырдза амашакквва йырталпсахын дшчІваз ланпса дгІайхтІ. Анпса апхІвыспачкІвын йылчпалакІгъи лыла йгъгІацІамылуазтІ. Лара лпхІа хъабыжъ йылчпалакІгъи хъа ахъалцІун, хвду азылчпун, ахабар лырхысуан.

Заман щарда цама, мачІ цама – йздырхуада? – ауаса апхІвыс лпхІагъи дналахвын зны сасра датацахуан. АпхІвыспачкІвын лпахъ ласата щардадзакІ гІащтІалцІан – «ЙыртІгІы, йкІвкІвы, йыхыхата, кІвымжв хІазырта сгІанырйах», – лхІван дцатІ.

Щта, ауи аъарачІви мшкІыла йузычпузма? АпхІвыспачкІвын

йылчпарагы лымдыруата апахь дчІвата дшчІвыуаз рыжв къара гІагваралхтІ. Ажв апхІвыспачкІвын – «БызчІвыуа ачІвыйа?» – ахІван йгІалцІгІатІ. ДызчІвыуаз зымгІва рыжв йалхІвтІ. «Ауи уысхама? ЙыртІгІыта йгІасшІагва, уацІыхъван бкІалта гІасыцІакІх», – ахІватІ ажв къара. Аласа ашІалгватІ-йашІалгван лкІалта ацІалкІхтІ. Ажв зынла акІвымыжв хІазыр гІалнатхтІ.

АпхІвыспачкІвын дгвыргъауа дшчІваз ланпса дгІагваралхтІ. ДгІайызтІхІва апхІвыспачкІвын йылчпаз лылагы йгІацІамылтІ. АпхІвыспачкІвын ауи лгвы йасын дчІвыутІ-дкъыутІ. Йылчпарызйа? ДашІасхтІ.

АпхІвыс лпхІа рыцІа дагъымкІва йылуыхуазма! МшкІы лпхІапсагы дналахвын абна мшІгара дцатІ. ЙангварцІуаз лпхІа шырдалыхчІв лылттІ. Ауи дчІвыуа дшчІваз акъанджъа гварта гІапссгІатІ. «АчІвыйа бызчІвыуа?» – рхІван йгІалцІгІатІ. Ауи ашырдза шылзалымхуа ралхІвтІ. «Цта, ауи уысхама? Арахь йгІакІапса!» – рхІван йгІакІалдырпсатІ. Ашырдза гІакІалпсатІ акІвын зынла йырхъвшван даргы пссгІахтІ. АпхІвыспа хъабыжъ дчІвыуа дшчІваз лан дгІайхтІ, йгІаншазла дылцІгІан – закІгы гІалалымхІвтІ.

Ауаса-ауасамцара апхІвыс лпхІапси лари атаджвыквылхын лпхІа кІвымжвыта йылчпарныс ласа айдза гІалылттІ. Ауи дчІвыуа дшчІваз рыжв къара гІагваралхтІ. «АчІвыйа бызчІвыуа?» – хІва йгІалцІгІатІ. ДызчІвыуаз аласа кІвымжвыта йғалзымчпауа шакІвыз алхІвтІ. «Ауи уысума? Арахь йгІасшІагвата бкІалтагы гІацІакІх», – ахІван ажв лпахь йгІагылтІ. АпхІвыспа аласа зымгІва ажв йашІалгван лкІалта ацІалкІхтІ. Ажв аласа аланарблыгъан азнадза жвынт-къы ауацІата йгІалнатхтІ. «Ари шван дгІайхта цца лыршыта йызталчвауа агІв¹⁹ апны йыквцІа», – ахІван йгварцІхтІ. АпхІвыспа дгвыргъачІвауа дшчІваз лан дгІайхтІ. Лан цца лыршын агІв йшталчвуз «акІвымжвы» налгын йнаквылцІатІ. ЙаныквылцІа ажвынткъыы зынла ацца йнататІлатІ. «Ауи ауаса йызцайа?» – хІва дангІалцІгІа ауи гІалазхІвыз ажв къара шакІвыз лхІвахтІ. АпхІвыс дгвыжвкІын

19 АгІв – амшы йгІалху лухъара.

– «Ажв сымщыкІва адуней сшГаквымхара», – лхІван дгылхтІ. Ажвгы ауи адыртІ. АпхІвыспа йыбачкІвын лпны йГайын: «Сара сырщуаштІ. Санырщра сыбыГІвква зымГІва гІазкІкІыта атоба апны йыщІапса» – хІва гІалнахІвтІ. АпхІвыспа ажв лымарыщІахатІ, дчІвыутІ-дкЪыутІ, ауаса ауи йыщІГІузма – йасын ажв рщытІ. АпхІвыс акыт зымГІва гІазылддан чаражвра ду талщІатІ.

АпхІвыспачкІвын, ажв йшГІалнахІвыз апшта, абыГІвква зымГІва гІазылкІкІын атоба йыщІалщІатІ.

Заман кЪомкІгы анахъыщІ апхІвыс лпхІи лари ахан йтацанадылра йцун. АпхІвыспачкІвын лхъазы рпны дГІанхатІ. Ауи дгварцІын дрыщтахъпшуа атоба дыхвынгылан. Зынла ауаЪа быжь дукІ гІалаГІатІ. АпхІвыспачкІвын зынла атоба йыщІалщІазлгы йГІанагхтІ. Атоба гІалыртІГІын – афитон рызнали хъапщили йырчвыта йГІатылдатІ. АуаЪа чГІвыча зигІвата йанымыз гъаЪамызтІ. АпхІвыспачкІвын пщдзатагы тшГІалГІвычатІ, афитон даквчІван атаца дЪанардылуаз дцатІ. ДЪацаз ауаГІа зымГІва гІалпыралын афитон данырхтІ. Данырхын апещднардылтІ. Ауи дчІварагы дгылрагы гълымуытІ. ДдырчатІ, ддрыжвтІ, афитон даквдырчІван дГІауырщтхтІ. АпхІвыспа данГІайхуаз лбашмакъ лчвыдзтІ. ДанГІадзах зымГІва йшаЪаз апшта атоба йыщІалыргылхтІ. АпхІвыси лпхІи гІайхын йырбаз райша шІала йгъырзыІвахуам. «ХІара уахъІва пхІвыспакІдыГІбан», – рхІвитІта йджъарщитІ. АпхІвыспачкІвынгы: «Щта, саргы сшвырцазарквын дызбарын», – лхІватІ.

Ауасамца заман кЪомкІгы цатІ. АпхІвыспачкІвын лбашмакъ ахан йпайщІба йГІайаутІ. Хан йпа – «Ари ззбзихауа лакІвымкІва дшГІазымгра», – йхІватІ ныха йхІван дГІаджвыквылтІ. ДакІвшашауа-дакІвшашауамца апхІвыспачкІвын лпны дГІадзатІ. АпхІвыс ахан йпа рпны дГІагваралуа йанылба лпхІапса ашІуна дталкІытІ. Хан йпа дГІашылтІ. Абашмакъ апхІвыс лпхІадза йылшвырцІан йгъылзымбзихатІ. ЙГІаджвылщІхуа йаналага арба гІадзан – «КІу-кІа-рекІву! Ауи зчІву ашІуна дтачІванІ!» – хІва йГІашІытІ. АпхІвыс гІвангы хынгы арба дастІ, ауаса ауи йахІвуз ахІвун. Арба йахІвуз хан йпа йанйаГІа – «Ара-

ъа закІ аъапІ», – йхІватІ, дгІацапатІ, ашуна дантапшы – апхІвыспачкІвын ауаъа дтачІвапІ. Бзи-бзи дылпшын – лацкІыс пшдза дгъаъам – ухІвушта акІвпІ дшаъу. ДгІатидатІ, абашмакъ лшвицІан – йлызгарчвапІ. Хан йпа – ауи лакІвымкІва заджвгъи дшзымгара – йхІван хы дгылтІ.

АпхІвыс лпхІапса джъкІа чашв лзылрыдзтІ, лпхІагъи дадылгалтІ, длыцылцІан дауылщтІ. Ахъабыжь апхІвыспа джъкІа чашвла длырчауа йымгІвайситІ. АпхІвыспа ддзыш-пхъадза – «ДзтІакІв», – лхІварыквын лчгІвычаква рыуа закІ гІалыквылхуан. Ауасамцара апхІвыспачкІвын лчгІвычаква зымгІва ахъабыжь йлылтІ. ЙцІыхъвахуата дандзыш лылакІ гІалыквылхтІ. ЙгІванхузгъи лылакІ атагІалыквылххтІ.

Амш швабыжта йшуаран. Амара гІакІачІчІун, амгІвайсыгІвчва тшпсырщарныс дзыкІ атшпы апны йгІашІастІ. Ахъабыжь апхІвыспачкІвын тшкІвабара дджвыквылдатІ. Ауат тшъаркІвабуз ахъабыжь апхІвыспачкІвын длыгван рахІа йъацІолараз дталрышвтІ. Лара пшдзадзата тшылгІвычан атачанкІа апны дцахтІ. АтачанкІа йацквас: «БыгІвза дабу?» – хІва йанылцІгІа: «СыгІвза дхъынхІвыхтІ, йгъсыздырам йгІазлылхыз», – лхІватІ.

Атшквэгъи ацІархІвахын йджвыквылхтІ. ЙъадзамгІвайсыз сара йгъсыздырам, ауаса рпны йшгІадзахыз бзита йыздыритІ. Ауаъа – зъара уахъи, зъара мши гъсыздырам – чаражвра ду аъан. Адзы йтадрышвыз апхІвыспачкІвынгъи къамыш гІалхыгІахтІ. Хан йтаца днардылитІта адуней кІыжкІыж гыгІаквырхуам. ШварацыгІвкІ дшымгІвайсуаз, сиздрума, ауаса адзы атшпы къамышкІ шгІайуаз найбатІ. ТшыгІвкІ дырщти-йын къамышкІ гІайдрыгтІ. Акъамыш кІыжкІыжта йырчпатІ, йасуа йаналага – йгІатыцІуа гыбзапІ. ЗымгІвагъи йджъарща-уа йасуа йшалачІваз тшчва гвартакІ гІагваралтІ. ЗымгІвагъи ауат йгІагваралквуз йырпыралныс йанджвылкъа ахъабыжь акІыжкІыж гІалахвын амца йалалрышвтІ. АуагІа гІашылхтІ, йазыпшгІатІ-йазыпшгІан акІыжкІыж гырмаухтІ. АкІыжкІыж ауаса йыдзтІ. Даргъи ацІыхъва йтыцІхтІ.

Ансимшы тажвкІ къаз лхчалун; мшкІы ауи лкъазква ханргІа рыхъватоба апны йылхчун. Акъазква рпыккква зымгІва хъапщгІвацата йгІаталцахтІ. Атажв лкъазква рпыккква гІахъылхын ашвындыкъвара йталцІатІ. Атажв акъазква гІалцта дгІайхпхъадзагьи лпещ пшдзата йалыргата дгІайхитІ. «Ари зачІвгІальаматйа! Анчва, йамагІну шсырхъвыхра», – лхІван атажв мшкІы акъазква тылца тшылчпан ахъышвлла дгІакІылпштІ. Лхъапщ зтаз ашвындыкъвара дгІатыщІын пхІвыспа пшдзакІ лпещ шаллыргуз дгІалбатІ. Зынла ашв гІалтІын – «Дунейлагьи ахратлагьи бспхІапІ», – лхІван апхІвыспачкІвын ашвындыкъвара дгІталымжъхтІ. АпхІвыспа швабыжта дпшдзан, ауаса длашвын. Ауи тшылджвджвауа далагапхъадзагьи напІыкІ азна хыта атажв йгІалхъвшвалун.

Атажв лпхІатІакІв дъалашвыз швабыжта лгвы йасуан. ДжъмакІ лщытІ, алаква гІакІылылхтІ йкІылалырчІван – йгъамуытІ.

Атажв апхІвыспа ансимшы тшылджвджвапхъадза йазылкІкуамцара хъапщта хвырджъынкІ азна азылкІкІытІ. АпхІвыспа лылаква хан йпа йпхІвыс йшлымаз гълымдырхуазма? Атажв ауаъа дылщтийын лылаква хъапщла йгІалылрыхвгІахтІ. Алаква кІыладырчІван – йлызтарчвахатІ. АпхІвыспа – ари хІдуней апны дгъгІанымшастІ – ухІвушта дпшдзадзахатІ. Атажвгьи – «пхІа харзына дсаутІ» – хІва дгвыргъбауамца йацбазун.

Зны хан йтаца лыла тІакІв йхІырпшуаштІ – рхІван чаражвра дурчпун. АпхІвыспа йлызгІайын атажв дгърылымттІ. ЙгІванхуз йанлызгІай – дылщтитІ. ДантшкІарал зынла ахан йпа йпхІвыс ахъабыжъ дгІалдырхтІ, ауаса длымдыр тшылчпан закІгьи гълымхІватІ. ЙчатІ-йыжвын ахъмарра йалакваз тшпсырщарныс йалачІватІ. КъомракІгьи йаналачІва турыххІвара гІаджвыквырцІатІ. АгІважва апхІвыспа йгІалыквшватІ. «Сылала йызбаз акІвма, момкІва слымхІаквала йсагІаз акІвма йшвасхІвуаш?» – хІва ауагІа дырцІгІатІ. «АлымхІаква агагьи рагІитІ, лала йббаз гІахІахІв», – рхІватІ ауагІаквагьи.

Араѳа апхІвыспа далаган лыла йыцІсыз зымгІва гІалхІвахтІ. «Мыц схІвузтынгы – дабар ахѳабыжъ дѳагылу», – лхІван ахан йтаца дгІадлырбатІ. Араѳа хан йпа дгІагвыжвкІын йпхІвыс атшымбжѳасква рцІыхѳва лщапІква ршІайрышвтІ, архѳа йыквжѳыхын дашІдйыржвжватІ. Йаргы апхІвыспа дгІайгхын йбзазауа йджвыквылхтІ.

Сара ауат рхѳвмаррагы салапштІ, чвлымхІа²⁰ щардагы сфатІ, бахсымагы аквсыжвхтІ. ЛымхІала йшвагІатІ – лала йжвбанадзыкІѳара йыншвцІытІ.

АпхІи апхІапси

Даѳан-дбазун лыгажвкІ. Ауи йтагвжва дпсын пхІвыскІ дгІайгхтІ.

Алыгажв пхІа хвыцкІ дйыман. ЙгІайгхыз апхІвысгы пхІакІ длыман.

Анпса лпхІапса дылбата баста гылымфузтІ. ЛхѳацІа дищыхІалын дѳагІлырбахуам: «УпхІа араѳа дгварцІыргІатІ, – лхІвитІта. – Абна дгата дгІаныжъ: йабацара, швыркІ дафпІ».

Алыгажв рыцхІа йчпарызйа – йпхІа абна дйырцан тахІваначкІвынкІ апны дгІанижѳтІ. ДангІайхуаз – уахѳа йылфапІ – йхІван хѳвыдзтІакІв лызгІанижѳтІ.

Йанхѳвла апхІвыспа атахІвана апны чуанхвыцкІ гІалаутІ. «Цца тІакІв гІасыршыпІта йсыжвпІ», – лхІватІ, хѳвыдз напІыкІ талпсан йгІалыршуа далагатІ.

АпхІвыспачкІвын дмацІауа дшчІваз хІвынапкІ гІагІвын – «ЦцатІакІв срыжв» – хІва йгІалыхІватІ.

АпхІвыспачкІвын ахІвынапхвыц щца азыталчван йалрыжвтІ. – Анчва дбыразхатІ, – ахІватІ ахІвынап амгва аннахѳа. – Бзира узызхауа бзира йзухахра атахѳыпІ. Уахѳа мшвыкІ бызгІайуаштІта уадгынакІ глабнатуаштІ. «Ари ауадгына нахвта атдзы хын бгІахѳыкІвгѳагѳаша. Снабхѳымдзузтын – рызна фитонкІ хтшларджѳкІгы ацІахІвата йбыстта баусцтхуаштІ.

20 ЧвлымхІа – ачкѳва рлымхІакѳва.

Снабхьыдзузтын – бсфуштI», – ахIвуштI. ЗымIвагы брыдгыл, ауадгынагы нахв. Са сIаIаIвта ауадгына насахуаштI. Бара атдзы ашухъа быкIвшата тшыкъачIвах. ЙIганшауа ббахпI.

АхIвынап йшахIваз апшта цIыхквта амшв гIайын атахIвана йнашылтI.

– Бара апхIвыспачкIвын ари ауадгына нахвта йбрыхIвачву-мца атдзы хын бIахъыкIвгъагъаша. Хын бIахъыкIвшанадзы-кIа снабхьымдзузтын – рызна фитонкI хтшларджькIгы ацIахIвата йбыстта баусштхуаштI. Снабхьыдзузтын – бсфуштI, – ахIван апхIвыспачкIвын уадгынакI гIалнатI.

АпхIвыспачкIвын ауадгына налахвын дIаIджвылцIтI. Амшв гIаджвылымцIскIва ахIвынап гIадзан, ауадгына нанауахвын йарыхIвачвауа йджвыквххтI. АпхIвыспачкIвынги ашухъа-ла дыкIвшан тшыкъалчIвахтI. Амшв ауадгынабыжъ агIитIта, апхIвыспа лакIвднацитIта ахIвынап атахIвана йгIакIвнацашитI. Амшв задуа ахIвынап йахьыдзума – йгъахьымдзатI!

АхIвынап атдзы хын йгIакIвгъагъашан ауадгына апхIвыспачкIвын йгIалнатхтI.

Амшв шыржъаз гъамдырызтI – «БсайгIайтI, апхIвыспа», – ахIван апхIвыспачкIвын рызна фитонкI хтшларджькIгы ацIахIвата йлызгIанаргылтI.

Ащымта анпса – «Уцата упхIа лыбыгIквта гIагх», – лхIван алыгажв дджвыквылцатI.

Алыгажв днайызтын – йпхIа дбзапI, дызгIвадапI, швыркIгы дгъамфтI. ДабгаIваца йгъахъазым – рызна фитонкIгы хтшларджькIгы ацIахIвата атахIвана апахъ йгылапI!

Алыгажви йпхIи афитон йгIаквчIван йгIаджвыквылхтI.

Алыгажв лажвкI йыман. Ала анпса йгIалыдххылын – «Алыгажв йпхIи йари хтшларджькI ацIахIвата рызна фитонкI йаквчIвата йгIайхитI», – ахIватI.

– Упсхъа гварыргатI! Ауи уымхIвауата – «ЛыбыгIквта гIаргхитI» – ухIванда! – лхIватI анпса ала дасын йгварылцатI.

ЙарауасахIат афитон гIагвараххтI, алыгажвгы йпхIагы гIакIапахтI.

Анпса лпхІапса дабгата, афитон дтачІвата дьагІайхыз ауи аъара лгвы йасын – лылакІ кЫлылххтІ.

Ужвы анпса алыгажв дищыхІалтІ: «СпхІагъи дгата абна дгІаныжъ: упхІа гвымха лапш арызна фитон дтачІвата дгІайхыргІатІ!» – лхІван.

Алыгажв йнапІыщІазйа – апхІвыс лпхІа дйырцатІ, йпхІа лапш абна дгІанижъын дгІайхтІ.

АпхІвыс лпхІа цца хъвылщІатІ, йшгІалыршуаз ахІвынап гІагІвын – «Цца мачІкІ срыжв» – хІва йгІалыхІватІ.

– УсымщыскІва сыла уыщІцІ, уццагъи уаргъи! – лхІван апхІвыс лпхІа ахІвынапчкІвын мшЫыхкІ азауылщтІ.

Цыхквта амшв гІайтІ.

– Ари ауадгъына нахвта атдзы бгІахъыкІвгъагъаша. Хын бгІакІвшанадзыкІа снабхъымдзузтын – рызна фитонкІи хтшларджъкІи ацІахІвата йбыстга баусщтхуаштІ. Снабхъы-дзузтын – бсфуштІ, – ахІватІ.

АпхІвыс лпхІа ауадгъына налахвтІ, дджвыквххын атдзы зны дгІакІвымшаскІва амшв лхъыдзан – лыбыгІвква ракІвымкІва закІгъи гьгІанымхахтІ...

Ащымта апхІвыс – «Уцата спхІа дгІадх», – лхІван алыгажв дджвыквылцатІ.

Алыгажв днайын – йпхІапса лыбыгІвква ракІвымкІва закІгъи гымаухтІ. Артмакъ йтайпсан дгІаджвыквылхтІ.

Алажв апхІвыс йгІалыдххылын – «Алыгажв бпхІа лыбыгІвква гІайгхитІ», – ахІватІ.

– Ауи зымбауата упсхъа збатІ! СпхІа арызна фитон дтачІвата дгІайхуаштІ! – лхІватІ, ала дасын йгварылцатІ.

Щарда йнамихуата алыгажв дгІагваралхтІ. АпхІвыс артмакъ йтаз абыгІвква анылба ауи аъара лгвы йасын – лылакІгъи кЫлылххтІ.

Ауи акІвпІ ауагІа «чвгъара хата бзира угъанйарым» – ззырхІвауа.

МхІамат

Апхъазаман агІан кыткІ апны хъацІакІи пхІвыскІи бзун. Ауат хыгІвпачви пхІакІи рыман. РпхІа ушылпшра уымдыруата дпшдзан. Рпа квтанай МхІамат – хІва йыпхьун. Заман щарда цама момкІва заман мачІума йцаз – уара йгІадырх, ауаса ахыгІвпачвагъи хъацІахатІ, йдухатІ. АхыгІвгъи алуымдыргІауата йапшдзан. АуагІа аджвы йгъалйымдыргІузтІ ауат йахІбазгъи йайцІбазгъи.

МхІамат дхъацІа балахІта ддухатІ, ркыт агъа дгІагвыквсырквын далайрыхъвашауата акІвын дшаъаз.

Щарда мцІыхуата ауат ахыгІвайщчва ран дпсытІ. Рабагъи пхІвыс дгІайгхтІ. Анпсата йрызгІайгыз лыпшдзара шІала йузымхІвушта акІвын дшаъаз. Ари абыжкІваркІ ауи лыпшдзара рзахьарчІвун. Ари хІшІнатла ауи лаъара пхІвыс пшдза дгъгІатанамгастІ – лзырхІвауа ауи аъара дпшдзан ауи апхІвыс. МхІамати ауи йайщчвакви ранпса лыпшдзара гІвыма къраль ахІыкІ йагІан тагвжвата дигара йтахъхатІ. Пхъадзара рымамкІва ры азикІкІын ахІ МхІамат дъабзауаз ашыпІа дгІаквылтІ. Айсра чвгъадза гІаншатІ. Ауи ахІ йуагІата йщхаз быжъмышкІы йгъузыпхъадзарым. МхІамат йабагъи дщхатІ. Айщчваква ахІ йгІаргвыквсыз йыр йырмайгІайхуашта анырдыр рангъи рахцагъи нарахвын ащхъа хъара акъвырчква²¹ рпны йхъалхтІ. Абна рахІа йъажвпІарадзаз йылалхтІ, тдзаквгыла рчпан йбзазауа йджвыквылхтІ. Айщчваква шварацуан, бнаджъма, шварах агъи гІаршуанта рани рахщи квынцІла йдырчун.

Азаман цун. Щарда цІыма, мачІ цІыма – заджвгъи йгъидырам. Айщчваква ансимшгъи абна йцитІта йгІашварацитІ, адуней азна бна швыр гІаршитІта йгІаргитІ. СквшкъомдзакІ цатІ. Бнаджъма, шварах, тен, квыджъма, бага, мшвы агъи-ква йгІархъырхуаз ачваква рщардадзахатІ. Айщчваква мшкІы йгІадгылхтІ, йасын ачваква атенгъыз йхъыргатІ, йыртйытІ, хъапщ мельуан гІаргын йгІайхтІ. Ахъапщ йасын хъапщ тдзы-

21 Къвырч – абыхъквва ьашарду шыпІа.

та йырчатІ. Атдзы ушапшра гьудырам, уыла ахвуата йкІкитІ. Айщчваквагьи ахщгагьи йгвыргъагьауа йбзазитІ. МхІамат йайщчваквагьи йаргьи гІашварацитІ, ани апхІи кІвымжвы рситІ, хырахъвала йтадзахитІ. Абарауаса йбзазитІ. Ауат айщчвак-ва рахщазаджвыкІ абна псегІачІвква швабыж бзи йылбун. Ансимшгьи кІара дылрыфуан. Ауат апсегІачІвква хІвыхІв пшдзаквакІ рылан. Ауат ансимшгьи ахъапщ тыдз йгІаквчІвун, кІара рхъвшвунта йпсегІахуан. Ауасамцара ауат щардала йгІапсегІатІ. Зны ахІвыхІвква гьгІампсегІахтІ. Мызкы дрызпшытІ апхІвыспа – йабоу, ахІвыхІвква гьаахым.

Ауат ахІвыхІвква ауи раба дызщыз ахІ йхІвыхІвын. Ауи ахІ йхІвыхІвква рщапкьва ахъапщ ркІныта йаниба йлыгьва йрайхІвтІ: ансимшгьи ахІвыхІвква гІаркІыта рщапкьва йыркІну ахъапщкьва гІаркІнырхырыс. Ауасамцара заман щарда цатІ. АхІ псынамхъа ауи ахъапщ йымамачІхан ауат ахІвыхІвква ъапсегІауа ашыпІа гІаййырдырра йтахъхатІ. Мызкы ахІвыхІвква тадйыркІытІ, уацІыхъван йауищтхын, ахІвыхІвква ъапсегІауа гІадйырдырра ахъазла рахІа йтларыхІыз йыр йрыуата зджъакы рцІыхъва йтайыргылын йауищттІ.

АхІвыхІвква ангІауырщт йъапсегІалуз ахъапщ тдзы апны йпсегІахтІ. АхІ йыр йгІарылцІкьвазгьи ауи гІадырхъвыхтІ. Атдзы анпса лпхІагьи длыцта йгІаджвылцІтІ. АгІвыджьгьи пшдзапІта – ушырпшра гьудырам. Ангьи апхІагьи ахІвыхІвква йрайгвыргъан хъвыдз цкъа ахъапщ къанджьал йырзыквырпсатІ. АхІвыхІвквагьи ауи рфан йпсегІахтІ, ахІвссаквагьи нашылхтІ.

Йцакваз гІацапахтІ, рахІ йпны йгІайын зымгІвагьи йархІвахтІ. АгІвыбзыльхвыгІачва рыпшдзарагьи йацырцІауа йархІвхтІ.

АхІ йыр гІазикІкын ахъапщ тыдз ъагылаз ащхъа дазгІайтІ.

Атдзы гІакІвйыршатІ. ЙангІаша МхІамат йащахІба йсагІындакъгьи найахвын айха гвашв дазцатІ. Ауи гІастІыпІ анихІва атшкІькІьбыжъкви ауагІа рбыжъкви йагІатІ. БалахІкІ шгІаншаз зынла йдыртІ. ДгІацапахын йайщчвакьва гІайыршыхатІ, атдзы акв йхъайжыылын агъагъара гІадйырпшыхвтІ. Айщчвакьва гІакІныцІхын йгІархІватІ:

– О, хІаща, хІаща, хІуысква гвымхапІ. Пхъадзара змам рыкІ хІтдзы гІакІвдыршатІ.

– ХІхыхъвшв хІалганадзыкІъара хІайсыпІ. Аджв дхысуаштІ, агІвдыджь асагІындакъква дрыцІаруштІ, – йхІватІ ращахІба. АхІба агвашв дапырагылтІ, аквтаныи айцІби асагІындакъква дрыхІазыритІта йгІайыртІитІ. Зны дхысырквын жвагІвы йщуамцара агъа тобата даквипсагІ. УагІата йщхаз бжъахъабжымш йгъузыпхъадзарым.

АхІ рыцІагъи дгвыжвкІын дгъацапум. РыцІагъи шардагІвыта йайсчва гІауицтитІ: ахъапщ тыдз йкІуаштІ, агІвыбызълхвыгІачвагъи пхІвыста йнайахвуаштІ.

ЙгІвбахуз атшын агвашв МхІамат дапырагылтІ. МхІамат йсагІындакъ агІвайщчва гъзаламхысуазтІ. Ауи швабыжта йхІатлан. МхІамат йащахІба йщыз апшта гІвба йщытІ.

Йхпахуз атшын айцІба дапырагылтІ, ауыгъи шардагІв йщытІ. Ауаса бжымшкІы айщчваква агъа рыпщцІа дгыгІатарымжытІ. АхІ йыр дгІарылапшын – ръарагІвшара чвыпІ, аща рыцІчвитІ, акъанджъа рхъахварззитІ. ДгІагвыжвкІын атдзы злакІвыршаз агвара чвымла дукІ гІайахвтІ, йыдйыргылын ауыла йхъайжылууа далагатІ.

МхІамат ауи найбан йайщчваква йрайхІвтІ. РахІваква гІатырхІван, йызлахъалуаз йгІапырагылтІ. Зны йгІакшарыквын щта лыргауа йхъырщгІитІ агъачва. УагІата ауасамцара йщхаз хъагъи цІхъвагъи гърымам. Ауи амщтахъ ахІ йыр рызджъакІ атдзы ащтахъ агварала йгІахъысын атдзы йгІашылтІ. Айщчваквэгъи ауат йнарыщталтІ. Атдзы ауацІа апны айсра гІащтІырхтІ. Араъа ахІба дщхатІ. Йхпахуз атшын айцІба дщхатІ, МхІамат йайщчваква рща йхахуа агъа дхъищщгІауа дгылан. ПщымшкІ йхъазы ар дырпшІагылата драйстІ. ЙхвымшкІхуз йкъару гънамхъахызтІ, ахІ йыр дырщытІ.

Айщчваква йанрылга амщтахъ агъачва гІапшгІатІ, агІвыхІвссагъи гІарауын йгІаркІытІ.

Рахща дчІвыуитІта тшылщхитІ, лдзамгІваква тылжвжвахитІ, лхъабра кІыдылххитІ. Акъамала дкшан ахІ йыр йырхъадаз

дылщытІ. Ларгыи дгІаркІын дшІархІватІ. Анпса дгвыргъа-
уа ахІ йыр дырпылтІ. АхІвссаква рыпшдзара аниба йылаква
йгырызхъайымцІатІ. Щарда йыла рхъыйымхуата дырпшытІ,
уацІыхъван ахъапщ фитон гІадирыдын ахІвссаква аквІырчІватІ.
Айщчваква рахща ладзгыта йыцІылщтыз Гвым арчвырын. Ран-
пса лпыкв дыцІхъыччгІауа дчІван. Ауи ахІ дгІазшІылтын араса
йалхІвтІ:

– Уыр гІазшІытта спапса квтанай йхъвади алаква йрыт, ауи
акІвымкІва ауи дгІабзагылхта хІищыхуаштІ. АхІби айцІби
агІвадыгъ йтадрышвхыргІатІ.

АхІ щарда айырхІвахуазма, йуагІа гІазшІитын апхІвыс
йылхІваз шырчпушыз райхІвтІ. Йцазтын – йахІбуи йайцІбуи
гырзалдыргІум: ахыгІвгыи апшдзапІ. Аквта йщтІаз
дгІащтІырхын, алаква дрырттІ, анахъанатгыи агІвадыгъ
йтадрышвтІ.

АхыгІвайщчвагыи дрылган ахІ йкъраль дцахтІ. МхІамат
йахщагыи гІвнакъвытта дичпан анпсагыи пхІвыста днайахвхтІ.
СквшигІадзапхъадзагыи ахІ йпхІвысгыи днайахвуан, ахъапщ
тдзы апны дцунта тшпсищун.

Ауаса-ауасамцара заманта йакІвшаз здырхуада, ауаса зны
ахІ йпхІакІ хъацІа дййтуан. АуагІа амцІищтын МхІамат
йсагІындакъ зызгІащтІыхта йзалахысуа мхІвыта дшичпушыз
дйырхІватІ.

Адуней уагІата йыквыз зымгІва ахІ йыкІадыгв йгІайззатІ.
Ауи азаман апны акъвыжвжвакІ ахІ йыкІадыгв дгІатшкІаралтІ.
АхІ йпхІа дызгарныс йгІайззаз зымгІва асагІындакъ нарахвитІта
– заджвгыи дгъзалахысуам, хъантачвапІта йырнапІыцІшвтитІ.

АхІ йпхІвыси МхІамат йахщи атахта йтачІвата йгІапшитІ.
Ари акъраль йгІайззаз зымгІва аджвы МхІамат йсагІындакъ
далахысырныс амаль гърауам.

Афакъра йгІагваралыз зымгІвагыи дырхъаштылхын дгылапІ.
УацІыхъван дахІватІ: «Сара сашвырпшы», – йхІван. ЙтшкІараз
заджв дгІанымхуата йхъыччатІ. Ауаса атхІамада дгІагылын –
«Дашвырпшы», – йхІватІ.

Афакъра агвы дгІатагылтІ, асагІындакъ найахвтІ, йгІаштІихтІ, аквтІагъ тадзах дайхсын йгІакІыннойргатІ. ЙарасахІат ахІ йпхІвыс дгІацІрытІ: МхІамат дылдырхитІ.

– ДшвкІыта акъви дташврѣшв! – лхІван ахІ йхІвачІвыгІвчва дгІарылацІыртІ.

Афакъра рыцхІа дгІаркІын акъви дтадрышвтІ. МхІамат акъви дантадрышвуаз йахща дылдырхтІ, ауаса ахІ йуагІа йдылмырдырра ахъазла длымдыруазшва тшылчпатІ,

МхІамат акъви дтачІвапІ. АхІгъи уандыр гІважва мшІыта йгІадирыгта МхІамат далайбылра йгвыгъапІ.

– Йцушда абна? – ахІ йуагІа дгІарылацІыртІ.

ЖвевжыгІв гІарылцІын, йгІважвагІвхуз дгъраухуам.

– Уара гІважвагІвыта уцуштІ, – йхІван ахІ рыцхІакІ йнапІы йзираутІ. Ауандыр гІважвагъи абна йджвыквылтІ.

МхІамат йахща лыладзка лрыцкъауа ахІ йпхІа дылзыгІвын ауыс зымгІва шцаз лалхІвтІ.

– Бкъашан акъви дтадрышвтІ, ауагІагъи мшІгІва гІаргта дырбылныс йцатІ. Бзи дббузтын бицхърагІа!

АхІ йхІвачІвыгІвква къахв рымата йалапІ. Хъвмарра рчпитІ, акъви йтугъи дгъыруысхым.

Ауат ауаъа йъадзалаз ахІ йпхІи МхІамат йахщи аркъанкІ гІаргын МхІамат дгІатыргатІ.

– СаагІындакъ саухында, – йхІватІ МхІамат. Йахща йсагІындакъ йызгІалгхын МхІамат абнала дджвыквылхтІ. Ауандырквагъи гІацапахуан. Йапхъахуз ауандыр аквчвалаца²² аныта йгІайуан, ауандырнкъвцагІвгъи уарад йхІвауа даквчІван. МхІамат днахысын, ауи дгІакІыннойргатІ. Ауасамцара ажвевж уандыркІ йрыквчІвазгъи йщытІ.

ЗымгІвагъи рцІыхъва дтагылата лыгажв рыцхІакІ, йуандыргъи закІы-гІвба къваца аныта, йаргъи дчІвыуа дгІамгІвайситІ.

МхІамат ауи дгІайыдгылын дицІгІатІ:

– АчІвыйа, хІаба, уызчІвыуа? – хІва.

– УшпамчІвыуаш, сыхкІвын, – йхІватІ алыгажв. – Ари

амшкѡа зыгІгаѡа удырзаркѡын уаргѡи учІѡыурын. ХІахІ
чкІѡын айдзакІ акѡѡи дѡайрышѡын дѡапІ, аѡи дѡбылуаштІ.

– Аѡи ачкІѡын уицхърагІарызма йутлакІѡзаркѡын? – хІѡа
МхІамат алыгажѡ дицІгІатІ.

– ХІайхІайма, сицхърагІарың, – йхІѡатІ алыгажѡ.

– Аѡи агІан хІчгІѡычакѡагѡи амхІырпсахта акѡѡи уцата
жѡежѡыгІѡ хъачѡа гІащти. ЙгІѡажѡагІѡѡа сара сакІѡхаргІатІ.
Амшкѡа зымгІѡа акѡѡи йтарпсарагІатІ.

Алыгажѡ рыцхІа дгѡыргѡятІ, акѡѡи дѡахын жѡежѡыгІѡ
хъачѡа гІайщтитІ. Аѡандыр гІѡажѡа йгІаргыз амшІ гІѡа акѡѡи
йтарпсан, мѡа ду ацІырхъыйтІ.

Аѡахъ МхІамат йсагІындакѡ найахын ахІ йыр зымгІѡа
хъищцгІатІ. АхІ йпхІѡысгѡи йаргѡи гІаджѡылигатІ, ахІ амѡа
далайыршѡын дѡблытІ, ахІ йпхІѡысгѡи атшы мѡжъаскѡа
дырцрайхІѡан архъа йаѡищтхтІ.

МхІаматгѡи ахІ йпхІа дгІайгтІ. Йхъапщ тыдз апны дгІайхын
бжъахъа-бжъымш таѡанадылра йчпатІ. Йахщагѡи хъацІа
дѡыйттІ. ЗымгІѡагѡи уыжѡгІандзара йгѡыргѡѡа йѡазитІ

ЛымхІала йѡагІатІ, лала йѡбанадзыкІѡара йѡуцЫтІ.

Апельѡан къарабгѡа²³

Апхъазаман айщчѡакѡакІ бѡазун. РащакІ къару дѡдѡа йѡ-
ман, аѡаса аѡи дшпѡѡѡаныз йаргѡи йгѡыймдыруазтІ. АѡагІагѡи
дукІ дрыламылуа, заджѡгѡи дукІ дѡмачѡажѡаѡа, йѡуыс злам
йѡуыс алайымѡѡаѡа акІѡын дшѡѡаз аѡи. Арахъ дукІ алзымѡѡѡѡа-
ѡа драпшын. Айщчѡакѡа аѡи дгѡгІатадымрышѡѡѡазтІ. «АрыцхІа
ѡагІа дрылалаѡа – аѡи апш насып йѡумѡа!» – рхІѡунта йѡуыс
гърымкІѡазтІ. Зджъара гъычра йанѡѡаѡагѡи дгърыщдырѡѡѡазтІ.

Аѡат айщчѡакѡа ркѡит апны жъикІ дѡан. Аѡи ажѡи айщ-
чѡа ращѡа къарабгѡа дшпѡѡѡаныз гѡѡи айттІ. Ажѡи акъараб-
гѡа зджъакІкѡѡата дгІайѡидикІѡылын дгІайѡйырхърагІѡун. Ажѡи
акъарабгѡа йкъару аниѡа рыцІагѡи йджъайщѡхтІ. АджъахІѡа

23 Къарабгѡа – шваргѡѡѡа.

Гайахвта айха дасырквын гІвбата йагІвичІвитІ. Айха анижьиуа ймыршуата йацІицитІ, закІрыхъвара атахъызтын напІьла йкІитІта йрыхъвитІ. Ажьи дгвыргъан йгърычвхІвагы²⁴ гъинйырхауам. Йазигвалайа, щта, айха зйыршыхуа, апельуан дшйыму!

Зны щымтакІ ажьи акъарабгъа уасахча лабакІ йзичпатІ. Алаба щъакІ аъара йшвпІан, хІатларата йамаз быжкІамбыщкІла йгъузатымрыпарызтІ. «О-о, сычкІвын, укъару дупІ, – йхІватІ ажьи. – ЗымгІвагы гІауайхІвапсуштІ. АхІ йпачва йырдырырквын йуыджьагІвагІвхапІ. Укъару хъацІара такІвгыи ацуымазарквын упсихнадзкІъара ухъа угъацІымхърызтІ. Ари алаба нахвта суасаква хча. Ауаса, сычкІвын, абыжкІвайщчва рхакв утамлын, радгъыл уыквымлын – уырщыпІ, ууасаквагыи уыквырхпІ».

АчкІвын ажьи дйыздзыргІвытІ, йлаба найахвын ауаса ахІвырта йырцатІ. Ауасамцара сквшщарда акъарабгъа ажьи йуасаква йхчатІ. Ауасаква дрыцымца ажьи йгІайайхІвыз йхъаштылхын абыжкІвайщчва радгъыл дыквылтІ. Адгъыл аквтабырг апны ацІлаква йрылагылата тыдз дукІ гылан.

«Ауасаквагыи хІврагІатІ, йабацуш – ахІвра бзи йылапІ. Саргыи сцапІта ари атдзы йамагІну гІассырдырпІ», – йхІван акъарабгъа атдзы ахъкІъала йнайырхаутІ.

Йлаба дугьи ашв апны йнайыргылын йаргыи атдзы днашылтІ. Дъанашылыз апещ пхІвыспакІ хъырахъвала дтадзахуа дыгІвначІвапІта – анур гІалхъыцІитІ, амари амызи раъара дпшдзапІ. АпхІвыспа йнашылыз акъарабгъа данылба дгІархІан дгІаштІчІватІ. «УахъпагІай, ушпагІашыл? ХІа хІунагІва ауаса заджв дгІашылырныс анасып гъимаустІ. Анчва хъацІара балахІ шуылазара, йымшвауата араъа йгІашылыз. Агата уаъазтынгъи, уаджъаль гІадзатІ. Сайщчваква гІайхырквын уырщгвыщущтІ», – лхІватІ апхІвыспа.

Акъарабгъа закІзаджвкІгъи гъйымхІватІ, йартмакъ ахъа гІайыртІлатІ, йщапІквагыи гІайыцІихтІ, дгІачІван дчатІ. АпхІвыспа хъапщгъи айшва атуша-мушаква²⁵ гІаквылргылтІ.

24 ГърычвхІва – ажыра амца йызлацІачвхІвауа (кузнечный мех).

25 Туша-муша – рызкъ алых.

Ауи хЫзлачважвауа апхІвыспа лайщваква рапш хъацІа тларыхІ ари абыжьпсыхІвакІ дгьыртамызтІ. АбжыгІвгьы рпсы ацкІысгьы рахщазаджвыкІ рыщІа бзи дырбун, йымпхашазарквын рыхъвда дхъадырчІвата дынкъвыргушын. Ауат ауаъа йъадзабзазахъаз уара йгІадырх, ауаса гІвымакІ радгьыл йщапІы гьхъйымгасызтІ. Агъа дгІаргвыквсыргьы йпсхъа ауаъа йгІанхун.

Акъарабгъа атдзы даныгІвначІваз азаман абыжыгІвайщчва рагъа йпшІагылата йайсуан. Бжъахъа-бжымш аща дзырта йыгІвуан. ЙгІаргвыквсыз рагъа йыр абжа хъырщгІатІ.

ЙагІбахуз ахъвлапын айщчвакв айсра йгІапщІыцІтІ, йшгІайхуаз ртдзы адзхъа ащацара йхІвуаз ауасаква гІарбатІ.

– ШвпшыстІ, швпшыстІ, – йхІватІ ащакІ. – ХІа хІадгьыл уагІа ныжхъта чвынцІы гьгІахъхІрыпсегІум. Заджвы хІыкІадыгв хІвыртата йчпатІ, ала апыкв йгІатышвтыз, дзачІвыйа йхІылахъыччауа?

АхІба йхІван: «Йымшвауата хІа хІпны йгІайыз акъарча пельуанзаджвыкІ йакІвзапІ, ауаса ауыгьы ауи аъара дажвын – дгьныкъвахуам. ДзачІвыйищтІ хІпны йгІаталыз? ДзачІвыйищтІ зпсы йамайгьдзауа?

– ХІагъа арыла дгІайта дгІахІгвыквсызтын шта? – йхІватІ йгІвыджъхауа аща.

– ХІахщазаджвыкІ ауаъа атдзы мцыра дыгІвнапІ. Сара спшыпІта сгІадзахпІ. ЙгІайызгьы дгІассырдырпІ, – йхІватІ айцІбадза.

– Ауи гвыбзыгъарапІ, йауаштІ, – рхІван дауырщттІ. АйцІба йтшы дгІастІ, дгІадзатын – рпахъ айха лабакІ ларыспІта адуней йыкву хъацІакІ йгьйызщтІыхуашым. Днашылырныс гвы йзымчпауата йцаз дгІацапан дгІайхтІ. АхІба:

– Ауи дызгІайыз бзирума, момкІва гвымхарума – йгІашвшвырдыр, – йхІван гІвыджъ ауищттІ.

ЛахъвгІахъасракІла агІвыджыгьы надзатІ. Атдзы йнашылын, йыгІвначІваз ахъацІа йнапІы ркІытІ. АгІвайщчва йрымчпа гъам, ауаса хІкъарабгъа дызрызцаз закІгьы гьалрымдыргІатІ.

Къарабгъа дчІвапІта дымгвжважвадзакІва дпшитІ. Йанамудзах рахща дгІаджвылырдан йылцІгІатІ: «ЙмагІныйа ауи, дызгІайыз ачІвыйа?», – рхІван.

– Йгъсыздырам ймагІну. ДгІайын дчІвапІ, зымгІва швыхъазла йсчпаз йхъазы йфатІ. Къару ду йымазапІ, ауаса йхъа гъйыртшхъвум. ДхъацІа тамапта гІацІцпІ. Гвумхара йгвы йгътам. ШвгІайх зымгІвагы, – лхІватІ рахща.

АбыжгІвайщчва йадырхІвахуазйа–зынла йгІадзатІ. Йпшызтын – акъарабгъа дгІаджвылцІын алабагы дхъмаруа напІыла йгІалижватІ, йжвгІвахъа йквирышвын дацІшвшвгІауа дджвыквылхтІ. Айха лаба абжыгІвгы йгърызцІгІыхуашым. «Уальаи, ари апельуанква дшырпельуанху», – рхІватІ абыжгІвайщчва. АжвакІла йухІварыквын, айщчваквагы рахщагы акъарабгъа швабыж дыргвапхатІ, дгІацадырпан йархІвтІ:

– О-о, ачІвын харзына, тІакІв угІадзыргІвы! Уара уапш гІвычІвгІвыс хІхакв дтата хІахщазаджвыкІ аджвгы дгъІызыытуашым. УхІылапІ, ухІпсыпІ, угІанха. Ащата ухІпхъадзитІ, – рхІватІ.

Акъарабгъагы – «ЙауаштІ», – йхІван дгІанхатІ.

Хъвмарра балахІ гІарчпан, къарабгъа абыжгІвайщчва рахщазаджвыкІ дгІайгын йгвыргъауа йбзазауа йджвыквылхтІ.

Айщчвакв йгІашапхъадзагы айсра йджвыквылитІ, акъарабгъа ауасаква йхчитІ, ахІвра дылалхитІта дычвхитІ. Ауаса хымшкІ цатІ. АпхІвыспа дпхашитІ: лхъацІа лайщчвакв райсрагы даргы гыиуысым. Агъа йыр абыжгІвайщчва ауи ахІата йгъырзпшІагылхуам, ауаса рымхІв йархІвырнысгы рхъа йгъырзаквнаргум. Ауасамцара заман щарда цатІ.

Рахща йгъылзымчІахызтІ лайщчвакв араса ралхІвтІ:

– АхъазгІваца ахийа ща швымырчІван. СхъацІа днашвыхІвитІ: айсра ашІашврыста швагъа йпельуани схъапщыли абашвыркІныс. ЙайгІайуа йыргы айгІайта йшвпхъадза.

– А-а, хІахща хъагІа, ауаса бымхІвума щта! – рхІван тшура-тлас²⁶ тарцІатІ айщчваквагы.

26 Тшуратлас – тшыргІврала хъвмарра (джигитовка).

Ртшква йГарыквчІван ращайцІба агъа дъагылаз дырщитІ.
Арасагъи йдырхІватІ:

– ШвГлай, ахъазГваца аща хийа хІшвмыррычІван.
Хыпельуанква абахІырКыпІта – зчІвы дкІагвахауа йабджьар
щГлайцахыргІатІ. ХІахъКЪала хІымхІв днахІыргылитІ.

Ауыла йагвынгІвын ахІ йпа акъарабгъа дГІайабакІырыныс
йанГІалтІ.

Ауатква зымГІва анаКІвыршахауа апельуан къарабгъа
закІзаджвыкІгъи гьидырам. ЙпхІвыс йанйалхІв: «Сара сайсыр-
ныс араъа сгъГІамитІ. Сгълагам сара – ахІ йпа сбыГІвшыГІвква
гъалаписырчІвчІвушым», – йхІван дГІагылхтІ. Йтагвжва
лыбыз хъаГара гъГІаквлымжъхтІ дйхІвумцара, ауаса
дылрыпІатІауныс амаль гъылмаутІ. Йанамудзах – «ЙауыпІ»,
– йлырхІватІ. ЙпхІвыс лхъацІа айха лаба кІайымрышвуата
дшабакІуаш йалхІвын дауылщтІ.

Ащымтахъа агІвыпельуанчва ауатыкв йГІатагылын
йабакІуа йалагатІ. АуапІа йанГІахвынгыл ахІ йпа акъараб-
гъа йлаба кІайрышвыргІатІ – хІва дахІватІ, ауаса акъарабгъа
йпхІвыс йалхІвыз гыхъмаштылтІ, йгъыйумытІ. «Слаба саба
йГІайтынхатІ, зынгъи йгъКІасрышвуам, йшсыму сабакІуаштІ,
зарарКІгъи гъуызнахарым», – йхІватІ. АхІ йпагъи – «Ари ала-
ба дгъабанарКІдзушым», – йхІван дГІайыжвылтІ. ХІкъарабгъа
дшаъаз швара йыжвдырдзахитІ – дГІашван йлаба кІайрышвтІ.
ЙкІашваз алаба ахІ йпа йаннайыквшва далашІначІвчІватІ, йар-
гъи щарда йнамиуата дпсытІ.

ЙшанГІалыз ражва йайжъахтІ ахІ йыр: рабджьар
гъщтІарымцІатІ, айсрагъи гъашІадымрыстІ. Айсра апхъа
ацКІыс рыцІа чвгъата йГІаджвыквылхтІ. Йапхъахуз атшын
абыжыГІвайщчва йрыуата ахыГІв ГІархвытІ. Къарабгъа дубаз-
тын дГІаух!

ЙГІанхаз пщГІвайщчва раКІвпІ, йайситІ, аща дрычІвитІ,
ауаса рыкІ шабгу урайГІайума? Ужвы руысква ангвымхадзаха
аГІан ар рквта тшларджьКІгъи даквчІвата заджв дГІарылаххын
зны дкшарыквын швкІГІвы рхъа хъйырцуа, йтшы ацІыхъва

акъбарыквын мГІвата йбыжнягауамцара агъа аща йылайцІатІ. Хъвлапны аннадза йтшы дасын йара дахъагІайызла дыздзхтІ. ЙхъвыцитІ айщчваквa, дзачІву гъырдырам атшыгІв. «Уальей, хІымхІв шйакІву», – рхІван ргвгъи тІакІв йгІабзихахтІ.

УадыргІвана атшын айсра шГІаларгуз апшта ауи атшларджъ йаквчІваз датагІайхын йшичпалуз апшта йатайчпахын дамГІвызхтІ.

Айщчваквa араъа йгІайкъангъаштІ: азджьакІ – «хІымхІв йакІвпІ», – рхІвитІ, азджьакІгъи – «йгъйакІвым», – рхІвитІ. ЗакІылагъи йгъанымГІалтІ. Араса йырхасатІ²⁷: «УачІвы дангІайра йлымхІа хІайхспІта хвыцкІ гІакъвхІырцыпІ. ХІымхІв йакІвызтын хІанцахра дыгІдырхпІ», – рхІван.

УадыргІвана атшын атшларджъ йаквчІваз дангІай асхъан айцІба дхысын йлымхІа хвыцкІ гІапхъырцытІ. Ахъвлапын атшларджъ йаквчІваз йлымхІа шкъвагвахазгъи закІгъи айым-рыхуата айщчваквa рыла дыцІпсгІахтІ. АбыжъГІвайщчва ргдзы йгІадзхъайцан днашылхтІ. ЙчГІвычаквa ангІакІайрышвх – абыжъГІвайщчва рахща лакІвта дГІацІцІтІ. Ауи лакІвын айсра аща зрычІвуз. ЛхъацІа йтарала лайщчваквa дырчвпхашунта лара ауи йчГІвычаквa лшвылцІунта айсра дцалун.

АбыжъГІвайщчва рахща ансимшгъи йара йтарала айсра дшцалауа лхъацІа йалхІвтІ. УахъчІва лайщчваквa ГІалайхста ллымхІа шакъвдырцызгъи лхІвахтІ. «УлымхІа хвыцкІ гІапсыркъыта йшІасырхІвах, ауи акІвымкІва сайщчваквa гІайхырквын усчвырщпІ», – лхІватІ ауи.

Къарабгъа, дчІвыу-дкъыуыргъи, йлымхІа хвыцкІ гІапхъылжван йшІалхІвахтІ. Лара ллымхІа хІвра хвыцкІ аквылцІан лан дшГІалрийыз апшта дГІагылхтІ.

Ауахъ лайщчваквa гІайхын – къарабгъа йлымхІа хвпІ. «ХІымхІв гъйакІвым» – зхІвазгъи йайсын къарабгъагъи ддыртшхъватІ. Айсра цитІ, йара ауаса атшларджъ даквчІвата заджв дГІадзан агъа дджвыквицатІ. Ужвы сГІацапахпІ – анихІва айцІба дГІахысын йиджъымса гІайхвытІ. (Йубума, йгъхъайцІум

27 Хасара – шаквыргыла.

айцІба ауи рымхІв йакІвта). Ауаса атшларджь йаквчІваз агІацапшрагІваца дгъІацампштІ. АбыжгІвайщчва ртдзыла йырхауын дпсгІахтІ. Ауи швара дыжвдырхьатІ – айщчвакварахща лакІвын. Ауи дгІадзахын лхьацІа дшкІачІвыуазымцара йиджымса гІакІыдылжван йшІалхІвахтІ, лара лыджымсагъи лырбзихахтІ.

Лайщчваквa гІайхын, йгІарцхьрагІаз кьарабгъа шйакІву рдыртІ.

УадыргІвана атшын йпхІвыс ауи ахІата йгъылзымчхІахызтІ лхьацІа йалхІвтІ: «Ауи ахІата хІунагІва угІагварамылхын, уахьагІайызла уцах, снапа схьыуымхын». Йтшы даквлырчІван дауылштхтІ. Аларджь абыжгІвайщчва рахща ансимшгъи дьагалуз гьамдырхуазма – парала айщчваквa ахьайсуазла йджвыквылтІ. Агъа йрайсуаз ар гІапшын, тшыгІвкІ дгІайитІта – йтшы амца гІашпІлитІ, йаквчІву айныжвкІ йаъара днадзитІ, йжвгІвахъа лабакІ пельуанта йыквпІта – быжкІамбыщкІ йгърызщтІыхуашым. АхІ йыр шван ухъа-схъа йамцІыкьахтІ. Кьарабгъа йлаба гІакІашван ахІгъи дартІгъытІ. Айсрагъи ауыла йалгатІ.

Айщчваквa атшларджь йхьацІара джьарщауата йшырхІвушыз гьрымдыруазтІ. Ауаса ужвы йъагІадзазгъи айщчваквa рахща шлакІвыз ар хьызщгІуз гьырдырам. Ауи акІвпІ «йуымхакІвагъи йуызшанда» – ззырхІвауа.

Аба йуасйат

Заджвы пазаджвыкІ дйыман. Аба йаджъаль гІадзата данпсуашыз асхъан йпа дгІазшпІтын – «Ссаби, ауагІа уанрылалуа закІыла йгІауыхъвахпІ», – йхІван туман гІважва гІайыйттІ.

Ауи ахьацІа йпазаджвыкІ йаба данпсуаз дсабийырчІван. Заман щардагъи цан асаби дхьацІа духатІ, ауагІагъи дрылалуа далагатІ. Ауаъадзагъи атуман гІважвагъи сомкІлагъи дгъаламстІ. МшкІы ачкІвын йаба йызгІанижъыз атуман гІважвагъи найахвын аурам дгІаквылтІ. ЙынбжъагІвчва

рпынгы днамдзаскІва, йахча шифарагы йымдырскІва пхІвыскІ дчІвыуа, дсауггыщуа дГІайшІашватІ. «Йбуа, хІан, йбызни ачІвыйа, ауи аъара бызчІвыуайа?» – йхІван апхІвыс дылцІгІатІ. «СсабизаджвыкІ дпсын дызлацІасцІара гьсауам. Ахча йысымткІва хІайфандхъасыс ссаби йыба дгыщІайцІум. СрыцХІамыгІвапІ», – лхІван апхІвыс рыцІагы тшылщхуа далагатІ. ЛадзыкІ гІакІалрычІвитІта – хІ-Къвайдан дзыгІв аъара йнадзитІ.

АчкІвын йахча гІатихын сомшвкІ апхІвыс йналитгІ: «Ма, хІан, ари бсаби далакъабчІваххпІ», – йхІван йаргы йымгІва дапшыхтІ. Днайуамцара, йахча рыцХІакІ дГІайшІашварыквын йыйтуамцара далгатІ.

МгІва бзидздзагы амидахъата лыгажв акъвыжвжва рыцХІакІ дГІайшІашватІ. «СычкІвын, ахча шуымахымгы здыритІ, ауаса адуней ахъахъ апны уызлымпсгІахуаш²⁸ уыстпІ, уацІыхъван йагІвхІуыршахуашызтын», – йхІватІ алыгажв. «Уальей, абжа гъакІвымта зымгІвагы шуыстхра, ауаса йчпара атахъу гІасахІв», – йхІватІ ачкІвынгы. «Йучпуш ари акІвпІ, – йхІватІ алыгажв. – Абани йубауа апхІвыс уачІвщымта лцгвызаджвыкІ гІахвгІата, ацІыхъва блыта, асарныкътара йтацІата ахІ байа йпны уца. Ауи длашвхатІ, йублыз йыла йыцІаупсарквын дбзихахуаштІ. УызлымпсгІахра гІауитуаштІ, абжатІакІв сара йгІасытх», – йхІватІ алыгажв.

АчкІвын дастІ, ахча псарчІвгы гІайахвын ацгвы йхвгІатІ, алыгажв йшихІвадзаз апшта йчпатІ. Алыгажв йыхъвшв аны-дигал апаштыхІ йан дшгІалрыыйыз апшта дцахтІ.

АпаштыхІ йхІвачІвыгІвчва зымгІва гІазиддан: «Ари ачкІвын ари аъара бзира сзызхаз дызласыргІачІвахуашйа?» – йхІван дырцІгІатІ.

Заджвгы закІгы гыхІвум. УацІыхъван заджв дГІагылын, гІакІв тшгІайрамхІван – «УпхІа тагвжвата дйыт, ауи ацкІыс бзира гъуызгІахъвыщрым», – йхІватІ. «ХІайхІайма, дйыстпІ, йасырхІвахуайа, ауи уысума! Швцата арахъ дГІажвдстІ лара»,

28 УызлымпсгІахуаш – уынцІра шабгу йуызхъуш, уызлымгуш.

– йхІван апатшыхІ йтахта дтачІвахтІ. ЙпхІа дГардын: «АлахІ-алахІ, йауа сзыйыщымцауа ауи апш чкІвын», – лхІван дадгылтІ. АпаштыхІ напсыа ахчагы чмагы гыГалыквйымцІатІ.

АчкІвын йпхІвыс дГІайахвын псайспадза дГІамГІвайсхитІ. ДшГІайуаз алыгажв дГІайшІашвахтІ. «АхІы, ачкІвын, ууысква шпау?» – йхІван алыгажв дГІазцІГІатІ. «ЙбзипІ, хІаба», – йхІватІ ачкІвынгы. «Щта, абзигы бзипІ, ауаса апаштыхІ йГІауитйа?» – йхІван алыгажв дазцІГІатІ. «ЗымГІа рацКІысгы йпхІа дГІарылсхтІ, абар, пхІвыста дГІазгын сГІайхитІ», – йхІватІ ачкІвын. «ЙауаштІ, щта. ХІшанГІалызла йГІауитызлакІгы агІвхІшара атахьыпІ. Щта, ужвы упхІвыс даГІвхІшустІ», – йхІватІ алыгажв. «ЙауитІ, йзам-уайа», – йхІван джъауап айтхтІ ачкІвын.

АчкІвын йахІва ГІайахвтІ, тшГІайыргъвгъватІ, йанГІайкъа апхІвыспа дГІархІан ащтанчІв дукІ ГІалшышвттІ. Ауи ащтанчІв ауи луацІа шарда цІуата йтанта нхарагы бзазарагы гылмауухуазтІ. АпаштыхІ йынасып зымГІвагы зпщылаз ауи йпхІа лакІвын. АчкІвын йынасып дзыхъдзта йГІаджвквылхын йГІайыршуа уахъІвагы дбазитІ, Патсыа кІвархъа дтапІ.

Алыгажвгы зымГІа зичпазгы апаштыхІ йпхІа луацІа ащтанчІв штаз йдыруанта акІвпІ. Йаргы сомкІгы гънаймахвтІ, ауаса ачкІвын ауи зынгы дгыихъаштылуам, ансиквшагы йхъа далагунта йщапІызда дигІвычун, рахв йызырцун, шырдызла йзилагун.

Ауи акІвпІ, сычкІвынчва, абаза уаГІа «аджкъІахбаста уа-майгъдзан», «бзира ухарыквын бзи уанйахпІ», – ззырхІваквуауа.

Гъашажв²⁹

КыткІ апны ахІыкІ дтан, ауи Къальмырзан йыхъыз. Акыт ахІ Къальмырза амгвачвыра йГІалихын хыГІвпхІвысчвагы ГІайгын йыман. Ауаса ауи ахыГІвпхІвысчва рпынгы пата йа пхІата аджвгы дгъйымамызтІ. Ари атГІачвадара³⁰ йГІалцІла

29 Гъаша – ауасчва йГІалху тара (бурдюк).

30 ТГІачвадара – атГІачва анабгам, саби, тынха анаъам.

ахI Къальмырза йхъа йгвыцIахъта ахъвыцра дашуа йымшква йштиуан. Зны араса йхъа йгвыла йайхIвхуазшва йнашхгьи чIвагIвамкIва йхIвун:

– Сара ужвы ажврагьи гIасхъызитI, апсрагьи гIаргванхитI, ауаса йанаъазара, санпсра сымлыкв, сбайара, сахча агьиква здызкIылуашда – са сгьпам, сгьпхIам? – хIва.

АхI ахъвыцра дакIын даман. Араса мышщымтакI ахI Къальмырза йхъа йхъвыцыртата йцIлауатра днацIалын ачIвацIла баба ду ащапIы йыдгылаз ачIвара пшка днаквчIватI йпсыцхIа цIолата йштиуа. Араъа ари апшта ахI Къальмырза дшчIваз ацIлаква щтIнахума ухIвушта зынла пшарыхъынхIв дукI гIаджвыквылтI. Ари апшарыхъынхIв ду далата дизыгIадзатI ахI Къальмырза дъачIваз арбатшыгIвкI – йжакIъа быжъкъвлачкI йнадзауа, йара аршынкI³¹ ахIа днамдзауа. АрбатшыгIв хвырчвхIва дгIатшыжвпатI, ахI Къальмырза днайыдгылтI, сальмамгьи йайхтI, багъбата йнапIгьи гIайкIыгтI:

– Йи, хвамышв, ари акIвма йухъацIару, ари апшта ахъвыцра зтшаутIа, уыззхъвыцуагьи уаухпI, арахъ кърарла хIаныргIалта, – йхIватI арбатшыгIв.

АхI Къальмырза дыззхъвыцуаз йхъа йаквйымцIауата дъачIваз дгIагылуа:

– Сгъхъвыцуам сара, ауаса уари сари кърарла хIызлангIалуаш ачIвыйа? – йхIватI.

– Кърарла хIызлангIалуаш ари акIвпI: уыхыгIвпхIвысчва аджв-аджв пачва рауырквын срыларпшта йстахъу дгIасутуазтын пачвагьи уауаштI, ари уадымгылуазтын па, пхIа – хIва йуауаш дгъаъам, – йхIватI арбатшыгIв.

Араъа ахI Къальмырза дгIагвыргъачIван: «АйхIай, хIангIалпI, унайгва зны», – йхIватI.

– Уайгвагьи щардахатI, ауаса сара сгвжважвитI.

Щта, кърарла арбатшыгIви ахI Къальмырзи ангIалтI.

– Сара уахъчIвала аджвгьи дгъсымам – пата йа пхIата, ужвы сыхыгIвпхIвысчва рпны аджв-аджв пачва ансаура ахыгIв

31 Аршын – сантиметр 71.

рыуа аджвы дуыститІхІва йгьсчвхІатлахарым – агІвыджь ансыгІанхара йстахьыхІа, дара сазыразта хІангІалитІ, – йхІватІ Къальмырза.

Араъа агІвыджьгьи азыразра рызбжьата, рангІалрагьи арыбагьахра гІаныцІуата напІгьи багьъата йабадыркІыхтІ. АнгІалра амштахь арбатшыгІв йагььма джьып йгІатихын йузалымхуашта йацапшыта хчІвакІ йкъапщквата йгІайыйттІ.

– Ма, Къальмырза, уыхыгІвпхІвысчва закІы-закІ рытта йдрыф, арат шырфауабырг, къангъашра аламкІва, ахыгІвгьи ацтлармыхІхуштІ³², хыгІвпачвагьи уауаштІ, йацапшыта, ари йуыстыз ахчІвакІ шацапшу апшбыргта. Къальмырза, утагвжвачвакьа йрауа апачвакьагьи хъзыта йрыхьуцІушгьи арат ракІвпІ: утагвжва ахІба йлауа – МхІамат, аквтанай йлауа – МхІаматмырза, айцІбагьи – МхІаматби, – йхІватІ, унашва багьъа гІайзичпатІ арбатшыгІв, днатшыжвылтІ, зынла апшарыхьынхІв ду далалхын дыдзхтІ.

АрбатшыгІв йшихІваз апшта ахІ Къальмырза йыхыгІвпхІвысчва чІва закІы-закІ дырыфтІ. Даргьи ацтлармыхІхатІ. Амшпхъадзара ангІадза ахыгІвгьи ахъара ацгІарахвын ахІвашан³³ йацыквчІватІ. Араъа йгІайззатІ – ахІ йпхІвысчвакьа ахъара гІарахвтІ – хІва агвлячва тажкьва рпсаркьвагьи рымата, аджв лацкІыс аджв тшлыръазауа – «Сара асабиква рбынджачкІвынкьва пскъуаштІ» – хІва. Щарда йнайхуазма, ахыгІвгьи аджв-аджв пачва раутІ. «АхІ йымамыз пачвагьи йаутІ», – рхІватІ, абыжьпсыхІвакІ йыртаз ахІчвагьи агІмыстачвагьи гІайззатІ, чаражвра ду хахъа-хымшла йырчпан йамыцІхтІ. АхІ Къальмырзагьи арбатшыгІв йшихІваз апшта ахъызкьвагьи рыхьицІатІ. Асабиква йузалымдыргІауа йапшыта йгІадзынгьылитІ. Араса йгІвычІвгІвысхатІ, ахыгІвгьи гьвыбзыгъадза акІвын йшаъаз, ауаса йтагвжвайцІба йлауыз хъацІарала йгІвахІбачва драйгІайуан. АхІ йпачвакьа араса йъапшыз

32 АцІармытлхуштІ – йацІатлахуштІ (саби руацІата).

33 АхІвашан – гъвыла йчпата, столквпшыра амата асаби гІарира аннадзара апхІвыс дызкьдырчІвуз.

ахІатырла даргы йузалымхуашта йацапшыта йгІвычун, йызбауа йзалымдыргІауата. Зны раба Къальмырза йыхыгІвпачвагы найахвын шварацра йыцйырцатІ, рхъацІараква йырхъвыхра ахъазла. АхгІвайщчва ртшквагы рчваквала йапшын.

Къальмырза йыхыгІвпачвагы йыцта цІиси хІвыхІви ахІа ханымыз хІагІата хъаракІ йырцатІ.

Къальмырза амарагІатшкІларыцІыртала данпшы ажвгІвандла йхІаракІыта уарба дукІ гІапсегІауа йнайбатІ. Къальмырза йпахІба МхІамат унашва йзичпатІ: «Ани убума ауапчавх йалата йгІапсегІауа? Ухрихыцла уайхста йгІакІынцІа» – хІва.

МхІамат йаба йунашва апкъ йтата зынла дайхстІ, дайхсызгІхІва дгъаквымшватІ. ЙацтагІайуата аквтанай йхрихыцла дйырхыстІ, ауыгы дгъаквымшватІ. ЙцІыхъвахуз айцІба МхІаматби йхрихыц шауицтуашыз апшта ауарба дазкІылпшуа йгІайхІватІ:

– Уа хІаба, сабайхсуаш: ахъа акІвма момкІва ащапІы акІвма?

– Момо, сычкІвын, армала апхынцІыгІва уайхс.

Йаба йшихІваз апшта армала апхынцІыгІва дайхсын ауарба хъынхІвуа рпахъбырг йгІакІашватІ. Араъа ахІ дгІагвыргъбатІ йыгъдгІанашхыйахатІ – ари МхІаматби арбатшыгІв дсчы-йырцузтын – хІва. Ари апшымцара рхъвыхра щардала йпачвакв йырхъвыхтІ, архъвыхракв зымгІва рпынгы МхІаматби драйгІайтІ. АхІ йыхыгІвпачвагы йыцта дшгІайхуаз амгІва йыквта хІахъв дукІ йгІашІашватІ. АхІ йпачвакв гІашІайрысын – «Ари амгІва йыкву ахІахъв ду зызрыцІсуашда?» – хІва дырцІгІатІ. Рыуа заджвгы закІгы гыйымхІватІ. ЗакІгы анрымхІва ахІ йпахІба МхІамат – «УапшыстІ йуызрыцІсуазтын» – хІва тшизынайырхатІ. МхІамат дгІаскІбатІ, къарута йымазла дхІвынчІан йгъызымрыцІстІ, аквтанайгы дапшын – йгъызымрыцІстІ. АгІвыджгы ацыта йатайырхІвынчІахын – ауасахІвагы йгъызымрыцІстІ. ЙцІыхъвахуз айцІба МхІаматби дгІадгылтІ, ахІахъв ду дангІахъ йгІаштІижватІ, хъара йанауицт йхъантачван – аъарагІвшара адгъыл йлалтІ. Абагы агІвпачвагы йахъвахъвлапшуа йгыланхатІ. АхІ ара-

ѡа йдыртІ хѡацІара ду шгІайылцІуаш кѡару дугѡи шѡыму йпайцІба МхІаматби. Араѡа апщыгІвгѡи гІатшыжвылхын рунагІва йгІадгылхтІ, ауаса ахІ йыла закІгѡи гѡгІацІалхуам: ари спайцІба дсчвигузтын сгѡамудзатІ – хІва йхѡа йльяжѡахатІ.

Ари апшта дхѡвыцуа дшчІваз арбатшыгІв апшарыхѡынхІв далата дизыгІадзахтІ.

Сальамгѡи йшахабзас апшта йамырдан: «АхІы, ужвыгѡи уыззхѡвыцуа ачІвыйа? Укѡрар уайжѡахума момкІва упачваква гѡуымгвапхума?» – хІва дазцІгІатІ арбатшыгІв.

– Сыззхѡвыцуагѡи шаѡам, скѡраргѡи сшамайжѡахуа, спа-
чвагѡи хѡачвахатІ, ауаса закІыла суыхІвахитІ: спахІби аквта-
найи йутахѡу урылапшта дуыститІ, айцІба МхІаматби дсыкв-
уымхын, ауи са дсызгІаныжѡ. Йангѡи гвмахадзакІ лымапІта
– дануырцара згІва алылхныс ауаштІ, ауи акІвпІта, суыхІвахитІ.

– Ауи ахІвахра гѡалахым, кѡрарта йацыхІчпаз сара йгѡыз-
жѡахуам, ура йужѡарыгѡи – хІызлангІалыз ура йудырדзахитІ,
сара уыхыгІвпачва срылапшитІ, йстахѡу дсырцитІта сцахитІ,
йгІанхауагѡи рыхайыр убатІ.

– Уа спсы йапшу, ахІба йа аквтанай дуырцузтын – ра-
хвы, хѡапщ, тшангварта – йутахѡу найыквсцІуштІ, ауаса
спайцІбатІакІв дсызгІаныжѡ, суыхІвахитІ.

– Ауи ахІата угІасымхІвахын, уырахвгѡи, ухѡапщгѡи, утшан-
гвартагѡи рыхайыр убатІ, сара йстахѡу МхІаматби йакІвапІ,
йазухІвушйа?

– ЗакІгѡи гѡазысхІвахуам.

АхІ йхІвахрызйа – йпа бзита йтшгѡи йаргѡи дадигалтІ,
арбатшыгІв дйыйтын дауиштхтІ, йангѡи «КІьыгва йгѡызба»
лхІвауа, дчІвыуа дгІанхан, лпагѡи йцарта лымдыруа дауылшттІ.

АрбатшыгІв МхІаматбигѡи йармала дгІайыргѡылын хІайтхІва
дымгІвайситІ. Щарда йымгІвайсма, мачІ йымгІвайсма –
йцІыхѡвахуз арбатшыгІв МхІаматби араса йайхІвитІ:

– Ужвы хІгІаргванхитІ, са сапхъныспІта сцапІ, ура сцІыхѡва
утагылата унай. ЙуагІама? – хІва датагІайцІгІахтІ.

– ЙсагІатІ, ауаса сшпанайуаш, сгѡымгІващушма?

– Момо, угыГвашушым, сыцта уапшыстІ: сарба арма шапІы ьаквгылуа млышвхитІ³⁴, агъма шапІы ьаквгылуа гъауыжхитІ³⁵. Йубама? Ари ацта утагыла унай.

АрбатшыГв зынла ала дыцІбзахГатІ. МхІаматбигъи арба ащапІтыпка дыртагыла хІайтхІва дымГвайситІ. ДшымГвайсуаз йапхъала тажв дудздзакІ гвыр дукІгъи лымата адгъыл шквылрышвхуаз днайбатІ, ауаса ауи ларгван днадзауа даналага лпынцІа йГІатыцІуаз абах пша чвгъата йГІайыситІта йтшы дГІакІыннагума ухІвушта йтшгъи йаргъи ларгван йзым-цауата йамапІ.

ЙцІыхъвахуз атажв данГІапшы атшыГв дГІалбатІ, ласдза гвы алтІІ лпынцІа йГІатычуаз абах йшамщтиуаз, ларгъи рыцІа тшщаквылкІытІ. ДналыдгылтІ.

– Ари ачІвыйа, хІан, адгъыл квбрышвума?

– Щта, сычкІвын. Ари зыцта утагыла узырцауа арбатшыГв уара уапшта ачкІвынчва ГІальаматквва ахш ршІыржжы швкІы йнадзарныс аджв йахІа датахъыхымкІва йфахъатІ, уаргъи, сыпшка, ауат рымш ГІацІухпІ, ауи ащажвыГв уйыздзыргІврыквын.

– Щта, хІан, сара ауи сшпаГІайшыцІра.

– Ауи ушГІайшыцІуаш ари акІвпІ: ауи йгвашв унадзауа уаналагара йхІвачІвыГвчваквва айха гвашв ду щГІырхуаштІ, закІгъи уыгрымжъ тшырчпауа – «Арыла, арыла угІацІс», – рхІвуштІ. Ауаса уара ауыла уыцІымсын: уыцІсуа уаналагара зынла агвашв ГІауырщтта уаГІвнадыршуштІ – ауи уызакІ. ЙГІвбахуата, арбатшыГв йкъвабыз пщдзадзата дГІасуа, чуан дудздзакІ азна дзы тата, атлакъвыщ йхъвыта, мца дугъи ацІачпата, адзгъи йаквначвауа йГІашуа – унахъыпаГІахъыпауа угІахІвы – хІва дГІаущыхІалуаштІ. Ауыгъи йзыуымуын, араъагъи араса йахІв: «Уа хІаба, йрымбаз гъырзычпум, йсырбата йсчпапІ» – хІва. Араса аниаухІвра, йара дГІащтІчІвуштІта йкъвабызгъи шйыму ачуан ду йтата йГІашуа адзы днахъыпаГІахъыпауа дГІахІвуаштІ, уаргъи араъа угІамбалъарыгъуата йуыдхІвалу

34 Млышв – йрымхуа йа арахв йрымхІвуа йГІанхата йГІвахыз ахІвра.

35 Гъауыж – ачвахра амщтахъ шыц-шыц йГІайыхыз ахІвра.

уахІва гІатчІвакь, йхъа гІахърышвт, адзы йгІашуа дыларышв,
дквырпІаханадзыкІѡа джвыта дкІачвах. Арат йшуасхІвыз апш
йуырхъйарыквын уабга-уызгІвадата угІайшыцІуаштІ, йузы-
мырхъйузтын уаладзуаштІ.

МхІаматбигъи атажв дылзыразта – «Бзила», – йхІван
йымгІва дыквылхтІ, атажвгъи къвакъвадза дъачІваз дгІанхатІ.
МхІаматби йнайырдатІ арбатшыгІв йпны. Араѡа атажв
йшылхІваз апшта ахІвачІвыгІвчва айха гвашв ду штГырхын
– «Арыла, арыла угІацІс» – хІва йгІайыхІвитІ; арылагъи
арбатшыгІв йкъвабыз дгІаситІта, йара ныжъхта, дызквчІву
йтшы гІанарыкІвашитІ, ауи аѡарала йпшдзапІта акъвабыз аб-
жбы. МхІаматби агвашвла дрызтшкІарамылуата йкъамчыла
йтшы амгвачва бзита йгІацІайцІан дшаквчІваз агъв сарыйа³⁶ ду
йнахъирыпатІ. Араѡа амца ду йхъву ачуан дудздза дадзхъачІва
арбатшыгІв акъвабыз абжбы угІащтІнажвауа даситІ.

– О! Сара сычкІвын, утшы угІатшыжвпата ани ачуан ду
унахъыпагІахъыпауа угІахІвы.

– Уа хІаба, спсы йапшу, йрымбас гъырзычпум, йсырбата
уара зны ушгІахІвуа саргъи сгІахІвыпІ.

Араѡа арбатшыгІв хвырчвхІва дгІащтІчІван йкъвабызгъи
йымата ачуан ду днахъыпагІахъыпауа дшгІахІвуаз МхІаматби
ахвырчвхІва йахІва гІатичІвакьтІ, йхъа дасын «сарх» – хІва
йгІахъирышвттІ. Зхъа гІахърышвтхазгъи йгІашуаз адз чуан ду
днаташватІ, дквырпІаханадзыкІѡара дижвын дкІайчвахтІ. Ара-
ѡа арбатшыгІв йыпщцІа йпщцІаквазгъи хвитхатІ. МхІаматбигъи
айгІайра йымата дгІащаквахтІ.

Араѡа МхІаматби арбатшыгІв йбайара ѡагІвназ ацІапха ами-
хын днашылтІ. Дъанашылыз – агІвква, ахъашІ³⁷ дуква, агъаша-
ква рызна хъапщ дзы ртата йгылапІ. Ауаѡагъи дгІаджвылцІхын
бора дукІ гІайтІытІ, ауаѡагъи азакІи азакІи рчваквала
йапшымкІва жвыгІвдурдулькІ тагылапІ, чва цынхъвытагъи
айха дуква рѡауа, рчваква йрапшбыргта акІвдырквагъи, аб-

36 Сарыйа – гвара.

37 ХъашІ – швандрыйа.

джьарквагьи, ачгІвычаквагьи йтшыжвылуаш йшвицІушгьи рыквшІахІвата хІазырта йгылапІ. МхІаматби абора йтагылаз ажвыгІвдурдулькІгьи шІанкІыла йгІатидатІ, ахьапщква адурдульква йрычквниціан дгІаджвыквылхтІ. ДгІамгІвайсуамца дгІапсагІ, дайчын, йцІыхъвахуз дызквчІваз йдурдульгІвычІвгІвыс бызшвала йгІайачважватІ: «Уа МхІаматби, хІара хІаушт, хІаууымщтырквын мгІвата уызквылыз мгІва ауырапІ, уара йухъазыпІ, цхърагІагІв дгъуымам, йгІаупшІашвуш дгъудырам. Уара йуайгІайуаш чвгъахачваквкІ агвы уыквыркІырквын хІаргьи хІуыквырхпІ, уаргьи ухъа алауцапІ. Ауаса йанаъазара, хІпрычквва хъвы закІы-закІ рылхта убагІвча йтацІа, ауат гІауыхъвахпІ. ХІанутахъхара атшын ауат амца йануырпхарыквын хІъанызлакІгьи хІузыгІадзуштІ, хІъанызлакІгьи уара хІучІвыпІ. ЙащтагІайуата ари учгІвыча бзиквагьи шуышву уджвыквымылын, ауатгьи уышвхта йгІазквухыз адурдуль йаквшІахІвах, уаргьи ани агъаша йту ахьапщ кІачва, йгІаухъарпа, ари йхІзаргвану акыт урылалта закІгьи уфапІ, закІгьи уагІапІ.

МхІаматби атшы йахІваз даздзыргІвытІ, дазхъвыщын, йшахІваз апшбыргта йчпагІ, адурдульквагьи ауищтхын йаргьи агъашажв йхъарпа, дызбауа дджьарщауа акыт днарылалтІ.

МхІаматби дшнайуаз тажкІ дналынйатІ. «Уа хІан, бымш бзита, йаъайа хабар-хайырта акыт апны» – хІва дылцІгІатІ.

– ЗымгІва хайырпІ, згІвадарапІ, сычкІвын. Уайгва, уызууда, уабаъаз?

– Са сымгІвайсыгІвпІ, хІан, сбрайгвата хъмыхъ тІакІв гІасыбтырквын йсфарын.

– Унайгва, щта, – лхІван атажв МхІаматби дналрайгватІ, йлымазгьи – хъмыхъ гълымхІватІ – йагъьалымщауата длырчатІ. Дъадзачуз атажв йгІайалхІвтІ акытква рпны гІвоу³⁸ дшырщти-йыз, уачІвы ахІ йхгІвыпхІчва тахІа йшцуш, абыжъпсыхІвакІ уагІата йту уачІвы ахъаша атшын йшгІайззуш, ахІ йыхыгІвпхІчва ьахвындыргылуаш атахтагьи шырчпаз – зымгІва алыргата дазылрыдыргІвтІ. Аратква атажв йъадзалхІвуз МхІаматби

38 ГІвоу – ахабарква ауагІа йырзыназырдзауа (глашатай).

йчарагы далган аджвыквылхра тшазичпатІ. Памтатагы йыз-
таз апхын йапщдзамтан, йаргы – ужвы сьакІахІауа счвартапІ,
йстдзыпІ – йхІвауа дгІагылхтІ.

– Йсымаз гьуагыьасымщатІ, сычкІвын, ужвы уыхьызтІакІв-
гы гІасахІв.

АчкІвын тІакІвгы тшщаквикІын:

– ГьашажвпІ, – йхІватІ.

– ГьашажвпІ – ухІвама?

– Щта, хІан.

– ЙбзипІ, йбзипІ, сычкІвын, хІара атажвква хІыззымщІгІауа
гьаьам ахвыщква хІыргІвызапІта.

– Щта, йачпушья? – йхІвауа тІакІвгы дпшвырхьыччан
Гьашажв аурамла дбжьалхтІ.

Гьашажв дшнауаз акыт ахІ йыкІадыгв днатшкІаралтІ.
ДьанатшкІаралыз ахІ йыхыгІвпхІчва ауатра йштагылаз Гьа-
шажв дгІарбатІ. Араьа ахІ йыпхІчваква – ахІби аквтанайи –
дрымалакьырда йгІайхьыччатІ, ауаса айцІба дгьымхьыччатІ.
АйцІба нашаквакІгы Гьашажв йызгІалтІ.

– Ма, арат анашаква нахв. ЙызтауцІушья?

Араьа Гьашажв дгІагвжважватІ, йгьашажв йхьа йахьи-
хырныс тланыкьвакІла данахь йхьычв йгІацІпшыз зынла гвы
алтІ – хьапщ дзыла йкІкІауа йхьычв швын. АпхІвыспагы,
Гьашажв длымрыпхашара ахьаз, анашаквагы агвара
ашапІы йыцІалпсан ларгы дныцІхтІ. Ауаса апхІвыспа гвы
гІайылтІ закІы дшашысыз, лгвгы дталкытІ. Гьашажв-
гы ахІ йпхІайцІба йызгІалгыз анашаква днарыдчІвалтІ, йфан
дгварцІхтІ. УачІвы ахваша атшын абыжьпсыхІвакІ йыртаз
ауагІа байачва йгІарылцІыз ахІ йыпхІчваква ьайхІвайуаз
йгІайзатІ. АхІ йыхыгІвпхІчвагы пщдзата йгІвычата рхьхьыл-
пакви дари йгІакІадыркІвкІвауа атахта йхвынгылапІ. Ара-
ьа щарда йнамихуата йгІайззаз ауагІа жвпІара йацтагыла
ахІ йыпхІчваква зхвынгылу атахта йшыцІсуашыз унашва
гІарчпатІ. АхІ йыхыгІвпхІчвагы топ закІы-закІ рыртІ – бзи
йырбауа йалагІайысныс. АуагІа аджв йцІыхьва аджв дтагыла

атахта ду йшыцсуаз ахI йпхIахIба йлымаз атопла дгIакшан ахIпакI дгIайыстI. Аквтанайгьи агIмыстапакI дгIайыстI, ауаса айцIба заджвгьи дгьгIайымстI, лтоп шлымаз дгIанхатI, ауагIагьи атахта йыцIстI. Аджв дгIацIрытI: «Ари йылтахъу йгIайззаз ауагIа дрыламызтын щта?» – хIва. ЙатаркIвах ауагIа атахта йатагIацIырштхтI – йылтахъыз лыла дгIацIамшвазтын щта – рхIван, ауаса йгIванхузгьи аджвгьи атопла дгьгIайымстI. АуагIа йгIайззаз рыуа заджвы длакъырдуа – «Ани агвара йыдхIалта йыдгылу Гъашажв йакIвызтын щта?», – йхIван Гъашажв ауагIа дгIарыладыргылтI. Гъашажвгьи тшнахьищыгIахьищуамца ауагIа рцIыхъвадза дтагыла атахта дшыцсуаз атопла ахI йпхIайцIба дгIайыстI. Йалаз ауагIа йгьрымуытI – «Ауи дгIващан акIвпI, атоп лышвтх», – рхIватI. АуагIа атагIацIырштхныс унашва рчпатI. Атопгьи ахI йпхIайцIба йлыртхын атахта йшгIацIсуаз Гъашажв датагIайысхтI. Араъа лаба дгвыжвкIтI, ткIьита йхIвачIвыгIвчва унашва рзичпан йпхIагьи Гъашажвгьи агьадащ йтадйыррышвтI. Ари амщтахъ – акыт ахI мхIвы йаутI – рхIван чаражвра ду рчпатI. АхI йунашвала жвыгIвахъа-жвыгIвымш ачаражвра алазларныс акIвпI йшаъу. Гъашажвгьи йтагвжвагьи тшдрайджъхын агьадащ йыгIвнапI, анаъа адуней пыртшуа хъвмарра ду акIвдыршитI. Йанхъвла Гъашажв йгвы йдурдульква гIаташвахтI, йдурдулькI апрывч йгIалихыз ахъвыкI ласыта амца йананйырпха йкIькIьуа йгIадзатI. Араъа бзита тшигIвычатI, днатшыжвылтI. АуагIагьи йгIаншаз рымдыруа рхъвмаррагьи ашIадрысын йпшуан. Ари апшымцара ажвыгIвахъагьи йдурдульквала тшураглас дастI. ЙгIайззаз ауагIа ари ахабар дута йырхIвахуа йамцIыщIхтI.

Щарда йнамихуата ахI дчмазагIвхан йгIвыпхIчва йгIарызшиттI. «АхIы, ужвы сара счмазагIвхатI, йъагIажвгIакIгьи йгIажвгI шварах хырчIвы, ауи акIвпI сара йсъзагIву», – йхIватI. Щарда йамкIуата шварах хырчIвы ахъазла ащхъа йауыршттI. Ари ауыс йгIвымшкIхуз Гъашажв йдыртI, прычвкI амца йанйырпхатI, дурдулькI гIадзатI, даквчIван анат йджвыквлыз рапхъа днадзатI, ащхъа абна йылаз

ашварахквагы гІазиццан йГІайхьатІ. Гъашажв йГІайхьаз ахш-
гы йыршыхтІ, хырчІвытагы йацІайцІан ахІ йГІвымхІвчвагы
наквылтІ. Сальамгы амырдан йырчІватІ, шварах хырчІвгы
дирыжвын дГІарцІГІатІ:

– Ари ачІвыйа, швахьпаГІаГІваща?

– ХІа хІГъымГІващатІ, ауаса ахІ дчмазаГІвхан хІакІвицашитІ,
ъазаГІвата шварах хырчІвы – йхІван.

– Швара ахІ швызлайзыгъайа?

– ХІара ауи хІйымхІвпІ.

– Дара йбзипІ, йшвтахъугы шваупІ, швымгвжважван.

Гъашажв закІгы йымхІвауата дцтІапшытІ, йхъа
гІащтІиххтІ, агІвыджьгы дГІарпшын араса йГІарайхІвтІ:

– ХырчІв стйырныс сшварахква рыхъазла йгъбзийым, йры-
стыргы йызстуа дамыгъа йыквсцІитІ.

– Щта, ауаса йанаъазара, йГІахІыквцІа, йГІахІутуашгы
гІахІыгта хІаущтх.

Гъашажв агІвыджьгы рыжвГІвымсакъьаква дамыгъа
рыквицІатІ, йритуаш ахырчІвгы дзы алайчватІ, йритын
йауищтхтІ. Ауат анауищтх амщтахъ йаргы шварах хырчІвы
найахвын рапхъа днадзахтІ.

Дъанайхыз йтагвжва:

– Ари атІакІв саба чымазаГІв йыжвында, шварах хырчІвы –
хІва дцтІагвыщапІ, – лхІватІ.

– Баба йара хІгъиуам, бара хырчІвы йзыбгуштІ.

– Щта, йшпасчпамыГІвара, симурыгы дсабапІ, дабазгуш?

– ЙауыпІ, йзыга.

КвтІукъ тшыткІ йтагвжва йлимырбауата ахырчІвы зтаз
аквпІи йацІайрышвтІ. АхІ ахырчІв квпІи найахвтІ, хъала
дахътІ-дахъын йхІватІ:

– Йабадза хырчІв бзийыз, ауаса квтІукъ фыГІв ахъхІитІ.

– Щта, сара мыГІва, йшпахІчпара, аквтІуква хІхъаквта
йыквчІвапІ.

АхІ унашва йчпатІ: «АГІвыджьгы агъадащ йджвылыжв-
дахта атшбора йыГІвнашвршвх» – хІва. АхІ йшихІваз ап-

шта агІвыджгы агдащ йгІаджвылырдахын атшбора йгІвнадрышвхтІ. Ари йшалаз ахІ йгІвымхІвчвагы ащхъа шварах хырчІв гІаргын йгІадзахтІ. АхырчІвы аквпІи йтарчван ахІ ддрыхтІ, ауаса ахІ йгЫымгвапхатІ – дзфгІвы ахъхІитІ – йхІван.

ЙгІванхузгы ахІ йгІвымхІвчва ащхъа шварах хырчІвгара йатайщтихтІ. Апхъа апшбыргта Гъашажв дамыгъа атагІарыквицІахтІ, хырчІвгы гІаритын йгІауищтихтІ. Гъашажв йара дгІапхъысын дгІадзахтІ. ДъагІадзахыз ужвыгы ахІ йпхІа лаба шварах хырчІв йлырызвра лтахъхатІ. Гъашажв йатаркІвахгы йтагвжва йлымбадзакІва тшкъътшыткІ атацІайрышвхтІ. АхІ ахырчІв квпІи хъала дахътІ-дахъын – «Йабадзабзийыз, ауаса тшкъьфгІвы ахъхІитІ акІвмызтын», – йхІватІ. «Щта, сарамыгІва, атшква хІрылапІ, йшпахІчпара?!» – лхІватІ йпхІагы.

– Щта, атшбора йгІагІвныжвдахта ахІачащ йгІвнашврышвх! – йхІватІ ахІ. АхІ йшихІваз апшта атшбора йгІагІвнырдахын ахІачащ йгІвнадрышвтІ. АхІгЫи йызгІвадара рыца йагъхатІ. Гъашажв ахІ йтшква шхІвычабгаз аджвгы йымдыруата хъарата йырцатІ. Арагъа ахІ йтшангварта шагъахым ахабар йдыртІ. АхІгЫи ласыта йгІвымхІв ахІбачва йгІарызшиттІ, унашва багъа рзичпан ахІ йтшангварта йырзыпшгІарныс йауищтІ. АхІ йгІвымхІвчва хахъа-хымш йымгІвайстІ, атшангварта гъаныз йнадзан Гъашажв йнайыдгылтІ. Гъашажв шйакІвуггы гыырдырам, дырбапхъадзагы датшата дгІвычапІ, датша тшы даквчІвапІ – йрымдырдзауа йапшта йнайыдгылитІ. Гъашажв дгІарцІгІитІ ахІ йгІвымхІвчвагы:

– АхІы, йшвтахъыйа? – хІва.

– Ари ахІ йтшангварта гІахІутхуазтын йызхІырцахырныс хІгІайтІ.

– Арат ауаса йгъсызшвытуашым.

– Щта, йхІва хвыта йхІыквухуаш.

– Хвгы гышвасхІвуам, дамыгъа закІы-закІ швыквсшвырцІата йшвыстхитІ.

АгІвыджыгы Гъашажв йхІваз йадгылтІ, дамыгъа закІы-закІ
рыжвгІвымсакъаква йГарыквицІатІ, атшангвартагы Гларитын
йГлауиштхтІ. ЙГлауиштхыз агІвыджыгы хпа-хпа дамыгъа
Гъашажв йГарыквицІахъатІ. Гъашажв дгІапхънысхтІ. Ара-
хъаратгы йГІвымшкІхуз атшангвартагы Гларцхын йГІайхтІ.
АхІгы йгыгвыгъам ауат рацкІыс хъацІара злу мара зквпхауа
ауагІа дрылата, ауаса Гъашажв дгъГатайрышвуам. АхІ дъаб-
зихаз, йтшангвартагы лдзГара рмайдзауата йымхІвчаква
йГараухта йъаГларцхыз ахІатырла чаражвра ду ГІащГІихтІ. Ача-
ражвра йГІвымхІвчва йпхІчваквыгы рыцта – йсыдГІапсалыз
– йхІван апхъапхъадза йГарызшІиттІ. ЙащтаГІайуата уара-
сара зхІвуз ахъачва-уасаражквва йГарызшІиттІ. Гъашажв
ауасахІвагы дгъГатайымыршвтІ, йпхІагы дгъГІазшІимттІ,
йгвгы йгъГІанагуам адуней йыквта-йыквымкІвагы. АхІ
йпещквва уаГІала йжвагвапІ, айшваквва рызкъ зигІвала йчвыпІ,
ауаса йалу ауагІа Гъашажв дгърылам. Араъа лыгажквІ ауагІа
йхъыччауа йалачІваз дГларылагылын йщаквикІытІ:

– Араъа, сара сымГІващузтын, уахъчІва зпны хІчІву ахІ
хГІвыпхІчва йымала сгвыгъитІ, хГІвыпхІчва анымазара,
хГІвымхІвчвагы йымазара атахъыпІ. Сара араъа йызбауа
йГІвыпхІчви йГІвымхІвчи ракІвпІ, йпхІакІи йымхІвкІи абаъу,
араъа йызхІыламыа? – хІва.

АхІ, ага йахънайыргара, йГарызшІимтра йтахъызтынгы
йгъызырмутІ Гъашажви ауи йтагвжва – ахІ йпхІи – ГларымдкІва.

АхІ араса йГІайхІватІ:

– ЙГІажвдуазтынгы ашвхъымса йГІахъымсуата агІвыджыгы
гылазтІ, хІбжафаква рыхІтырквын йырфауа. Айшва чІыда ауат
йгърызхІыргылуашым.

Йалаз агвып ахІ йыхІватІ райшва апны йГІадырчІварныс ана-
хъанат йГІвымхІвчва рапш. АхІ ауасахІвагы дгъырзадымгылтІ,
йхІваз дгъырзахъымстІ. АхІ йшихІваз апшта агІвыджыгы
йГарызшІыртын ашвхъымса йГІахъымсуата йГІадыргылтІ.

ЛыгажквІ агвып йалачІваз тшырзынайырхатІ: «Хабар бзийи
турых ГІальамати здыруа йГІашвхІва, хІаздыргІвуаштІ», – йхІван.

ЙалачІваз аджвггы закІггы гыйымхІватІ. «Щта, Гъашажв, йгІахІва закІы, арат йалачІву аджвггы закІггы анийымхІваузара», – рхІватІ.

Гъашажв дгІагылтІ: «Сыла йабаз схІвума, момкІва слымхІаква йрагІаз акІвма йсхІвуш?» – йхІван.

– А! АлымхІа ччахъва агаггы агІитІ, арахъ, ала йабаз акІвпІ йухІвуш, – йхІватІ йалачІваз рыуа лыгажвкІ.

Гъашажв дгІагылын дымгвжважвауа, ахъахъыла алокІ йшгІанарбазбырг апшта, йалаз агвып йуыс шгІакІвшаз гІарылайхІвахтІ. АхІ йгІвымхІвчваггы гІадйырргылын йыр-ниціаз адамыгъакваггы дйырбатІ. АхІ араъа тшизымкІхуата дгІагвыжвкІтІ, йгІвымхІвчваггы гІаджвылицан Гъашажви йпхІайцІби йгІарызшІитІ, ауаса Гъашажв айшва дгъырзадымчІвалтІ. Ачаражвра алганадзыкІъара дъадыргылыз дгъгІампІагІаутІ. АхІггы йчаражвра амщтахъ йымлыкв аъарагІвшара йымхІв Гъашажви йпхІайцІби йриттІ. Гъашажвггы амлыкв йгІайыртыз арыщІачва йырзишан ахІ йпхІайцІбаггы дйымата йаба йпны дгІайхтІ. ДъагІайхыз йанггы ажвра тшалтхъата, йабаггы ауи апшта дажвыта, йкъаруггы мачІта, ауаса йымлыкв щардаркІвата дгІарынийахтІ. ДангІайх йгІвайщчва МхІаматггы МхІаматмырзаггы къвищтІ йрыквшвузггы ритын, йабаггы йанггы йара йпны йгІайдтІ, йыквшвуз амлыквггы йаба йыпщІа йпщІаз арыщІачва йырзишан йырхвитхтІ. Гъашажвггы ауагІа бзи дырбауа, ауагІа драгванта дбзауа дджвыквылхтІ.

Мышвпа-Батыр

Йаъан-йбазун тажвкІи лыгажвкІи. Ауат млыкв ду – хІва йрымаз гъаъамызтІ, ауаса швабыж бзи дырбауата пхІакІ дрыман Бабына – хІва йлыпхъауа. Бабына дхІагІачвамкІва, лхъабра чхвхвыруа, лылакв гвыргъауа, лшІахъа йлышву ачгІвычаква йгІарылкІкІгІауа акІвын дшаъаз. Зны ауи лынбжъагІвчва дрыцта абна жвумпхъвшвара дцатІ. Йъацаз абна дууын, йжвпІан, ахІвра лымъашІахІварадза йгІадзун. АнбжъагІвчва абна апны йрыквхъвлатІ, Бабынаггы лыгІвзачва лчвыдзтІ. ДцІрытІ, дхІвхІватІ, ауаса бжъыкІггы гылмагІатІ.

Араба ауи амгІва дазыпшгІауа далагатІ. Ауахъ шабгаз Бабына дымгІвайсуамца гІвычІвгІвыс щапІы ьанамдзасыз бнакІ дыланагатІ. АджыгІв цІлакви ауат тшыркІвзыршауа агІайыракви ажвгІванд акІвымкІва закІгы гьудырбум. Амарагы араба щыбжьан агІан акІвпІ ахъазгІваца тшангІаунарбауа. Жвизсквша йырту Бабына дчІвыутІ, дкьыутІ, лбжы тхгІан ажвакІгы гьылзыхІвауам. ЙгІвбахуз атшын хьвлапны на-дзун. Абна апны амара гьуымбахуазтІ. Бабына – швара зымдырхуаз – цІлакІ ащапІы дшыцІачІваз лыдзхьабырг мышв дукІ гІалбатІ. Араба Бабына зынла дахьышвттІ, дмахтІ. Амшв Бабына днанауахвын агІвара апны дагатІ. Ауи дымпІатІауа дщгІан. Амшв ауи дангІалкъяхра дгІамырхІара ахъазла дащ-щуа йлыдзхьачІван. Хпа-пщба сахІат анахьыцІ Бабына йычваз йапшта дгІашІыхахтІ. Ауи дангІапшы лыдзхьа хІа, чІва агьиква щгІан, амшвгы тланыкъвакІла йчІван. Ари адакьикъа йгІашІарышвта Бабына амшв апны дбзазауа дгІанхатІ.

Амшв ауи бзи дабун. Ауи жьы, чІва, хІа агьиква лызгІанaglун. Бабына ауат ацІла йкІнылхІунта йлыргІвун, уадыргІвана йылфахуан. Ауасамцара арат сквшщарда йбзазатІ. СквшигІадза Бабына ддухун. Ауи лыбызшва лхьмаштылра ахъазла лхьа дачважвалун. Ужвы Бабына жвежвсквша дырталхьан. ЙгІважвахуз даныртал Бабына абна апны пакІ длаутІ. Ауи лпа Мышва-Батыр – хІва йыхьылцІатІ. АчкІвын дгІашвта, дачпата, гІвиквата акІвын дшаъаз. Бабынагы Батыргы амшв йагІзун. Батыр жвыгІвсквша дталтІ. Бабына лпа йалхІвлун ари абна апны амшв дшгІанагыз агьиква. АчкІвын адуней алашара дыквата дбзазара йтахьын. Ауи йан йлайхІвтІ:

– ХІан, бнай, ауагІаква рпны хІштитх, ауагІаква срылата сбзазара стахьыпІ – хІва.

– Сара амшв сачвшитІ, – лхІвун ауи лылахь аквыта. – Уаргы саргы хІащыпІ, амгІвагы гьхІаурым.

– Сара ауи сщыпІ. АмгІва хІмауыргы зджьарала хІджвыквылпІта знымзара-зны абна ацІыхьва хІнадзапІ, ауагІаква хІыршІашвапІ.

– ЙауаштІ, – лхІватІ Бабына, – амшв щы. ХІцахпІ.

Ари заглаз ачкІвын атшын хІахъв дукІ йрыцІаран амшв злагІайуаз амгІва дыцІачІватІ, амшв шгІайхуаз ахІахъв цІара дула дасын йщытІ. Араъа ангІи апагІи ацылын йгІаджвыквылхтІ. АгІвыджъгІи мгІвайситІ, йъацауа гырдырам. Ауасамцара ауат хъвлагІандзакІ йымгІвайстІ. Ауахъ йшымгІвайсуаз дзыгІвкІ йашІашватІ, ауаъа йгІашІастІ тшпсырщарныс. АхІахъвква, акъвацакыъцаквва ауат рщапІква чвдырццытІ, ауаса Батыр ауи ахъаз закІытагІи дгЫымцузтІ: райшата ласылас ужвыгІи дызныкъвушын, ауаса Бабына швабыж дгІапсата даъан. Бабына зынла дычвтІ. БатыргІи – ауи лымщтахъ. Йшата амара ангІахъал акІвпІ ауат ангІашІыхах. Ащымта адзыгІв йатшпынгылын йджвыквылхтІ. АдзыгІв аныла-арыла тшарыхъвауа йыгІвуан. АуатгІи ауи ъацауала йцун. Араса йымгІвайсуамца амш цатІ, цыхквта абна йгІалцІтІ. Гъагъата рхъапІ. Ачва кІапІинаква ракІвымкІва закІгІи гъубум. АцІисква руарад акІвымкІва бжыкІгІи псы зхъугІи гъаъам. Бабыни Батыри чва кІапІинакІ йыцІалын йычвтІ. Ауат ласы йгІашІыхахтІ. Акыт йшталхуаш, ауагІа йшыршІашвуш йазхъвыцитІ. ЧгІвычата йыршву ацІла ачва йгІалхпІ. «Абна йыцІу дкъбатІамазызтын рыцІа йагъпІ», – лхІвитІ Бабына лгвыла.

Ащымта йъагІашаз ауат йырбитІ: ауагІа архъа нхара йгІайитІ. Ауаса Бабына йылдыруа аджвгІи ауат дгърылам. Бабына ауат дырцІган ркыт ъану гІаллырдыртІ. Ауи амщтахъ йджвыквылхтІ.

Бабына лани лаби ауи адуней дыквхтагІи йгърымдырхуазтІ. Щарда цІуата ауи лпсхъвы рчпахъан.

Бабыни Батыри акІадыгв йнагваралтІ. Ауи лани лаби дггІарымдырхтІ. Араъа Бабына йлызнийыз зымгІвагІи ралхІвтІ, ларгІи дгІардырхтІ. Алыгажви атажви швабыжжта йгвыргъатІ. Ауат чаражвра ду рчпатІ. Акыт зымгІва йджъарщун Бабына йылгІайхщаз. РахІа швабыжжта йгвыргъбуз Батыр йакІвын. Ауи чгІвыча шІыц йзырчпатІ, ауаса ауи рыкІадыгв дггІатшкІарымцІуазтІ. Ауасамца гІвысквша цатІ. УадыргІвана

ауи рыщла дгІагварцІуа далагатІ. НбжъагІвчва йаутІ. Апхъапхъа ауи ауат дырчвшвун, уадыргІвана дрыщхъмаруа далагатІ. Ужвы Батыр дгъапхъа-БатырхмызтІ: дсгІата, йжвгІвымсакъьаква гъагъата, дбагъата, йылаква гъажыта, квайчІвата акІвын дшаъаз.

Ауи абайапачваква дрыщхъмаруата закІ анрамайкІрыз «мышвпа» – хІва гІайтшпнырхІвун. Батыр ауи швабыжта йгвы йасуан, ауат гІайкІуанта йщуан, дрысуан, дызсуаз йа ймахъа йа йщапІы тйырпун, йа йшІичІвун. Батыр ауи апш щардагІвы йырзихатІ. Ауи ахъазла Батыр дыркІра йа дырщра акІвын ахІчва йыргвыгъаз. Ауи ари ахабар аныагІа рпны дрыхІватІ, хъатІакІв гІарыквихтІ, ртгІачвагъи тшырхІвыршан дджвыквылтІ.

Батыр гІвахъа-гІвымш дымгІвайстІ. Йхпахуз атшын апны бнакІ адзхъа гІвыджъ гылата йнайбатІ. Батыр ауат днарыдгылын рнапІква йкІытІ. Арат агІвыджъгъи ахІпачван, агвшІыгъьра йгІалцІла йшварацквун. Ауат ъагылаз йачвыхъарамкІва тдзычкІвынкІ гылан – ауат агІвыджъ ъабзауз. Батыр ауат дрыцбзазауа далагатІ. АгІвыджъ шварацра йцатІ. АхІпакІ дмацІауырныс дгІанхатІ. АхІпа ажбы йжвын йгІатиххтІ акІвын тшыгІвкІ дгІакІылаххтІ.

– Эй, атшы снакІных! – АхІпа ауи дгІакІнихтІ.

– Снагыл! – ДгІайгылтІ.

– Сырча! – ДйырчатІ.

– Ужвыгъи йгІахв!

– Йгъсымахым сыгІвзачва рхъвы ахІа...

Араъа асас дгІамцІастІ, ахІпа ачвартагъвы дыщІайгван йтахъызгъи найахвтІ, жгъи гыгІанимжътІ. ДджвыквылхтІ. Батыри ахІпи гІайхтІ:

– ЙхІфуш гІахІыт...

– Схъа сыхъуан сгъыммацІауытІ, – йхІватІ ахІпа. УадыргІвана атшын анахъани ахІпа дгІанхатІ. Ауыгъи дмацІауытІ акІвын атшыгІв дгІадзатІ:

– Эй, атшы снакІных! – АхІпа ауи дгІакІнихтІ.

– Снагыл! – ДгІайгылтІ.

– Сырча! – ДйырчатІ.

– Ужвыгы йгІахв!

– Йгьсымахым сыгІвзачва рхъвы ахІа...

АтшыгІв ахІпа ачвартагъвы ацІахъ дыцІайгватІ, ймацІауыз зымгІва йфан дцахтІ. Батыри ахІпи гІайхтІ:

– ЙхІфуш гІахІыт.

– Сымгва сыхъуан сгъыммацІауытІ, – йхІватІ ахІпа.

Йхпахуз атшын ахІпачвакв шварацра йцан Батыр мацІаура дгІанхатІ. ДмацІауытІ, ажбы гІатиххтІ акІвын атшыгІв дгІадзатІ.

– Эй, атшы снакІных, – йхІватІ ауи.

– Уымгва уыхъума, угІакІныцІ! – АтшыгІв атшы дгІакІныцІтІ.

– Снагыл!

– Уымгва уыхъума, угІашыл! – АтшыгІв дгІашылтІ.

– Сырча!

Батыр ауи тшыткІ йыйтын йыйрыфтІ.

– Ужвыгы йсрыф!

– Уара уыхъаз фачІвы гьсымам.

АтшыгІв дгІащтІчІван Батыр дгІайымцІастІ. Батыр ауи дгІайкІытІ, йпцІа дамцІастІ, дгІаджвылигатІ, ацІла йгылаз дазигатІ, ацІла агІвмахъвдакІ гІайкІытІ йагІвижватІ, атшыгІв йжакІа бжъайцІан, йауищтхтІ. АтшыгІв рыцхІа дкІыдхІвалхатІ.

Шварацра йныкъвуз ахІпачвакв – зкъаруква дута, пельуанта тшызбаквуз – дасу йызнийыз абархІвитІ мацІаура йангІанха. Ауат йырхІвун: «Батыр мыгІва ачвартагъвы ацІахъ дыцІайгвахъатІ атшыгІв» – хІва. Арат агІвдыджъ атшыгІв йуысла шарда рхІвакватІ. Ауат бнаджмакІгыи гІарщын йгІайхтІ.

– ХІымлащийтІ, кІара хІрыф.

– Ма, сыгІвзачва, йауа йызшвсымрыфуа? – Араъа Батыр ауат жбы, баста агыкв ритын йырчатІ. АхІпачвакв аджви аджви ахъвлапшыхуан, йкъапщхун. Ауат анча Батыр йхІватІ:

– Швнай ужвы, швымгви швхъи швызрыхъуаз дшвсырбуштІ.

– ЙабакІву?.. Швнай!.. ДгІаукІыма?..

– Абна агІвына йгылу ацІла ду апны жакІьала дкІыдсхІвалтІ.
Швнай!

Араьа Батыр йыгІвзачва найахвын ацІла йазцатІ. АцІла апны атшыгІв дгьяахмызтІ. Ауи днахьгІахьуамца йжакІьа гІакІыдиджван аща гІайцрыхьуа дджвыквылхтІ. АтшыгІв дызлацаз ащта зымгІва щагІвацан. Ауат ащта анырба Батыр йхІватІ: «ХІпсыпІ-хІгІанхапІ, ари ащтала атшыгІв дгІахІаура атахьыпІ» – хІва. АхІпачваквэгъи «йауитІ» рхІван йангІалтІ. АмгІва ахьаз ауат хьатІакІІвгъи нарахвтІ, аркъан аугъи нарахвтІ. Арат ахыгІвгъи ащта йтагылын йджвыквылтІ. Йнайуа-йнай-уамца ауат ащта гІвадыгъ дукІ йнаднаргылтІ.

– Абаружвы араьа швгІвыджь швыуа аджв дталра атахьыпІ,
– йхІватІ Батыр. – ДзачІвыйа швыуа йхахву? Швтал.

– Сара схьа сыхьитІ, – йхІватІ аджв, – ауаьа стал гьауашым.

– Сара уахьчІваракІ стшыпы закІ гІацІачІван сгьарыпІатІаух-уам, – йхІватІ аджвгъи.

– Щта, сара сталитІ, – йхІватІ Батыр. – СгІацІыруазтын аркъан наташвршвта – сара ауи тшгІацрасхІвапІта сгІахьажвгылх.

– ЙауаштІ, йауитІ... – ахІпачвакв гІалацІыртІ.

Батыр йыгІвзачва рнапІквэгъи йкІын агІвадыгъ дталтІ. Ауаьа ауи дымгІвайсуамцара мзакІкІаракІ найбатІ. Аргваны-та днаскІьатІ, дпшызтын – атшыгІв хыгІвпхІвыспачва бльа-таквла пшыхь йдрысуа дчІвапІ. АтшыгІв Батыр дангІайба дгІащтІыкъьан абльынква дыркІыдпалуа далагатІ. Батыр дымцІасын атшыгІв дгІайкІытІ. АтшыгІв дахІвауа далагатІ: «Суымщын, саушт, млыквта йсыму уара йучІвыпІ» – хІва. АтшыгІв йымлыкв зымгІва Батыр йгІаййырбатІ. Батыр дым-цІастІ, атшыгІв йгвпы йкІытІ, армала йхьапахь дасын дищытІ.

Ари атшыгІв йынцІра дгьнымхузтІ. ЙымгІвайсуа ауагІа йрыму гІарыквихуа – ауыла дбзасун, ауи далабайахун. Арат ахыгІвпхІвыспачвагъи йгІайкІыта йымаз уагІан.

Батыр агІвадыгъ хьапщта йтаз зымгІва аркъан ацІыхьва йадихІвалуамца йгІахьадйыргылтІ. АпхІвысна айцІба Батыр бзи дылбатІ, йаргъи ауи апхІвысна дигвапхатІ.

Аркъанла агІвыхІвсса ахІбачва гІахъаргылтІ. АйцІба дангІахъаргылуаз Батыр араса йалхІвтІ: «Уара уыгІвзачвакв унахъарымгылхырныс ауыпІ. Ауаса йцузтын, ари ашв апны гІвуасакІ тагылапІ: шкІвокІвакІи квайчІвакІи. АшкІвокІва уаквчІвузтын унахъанагылхуаштІ, аквайчІва уаквчІвузтын быжъкъабаткІ укІылнагуштІ» – хІва.

АпхІвыспа дхъаргылхын аркъан атагІабгъалхтІ. Батыр тшацрайхІван дшхъаргылуаз ахъахъы днадмырдзаскІва ахІпачвакв Батыр шйакІвыз анырдыр аркъан пыркыын дгІабгъадрывхтІ. Батыр йуыс араса йанца апхІвыспа айцІба йгІайалхІвыз йчпарныс ашв дазцатІ. Ауаъа агІвуасакІ йзымкІуа щарда дтан. ЙхъвлатІ, ахІпачвакв агъи ахъапщи ахІвссакви нарахвын ркыт йцахтІ. АмгІва йъацахуаз ахІпачвакв араса ахІвсса йрархІвтІ: «Батыр агІвадыгъ дшгІатагІжъыз швхІвапІта – швхІщыпІ» – хІва.

Батыр ауасакв йзымкІуамца дгІапсан, зынла ауаса шкІвокІва тшаназауишт аквайчІва даквшватІ. Араъа ауи Батыр дгІанарыпсегІан ахІауа дала зджъарала дджвыквнагатІ. Батыр дпсегІун, дъапсегІуз гъйымдыруазтІ. Ауаса ауи зджъара дарчІватІ. Ауи ашыпІа закІгъи гъалидыргІум, дымлащийтІ. Батыр тдзыкІ дазнайын днашылтІ. Атдзы шыхІвла йхъыбын³⁹. ХхъышвкІ лан, ауаса хъышвыргІв гъламызтІ, ахъышв ачІвыцакв нышвла йлащыхын. Батыр дъанашылыз атдзы лащаран, тажвкІ лакІвын йыгІвназ. Атдзы ауацІа зымгІва кІагІвасан. Батыр атажв йлайхІвтІ:

– Ей, хІан, закІ срыф, сымлащийтІ.

– Сара дзы гъсымамта сгъмацІауам.

– Дзы згІабымгуайа, щта?

– ХІдзы апны абльагІва тачІван, ауи дзы гъгІахІнарыгуам.

РыцхІакІ йпхІа дартырквын адзы гІахІнатуаштІ.

– АчІвыйа адзы дызташвыршвуаш арыцхІа йпхІа?

– Ауи акІвпІ йшаъу.

– Данбатадрышвуаш?

39 Йхъыбын – акв хъгІван.

– УахъІва.

– Щта, сара сычвуашті, арыщІа йпхІа дангІаргуа гІасахІв, сгІаршыха.

– Йауашті.

Батыр дщтігалын дычвті, атажвгьи ахъышв дкІылпшуа дчІван.

Абар арыщІа йпхІа дчІвыуа уандырла дгІаргитІ. АзджьакІ чІвыуитІ, азджьакІ – дзы хІыжвуашті – хІва йгвыргъбитІ. Атажв Батыр дгІалыршыхатІ. Батыр йакъамагьи найахвын ауандыр дапшІалті.

– Ари апхІвыспа дызчІвыуа ачІвыйа?

– Ауи абльагІва дахІтуашті, ауи акІвпІ дызчІвыуа, – йхІватІ заджвы.

– ЛчгІвычаква гІалшвышвх, – йхІватІ Батыр, – сара ари апхІвыспа дгІащаквызыжьпІ.

АпхІвыспа лчгІвычаква гІалшвырхын Батыр йыртті. Батыр ауи лчгІвычаква лабакІ йхъайцІатІ, йармала йкІыті, йагъма-лагьи акъама йкІын абльагІва дазцатІ. АбльагІва зынла алаба йхъаз йгІамцІастІ дпхІвыспадзнащан. Ари азаман Батыр акъа-мала абльагІва дасын йщыті. Абари апшта Батыр апхІвыспа дгІащаквижьтІ, акытгьи адзы йахвитта йчпатІ.

АпхІвыспа лабагьи датша уагІа щардагІвгьи Батыр чара-жвра йзырчпатІ. Акыт араса Батыр йгІайцІгІатІ:

– Йутахъу гІахІахІв – йузыхІхуштІ.

– Сара закІгьи гъстахым, – йхІватІ Батыр. – Сара съагІатадриийыз, сан дъату сщцахуаш амальта йаму гІасашвхІв.

– ХІара амальта ауи йхІазыхуш гъаам, ауаса адзы тшпы йгылу ацІла апны уарбакІ бзазитІ, уцата ауи уахІва.

Ауи ауарба сквшщарда цІуата ауи ацІла апны йбзасун. СквшигІадза ауи йгІалнадауа ауарбачырква Батыр йщыз абльагІва йафлун. Ари ахъазла абльагІва зщыз йыхъаз ауарба ахъа щтіанацІарныс йхІазырын. Абар Батыр ацІла днадгылті. ЙкІвымжвы йшвихын ацІла дхъалті. Ауарбачырква ауи йгІайайгвыргъбун. Щарда йнамихуата ауарба гІапссгІахуа

Батыр йнайбатІ. Ауарбачырка рпхынцІыгІваквала Батыр дхыргІватІ. Ауат рйан араса йархІвтІ:

– АблягІва зщыз дубарыквныз, йзухарызйа? – хІва.

– Йтахъдзу йзысарын, – ахІватІ ауарба.

Ари аниагІа Батыр ауарбачырка дгІарылгылгІатІ.

– Сара йстахъу ари акІвпІ, – йхІватІ Батыр, – сан сгІазрийыз дъату сугахырныс.

– Щта, ауи гъуысдууым, ауаса ауи ахъазла уасакІ ажы уымазара атахъыпІ, дзпщырхІакІ, – ахІватІ ауарба. – Ажы тшыт-тшыт йгІасшІарышвла, адзгъи сархвала.

– ЙауаштІ, – йхІван дгвыргъытІ ауи. – Сара шарда йсмыркъвауа сгІайхпІ.

Араъа Батыр дгвжважвауа алыгажв, зпхІа дгІащаквижъыз, йпны дгІайтІ.

– Сара уасакІ гІасаура атахъыпІ, – йхІватІ Батыр, – йсщыта ауарба сьагахуа амгІва йасрыфра ахъаз.

– О, сычкІвын, ауи уысума, сара уасазаджвыкІ сымапІ, ауаса ура уыхъаз ауи сгъайгъдзарым, – йхІватІ алыгажв.

Батыр швабыжта дгвыргъятІ. Ауат ауаса рщытІ. Батыр алыгажв тшйыкІвйыршатІ, ауасагъи гІайахвын ацІла дазгІайхтІ. Ауи атажвгъи длыхІватІ пщырхІакІ гІайылтырныс. Батыр йцІыхъвахауата дырбахырныс уагІа шардагІв гІайззатІ. Ауи ауарба даквчІван ауагІа напІ рзыгІайчпауа дпссгІахтІ. АуагІа ауи йщтахъпшуа шарда йгылан.

Батыр ауарба даквчІва дпссгІун, ауи жы ашІайцІауа, дзы айрыжвуа дымгІвайсуан. Ари шарда дымгІвайстІ, ажы далгун, ажвгІвымсакъа ахІа гъйымахмызтІ. ЙцІыхъвахауата ауи ркыт найбатІ. Акыт агІвына ауарба гІачІван Батыр дгІакІыннаштхтІ. Батыр йгІанхаз ажъгъи ауарба йайрыфтІ, ахъагъи йщщытІ. Ауарба пссгІахтІ. Батыр акыт дгІаталтІ. Амзаква кІкІитІ. Зджъарагъи акъвабыз быжъ уагІитІ. Батыр рыкІадыгв днагваралтІ, ахъышв дасын ауи йан дгІаджвылцІтІ.

Бабына лпа зынла дылдырхтІ. Ауат багъята тшакІвдыршан багъи абархІвтІ. Ауи атдзы даннашыл атажви алыгажви гвыр-

гъарата йрымаз шІала йухІвахырныс баргвышІ. Батыр йуыс шцаз райхІвтІ, акыт хабарта йтугъи гІайархІвырныс дрыхІватІ. Бабына йгІайалхІвтІ ахІпачваквa пхІвыс дгІаргта уахъа йш-нардылуаз. Ари аниагІа дъацауа-гъи ртгІачва йрайымхІвуата – «Уыжвжвы сгІайхуаштІ», – йхІван атацквa ъанардылуаз дцатІ. Дъацаз абайапачва, пхІчва гІахІвитІ. Ауи зын-ла йдырхтІ ахІвссаквa агІвадыгъ йгІатдйыргаз. АпхІвыспа айцІба Батыр дшылбуз дгІалдырхтІ. Араъа Батыр дгвыжвкІын агІвахІпачвакІгъи йщытІ, апхІвыспа айцІбагъи дгІайахвын рпны дгІайхтІ. Ауахъ Батыр йангъи йтагвжвагъи найахвтІ, атажви алыгажви тшыкІвйыршан дджвыквылхтІ.

Айныжвпа

Бна дукІ апны айныжвкІ дбазун. Зны ауи айныжв кыткІ дгІагвыквстІ, пхІвыспакІ дигъычын дигатІ. Айныжви апхІвыспи пакІ драутІ. Ахвыц «Айныжвпа» – хІва йыхъырцІатІ.

Айныжвпа дгІадзынгылтІ, дхъацІахатІ.

– Мыма, саба ддудздзапІ, саргъи сыгъчкІвыным, бара ауи аъара бызхвыцІа? – йхІван йаба данаъамыз мшкІы Айныжвпа йан дылцІгІатІ.

– СгІазрийыз гІвычІвгІвыспІта акІвпІ, сычкІвын. Уаба дайныжвпІ. Айныжквa агІвычІвгІвысквa йгърапшым – йдупІ. Ауи акІвпІ уаргъи уыздухаз, – лхІватІ йан.

– Санщчва аджвырагІв аъазтын хІщтита йхІырба, – йхІван дахІватІ ачкІвын.

– ХІцарын, ауаса уаба хІгъищтирым, – лхІватІ ачкІвын йан.

Ани апи щарда йамакІытІ, ауаса йгъанымгІалтІ.

– Саба сйымцІгІауата сцуштІ. Йбтахъызтын – бсыцнай, йбтахъымызтын – бнамйын, – йхІван ачкІвын дджвыквылтІ.

Дшнайуазымцара йаба брус дукІ йыжвгІва йыкв дшгІайхуаз дгІайыныатІ.

– Уабацауа, сычкІвын, уызшту ачІвыйа? – йхІван айныжв йпа дгІайцІгІатІ.

– Санщчва рпны бачІвбара сцитІ. АджвырагІв абгахызтын йызбапІта сгІайхпІ, – йхІватІ ачкІвынгџи.

– Ауаџа уыс гџуымам! Угьсщтиуашым! Унацапата унайх! – йхІван айныжв йпа дгІайыквцІыртІ.

Абари амаркІын аби апи – закІы найитІ, гІвба найитІ – рхІвумца йабаргвыжвкІтІ. ЙабаргвыжвкІын – йамцІастІ.

Айныжви йпи абарыгџагьаситІ, щамхџаша йабаргылитІ, йабашахџырчІвалитІ, адгьыл шабгаз тдырщытІ – заджвгьи дгџайгІайуам. АчкІвын йкџарузымгІва гІазикІкытІ, дгІахІвынчІан айныжв «кџвакь!» – хІва даквикџьатІ. Айныжв дыгџгІамгылхтІ.

Айныжвпа дджвыквълхын дшымгІвайсуазымцара хџацІакІ дйыниатІ. Дзыниаз дджџащахџвапІ – йщамхџа дзылу дукІ ахвынгылапІта длагитІ.

АчкІвын адзылуула йлагуз днайыдгьлын салџам йайхтІ. Йайхын – «ГІвзата угІасыщыл: хІацныкџвапІ, хІацбзазапІ», – йхІватІ.

– Момо, са Айныжвпа йакІвымкІва датша гІвза дгџстахџым, датша заджвгьи сгџйыщылуашым, – йхІватІ адзылу зщамхџа йахвынгылаз.

– Айныжвпа – ззырхІвауа са сакІвпІ...

Айныжвпи адзылу зщамхџа йахвынгылази ащылын йджвыквълхтІ. Йцауа-йцауамцара хџацІакІ йыниатІ. Ауи ахџацІагьи дджџащахџвапІ – брус дукІ ймачвхџаба йыхвын-йыргылуу, кІьакІьадза йыргылуу далахџьмаритІ. АгІвзачва ауи салџам йархын – «ГІвзата угІахІыщыл», – рхІватІ.

– Момо, са Айныжвпа йакІвымкІва датша заджвгьи сгџйыщылуашым, датша гІвзакІгьи дгџстахџым, – йхІватІ абрус йа-лахџьмаруаз.

– Айныжвпа – ззырхІвауа са сакІвпІ, – йхІватІ айныжв йпа.

АхыгІвгьи ащылын йджвыквълхтІ.

Йцауа-йцауамца бна тшшарадукІ апны йгІашІастІ. ТыпкІ рчпан йбзаситІ, кџазула йшварацитІ. АгІвуджџ абна йылалитІ, шварах, бнаджџма, бначв агьиква гІарщитІта йгІаргитІ, аджв-гьи атып дгІанхитІта ауат дырзымацІауитІ.

МшкІы мацІаугІвыта адзылу зщамхъа йахвынгылата йлагуз дГІанхатІ. Ашварахыжь хъвицІан йжвуа дшчІваз

Зыхъыз рхІвауа,

Зхъата рымбауа,

ЖакІахрица,

ТшыгІвщапІы

Арба даквчІвата дГІадзатІ.

ДГІадзатІ, йарбагы ацІла йыдихІвалын атып днашылтІ. Днашылын – «Ужвужвыбырг сГІарча!» – йхІван амацІаугІвы дйыквцІыртІ.

– СыгІвзачва гІайхырквын хІацчапІ. Ауат рхъвы усрыфырквын дара йдсрыфхуайа? – йхІватІ амацІаугІвы.

– Ауи са йгъсуысым! Ласылас сГІарча – схІвазтын – сГІарча! – йхІван ажакІахрица рыщІагы швабыжта дцІыруа далагатІ.

АмацІауыгІвгы ауи гыуам. Йанйымуы – ажакІахрица ауи дйымцІастІ, амацІаугІвы далайырбшІымштІ, йжакІа хъвыцкІ гІалижватІ, ауыла адзылу йалахъмаруаз ахъацІа ду далашІайхІватІ, ачуан йтаз зымгІва йфатІ, йалашІайхІвазгы дГІайыртІлахтІ, йарба даквчІван дахъагІайызла дцахтІ.

Шварацра йцакваз амла йагауа йгІайхын – йызцхІуш закІгы гъаам.

– АчІвыйа, хІаща, угъыммацІауыма? – рхІван рыгІваз йцІгІатІ.

– Уальей, сшмацІауы, ахъвшва азна шварахыжь шызжвы. Ажы жвуа йаналага арбатшыгІв дГІайтІ, – «Сырча!» – йхІватІ, дансмырча йжакІа хъвыцкІ гІалихтІ, салашІайхІватІ, йшвзысчпазгы йфатІ, саргы сГІайыртІлахын, йарба даквчІван дджвыквылхтІ.

АнбжыгІвчвагы йырчпахрызйа – жътшыткІ дрыдзтІ, йырфан йщГІалхтІ...

УадыргІвана атшын мацІаугІвыта абрус зымачв йхъазрыхъмаруаз дГІанхатІ. Ауыгы адзылу зщамхъа йыхвынгылата йлагуз йызнийыз йызнитІ.

Йхпахуз атшын Айныжвпа дГІанхатІ. ДмацІауа дшчІваз

арбатшыгІв дгІадзан – «Ласыта сгІарча!» – йхІван дгІайыквцІыргІ.

Айныжвпа ауи жхъхвыкІ йзытайцІан ййрыфтІ. АрбатшыгІв ажы йфан – «Ужвыгьи йгІахв!» – йхІватІ. Айныжвпа жхъхвыкІ атайыйтхтІ. Ауыгьи йфан – «ЙгІахв ужвыгьи!» – йхІватІ.

– Момобзи, йгъуыстуашым. Унамхъасызтын – сынбжъагІвчва гІайхырквын уатахІыцчахпІ, – йхІватІ Айныжвпа.

Айныжвпа ауи анихІва арбатшыгІв дгІащтІчІван дгІайыжвылтІ. ДгІайыжвылызтІхІва йтлакІыыз гъаам. Айныжвпа арбатшыгІв йжакІа хъвыцкІгІалижван далашІахІватІ. ДгІащтІихын атып адзхъа йгылаз ацІла дазигатІ. АцІла амахъвда дгІахътІ, йгІагІвйырщатІ, арбатшыгІв йжакІа агІвщцарта йбжъайцІан амахъвда ауищтхтІ – йжакІа бжъанайыркІын дкІыдихІвалтІ!

Шварацра йаъаз гІайхтІ. Айныжвпа ауат йырчатІ. Йанча арбатшыгІв йхабар райхІвтІ.

– Анаъа дкІыдсхІвалын дкІыдхІвалапІ. Швнай, дшвсырбапІ, – йхІван йыгІвзачва ацІла йазйырцатІ.

Йъайырцаз – арбатшыгІвгьи ацІлагьи гъаъахым! АрбатшыгІв ацІладу лижван дджвыквылхтІ!

– Амарагьи, амызгьи, ажвгІвандгьи, адгъылгьи рныс ари дъацалакІгьи дгІахІмаукІва хІшгІацампахра! – рхІватІ анбжъагІвчва, тшадыргалын пшгІара йджвыквылтІ.

ЙшымгІвайсуазымцара зджъара бнатшшаракІ апны гІвадыгкІ йанийатІ. Йнапшызтын – арбатшыгІв дызкІыдырхІвалыз ацІла агІвадыгъ ахъахъ йыквпІ.

– Ари гъма: ацІла ахъахъ йгІаквижъын йара агІвадыгъ дталхтІ. СталпІта дъанызлакІгьи дгІасаупІ, – йхІватІ Айныжвпа.

Ауыла йангІалын, анбжъагІвчва абна йылалтІ. Йылалын – бначкІ, шварахкІ, чкъвылтІыркІ, бнаджмакІ гІарщытІ. Рчваква рхъырхын квыса-квыса йпырккъытІ. Йпырккъын шахъата йапырщылтІ. Айныжвпа ашахъа ацІыхъва багъбата йымъашІахІвара йакІвйыршатІ, ахъакІгьи йынбжъагІвчва йыркІын агІвадыгъ дталтІ.

Дталын днапшыгIапшуа дшымгIвайсуазымцара тажвкI длынйатI.

– ХIан, ари адгьыл зчIвуда? Хабар-хайырта йаъайа? – йхIван Айныжвпа атажв дылцIгIатI.

– Ари адгьыл зчIву йыхьыз ЖакIахрицапI. Йаргьи абанаъа дщIапI, – лхIватI атажв.

Айныжвпа атажв йахъайлырбазла дцан ЖакIахрица йпсы тихтI.

Айныжвпа днапшыгIапшуа дшгылаз йыла пхIвыспакI йлыквшватI. Ауи длызцан – «ЙбмагIныйа, хIахща, араъа бшпагIанаг?» – йхIван дылцIгIатI.

– Саргьи ЖакIахрица сгIайгьычын араъа сгIатайгатI, – лхIватI апхIвыспа.

– ЙауаштI, щта, хIацызлапI. Йбтахъызтын – бсахщаха, мо бхIвузтын – тагвжвата бсыцIгай, – йхIватI Айныжвпа.

– Тагвжвата снахв, – лхIватI апхIвыспагьи.

Айныжвпи апхIвыспи ацылын йгIаджвыквылхтI.

АгIвадыгъ гIахъалырта апны йгIайхын Айныжвпа мартан дукI йшшытI. ЖакIахрица йхъапщ, йрызна, йналькъвытналь-мас амартан йтайцIитI, ашахъа йацрайхIвитIта йыгIвзачва йгIахъаргылитI. Ауасамца ЖакIахрица йымлыкв зымгIва гIахъаргылтI. Амартан анкIныржбылх – «Ужвы ба бтачIвата бхъаргылхыргIатI, сара уацIыхъван снахъаргылхпI», – йхIван Айпыжвпа апхIвыспа амартан дтайырчIварныс далагатI.

– Момо, ура апхъа ухъалх. Апхъапхъа са схъаргылхырквын ура унахъарымгылхырныс закIы гъазхIвам, – лхIван апхIвыспа йгьылуам.

– Ауи шпаухра! Ба бгIатазыжъта сшпахъалхра! – йхIван Айныжвпа закIытагьи йгьылзимутI.

Йанамудзах апхIвыспа амартан дтачIван – «УыгIвзачва унахъаргылхуазтын бзипI, ауаса унахъарымгылхуазтын ЖакIахрица йбора уца, – лхIватI. – Ауаъа гIвтыгькI тагылапI. АзакIы квайчIвапI, азакIы шкIвокIвапI. Амаль уауазтын ашкIвокIва тшакврышв. Ауи тшаквурьшвырквын ауахъ

унахъанагылхуаштІ. Ауди уыцІкъыата аквайчІва уаквшварквын – быжкъабаткІла адгъылцІгІва уылбгІанагуштІ.

Айныжвпа йыгІвзачва апхІвыспа дгІахъаргылын амартан кІнырыжьхтІ.

Айныжвпа амартан дгІатачІван, дгІахъаргылуа-дгІахъаргылуамца ЖакІахрица йымлыкв йхънахын йайгІваджьхтІ. Ашахъа йастІ, йпыркъын Айныжвпа агІвадыгъ дтадрышвхтІ.

Йчпахуашызйа, шта, Айныжвпа – апхІвыспа йшгІайалхІвыз апшта ЖакІахрица йбора дазцатІ. ДцатІ, днашылын – гІвтыгъькІ гІвнагылапІ: азакІы шкІвокІвапІ, азакІы квайчІвапІ. АтыгъькввайчІва даквшватІ. Даквшван – быжкъабаткІ дылбгІанаган йынцІра йымбас дунейкІ дагатІ.

Айныжвпа дхъвыцуа дшымгІвайсуазымцара тажкІ длынйатІ. Атажв длыдгылын, – ХІан, сымлащийитІта амла сагитІ, закІ сбрыфурма? – йхІватІ.

– ХІай-хІай, йусурыфпІ, сычкІвын, – лхІватІ атажв, Айныжвпа лпны длырцан ачуан ажв йацІалыргылтІ. «ХІан, йбчпауа ачІвыйа?» – анихІва – «СызламацІауаш дзы гъсымам, сычкІвын», – лхІватІ.

– ХІы, йабаца адзы?

– Адзы абацуш – йааапІ. АтІкъва йакІын йгъгІахІнатхуам. ПхІвыспакІ дартырквын дзтІакІв гІарнатитІ. Мачва щарда зму дзщарда гІаргитІта бзидзда йрызхъитІ. Сара рыцІла ари ачуанчкІвыни мкъвыбакІи ракІвымкІва закІгъи гъсымам. АчІвыйа ауатла йуызгІагуаш? Дзырхвхватагъи йгъсызхъум.

– Йахъпауа йара адзы зкІуа атІкъва?

– Абарыла акІвпІ, – лхІван йлырбатІ атажв. – УахъчІвагъи пхІвыспакІ дазыргуштІ, уцарыквын йубапІ.

Айныжв атажв йахъбагІайлырбазла дшцузымцара апхІвыспа атІкъва дазызгаквуз дрынйатІ. АпхІвыспа рыцІла дчІвыуитІта – быжладзыкІ кІалчвитІ. Дызгаквауагъи ауди йгълагъым. Айныжвпа ауат дгІарпырагылын – «АпхІвыспагъи дыжвгата швхъынхІвых, – йхІватІ. – АтІкъва аквнага са йансцІапІ».

АпхІвыспа дызгаквуз гІацапахтІ, Айныжвпагъи атІкъва

ъанызла дцатІ. Аргван днадзауа даналага атІкъва ашІагы ахънарахІан йзыгІатрыстІ. Айныжвпа атІкъва ахъа дамцІастІ, ашІагы ахъайырпатІ, адзы йгІатихІван адгъыл йаквикъьумца апсы алырцтІ.

Адзгы хвигта йгІаджвыквылхтІ, ауагІагы йгІархІвахтІ.

– Ари атІкъва уагІвырсыз зщыз ачкІвын йзыхІымхара гъаъам, – рхІватІ ауагІа.

Айныжвпа дызшІыргын – «ЙхІзухаз злахІзышвахуаш адуней йгыквым, ауаса йхІтлакІуата йузыхІымхуш закІгы гъаъам, – рхІватІ. – РыцІа уыззыбжайа? ЙузыхІхарйа?»

– ЙшвтлакІуазтын араъа стыжвгата адгъыл схъажвгылхра ахІа закІгы гъстахъым, – йхІватІ Айныжвпа.

– Ауи хІа йгъхІтлакІыгвщарым. Ауи зтлакІуашта йаъу ауарба арцыназаджвыкІ акІвапІ. Ауаса ауыгЫи хІа йгъхІзыкІгвыщущым. Датша йутахъула угІахІыхІва – хІпсы уыкъвырманпІ, упсырта хІпсыртапІ – йузыхІымхара гъаъам, – рхІватІ ауагІа.

– Ауарбав ахъанутІакІв сшвырба, датша закІгы гъстахъым, – йхІватІ Айныжвпа.

– Ауи уысхама! – рхІван ауагІа ауарбавъаныз гІайдырбатІ. Ауи ауарба йгІалнадуз ачырква ансисквшагы тІкъвакІ йафуан.

Айныжвпа ауарбаъамаз дцатІ. Днайызтын – ауарба гъаъам, агІвара гІвчыркІ тачІвапІ.

Айныжвпа ауарба ачырква дырпшуа дшгылаз ауат цІыруа йалагатІ.

«Йараби, арат зЦІыруа ачІвыйа?» – хІва данпшы тІкъвадукІ ауат рыгІвара йазхъакІвыруа йбатІ.

Айныжвпа атІкъва ахъа дамцІасын адгъыл йаквикъьумцара йщытІ.

Ауи шищуаз – «Ласыта угІахъалта хІдамаква угІарыцІачІва, хІан гІайхырквын йгІалнаргарымта уафпІ», – рхІватІ ауарба ачырква.

Айныжвпа ацІла дхъалын ауарба ачырква дрыцІащцтІ.

Щарда йнамихуата ауарбав гІапссгІахтІ. ЙгІапссгІахын –

«Фу, фу, гІвычІвГІвыс фГІвыкІ сахІтІ!» – ахІван адамаква акв-накЪауа йалагатІ.

АраЪа ачырква йГІаншаз зымГІва рІан йархІвхтІ, Айныжв-пагЪи дадырбатІ.

АрбажвгЪи гвыргЪаЧІван – «Йсзухаз зласзышвахуаш аду-ней закІгЪи гЪыквым, ауаса йстлакІЪуа узысхапІ, йсзухауа закІгЪи гЪГІанызыжЪрым», – ахІватІ.

– ЙутлакІЪуазтын араЪа стгахта адгЪыл ахЪахЪ схЪагылх. Ауи ахІа закІгЪи гЪстахЪым, – йхІватІ Айныжвпа.

– Ауи уысхама! Уцата ауаГІа жвакІамбыщкІ дырщы. Ауат рчваква гЪашата йдрычпа. АхвгЪашакІ жЪыла йдыррчвы, ахвбагЪи – дзыла, – ахІватІ ауарбажв.

Айныжвпа ауаГІа дрызГІайхын ауарбажв йГІайнахІвыз райхІвхтІ. АуаГІа щарда йакІыхуазма – жвакІамбыщкІ гІакІаргван йырщытІ. Рчваква гЪашата йырчпан ахвба дзы ртарчватІ, ахвбагЪи жЪы ртарцІатІ. АгЪашаква ауарба йаквырцІатІ, айныжвпагЪи даквдырчІватІ.

Ауарба Айныжвпа тшизыГІананархан – «ХІанпсегІауа «кЪыртІ» – схІварыквын жЪтшыткІ гІасшІарышв, «кЪыртІ» – схІварыквын дзтІакІв гІасшІачва, – ахІватІ.

Ауаса ахІван ауарба тшГІаштІнахтІ. «КЪыртІ» – ахІвапхЪадза жЪтшыткІ ашІайрышвуа, «кЪыртІ» – ахІварыквын дзтІакІв ашІайчвумца Айныжвпа ажЪы далгатІ. АдгЪыл ахЪахЪ йГІадзауата ауарба «кЪыртІ» – анахІва Айныжвпа дгвжважватІ, йуачва жЪтшыткІ гІатижван ауарба йашІайрышвтІ.

Ауарба адгЪыл ахЪахЪ йГІахЪалын йГІачІвалхтІ. ЙанГІачІвалх – «АцІыхЪва йГІасшІаурышвыз йачІвжЪхЪаГІазйа, ауи амаГІнызйа?» – ахІватІ.

– Ауи суачва йГІатызжван йушІасрышвтІ, – йхІватІ Айныжвпа.

Ауарба Айныжвпа ацІыхЪва йашІайрышвыз ажЪы кІЫлнам-гауата абыз ацІахЪ йыщІан. Ауарба ажЪтшыт гІашІнаххтІ, Ай-ныжвпа йуачва ахвырта йнаквнацІатІ, йарбзахын – зынла йадЙылхтІ.

Ауарбажв псегІахтІ.

Айныжвпагы дГаджвыквылхын дГашхъваситІ.

ДГамГвайсуа-дГамГвайсуамцара тажв-уыдкІ дГалынйатІ.
ЙыГвзачва рыхъаз кІара лдыруазтын – йхІван длыцІгатІ.

Атажв-уыд йыГвзачва ъаныз, йѡабзауз гІайалхІвтІ.

Ауыла дшцузымца пхІвыспакІ дГайпшІашватІ. АпхІвыспа
зынла дидырхтІ: ауи а-ЖакІѡахрица йГвадыгъ йГатыргахыз
лакІвын. Лара Айныжвпа дгъГалымдырхтІ.

– Сыгъбымдырхума? – йхІватІ айныжвпа.

– Анчва ушсымдырхуа. УзачІвыйа? – лхІватІ апхІвыспа.

– Айныжвпа сакІвпІ. СыГвзачва ѡану кІара бдырума?

– Абараѡа йбзаситІ. Ужвы арасахІат йгѡаѡам: шварац-
ра йцатІ. Ласы йГайхра атахъыпІ. Саргы ауат чГІвынта⁴⁰,
хъвакІапсаГІвыта, чуангъыгъѡаГІвыта срымапІ, – лхІван
апхІвыспа дчІвыуа далагатІ.

Ауат шайчважвузымца Айныжвпа йыГвзачва гІайхтІ. Ай-
ныжвпа данырба йпхашан аЧІвыла йыцІалтІ.

Айныжвпа амлыкв йхънахта зынбжѡаГв дызтйыз
аГІвыджыгъи гІайкІытІ, гІвтшымбжѡаскІ рцІыхъвакв
йрыдихІвалын йауиштхтІ.

Айныжвпа апхІвыспа дГайахвын йан длызГайхтІ.
УахъчІвагы йтхаджѡа йбзаситІ.

Ауи акІвпІта, бзира зхаз абзи данйахитІ, чвгъара зхаз ачв-
гъара данйахитІ.

АшварацыГІв йпа

Апхъазаман агІан шварацыГІвкІ даѡан. Ауи швабыж
дпчарыхІынта – йхрихъц цІсгъи хІвыхІвгъи гъзашІымцІуазтІ.

АшварацыГІв ласы дшпсуаш анидыр – «СынцІра шварацын
хайыркІгъи гъГалсымхтІ, – йхІватІ. – Адуней ансхІваджъра
сызлашварацуаз сабджъарква спазаджвыкІ йбмырбан. Са
сыхъыз хъара йгатІ. Ауаса ашварацра схъа аласкІГІвацун –
ауи акІвымкІва бзирата йГІалсхыз гъѡам. Спа датша уыскІ

⁴⁰ ЧГІвын – чрын, ахІчва рхакв йтшкІарата йынхауа.

дадгылыргІатІ, датша ьачІвагІакІ йкІрагІатІ. Ашварацра дад-бмыргылын» – хІва йтагвжва йлайхІвтІ.

Щарда йнамихуата ашварацыгІв дпсытІ.

ЛхьацІа дпсын – йпхІвыс ашварацыгІв йабджьарква ьагІвназ апещ лырдаратІ, ашвгьи лщыхтІ, ауарджьакьгьи амылхтІ.

Азаман цун. АшварацыгІв йпа жвухвсквша дырталтІ. АчкІвын дгвыбзыгъата, дпщдзата дгІадзынгылтІ.

Агъны гІаталтІ, асы цІолата йгІасытІ. ЩымтакІ ачкІвын йан – «Алыгъвра⁴¹ ухъалта акв йгІакІыллпІлаз астІакІв гІакІапса», – лхІван лпа алыгъвра дхъалжьылтІ.

АчкІвын асы шгІакІайпсуз дпшызтын – рпещкІ уарджьакь гьамам. «Ари йамагІныйищтІ, ари уарджьакь замамыйищтІ?» – йхІватІ, алыгъвра мачкІ йрыкІынхІаран дкІылпштІ. ДкІылпшызтІхІва – лашцарапІ, закІгьи гьибум. ЗакІгьи анйымба акІынхІара йырдууын дкІылстІ. ДкІылсын днапІырщцуамца хрихьцкІи сагІындакькІи пслачвакІыгакІи гІайаутІ. Ауат гІайахвын йан длызгІайхтІ.

– ХІан, арат зчІвуда? ХІпещкІ уарджьакь замамыа? Саба ймагІнызйа? – йхІван йан дылцІгІатІ.

Йан щарда закІгьи гьлымхІватІ. Лпа данылкьвымцІдзах – «Арат уаба йчІвыпІ, – лхІватІ. – Ауи дшварацГІвын. Йшварацгаква йуасйатла йкьасчІвахытІ. ЙымгІвала уцара гьитахьымызтІ».

– Момо, аба дызлацаз амгІвала апагьи дцара атахьыпІ. Заба йуыс назмырдзахуа дхьацІума? Саргьи сшварацыгІвхуштІ, – йхІватІ ачкІвын.

Лпа закІылагьи данылзымрыхьва апхІвыс апещ днашылын хтщІыхьвакІ гІаджвылылгатІ. Ауат азакІы шкІвокІван, азакІы кьапщын, азакІы квайчІван.

– Ма, арат нахв. Ахпа рыуа закІы хпата йалаурышвта йурыкашварквын атшы акІвдыргьи учгІвычагьи аквта лахьвгІахьасракІла йгІадзуштІ, – лхІван атщІыхьваква лпа йылтатІ.

Агъны тыщІын агІапынгьи гІадзатІ. АшварацыгІв йпа йшаркІкІауата дгІагылын шварацра дцатІ. БнакІ дылалтІ,

41 Лыгъвра – чердак.

дшымГІвайсуазымцара гвалкІ⁴² данйатІ. АшварацыГІв йпа лагвырчІвымыгкІ ащапІы дчІватІ, днапшыГІапшуа дшчІвазымцара агвал ауахъауи атшы апны лакІ йбатІ. АшварацыГІв йпа ала йымаджъащахъвахан – «Ари ала гІаскІыпІта, шварацга лата йызбжъапІта шварацра йсыцсырцалапІ», – йхІван ала дазцатІ.

Ала ашварацыГІв йпа йГІайыдгылын – «СГІапсан сгыызныкъвахуам, – ахІватІ. – АлахІла суыхІвитІ, ари йапшу акыт уцата схабар тІакІв саща йахІв. Саща акыт драхІпІ. Уахъа хГІвайныжвчва хІкыт йшГІагвыквсуаш йахІв. ТширыхІазырыргІатІ. Ашвъа ари схъылпа йтадзахпІ. Йдырра атахъузымГІва ауи йаныпІ. Сътлынгыи схъылпа йтапІ. Йбарыквын, йахща шсакІву йдырхпІ», – ахІван ала йахъаз ахъылпачкІвын ашварацыГІв йпа йГІайнатІ.

АшварацыГІв йпа йартмакъ атщІыхъвакъапщ гІатихтІ, хын йалайрышвтІ, йанирыкашва агІан тшчарахсакІ акІвдыргыи ачГІвычакавагыи аквта йГІадзатІ. АшварацыГІв йпа атшы даквчІван ала йъахІваз акыт дцатІ. Дцан ахІ йгвашв днадгылтІ. ГІвнакъвыткІ атшыГІв данГІайба ахІ дйызнашылын – «ХІгвашв тшыГІвкІ дгылапІта йтшы чарахсапІ, йчГІвычагыи, йабджъаргыи къапщыпІ», – йхІватІ.

– Ласыта уцата дГІарайгва. Ауи уыс дукІ зму заджв йакІвпІ, – йхІван ахІ йГІвнакъвыт дищтитІ.

АГІвнакъвыт дцатІ, агвашв гІайтІын атшыГІв дГІагварайдатІ.

АшварацыГІв йпа ахІ йпны днашылын ала йГІайнахІвызгыи йайхІвтІ, ашвъабыгъгыи аътлынгыи йыйтын – «ЙсзыргІва, сгвжважвитІ, уыс сымапІ», – йхІватІ, йтшы даквчІвахын дГІаздасныс йГІаджвылцІыз рыла дыщІбзахГІахтІ.

ЛахъвГІахъасракІла агвал днадзахтІ. Днадзахын – ала гъахым! «Ари абаца?» – хІва днапшыГІапшуа дшгылаз ала къапльанкІ ауыхІвтагыла йакІвнацашауа йнайбатІ. АшварацыГІв йпа йхрихыц гІатичІвакътІ, акъапльан дайхсын йщытІ.

Акъапльан шишуаз ала атара пхІвыспа пщдзакІ дГІагылтІ. Абараъа йхъайцІадзатІ ахІ йахща ла турасы дштаз!

42 Гвал – дзтагыла ду (озеро).

АшварацыгІв йпа апхІвыспа дгІайахвын лаба йпны дигахтІ. ДгІатшкІарыщІын тажвкІ лпны дпхъатІ. Ащымта дгІагылызтын – атажв швабыжта лылахъ аквыпІ.

– ЙачІвыйа, хІан, ауи аъара былахъ закву? – йхІван атажв дылцІгІатІ.

– Йшпаквымызлуш сылахъ? Уахъа ахыгІвайныжвча рахІба дгІайуаштІта – ахІ йпхІа лтарала спхІа дйыртта дидрыфуаштІ, – лхІватІ атажвгъи.

– Ауи ахъаз былахъ аквбымцІан, бгвгъи акъвбмырпын. Айныжв дахъагІайуаш сырбагІваца, – йхІватІ ашварацыгІв йпа.

– Абарыла дгІайуаштІ, – лхІватІ атажв, лысас хъа йзылчпатІ, ачкІвын дауылщтІ.

АшварацыгІв йпа дшымгІвайсуаз бна дукІ дазынадзатІ. Хъарата тдзыжвчкІвынкІ найбатІ. Йтшы дасын атдзы дазцатІ. Днайызтын – атдзы адзхъа мцакІ ацІхъипІ, амцагъи лыгажвкІ дадзхъачІвапІ.

Алыгажв атшыщтабыжъ анйагІа йхъа гІащтІихтІ.

– УгІайгва, сычкІвын, шарда цІуата суызпшитІ. Айныжвква рпны ущцауагъи здыритІ. Угвы умыргІван – урайгІайуаштІ, – йхІватІ алыгажв, дгылын къама дукІ гІаджвылиган дгІаджвылцІхтІ.

– Ари акъама нахв, зджъара йгІауыхъвахпІ. Амара агІатшкІарыщІуала акІвымкІва умымгІвайсын. Ушнайуамцара хІатшпдукІ уанйуштІ. Уымшвауата ауи ахІатшпы уыцІал. Ауи ахІатшпы уыцІагыла уымгІвайспхъадзагъи рыцІарыцІа йшуарахуштІ – угІахънымхІвын. УацІыхъван ашуара йалдзгІуштІ. Уаба йтара дтата хъацІакІ дгІауынийуштІ. Ауи – «Сара уаба сакІвпІ», – йхІвуштІ. Акъама йгъраца: ауи айныжвква рахІба йакІвпІ. Ауи йымщтахъ уан лтара дтата тажвкІ – «Спа!» – лхІвата дгІаупыраххуаштІ. Ауыгъи акъама лыгъраца: ауи айныжвква ран лакІвпІ. Ауи лымщтахъ хъацІа квтанайкІ дгІаупыралуаштІта зджъара унайдылуаштІ, унайдылуаштІта – «Ани ашв гІатІы, унашыл, шыла гІаджвылгата лъакъвымта йрыдз», – йхІвуштІта швыкІ гІауыйрбуштІ. «Момо, апхъа-

пхъа уара унашыл, йГаджвылга, йкIвхIа, йрыдзхта, йшучпауа сапшыпIта уацIыхъван са йсчапI» – хIва. Мажвадза йкIвхIауа даналагара йыщтахъла угIайымцIаста йхъа атшгIва йтшгIвагва. Быжь гвымхашIымха щарда уагIуштI, ауаса ухъа щтIыуымхын. Ухъа шгIаштIухуа зынла упуаштI.

Алыгажв йчважвара дшалгуз дпсытI. АшварацыгIв йпа алыгажв дыцIайцIатI, акъамагъи йыбгъайцIан амарагIацIцIыртала дджвыквылтI.

Днайуа-днайуамцара ахIатшпы дазынадзан дыцIалтI. Алыгажв йхIваз зымгIвагъи йбатI, дыззибжьазгъи йчпатI. Айныжвква рхъапщ йауата гIвартмакъкIгъи гIайахвын зпхIа айныжв дифушыз атажв лпны дгIайхтI.

– Бгвы бмыргIвахын, хIан, айныжвкIгъи дгъаахым: зымгIва хъсщгIатI, – йхIватI, ахъапщгъи атажв йлитын ахI йпны дцатI.

АхI йпхIа ашварацыгIв йпа дшылбуз дылдырхын – «ХIаба, ари йакIвпI саца йпны ашвъагъи, аъатлынгъи гIазгыз, акъап-льангъи сгIашIызкъахыз», – лхIватI.

АхIгъи – спхIа дызхчаз – йхIван ашварацыгIв йпа чаражвра ду йзичпатI.

Ачаражвра йаналга – «Уымпахашауата, сычкIвын, уыззыбжу хIва, йсыму закIы сгъузайгъдзушым», – йхIватI ахI.

– ЙутлакIбуашта йаъазтын, махтша гIвынгIважви жваба йынкъвызцушгъи рыцта йгIасыт. Щардагъи йгъсыркъвушым – уачIвхъвлапынква йуызгIасцхуаштI, – йхIватI ашварацыгIв йпа.

– УачIвхъвлапныдза ахIагъи йутахъымкIва йазугвалайа ауи аъара махтша? – йхIватI ахI.

– Араъа зджьара хъапщгIакIв сымапIта йгIазгхуаштI, – йхIватI ашварацыгIв йпагъи.

АхI ауи ашIыпIа айныжвква шапамаз йдыруан – «Ар уыцымкIва таманам уыгъсщтирым», – йхIватI.

АшварацыгIв йпа ры найахвра гъйымуытI.

– Ауат уызчвшваквуа заджвгъи дгъаахым, – йхIватI ашварацыгIв йпа, дгIалаган дъацаз, йчпаз ахI йайхIвтI.

АшварацыгІв йпа амахтшаквагы найахвын айныжкварад-
гыл дцатІ, рхяпщгы гІайахвын дгІаджвыквылхтІ. Йан лпны
дгІайхын йбзауа йджвыквылхтІ.

АчкІвын, адзтарбагІвы, ащапІласы, апчарыхІ

ПхІвыс дгІазгуашыз чкІвынкІ абыжпсихІвакІ рпны зы-
хыыз гуз пхІвыспа пшдзакІ лхабар йагІан дджвыквылтІ.
Днайуамца дзыгІв дукІ апны днадзатІ. «Стшы дзы асрыжвпІ,
саргы дзтІакІв сыжвпІ», – йхІван дгІатшыжвцІтІ. Атшы дзы
айрыжвтІ, йара дзы йыжвныс гвачІ данцтІал адзыгІв табан
ахІахъв бгІадза пыквла дастІ. «ЙгІанша ачІвыйа?» – йхІватІ
ачкІвын, йхъа гІащтІихызтын – анахъани атшпы апны хъацІакІ
дщтІапІта адзыгІв шабгу йшІайгитІ. АчкІвын ауи джбайщан
ахъацІа дипшитІ, ахъацІагы ачкІвын дгІайпшитІ.

– Сальам альейквым! – йхІватІ адзы тазырбаз.

– Уальаквым сальам!

– Уабацауа?

– ПхІвысгІагра.

– Суыцырца.

– Унай.

Йацылын йджвыквылтІ ачкІвыни адзтарбагІви.
ЙымгІвайсуа-йымгІвайсуамцара йгІацапшызтын – хъацІакІ
ахІахъв дукІ йыжвгІва йыквта дрыщтагІагІвитІ. ДгІархъыздан –
«Сальам альейквым!» – йхІватІ.

– Уальаквым сальам!

– Швабацауа?

– Зджъара уыскІ хІымапІта хІцитІ.

– Снашвахвырма?

– УнахІахвитІ, ари ахІахъвду зынкъвугауа гІахІаухІвуазтын.

– СласчвапІ. СыгІвуа салагазтын сгызгІашІасхуам. Ауи
ахъазла ари ахІахъв ду нкъвызгитІ. Ауи ансыкву мачкІ
сгІашІанакІтІ.

– ЙауаштІ, угІахІыщыл.

ЙымгІвайситІ ачкІвын, адзтарбагІвы, ащапІласы. Йнай-уа-йнайуамцара хъацІакІ хрихыцла закІы дайхсуа йнарбатІ. ЙзынаскІязтын – цІла дукІ ахъахъ чкІвынкІ дыквчІвапІ, ачкІвын гврыкІ щтІихитІта ахъацІа агвыр дайхситІ. ДайхситІта зынхысрала гІвбата йагІвичІвитІ.

– Йучпауа ачІвыйа? – рхІван йцІгІатІ.

– СпчарыхІра сырхъвыхитІ. Швара швабацауа?

– Зджъара уыскІ хІымапІта хІцитІ.

– Снашвахв.

– ЙауаштІ, ухІыщнай.

ЙацымгІвайситІ ачкІвын, адзтарбагІвы, ащапІласы, апчарыхІ. Йнайуа-йнайуамцара дзыжвкІ йазынадзатІ. УагІа цардагІвкІ квыджьмакІ адзыжв йыларцан йыларщитІ – лабала йасуа даситІ, хІахъвыла йасуа даситІ, хъвынчІвыла йасуа даситІ. АчкІвын, адзтарбагІвы, ащапІласы, апчарыхІ ауагІа амцІырцатІ. АчкІвын аквыджьма ахъвда йкІын адзыжв йгІатигахтІ.

– Швабацауа, ауагІа бзиква? – ахІватІ аквыджьма мачІкІ тшангІанадырх.

– Зджъара уыскІ хІымапІта хІцитІ.

– Адзыжв сангІатугахуаз унапІсаргвыцІа хъвыкІгъи гъа-кІнымхалма, уапшыстІ? – хІва аквыджьма ачкІвын йгІайцІгІатІ.

АчкІвын йнапІсаргвыцІа дапшын – квыджьмахъвквкІ акІныпІ.

– ЙгІакІынхалтІ, – йхІватІ ачкІвын.

– Ауат нахвта уджъып йтацІа. КІарала сгІаутахъхузтын ауат блы. Йшубылуа ахы йтышвтыз ацкІыс ласы сузыгІадзуштІ, – ахІватІ аквыджьма.

– ЙауаштІ, – йхІван ачкІвын аквыджьма ахъвквкІа йджъып йтайцІатІ.

Аквыджьмагъи джвыкввылхтІ...

АнбжьагІвчва апхІвыспа лпны йнадзатІ.

Ауи апхІвыспа йлызцалакІгъи – «Абари, абари швзычпуз-

тын сшвыцнайитІ, йшвзымчпузтын швхъа хъысхитІ», – лхІвун.
ЙгІалыргылквуз ауысква зычпуз дыггІанымшузтІ.

ЙнайтІ, шта, анбжъагІвчва апхІвыспа лпны.

– ХІпны швшпагІанаг? – рхІван йгІарцІгІатІ апхІвыспа
лъахІыльчва.

– ШвтпхІа дызганыс сгІайтІ, – йхІватІ ачкІвын.

– ЙауаштІ, ауыгъи бзипІ. ЙхІхІвауа швзычпузтын – шва
дшвчІвыпІ, йшвзымчпузтын – швхъаква хІа йхІчІвыпІ.

– СазыразпІ. ЙхІчпуш швхІва.

– Уахъа ари атдзы апны швпхъуштІ. Швабгата швгІанхузтын
– апхІвыспа шва дшвчІвыпІ.

ЙзыгІвнапхъара атахъыз атдзы йанашы анбжъагІвчва
ауи йшыгІвнарбылуашыз зынла йгІаргвынгІытІ. Атдзы
айхатдзыпІ, абльынкава зымгІва къапщмаскІапІ: апхІвыспа
лъахІыльчва мца тарцІумца йкъапщханадзыкІаа йгІадыршытІ.
АдзтарбагІвы ауи аниба мадза-мадза дцан йымгва азна дзы
гІайгатІ.

АнбжъагІвчва атдзы йнашылтІ акІвын, адзтарбагІвы йымгва
йтаз адзы зымгІва атдзы абльынкви аджъахашви йрыквичван
йрыхтІ.

Ащымта анбжъагІвчва ахъта йащыхын атдзы йгІа-
джвылцІхтІ.

– Ужвы йхІчпара атахъыйа? – рхІван йазцІгІатІ.

– Ужвы гІвыджъ апхъынхІрыгІвуаштІ. ШвчІвы ап-
хъа дгІайхуазтын – апхІвыспа шва дшвчІвыпІ, хІчІвы
дгІапхъысуазтын – швхъаква хІа йхІчІвыпІ.

– ХІазыразпІ ауыгъи. ДгІашвыргыл швыуа йгІагІвуаш.

АпхІвыспа лъахІыльчва тажв-уыдкІ дгІадыргылтІ,
анбжъагІвчвагъи ащапІласы дгІадыргылтІ.

– Абани атоба апны швгІагылта швгІагІвуаштІ, – рхІватІ
апхІвыспа лъахІыльчва.

АнбжъагІвчва ащапІласы мадза-мадза – «АхІахъв кІарышвта
угІагІв» – хІва йархІвтІ.

Атажв-уыд хъвыдзнапІыкІ, квчІискІ, къвзанапІ налахвын

ащәпласгьи ларгьи йгәддырбаз атоба йазцәтI. Йаннадза атажв – «МачIкI тшпсIщәпIта уацIыхъван хIәпхъныгIвпI», – лхIван йчIватI.

Ащәпласы йхъабра жвпIан. Атажв ауи йхъабра лщшы тшылчпумца дылрычвтI. АчкIвын данычв ахъвдзы йхъабра йалалпсәтI, аквчIисгьи ауаъа йылалырчIватI акъвзанагьи ахъалырпахын лара дгIагIвуа далагатI.

АквчIис ахъвыдзцыраква ахъшвитI, ащәпласгьи атажв йхъабра далапшуазшва йбитIта дгIамшIыхауа дычвапI.

Атажв амгIва аъарагIвшара айхIа гIамылдахъатI.

АпчарыхI дпшызтын – ащәпласы дычвапI, йхъагьи къвзанакI аквгылапI. АпчарыхI ахрихыц гIайахвтI, акъвзана дайхсын ащәпласы йхъа йахъйырцытI. Ащәпласы дгIашIыхатI. ДгIапшызтын – атажв агIылахIва днаубауа дхъарахатI. ЙхIахъвгьи кIайрышвын дгIаджвыквххтI. ДгIаджвыквххтI, атажв дгIалхъызатI, дгIалапхъысын дгIадзахтI.

– Ужвы хIлаква апхъынхIрысуаштI. Швла гIапхъысуазтын – апхIвыспа шва дшвчIвыпI, хIла гIапхъысуазтын – швхъаква хIа йхIчIвыпI, – рхIватI апхIвыспа лъахIыльчва.

– ЙауаштI, ауыгьи гIуитI. ЙгIашвахв швла.

«ЙауыпI» – рхIвазтIхIва анбжъагIвчва ла гърымам. АчкIвын дхъвыцтI-дхъвыцын аквдыджма гIайгвалашвахтI. Мадза-мадза ашухъала дыкIвшатI, ахъквва гIатихын йблытI. Аквдыджма ахы йтышвтыз апш йгәдзатI.

АпхIвыспа лъахIыльчва ламцIауыркI гIадыргылтI, анбжъагIвчвагьи аквдыджма дыргылтI. Аквдыджма гIапхъысын йгIайхтI.

Ауи амщтахъ апхIвыспа лъахIыльчва датша йгIархъвыцра гърымдырхызтI – «ШвхIайгIайтI, апхIвыспа шва дшвчIвыпI», – рхIван дгIарыртI.

АнбжъагIвчва апхIвыспагьи дгIарахвын йгәдджвыквылхтI. Аквдыджма аъагIаршIашваз йгәдзан – аквдыджма ауаъа йгIанхатI, апчарыхI дъагIаршIашваз йгәдзан – апчарыхI ауаъа дгIанхатI, ащәпласы дъагIаршIашваз йгәдзан – ащәпласы

ауаа дГІанхатІ, ачкІвыни адзтарбаГІви ьанйаз йГІадзан – адзтарбаГІвы ауаа дГІанхатІ.

АчкІвынГІи апхІвыспаГІи рпны йГІайхын йбзазауа йджвыквылхтІ.

ХІасанахвыц, ХІасанаду, Лачарх

Йаъан-йбазун тажвкІи лыгажвкІи. Ауат пакІ дрыман.

Алыгажв длашвхатІ. Данлашвха – «ЙхІчпушйа?» – рхІван аууд йылцІГІатІ.

– Абари йапшу адзы апны хьапщ пслачвакІ тапІ, – лхІватІ аууд. – Ауи апслачва гІашвкІы, алаква гІатышвх, йшвырбцІыта йГІарыщІцІуа адзы йылаква йырхьышвщ. Йан дшГІалрийыз апш дцахуаштІ.

Алыгажв йъахІыльчва йпаГІи днарахвтІ, йцан апслачва гІаркІытІ. ЙГІаркІын – «Ма, уаба йзыга», – рхІван йГІайырттІ. АчкІвын мачкІи данГІаскІа, апслачва йымарыщІахан адзы йтайрышвхтІ. Йпны данГІайх – «ЙГІаугма апслачва?» – йхІван йаба дГІайцІГІатІ.

– Момо, йаушцтхтІ, – йхІватІ ачкІвын.

– ЙачІвыйа йзаушцтхыз?

– ЙпщдзачкІвынын, йсымарыщІахатІ.

– Уара уапш па дгьстахьым, – йхІван алыгажв йпа дГІагварицатІ.

АчкІвын йтшы даквчІван йхъа ахъанархазла дджвыквылтІ. Йхпахуз атшын хьацІакІ дГІайшІашватІ.

– ЙумаГІныйа? Уабацауа? – йхІван ачкІвын дГІайцІГІатІ. АчкІвын ймаГІныз йайхІвтІ.

– Йуыхъызйа? – йхІван дазцІГІатІ ахъацІа.

– ХІасана, – йхІватІ ачкІвын.

– СарГІи с-ХІасанапІ. ХІымГІващахра ахъаз уара ХІасанахвыц – хІва, сарГІи ХІасанаду – хІва йхІыхьІцІапІ.

Ауаса йагвынГІвын йацджвыквылтІ. Йнайуа-йнайуамцара кыткІ йнаталтІ. Заджв йгвашв йнадгылын – «Ей, Къара йпа Къара, сасыкІ дуызГІаздтІ! ХІнаурайгвушма?» – йхІван ХІасанаду дшІтытІ.

Къара йпа Къара дгІаджвылцІтІ, – «ШвгІайгва, швгІайгва!»
– йхІван агІвыджьгъи йтдзы йнайдылтІ.

– Уара араъа убзаза, ХІасанахвыц. Йутахъу зымгІва араъа йуауаштІ. Санутахъхара, уансзыбжахара са сгІадзалапІ, – йхІван ХІасанаду дджвыквылтІ.

Ауахъ йанштІалх ХІасанахвыц ахъышвла кІкІаракІ йбатІ. АкІкІара амара апш йлашаран. ХІасанахвыц Къара йпа Къара дгІайыршыхан – «Ари йамагІныйа?» – йхІван акІкІара ййырбатІ.

– Амыз ахъышв йгІакІылкІкІитІта акІвпІ, – йхІван Къара йпа Къарагъи дычвхтІ.

ХІасанахвыц дгъычвам. Ахъышвла дпшитІ. Дшпшуаз акІкІара атанайбахтІ. ХІасанахвыц Къара йпа Къара дгІайыршыхан – «Ари йамагІныйа?» – хІва датайцІгІахтІ.

– Ауи Лачарх – хІва йызпхъауа апхІвыспа лакІвпІ, – йхІватІ Къара йпа Къара.

Ащымта ХІасанаду дгІадзатІ.

– Ей, Къара йпа Къара, йахъа ХІасанахвыц дызтынчмызйа?
– йхІван дазцІгІатІ.

– Лачарх йгІалхъыцІуа акІкІара йбан акІвпІ, – йхІватІ Къара йпа Къара.

ХІасанахвыцгъи – «Ауи дгІазымгІва адуней сгъгІаквхарым», – йхІватІ.

ХІасанадуи ХІасанахвыци ртшква йрыквчІван Лачарх йылзыпшгІарныс йджвыквылтІ. ЙхымшкІхуз къазквкІ лхчауа тажкІ йлынйатІ.

– ХІан, уахъа хІырпхъа, – рхІван йлыхІватІ.

– Швсырпхъарын, ауаса акъазква срылата сывчитІ. СрыцхІапІ. ШвъаштІасцІуш гъсымагвщам, – лхІватІ атажв.

– Ауи гъуысым. Ауи бахъымгвыргІван. ЗджьякІквата йхІыршапІ, – рхІватІ аратгъи.

ХІасанадуи ХІасанахвыци атажв лпны йлырцатІ, мачкІ йчІватІ, йчважватІ.

– СкъазтІакІвква гІасцхпІ, – лхІван атажв дджвылцІтІ. Атажв

дшгварцІуаз ХІасанадуи ХІасанахвыци тыдз дукІ лзырчпатІ,
гвара багъьалагъи йгІакІвдыршахтІ.

– Атажв уылпыралта дгІадх, – йхІван ХІасанаду ХІасанахвыц дицтитІ. ХІасанахвыц дцан атажв дгІайдхтІ. ШІала йгъузыХІварым атажв дшгвыргъяз! Атажвгъи лысасчвагъи чІвапІта хабар-хайыр рхІвитІ. Лачарх лунашвагъи атажв йлархІвтІ.

– Ауди сахща дылпхІапІ, – лхІватІ атажв.

– Ауди агІан бцата бхІызлачважва. ХІасанахвыц дшйыцгІайуашла бхІызлачважва, – йхІватІ ХІасанаду.

Атажв дцан ласдза дгІацапахтІ.

– ЙгІабалхІвйа? – рхІван йгвжважвауа йылцІгІатІ асасчва.

– ЙгІалхІваз ари акІвпІ. «Амара ангІацІцІра тшыкъарчІвахыргІатІта, амара ташванадзыкІа йгІасмауазтын сйыщитІ, – лхІватІ. – ЙгІасауазтын, ргвы йадымысыргІатІ, сунашва рымчпахыргІатІ».

Ащымта амара ангІацІцІ ХІасанаду пслачва дута тшичпатІ, ХІасанахвыцгъи йшІа дтайырчІван адзы дталтІ. Лачарх ауат тшъакъарчІвахыз гІалдыртІ, ауаса закІгъи гълымхІватІ.

Амара анташва тшыкъазчІвахкваз атажв лпны йгІайхтІ.

– Бцата Лачарх былцІгІастІ: хІгІалаума момкІва хІыгъгІалмаума? – рхІван атажв дырщтитІ.

Атажв дцатІ, дгІайхын:

– ШвгІалаутІ, – лхІватІ. – «ХІасанаду пслачвата тшичпатІ, ХІасанахвыцгъи йшІа дтайырчІван адзы йтан», – лхІватІ.

– Бцата блыхІва: ари азын йхІызлыргІварагІатІ, – рхІван атажв Лачарх лпны датарщтихтІ.

Атажв дцан дгІайхтІ.

– «ЙауыпІ, ари азын йрызсыргІвитІ. Ужвыгъи зны тшатакъарчІваххыргІатІ», – лхІватІ.

ЙгІванхузгъи йатагІалаухтІ.

Лачарх ари азынгъи йатарызлыргІвахтІ. «Ауаса йхынхауа йгърызсыргІвахуашым», – лхІватІ.

ХІасанаду джбынджъта тшичпатІ, ХІасанахвыцгъи

джындж лартата тшичпан Лачарх лъахвтан йашлаквас аджбынджкъви алартакви йрыщашалтІ. Лачарх ага дпшгІазтынгы тшгакъарчІвахыз гылмаутІ. Амара анташва ХІасанадугы ХІасанахвыщгы Лачарх лъахвтан йгІакІапахын лпахъ йгІагылхтІ.

Лачарх йылчпахуашызйа – ХІасанахвыщ дйыщгІайтІ. Ужвыгы йбазаркІвитІ ХІасанахвыщи Лачархи.

ХІасанаду ХІасанахвыщ йауищтхыз апслачва йакІвын. Пслачвата тшичпахын адзы дталхтІ.

Алыгажв йлаба

ТажвкІи лыгажвкІи аъан. Ауат зджъара йгІанымхауата йрыщІан. КвтІузаджвкІи рыман. Датша млыквкІгьи гьрыдгаламызтІ.

– Ари аквтІузаджвкІгьи хІгъагауа гъаъам! ЙхІщыпІта – йауызтынгы зны хІымгва азна хІфапІ, – рхІватІ, аквтІу ангІаркІы хъапщ квтІагъькІ гІанацІатІ.

Атажви алыгажви аквтІу йгІанацІаз анырба ауи аъара йгвыргъан – рщапІква ачІвыла йгънадзауам!

– Ансимшгы хъапщ квтІагъькІ хІзыгІанацІарквын йгъІахІымІвахма! – рхІван аквтІу ауырщтхтІ.

УадыргІвана атшын аквтІу рчвыдзын адуней ахъдыркшатІ – зджъарагы йгъырмаухтІ.

– Уальей, ари аквтІу ъанызлакІгьи йгІасмаухкІва сшгІадымгылхра! – йхІван алыгажв пшгІара дджвыквылтІ.

Алыгажв мышкІы дпшгІатІ, гІвымшкІ дпшгІатІ, хымшкІ дпшгІатІ – аквтІу ащта зджъарагы дгъыквшвум. Йпщбахуз атшын атажв уасаражв лпны дцатІ. ДтшкІаралын – «КвтІукІ хІыманта хъапщ квтІагъь гІанацІун, йыдзын йгъІаухуам, – йхІватІ. – КІара багІадза? КІара ббадза?»

– АлахІ-алахІ, йгъаугвыщум йуызнийыз! Анчва закІгьи шсымба, закІгьи шсмагІа. Ауаса угвы ауи аъара йуымрыдзын: аквтІу атарала тшыкІ уыстапІ. Йуыстуаш йгътшбашамашам – зны йкІькІьрыквын уызлымпсгІахуаш рызкъ алых гІаунатуаштІ, – лхІван ауасаражв алыгажв чвата йахъугы аъамкІва тшгъамыдачкІвынкІ гІайылтатІ.

Алыгажв атшы даквчІван дгІаджвыквылхтІ. Псайспадза дшгІамгІвайсуаз кыткІ дтанагатІ. Дьатанагаз ауагІа айззан алыгажв йтшы йалахьыччауа йалагатІ.

– Швымхьыччан – ари йгьтшбашамашам, ари тшбалахІпІ: йшкІькІуа рызкъ алыхта адуней йыкву гІашІнапситІ, – йхІватІ алыгажв.

Алыгажв ауи анихІва ауагІа рыцІагыи йхьыччауа йалагатІ. «Ари йхІвауа гьма!» – рхІван йгьырзыджьащауам.

Ахвыцхвыцквa гьмаджьанхымма? Амаджьанра йгІалырхын йкІькІуа йалагатІ. Асабиква анкІькІьы атшы ауи аьара рызкъ алых, рызкъ бзикІ гІашІнапсан – акыт шабгу хахьа-хымш йгьырзымфрызтІ.

Атшы йачпаз збаз ауагІа алыгажв закІгьи йыгрымыжьхуа, кІвыхша-мышша тшизырчпауа⁴³ йалагатІ, ахІачІащ днардылын йчІархІтІ, ауахьгьи ауаьа дгІанырыжьтІ.

Алыгажв «ахвхва» – хІва дшычваз акыт ауагІа йтшы абора йтырдан йара йапшдзата датша тшыкІ гІатадыргылхтІ.

Ащымта алыгажв дгІагылхтІ, йтшы шырпсахызгьи гвы айымтуата даквчІван йунагІва дгІайхтІ. ДгІайхын дгвыргьъауа йтажв дылзыцІыртІ:

– Атажв, атажв, тшыкІ гІаздын – апш тшы адуней йгьыквым: йшкІькІуа рызкъ шарабзарата адуней йыкву гІашІнапситІ – хІва.

Атажв дгвыргьъачІван дкІькІуа далагатІ, ауаса атшы рызкъ алых ныжьхта хІатыкьгІвакІгьи гьгІашІнамрышвгтІ.

– БалахІ лыквшватІ, сылжьбатІ, – йхІван алыгажв атшы ауа-саражв йылзыйырцахтІ.

– Са лыгажврыцІакІ сакІвпІ. ЙсымабкІайа сызбжьауа? Йсызбгвалайа бызсылахьыччауа? – йхІван атажв дылщыхІалтІ.

– Анчва ушзымжьа. ЗакІ гІаншата гІацІцуаштІ. Ма, атшы атара ари ауаса нахв. «Маъ-ъ» – шухІвауа апынцІалагьи ашІалагьи хьапщ гІатпІлуштІ, – лхІван ауасаражв алыгажв уасакІ гІайылттІ.

43 КІвыхша-мышша тшизырчпауа – тшйыздырбзиуа.

Алыгажв ауаса гІайахвын дшгІайхуаз йтшы ьаргычыз акыт дгІадзатІ.

АуагІа алыгажв дрымдырхкІва йауазма – дырдырхтІ! ЙгІайайгвыргъа тшырчпан – «АчІвыйа, ужвыгы рахв гІальаматкІ гІауцума?» – рхІван йцІгІатІ.

– ГІальаматгІвацума! «Маъ-ъ» – шухІвауа апынцІалагъи ашІалагъи хьапщ гІатпІлитІ, – йхІватІ алыгажв.

Ауи загІаз ауагІа ауахъ алыгажв йуаса тырдан йара йапшдзата уасакІ гІатадыргылтІ.

Алыгажв ащымта дгІагылтІ, йуаса шырпсахызгы гвы айымтуата йнайахвын йпны дцахтІ. Днадзахын – «Атажв, атажв, уасакІ гІасцын – апш уаса адуней йгьыквым: «маъ-ъ» – шухІвауа апынцІагъи ашІагъи хьапщ гІартпІлитІ!» – хІва дцІыруа далагатІ.

Атажв дгвыргъачІватІ, ауаса дазгІагІвын ага «маъ-ъ» – лхІвазтынгы апыквгы ашІагъи хьапщ гьакІвымта нартыхвцыракІ гьгІартымшвтІ.

– Напа змам атажв сатагІалжьахтІ! – йхІван алыгажв ауаса лзыйрцахтІ.

– ЙсымабкІайа сызбжьауа! Са сахІа йбжьара дыгьбмаухума? Счва бчвахатІ! – йхІван алыгажв ауасаражв длайсуа далагатІ.

– Анчва ушзымжьагвыща! ЗакІ гІаншата гІацІуаштІ. Ма, ауаса атара ари алаба нахв. «ТІопІ-тІопІ» – шухІвауа чыдагІа уызхауа йрысуамца йхънащгІуштІ. ЙашІауымрыскІва йгъашІасуашым. ЙанашІаурысхуаш «тІопІ-тІопІ» – хІва хын йхІвах. Ауи асхъан йашІасхуаштІ. Алаба зквшвауа ауагІа йузырымхуши йузырымчпуши гьаъам! – лхІван ауасаражв алыгажв лаба айшыскІ гІайылтатІ.

Алыгажв алаба гІайахвтІ, дшгІайхуазымцара йтши йуаси ьайчвыргычыз акыт дгІадзатІ. ДьагІадзас алыгажв дрымдырхкІва йауазма – дырдырхын – «АчІвыйа, ужвыгы джьащахъвакІ гІаугума?» – рхІван йгІайцІгІатІ.

– ЙджьащахъвагІвацума! Ари алаба «тІопІ-тІопІ» –

шсхІвауа йшвысуа, швашуа йалагуштІ. ЙашІасымрысхырквын – шващдзуштІ, – йхІватІ алыгажв.

АуагІа ауи хъарцІузма – йагІвкъбауа, йхъыччауа йалагатІ. Алыгажв ауи йгвы йасын – «ТІопІ-тІопІ!» – йхІватІ. Ауи шихІвуз алаба кшауа йджвыквлын ауагІа рыдзаква цІнарцитІ, рхъаква тапнатштитІ, йъадпалра рмаухуа йащитІ. ЙанырзымчхІадзах – «АлахІ йхІатыр убузтын, ари улабатІакІв ашІарысх: утшгъи, ууасагъи уыхІтхуаштІ, – рхІватІ. – ХІащдзитІ, хІаумырщдзан!»

Алыгажв – «ТІопІ-тІопІ» – хІва хын йхІван алаба ашІасхтІ. ЙызгІардхыз атшгъи ауасагъи гІайахвын йпны дгІайхтІ.

Алыгажви атажви йтхаджъуа йбзазитІ: атшы ргвы зызгІайуа рызкъы гІарнатитІ, ауаса хъапщла йхънарыстІ, алаба чЫдагІа рзызхара згвыгъу хънащгІитІ.

Лагъ МхІамати ГІвадахъ МхІамати

Йаъан-йбзазун гІвшварацыгІвчва. Азаджв йыхъыз Лагъ МхІаматын, азаджвгъи – ГІвадахъ МхІаматын.

Лагъ МхІамати ГІвадахъ МхІамати зны шварацра йцатІ. Азаджв абна ахъатакІла дылалтІ, азаджвгъи ахъатакІла дгІалалтІ.

Йшварацуа-йшварацуамца щыбжъандза йшварацтІ. Щыбжъан аннадза Лагъ МхІамат тІакІв сфапІ – йхІван мца гІацІихъыйтІ, жътшыткІ шырыдзуаз абна къвабабжвабадукІ⁴⁴ дгІалцІын дгІайыдзхъачІватІ. Лагъ МхІамат жъы йрыдзитІ, акъвабабжвабагъи жвынткъыы йрыдзитІ. МхІамат ажъы дзыма – хІва данапшра акъвабабжвабагъи ажвынткъыы дапшитІ. Акъвабабжваба Лагъ МхІамат йчпалакІгъи йчпитІ. «Ари азын йсчпауагъи йчпузтын сшашра», – йхІватІ Лагъ МхІамат, атшгІва пыргъакІ гІатшгІвихтІ, йщамхъа йаквицІан, дачвхІвауа далагатІ. Акъвабабжвабагъи ауи йчпауа счпитІ – йхІван пыргъакІ гІайахвтІ, йщамхъа йыквицІан дачвхІвауа далагатІ. Апыргъа даначвхІва йыласын дбылуа далагатІ. Йанйылас дгІащтІчІван дчІвагІгІауа абна дылаххтІ. Лагъ МхІамат йшвокъ дам-

цIасын абна йылаххуаз дйыщкIлахыстI. Дымгвжважвауа дчатI-дыжвын, абаба йыщта дтагылын дджвыквылтI. Днай-уа-днайуамцара гIвадыгькI дтанагатI. ТдзычкIвынкI найбан дазцатI. Ашв гIайтIытI, днашылызтын – абаба йхъа йан лбжъа йаныта аща гIайцрыхъуа дщтIапI. Лагъь МхIамат дангIайба – «Сызщыз дгIайтI!» – йхIван дцIыруа далагатI! Йангы – «Йсч-пагвыщарйа, узымцан – шсхIвузымцара уцатI», – лхIвитIта дчIвыуитI. Араъа Лагъь МхIамат акъвабабжваба дишIахыстI, дылайыршван, хъапщта йымазгы гIайахвын дшварацуа абна дылалхтI...

ГIвадахъ МхIаматгьи дшшварацуаз уарба дукI гIаштIастI, квчIиста дщтIнарыпссгIатI, даган быхъвдукI агъаба дашIанаргылгI.

Ауарба ГIвадахъ МхIаматгьи дгIаннажъын зджъара йпс-сгIахтI. Йанымлащи йгIапссгIахтI. ГIвадахъ МхIамат йшвокъ найахвын ауарба дацIахыстI. Ауарба хъакIвырблыгъа ачпауа ГIвадахъ МхIамат йыдзхъа йгIакIашватI.

ГIвадахъ МхIамат ауарба амцIихтI, ахъа ацIахъ йсыпан йхъа тайырщщытI, адамаква йсыпан йнапIква тайырщщытI, ащапIква йсыпан йщапIква тайырщщытI. ЙнапIква йкъъан абыхъв дгIакIапссгIахтI. ДгIакIапссгIахын дшварацуа абна дылалхтI...

Лагъь МхIамати ГIвадахъ МхIамати шшварацуаз бначвкI ацырбан йацайхстI. АгIвыджъгьи ачв йазгIагIвын, аныгьи – «Са схы акIвпI йаквшваз», – арыгьи – «Са схы акIвпI йаквшваз», – рхIван йамаркIуа йалагатI.

ЙамакIытI-йамакIын – закIгьи йгъазымцатI. Йаназым-ца ачв йаъарата йагIвыршарныс йагвынгIытI. ЙагIвыршауа йалаган ажбы зымгIва агIвыршатI, ахъа апны йнадзан – йгъырзагIвшашуам. ЙанырзагIвымша – ауагIа хIрайкъангъашпI – рхIван акыт йгIатаргатI.

АуагIа азырддан йырцIгIатI.

– Ахъа агIвшарагьи хIакъвыцIпIта йшабгу зыла рыцIа шарда ыщIсыз йыхIтпI, – рхIватI ауагIа. – Дасу йубаз, йуагIаз гIашвхIва.

Лагъь МхІамат дгІагылын, йызникваз райхІвтІ, ГІвадахъ
МхІаматгъи йыла йыцІсыз йхІвахтІ.

АуагІа айкъангъашын ачв ахъа ГІвадахъ МхІамат йырттІ.
АгІвшварацыгІвчвагъи йшварацуа йджвыквылхтІ.

АпхІвысква рылпха

ХъацІакІи пхІвыскІи бзасун. Ауат рбзазаща швабыжта
йпшдзан. АхъацІагъи апхІвысгъи ауагІа пІатІу рыквырцІауа,
йрымакъвышта акІвын йшаъаз.

Ауат ахъацІи апхІвыси йанакІвызлакІгъи абзира амаркІлун.
АхъацІагъи – «Са сбзипІта акІвпІ ауагІа пІатІу зхІыквырцІауа», –
йхІвалун. АпхІвысгъи – «Сара сакІвпІ бзи чвала йызгІахІпшуа»,
– лхІвалун.

АгІамта чвагъвара гІамтан. АхъацІа тшынла щаждза чва-
гъвара дтыцІуанта уахъынла дгІаталхлун. Щыбжъан йфушыз
йыцигалун.

МшкІы лхъацІа чвагъвара дтыцІуата йпхІвыс йалхІвтІ:
«УахъчІва щыбжъан йуфуш хъа гъуыстуам хІазыр гъсымамта.
ЙсчпапІ, йсрыхІазырпІта сара йуызназгпІ» – хІва.

Ауи – «хъа сара йуызназгпІ» – ъалхІваз ахъазла лхъацІа
швабыжта дайгвыргъьатІ, йауа ухІварырквын, ауи йпхІвыс хъа
йзылгата архъа зынгъи дгъызымцасызтІ.

АхъацІа чвагъвара дхъалтІ. ЙпхІвыс дшйызгІайуаш гІай-
гвалашварквын йгвы тгвыргъьагІауа дчвагъвун.

Арахъ агІвна йгІанхаз йпхІвыс дастІ далаган пслачва айдза
дукІ гІалаутІ. ЩыбжъанчагІа гІадзауа йаналага апслачвагъи на-
лахвын хъагъи лымата лхъацІа дъачвагъвуз дйызцатІ. Дъанайыз
лхъацІа атып дачвыхъарачвахымкІва дчвагъвауа дгІамгІвайсуан.

АпхІвыс апслачва йылгаз зын-гІванкІ дчвагъвауа
дгІакІвшарквын акІватан йъагІацІнарышвтуашыз зджъара
гІалбгъьатІан лхъацІа йымбауата йыцІалцІатІ. АхъацІагъи
атып дгІадзатІ. ЙпхІвыс лгІайра швабыждзата дайгвыргъьатІ,
йтшквагъи ацІишттІ, ахІвра йылайцатІ, йаргъи дчІван бзитагъи

дчатІ. Йчара даналга – «Бара бгІапсатІ, ужвы амара тшабмыр-рыдзуата бцах», – йхІватІ.

«А сара, ансимшы архъа сгІайума, зныкІ-гІванкІ угІакІвшанадзыкІъара такІв супшуаштІ, архъагы сыла азна йызбапІ», – лхІван йгълымуытІ.

АхъацІа дгІагылхын йуыс йбауа дджвыквылхтІ. Ауи дъа-чвагъвауа йцІыхъва дтагылата зны йгІакІвшан, йгІванхуз йангІакІвша апслачва акІватан йгІацІнарышвтІ.

«Уа сара гІальмат, ари йгІацІурышвтыз убума?» – лхІван лхъацІа апслачва йлырбитІ.

«Ари йгІасауыз гъма!» – йхІван ахъацІагы дцІыруа далагатІ.

«УымцІрын, уымцІрын. Зны заджвгъи закІгъи йауымхІвын. Архъа пслачва гІарауа йызбахъада? ХайыркІ алата, налькъвытналъмас ауацІазтынгъи йгъудырами?» – лхІватІ апхІвыс.

«Арахъ, йгІасхъвыцыз удырума? ЙхъвланадзыкІъа заджв-гъи закІгъи йауымхІвуата арат гІайгва-майгвара йчвагъвакввауа къомыгІвкІгъи надта унаталх. Сара апслачва бзита йсрыдзпІта йхІырчапІ», – лхІватІ.

«Йабадзагъи бзита йгІабхъвыц?» – йхІван дгвыргъятІ. ЙшырхІваз апшта йангІалтІ, апслачвагы лмартан йталцІан ларгъи рпны дцахтІ.

АпхІвыс хІайльа апслачвагы багъата зджъара йкъалчІва-хытІ, лышвгъи лхъышвгъи лтІын ларгъи дджвыквылтІ.

Хъвлапны аннадза ахъацІа, йпхІвыси йари шангІалыз апшта, йыгвлачва чвагъвачватагы къомыгІвкІ гІайахын апслачва дырыфныс руандырквагы йшрыквчІваз рпны райша йгІайдтІ.

ЙъагІайыз йпхІвыс дгътшкІарам. Йтдзы днашылызтын – узиджъагІван йшибарыз йаларпІатІапІ: ала, аквтІу, акъаз атдзы ашв тІыта йанрау йнашылтІ, азакІы ахъва абгъатІатІ, азакІгъи ашыла кІанасатІ, датша закІгъи атамщакъ пнатшытІ. АжвакІла йухІвушызтын – апещ хъалагвыла йдыргылтІ.

Ауат збаз ачвагъвачва хъыччан йтшкІарыцІхтІ. Йара ауи асахІат апхІвыс дгІатшкІаралхтІ:

– А сара мыгІва, йгІанша ачІвыйа, арат ауагІа щардагІв хІыпщІа йызтшкІаразйа? – хІва дцІыруа.

Ауи загІаз ахъацІа дгвыжвкІта тшизымкІхуата йпхІвыс ди-
щуа далагатІ.

– Бара, ауи гъакІвымта, ачІвыйа ауагІа зсбырхъычча-
уа? АчІвыйа апслачва рыдзта йгІаздквас сыгІвзачви сари
йызхІбымрыф? – йхІвитІта дцІритІ, дгъбитІ, дкшитІ.

– Уа сара рыщІа, ари схъапщыла закІ гІайыдсылтІ, дгътараз-
хым, йызбахъада-йызгаІахъада ачвагъварта пслачва гІарауата?
ЙхІваквуауа швагІума: «Архъа скІватан йгІацІнарышвтыз апс-
лачва брыдзта йызхІбымрыфйа?» – хІва сищитІ.

АхъацІа длыргвыжвкІдзатІ.

– А, марджъа, дшвкІы, дшвкІы, – лхІван ддлыркІытІ.
ТшрымцІижвауа даналага дшІадлырхІватІ. УацІыхъван
ачвартагъвы дтадлырцІан йнапІквагъи йщапІквагъи ауи
йадшІархІвалтІ.

АхъацІа дшІахІвата дъащтІу рыцІагъи дцІритІ.

– А сара рыщІа, йшсхІвауа гъакІвым, ари швабыж
дмыгІвхъыцІтІ. Айфанд дгІадымкІва гъауашым, ауи
дихъырпшымкІва амаль гъамам, – лхІватІ йпхІвыс.

Йцан айфанд дгІардтІ. Айфанд дангІай апхІвыс араса
йалхІвитІ:

– А марджъа, ари ймачІ-сачІымкІва закІ гІайыдсылтІ. Йуыл-
шауа закІгъи гІанумыжъуата усзихъпш. УгІапсара гъыздрым –
хІва.

Айфанд дцан ахъацІа дихъачІватІ. Лара йпхІвысгъи лхъацІа
дъайбушызла ачвартагъв къвапа апслачвагъи лмыгъра йталцІан
дыдгылтІ.

Айфанд ахъацІа дихъачІвапІта дйычвхІвитІ, дуа дзы мчыла
ййыржвитІ, йхъищитІ.

АпхІвыс дъагылу лмыгъра йту апслачва заджвгъи йа-
нйымбауа йаквлыршвитІта лхъацІа йгІайлырбитІ. Ауи збауа
ахъацІагъи дцІритІ: «Сара лъажъа гъсымам, уа абан, абан апс-
лачва ьалыму?» – йхІвитІта. Ауипхъадзагъи апхІвыс дахІвитІ:

«Уа марджъа, бзита уихъпшы, йылашырквын схъчІватІ», – лхІвитІта айфанд дйыхІвитІ. Айфандгъи уа дуа йыщІайырчитІ, кътапла дйыситІ. Ауасамцара йпхІвыс апсачва къомракІ йгІайлырбатІ. ЙгІайлырбапхъадзагъи «абан, абан» – хІва дцІыруан, йангІайылмырбауа тІакІв тшщаквикІуан.

КъомракІ ауаса йанылчпа апсачва ауи ахІа йгъйылмырбахтІ. АхъацІагъи дгврымуа тынчдза дщІан. УацІыхъван айфанд йалхІвтІ:

– АлахІ дузыразхатІ, ужвы рыцІа дагъьхатІ, угІапсатІ, уцах. Йыздыруада, датайчвахахуазтын йнасщтихпІта усызгІайхпІ, къвырман сузалтІ, суайгвгъитІ – хІва.

Айфанд дцахтІ. АуагІаквагъи – «Швцаквах, швызгІвадахатІ, йаргъи рыцІа дагъьхатІ, ачва дагарныс ауыпІ», – лхІван йылщтиквахтІ.

Рхъазы йангІанха апхІвыс лхъацІа йалхІвитІ: «АчІвыйа ауат уыгІвзачва чвагъвачва йухъыччауа уыкІадыгв йызтшкІарущтхыз? Йыздумырбайа ушхъацІа бзийыз. Ушпапшуа ужвы: уара уакІвма ауагІа пІатІу хІыквдзырцІауа момкІва сара сакІвма? Уара уакІвма йбзийу момкІва сара сакІвма?» – лхІван.

Ауи йнанаркІыта ахъацІа дадгылтІ абзира зчІву апхІвыс шлакІву.

Ауи зтурых хІхІваз дйыгІвзата хъацІа бзикІи йари гъычра йащджвыквыллун. МгІва йаныквылуа агІан ари апхІвыс бзи лхъацІа алахІ дйыхІвалун:

– ЙалахІ анчва йылпхагъи апхІвысква рылпхагъи гІахІыт – хІва. Ари загІуз йыгІвза бзи дхъыччун: «Анчва йылпха гІахІыт – хІва уахІваргъи, апхІвысква йрмагІныхІа?» – хІва.

Апсачва атурых зхъыдзас ахъацІа зны йпхІвыс йлайхІвтІ:

– Арахъ, бара, ари сыгІвза гъычра агъи хІанцалауа «анчва йылпхагъи апхІвысква рылпхагъи гІахІыт» – хІва алахІ санйыхІвауа джъара йгІанымхауата дагІвжванадзыкІара дсхъыччитІ. Йара ауи сыгІвзагъи сара йсзыбхаз апш закІ йзыбымхума – хІва.

АпхІвыс дхъвыцын йылхІватІ: «ЙауаштІ, закІ гІасхъвыщпІ» – хІва.

Уахъ хъвлапныкІ ауи зтурых хІхІвауа ахъацІи апхІвыси ацыта сасра йыгІвза йпны йцарныс йайчважватІ. Йанцара йырчпаквушыз агыкква лхъацІа йалхІвтІ, дылбжъатІ.

АпхІвыс пшдзакІ лакІвын. Бзитагы тшылгІвычан, лхъацІагы ларгы ацыта йынбжъагІв йпны сасра йцатІ. Йъанайыз йгІарайгвыргъьатІ: «Йшпабзийыз швшгІайыз», – рхІватІ.

Сасра йцаз апхІвыс хІайлыа зпны дцаз ахъацІа дхъылхныс мурадта йылкІын тшизылчпитІ, тшйызгІатылхитІ. Зпны йцаз апхІвыс йа мацІаура, йа айшва гІалгылуа агыиуата дджвылцІлун. Ауи апхІвыс дджвылцІхпхъадзагы арахъари сасра йцаз ахъацІагы тутын йчвауазшва агыййызшва дджвылцІлун. Ауипхъадзагы анахъани апхІвыс сас апшвыма хъацІа рыцІагы аргваныта тшизылчпун, дйайквыцквыцуан. Ауасамцара ахъацІа йхъа йчІвыхымкІва дацІалырсыгътІ.

Ауи апшта зны рхъазы йангІанха апшвыма хъацІа апхІвыс сас йлайхІвитІ:

– АлахІ йхІватагы бари сари йхІхъазыта, заджвгы дгІахІпырамсуата зджъара хІанйандарыз – хІва.

– Анчва саргы ауи апш уыс акІвхІыршарныс счвымыгъшва йшсымбауа, – лхІватІ ахъацІагы тІакІв дихъысуа.

– Щта, хІазырхъвыц ауи ауыс шахъвдаквыхІцтуаш, – йхІватІ ахъацІа.

– Ауи апш уыс анхІзаквшвуш схъацІа ауахъгы дгІамихуата зджъара данцара акІвпІ. Ауаса йанаъазара, ауи апш мшы ангІахІдахІвра сара ахабар усырдырпІта унайпІ, – лхІватІ апхІвыс.

Ауахъ асасчва рпны йангІайхуаз ахъацІа йпхІвыс дылцІгІатІ:

– Сасра хІзызцаз ауысла кІара гІаджвыквбцІама? – йхІван.

– Щта, йгІаджвыквсымцІакІва, йгъуымбама ахъацІа дшсырхІвапсаз. Ласыла рыцІагы аргваныта хІанйарнысла дсыргвыгъатІ. ЙхІымрауата аниарагы акІвхІыршапІ, – лхІватІ апхІвыс. – Сара йшазызбауала, ауи апш ужвы йгІайуа амтша-ша йаквсыршварквын ауаштІ. Ауахъгы упхъауата уара абазар

уцата, йара дшсызгІайуаш йзызыгІвпІ. Ажва аламкІва йара йхъа йчІвыхымкІва дгвыргъауа дгІадзапІ спны. ХІшангІалыз апшта, уара цІыхквта ахъышв угІаста зымгІвагъи йшуасхІвыз апшта йакІвырша – хІва.

Амтшаша ауахъ лхъацІа дшаъам, йара дшгІайуашызла ахабар йлырдыртІ. АхъацІа – «УгІай» – хІва апхІвыс пшдза лшвъа анинапІыцІашва швабыжта дгвыргъатІ.

– ЙзачІвнасыпрайа йгІасдахІвуа, уахъа апхІвыс пшдза ду слыкІвыршазлуштІ, – йхІван йгъызырхъвлауам.

Швабыжта йангІалахъвла ахъацІа апхІвыс длызцатІ. АпхІвыс хІайльагъи тшгІатылчІвакъуа, афыгІв-мыгІв хъагІаква гІалхъыкъауа дыгІвнапІ.

– А, сара, хІушІуырпсгІатІи, угъгІайдзахуамштІ, – лхІван дйайгвыргъадзауазшва тшылчпатІ.

– Сара ари амчыбыжъ йшызгаз бдырында, – йхІван апхІвыс дгІайкІра йтахъхатІ, ауаса ларгван дгъгІалмырдзатІ.

АпхІвыс дджвылцитІ, дгІашылхитІ, дмацІауа агъиуа тшылчпауамца ацІх налрыскІытІ. Ауи амщтахъ айшва бзита йгІалгайтІ. Йчауа, йыжвуа айшва йадзхъачІвапІ, йымшыркъвитІ. АпхІвыс ауасахІвагъи ахъацІа дгІалхъыс гъылуам.

– Зны тшщаккІы. Бзита уча, уыжв. АцІх ду ужвыгъи агагъи хІрыхадзахпІ, – лхІвитІта тшлырхъыччитІ.

Йанча-йаныжв амщтахъ йчварта лчпахтІ, ахъацІа тшиллыртІлан дщгІалцІатІ. Лара амачваквта агъиква аллыргахуазшва азаман лщтийитІ.

– Ауат быркъвыщІта бгІащгІамІылхума? – йхІвитІ ахъацІа.

– УжвыбырдзакІ, тІакІв тшгІалсыргашІта снайпІ, – лхІвитІ апхІвыс хІайльа. АхъацІагъи дыртІла ачвартагъи дтата, апхІвысгъи уысквакІ лчпауа дшыгІвназ дута дцІыруа, ахъышв йыркацауа лхъацІа дгІастІ. АпхІвыс дгІархІа тшылчпатІ:

– А-а, йсчпахуайа, уаргъи саргъи хІищуаштІ! Йсамальйа, уабазгахуа? – хІва дгвжважва тшылчпитІ.

– Уабазгахуа, уабазгахуа, сара рыцхІа! – лхІвитІта апещ ауацІа днагІвгІагІвитІ, днапшыгІапшитІ.

– УгІай ласылас, араѣа утасырчІвапІ, ауи ахІата датша кѣачІвахырта бзикІгѣи гѣаѣам, – лхІватІ, апещ йыгІвнагылаз ашвындыкѣвара ду дталырчІван ацІапхагѣи алтхтІ.

Анахъ агваны йгылу адуней питшитІ, дцІритІ.

АпхІвыс ачва дГалкѣагІваца тшылчпан ашв гІалтІытІ.

– А, сара мыгІва, йгІанша ачІвыйа? – лхІвитІ ашвындыкѣвара йтачІву йшйагІуш апшта.

– БыланакІгІ! СахІаткІ цІитІ – сгІаситІта адуней ацІасырхатІ. Былапсма?

– Уа сара, ачва жвпІата саланахІван закІгѣи гѣсмагІатІ. УабагІанагх, уызгІахъынхІвыйа? – лхІватІ.

– ЗакІ былымцІхтІ, сыгІвзачва сгІархъбыршвуштІ. Ауат абазар унамдзаскІва кѣвтыркІ⁴⁵ апны йсызпшитІ, ужвыбырг сгІадзахпІ – схІван сгІайхтІ.

– Щта, ачІвыйа уызгІахъынхІвыхыз?

– Бласха. СызгІахъынхІвыхыз абани хІшвындыкѣвара ду абазар йызгуштІ. Ахчата йсыму мачІпІ, датша сзымцІасуашта йсыму гѣаѣам. ХІѣагІашасыз акѣвтыр апны ашвындыкѣвараква рыхкѣва бзита йалачѣажѣауа йсагІатІ. СазхъвыщтІ-сазхъвыщын хІшвындыкѣвара абазар йызгата йстйырныс йаквскІын сгІахъынхІвыхтІ. Балга, ауандыр йсыщаныргыл.

– А сара, ауыгѣи шпаухра, псауатлата⁴⁶ йхІцраклу йара ауи ашвындыкѣвараджвыкІ акІвпІ.

– Щарда бымхІвауата бгІасцхърагІата ашвындыкѣвара ауандыр йанхІыргыл, – йхІван йпхІвыс длыкѣвцІыртІ.

АпхІвыс лхъацІа дицхърагІатІ. АхъацІагѣи дштатІваз ашвындыкѣвара ауандыр йандыргылын абазар йгатІ.

Дѣанайыз йуандыр абазар агвбырг унамдзаскІва йгІашІайрысын йтшкѣвагѣи ацІищттІ. ЙыгІвзачва рыуа гІвуджыгѣи гІадижбылын йрайхІвтІ:

– Швара араѣа швгылазла, аджвырагІв ашвындыкѣвара йгІазцІгІузтын – йызчІву ужвыбырг дГІайхуаштІ – хІва

45 Кѣвтыр – кыт чкІвын (хутор).

46 Псауатла – унагІва мачѣа (мебель).

йашвхІв. Сара абазар срылалта ашвындыкъвараква зхвкву тІакІв сазцІгуштІ, – йхІван дджвыквылтІ.

Ашвындыкъвара зчІвыз данджвыквыл ауи йтаркІыз ахъацІа дгІачважватІ:

– Уа спсы зкъвырманхаз, ауи йгылу дзачІвыйа? ЗакІыла снауыхІвуштІта ауи атІакІв сзумхакІва амаль гьамам, йузы-сымхрагъи гьаѡам.

– УзачІвуда, ауаѡа уызтачІвайа, йутахъу ачІвыйа? – йхІватІ арахъ йгылазгъи.

Ашвындыкъвара йтакІу ахъацІа арахъ йгылу дгІайыхІвитІ:

– Сбазарта ари абазар йгъачвыхъарачвам, хІпны уцата спхІвыс йсызлахІв: «Йташващахаз⁴⁷ закІгъи гьалыздыргІум, ауаса бхъацІа швындыкъваракІ дтата дыртгІитІ. Ауи ашвындыкъвара йазырхІвалакІгъи, бымлыкв аквыдзуашызтынгъи йбымхвгІакІва амаль гьамам».

АчкІвын дцан ахъацІа дызлахІваз апхІвыс йлайхІвтІ.

– ЙауаштІ, снайта йшсхвгІуш йахІвх, – лхІватІ апхІвыс.

ЗхъацІа дыртиуаз апхІвыс псарчІвы-хвырчІвы лхІвазтынгъи артмакъ дукІ азна ахчагъи лымата абазар дгІадзатІ. Райша ашвындыкъвара ѡагылаз апны дцатІ.

Ауат зымгІва зырхъвыхуа йхъарачвамкІва йгылаз ашвындыкъвара зчІвыз ахъацІа ахв хъазцылуашыз заджвгъи дгІайдын дгІадгылхтІ.

– Абар сшвындыкъвара, уапшы йугвапхузтын, – йхІван йыцыз ахъацІа ашвындыкъвара ййырбитІ. ЗхъацІа дтачІву апхІвысгъи дгвѡаджъуа днакІвшагІакІвшитІ.

– Зъарайа ари ушвындыкъвара хвыта йазухІвуш? – лхІвитІ апхІвыс.

– Уальей сшвындыкъвара пудта йшсзымтиуаш. Абан, ура ухъатала йубатІ ашвындыкъвараква рыхв, – йхІван йыцыз ахъацІа тшатайзынайрхахтІ, апхІвыс йазцІгІазгъи диуысмызшва.

– Ушвындыкъвара шгвымхам збитІ. Уальей ари аъара схъызхрыз швындыкъвара ари абазар йшыквым. УгІай, ахвла

47 Йташващахаз – дшташваз.

хІаныргІал, – йхІвигІ йгІайдыз ахъацІа. – Уазыразызтын ари аъара уыститІ, – йхІван хвдукІгъи гІаййырбатІ.

Йыртиуа ашвындыкъвара йтачІву йпхІвыс дгвжважвитІ. Хвытагы ахъацІа йгІайыйтуаз ацкІыс йайхІата йгІадлырбатІ. Арахъари ахъацІагы ауи йгІалырбаз ацкІыс йара йыхв рыцІагы йрыщардахтІ. Дайгъдзума? – йара йгъихвгІадзушым, ахв хъайцылгІвацитІ.

АхъацІи апхІвыси анкъвакъвуамцара ашвындыкъвара ахв йгІанымшаскІва йхъарцылтІ.

Йламалызыа? – йагалакІгъи йылхвгІара атахъын. ЙгІалгыз ахча артмакъ дугъи далгатІ, сомбжакІгъи псарчІвыта йгІалахвын ашвындыкъвара лхвгІатІ.

АпхІвыс ашвындыкъвара ъалхвгІаз йуандыр дамхІвауата датша заджвы йуандыр гІалкІын рпны йдлыргатІ.

Ашвындыкъвара зчІвыз ахъацІа ахча артмакъгъи йымапІта йхІвигІ:

– Ауи йстйыз ашвындыкъвара йгъахъазгІвацашвындыкъварам, ауи зхвгІаз апхІвыс рпны йналырдзата йгІалтІрыквын налькъвытнальмас гІатылхуаштІ! – хІва дхъыччитІ.

АпхІвыс ашвындыкъвара рпны йналгтІ, йгІахъылтІызтын – лхъацІа дагърачыхын, цІахъцІацІамкІвагы закІгъи йышвамкІва ашвындыкъвара дтапІ.

– Уа унагІва сахра ззгІайыз, йуызни ачІвийа? Ари ашвындыкъвара ушпаташва? УпсыгІа гІадзасма, ауи шпауыхъ?

– СпсыгІа гІамдзастын ауи схъыдзузма. Ауи щарда базымцІахын, йсызниюашыз сызнитІ. Уызчвымхъв ауи апш йызнитІ. Снапагы сара-сара йсхъысххтІ. Къвырман сбзалтІ, бара бакІвмызтын хІайнапата зджъакІы рпны сагунта напахъыхра ауаъа йубарын. Насып зласымадзахызгъи, ашвындыкъвара зчІвыз ауаъа стата закІгъи гъалйымдыргІатІ. Ауи йдырзарквын датша хъыччахъва убарын. Къвырман садагъ⁴⁸ сбзалтІ, заджвгъи сйызмырдыруата сгІазхвгІахыз!

МшквакІ анахъыцІ ашвындыкъвара зтйыз ахъацІа арахъари

йпны дцатІ. ЙГІаншаз ауыс закІгыи алимдыргІауа тшичпитІ.
Сальам абархын гыгычра йшщушызла йайчважватІ.

МГІва йаныквылуаз агІвхъачвагыи алахІ йацйыхІватІ:

– ЙалахІ анчва йылпхагыи апхІвысква рылпхагыи гІахІыт – хІва.

Атажви алыгажви рпа

ТажвкІи лыгажвкІи пазаджвыкІ дрыман. Ауи ражвын-
тахъа йыгІзахырныс йайгвгъун. «Уызгуш азгІва хІара
хІагатІ», – рхІвазапытуан. Ауаса ауат йшырмурадыз апш-
та рпа дгыГадзнымгылтІ. Дбжалагата, дызлалуа ауагІа
дрыламГІващауа, алагъла йцауа адзы агІвадала йхъалитІ –
хІва йынбжъагІвчва йрамайкІуа далтІ. Йани йаби ауаса йша-
ъазгыи ргвы гыйквдымрыдзуазтІ: «ДчкІвыныркІвапІ, йабаца-
ра, знымзара-зны акъыль йаухпІ, йаргыи сквшыкІ-гІвысквша
йхъыщІырквын аджвгыи дйызгІагІгуаштІ», – рхІвун.

Аурычра тыщІын акъвырман гІид гІаргванхауа йалагатІ.
Атажв абагыи апагыи йацапшыта акъвырман гІидгыи йакв-
швауата адгъа кІвымжвы рзылсарныс мурадта йылчпатІ.
Атажв рунагІва зымгІва гІалшвагатІ, зджъара ласа тшыткІ
гІанылымжъуата йазылкІкІын цкъата йылджвджватІ,
йылкІвкІвын йылхыхахтІ асхъатагыи йылчпахтІ.

Асхъа йылчпаз гІащІгІалцІан лквсагаквagyи⁴⁹ лымата
дадхъачІватІ. Аурала йгІаквылхтІ, аганла йгІаквылхтІ, ауаса,
агата йгІаквылхызтынгыи, абагыи апагыи йацапшыта кІвымжвы
рызгІалылхырныс амаль гыылмаутІ.

Атажв хъвычра ду далашватІ, йылчпара лымдыруа дшчІваз
алыгажв дгІашылхтІ. Алыгажв абнапкъра дашІнахын аквы-
джъма млаци ацкІысгыи дымлациуан. «Атажв-къвнаджбын⁵⁰,
айшва гІабыргылныс йгъагІамма?» – йбжбы чІвыуабжъымкІва
йуымдыруата йлайхІвтІ. Атажв лара гвасрата йлымаз лзы-
нахъун, ауи дазхъвыщуа дчІван, алыгажв йгІалайхІвыз

49 Квсага – выкройка.

50 Къвнаджбын – хысквша йырту тшан.

гьылмагІатІ. Алыгажв йтажв хъвыцра дукІ дшалаз гвы айттІ, йажваква йрыпшкауа дылцІгІатІ: «АчІвыйа, атажв, ауи аъара хъвыцра дута бызшІашІваз? ХІычкІвын йакІвызтын, урала сара дсаъарахатІ... ага дбжалагазтынгы». Атажв ллыгажв йалхІвитІ: «Ари акІвымжвыс йсрыхІазырыз упи уари йыззысчпуш дгъсыздырам. Аура йызгатІ, аган йызган швгІвыджъгы йшвызгІалсхырныс гъстламыкІѳтІ» – хІва. Алыгажви атажви рпа дгІазшІыртын ауыс зквыз йархІвтІ. Рпа йани йаби ражва дапырамсуата даздыргІвын араса райхІвтІ:

– ХІаба тацагара дцума? БнапІ йгІайгуа. АкІвымжв шыц зквнагу сара сакІвпІ – хІва.

Атажв лпа йхІваз дазымдыргІвуата кІвымжв шыц алыгажв йзылдзахтІ. Алыгажв йкІвымжвыжвгы рпа йзаллырсахтІ. Атажв ланыргІалща лпа йгъйымгвапхатІ: «АкІвымжв шыц сара йызсыквнамгауа ачІвыйа?» – йхІван атажв уахъшагІандзакІ хІалъабальыкъ далата йлыршатІ, лпа дашІазкІуаш аджъауапква гІалхъвыцуа. ЙангІаша лпа дгІазшІылтын араса йалхІвтІ:

– Уа сычкІвын, акъвырман гІид гІаталырныс гІвба-хпа мшы акІвпІ йамаху. Уаба дажвытІ, дкъарусызхатІ, амшІгара зквшвауа уара уакІвпІ, датша узайгвыгъушта йхІыму дгъаъам уара уакІвмызтын. Абна апны уызбуш дгъаъам ацІлаквара кІвмызтын, йушвуцІалакІгы ауаштІ, уазыразха акІвымжвы йузысчпаз. Уаба амаджыгът дцитІ, уагІапІ дызлалуа. Намазчпара ахъырыпа гъауашым. УахъчІва уаба йгврахІагы нахв, акІвымжвы йуыздзахызгы ушвыцІата абна мшІгара уца, къвырманыжъ злагІжвуаш хІызгІаг».

АчкІвын йан лхІва дразы-дразымызтынгы дадгылтІ, йан йшылхІваз апшта акІвымжвгы йшвицІатІ, йаркъангы йыбгъайцІан агврахІагы напІыла йымата абна дцатІ. АчкІвын мшІыжвгІвахъа⁵¹ дукІгы гІапикъыгтІ, йалашІайхІван агврахІагы абагІвча гвры шаларцІауа апшта йкІвымжвы агвпы кІылпикъгІатІ, йалайцІан рпны дгІайхтІ.

Атажви алыгажви мшІы гІазгта йгІайхуаз рпа данырба

йгвыргъауа йпыралтІ, ауаса йкІвымжвы агвпы агврахІа алата йанырба йглахъынхІвын ртдзы йнашылхтІ. АчкІвын амшІгъи апахъ йщтІайцІан йани йаби рпны днашылтІ.

– Уа хІычкІвын, йучпа ачІвыйа? АгврахІа шынкъвырга-уа гъуымдырума, акІвымжвы хІальакъ йзаурчпайа? АмшІы йалауцІазарквын гІальаматха йглаугхуашын – хІва йани йаби йайгъьитІ.

УадыргІвана атшын ачкІвын йан лбагІвча гІайаутІ, гвыр-та йалаз зымгІва гІалихын рчватара йтагылаз рчвахІаджв йалайцІатІ. Атажв лпа йкІвымжвы агвпы йкІылижв аз лдзахы-хырныс лмурадта лбагІвча дшазыпшгІуз гвы айттІ.

– Мма, дзакра бтахъхапхъадза ббагІвча бъазыпшгІазапытлуз сгвы йангІаташва бгвырква зымгІва абагІвча йгІалсхын хІчвахІаджв ахъыкв йаласцІатІ. АчвахІаджв дупІ, щарда базыпшгІара гъатахъхушым, йаргъи чвахІаджвкІ акІвпІ йхІыму – хІва йан йлайхІвтІ.

Атажвгъи алыгажвгъи рпагъи дрыцта ачвахІаджв цкІыцкІ йырчпатІ, ауаса агвырква гъырмаухтІ. Атажв ауи ахІа йылзымчІахуата лпа дйайсуа далагатІ: «Уара улагара хІара хІхънарчІвитІ, бзирата йхІуырбушгъи гъаам хІгІапсара акІвмызтын» – хІва. АчкІвын щардагъи дымхъвыцуата араса аджъауап литхтІ:

– Уа хІан, бара ачара бахъачІварыгъи анамазлыкъ быквгы-лыргъи – «АлахІ дзаджвыпІта гІвыза дгъйыцым», – бхІвитІ. АлахІ дзаджвызтын – саргъи сзаджвыпІ, ауи йачвабымщаквуш ажваквала сгвы бзасуайа? ХІунагІва апны бзирата йсхалакІгъи алахІ йбзихауата акІвпІ йбхІвауа.

Атажв ауи апш алахІ йчвыхъаракву ажваквала лпа мельуанла дзайгвгыгуз йгІайшІыцІта йанлагІа йылчпари йылхІвари лым-дырхуата дгІанхатІ. Атажвгъи алыгажвгъи ауи йнашІначІван рпа рхакв дтшкІарабзазахырныс гъымуытІ. Ауи йъизин хІагуштІ – рхІван хІальабальыкъ ду йалашватІ. Йаргъи щарда йнамихуата рхакв дтшкІарыратІ.

Атажви алыгажви млыкв дута йрымаз гъаамызтІ жвыкІи

чвыкИ ракIвымкIва. АчкIвын акIадыгв дантшкIарыщIуаз йани йаби млыквта йрымаз дрыладырпштI, ауаса ачкIвын ауи ауыс дгырзадымгылтI:

– Амлыкв гIашвызтыз алахI йакIвпI, швара ауат швшарныс швгъахвитым. ЙгIашвызтыз йанитахъхара агIан йшвыквиххпI. Мо швхIвума, алахIгъи дгIазшIышвтта хIагвыншвыргIвы.

– АлахI ура йуапшу агвымхашIымхаква дырба йгъауа-шым, – рхIван ауи ахIа ддмырчважвауата алабакIагва рыма дгIатшкIарыцатI. АчкIвын йхъа йльажъата, дъацушгъи тамам-та йымдыруата йыла ахъапшуазла дджвыквылтI. СквшабгакI щапIыла ныкъвара тайцIатI шIас йымамкIва, йцIыхъвахуата бна жвпIа дукI дналанагатI. Ахакв дъатанагаз къвайашIыйарапI, шварагIварартапI.

АчкIвын – аныкъвари амлашири йашIнахыз – зджъара бнахIа гIакIв сашIашвата йсфушма – хIва йыгIвцапIыкI йзагIвымгахуа абнауацIала дымгIвайситI. УацIыхъван цIла дукI акв дхъалын днапшыгIапштI ауахъ дъапхъуш зджъара гIайауырныс ймурад-та. Дзылысуаз абна йачвыхъарамкIва гIвтобадукI ажвгIванд акв йыцIасума ухIвауата йнайбатI. Ауат дырпшуа ацIла дшхъачIваз адуней хъвашитI акIвымкIва йуымдыруата йыщтабыжъ ад-гъыл арыцIсуа айныжв дукI йурагъи аршын гIважви жвабакI аъара йнадзауа, йхъапахъгъи уандырчархкI аъара йнадзауа лазаджвыкI тачIвата ацIла дгIадххылын ачкIвын дгIахъипгIатI. «Щымтачарата йа шыбжъанчарата зны угIасыхъвахпI», – йхIватI, дигIвыцIарайкIын джвыквылхтI. Днайгуамцара быхъв дудздзакI ащапIы днацIайгатI, хIацкъа дукI абыхъв йгIапырихын абыхъв ауацIа дтайгатI. Дъатайгаз абыхъв гыррасали гIвычIвгIвыс бгIвыли йчвыпI, пщыгIвхъачвагъи рджъахIваквa рымата раса пыртшуа, йырфауа йчIвапI. Ай-ныжв ачкIвын джъахIвакIгъи йыйтын агырраса дылайрышвтI: «Дпсылахарквын дсфапI», – йхIван. Ауахъ, ахшам апшта, апщыгIвхъачва дрылапшын рыцIа йпсылаз дгIайкIытI, ажыхчIва дхъайцIан гвъаджъыгIва йыквта дцIыруамца амца апны дирыдзтI. Ащымта йангIаша ахыгIв йгIанхахыз рыуа

аджв дгІайкІын дцІыруамца дифатІ, шыбжъанчагІатагы аджв дифатІ. Ауахъ джъасква рапш аджвзаджвыкІ йгІанхыхыз дгІайкІыгІ, ажьыхчІва дхъайцІатІ, йапхъахуз дширыдзыз апшта амцала дирыдзын дифатІ. АчкІвын гыррасафарагы йльажъахымкІва йхъа йльажъата – айныжв сирыдзта сифушма момкІва сшбзу сифушма – хІва айныжв йыла йхъыйымхуа дшчІваз гІвычІвгІвыс жьыла йнахъаз айныжв лазаджвыкІ амца датшпнылын гвачІ дштІата ачва жвпІа дагатІ. АчкІвын – анасагы арасагы ари съайшыцІуа гъаам – йхІван, дкІъазызуа дгІагылтІ, амца йтшгІваз ажьыхчІва гІайахвын айныжв йыла кІылибылгІатІ. Айныжв дгІахъвагІлатІ, тшахъйырблыгъатІ, дгІагІвыцкъбатІ, абыхъв йапыраз ахІацкъба хъала дасын йрыхъвашатІ, йаргы хъара дзымцахуата аща гІайшычІвауа, адгъыл гІастирыхІвачвагІауа дхъвагІгІан йпсы дахъуа дкІахІатІ. АчкІвын йырхІаз абыхъв дгІатыкъбан шІас йымамкІва гІвахъагІвымш дымчауа-дымжвуа йхъа ахъанархазли йылаква ахъъапшуазли дымгІвайстІ. Ауаса дшымгІвайсуазымцара ахшам апшта кытчкІвынкІ днатанагатІ. Ауахъ тажвкІ лпны дпхъатІ. Ащымта атажв зпын дпхъаз быгІвнифа такІвгы йылттІ, ауатгы найахвын акыт даналсуаз тацачкІвынкІ адзхъа ддырцауата дылшІашватІ. Апхъа йгІаршІашвауа йыртырныс йрымаквз гІайырттІ: азна тутын тата хвырджбынкІ, чашви хІалъуи алата тамщакъкІ азна. Ауатгы найахвын дшцуз атаца ланхъвпхІа дйыщтацІыртІ: «Эй, уабацауа, асас? Ауи уызлацауа амгІвала йцауа аджвгы абгата дгъгІахъынхІвыхуам» – хІва. АчкІвын: «СгІахъынхІвыхныс смурадта сгыцум, сара сыхъаз швара швгвы акъвшвмырпын», – йхІван дызлацуз амгІвала йырхаухтІ.

Дцауамцара тоба дукІ днанйатІ – ащапІгы дзыхъ гІацІцІуа, хІвра чІыхв пшдзала йхъгІвата. АчкІвын – такІв тшпсщапІ, тІакІвгы сфапІ – йхІватІ, атоба ащапІы апны дчІвагІвацатІ акІвын ахІвра йгІалкъбан ажъа гІвабджъа дукІ йтлачауа атоба йхъаххылтІ. АчкІвын ауи агІвща аниба – «Уальей йшгІаскІра», – йхІван ажъа ацІыхъва дтагыла атоба дхъаххылтІ. Атоба дызхъаххылыз тшгІагІвнахын дбгъашватІ.

АчкIвын уахъыкIи мшкIи дылбIгыстI, йгIвахъахуз атоба ацIгIва днадзатI акIвын атоба ахъыкв тшабанаркIыхтI. АчкIвын йгIаншазгIи йымдыруата атоба ацIгIва днадзатI. «ЙгIанша ачIвыйа?» – хIва дхъвыцуа дшгылаз гIвыхIвсса гвбампIа уарад рхIвауата рбжбы йагIатI. Дъагылу йчвыхъарамкIва дпшгIумца ауат зыгIвназ апещ гIайаутI, ашв днадгылын быжъцIапхакI – азакIы ацкIыс азакIы рыцIа йдута – йамата йнайбатI. АчкIвын абыжъцIапхакIгIи питшын ашв гIайтIгIвацатI акIвын гIвыхIвссачва анур гIархъкIкIгIауа руарадхIвара ашIадрысын йгIархIан йгIацтIчIватI: «Акъазу ззыгIадзаз хIара хIакIвта гIацIцIуаштI, хIынцIра хIалгатI», – рхIван. АчкIвын ахIвссаква дырцIгIатI ашв быжъцIапхакI амата ауат зыгIвнакIыз йамагIныз. АхIвссаква руыс шцаз, ауаъа йшташваз гIайархIвтI, йаргIи дара днашхыйата – «СаргIи ауи акIвпI йсынийыз» – хIва райхIвтI. АхIвссаква ачкIвын араса гIайархIвтI:

– Ауи ажъа тлача угIазжъаз Джъыба-ДжъугIвычIвгIвысыжъфагIв йакIвпI. ХмызкIы уайрыпхъуштI, мшигIадзагIи – «Йудырма?» – хIва дгIауцIгIалуштI. «ЙгъзымдыртI» акIвымкIва датша закIгIи йауымхIвын. «ЙыздыртI» – ухIварыквын ауи ахIа уайымрыпхъахуата ушбзу угIайкIыта уифуштI. Узырыпхъаквуш уара йгIауыхъвахуаш ъачIвагапI: агIвычIвгIвыс тара утыцIта дуней псауышвхIата – ахвакви ачвынцIкви рпны йгIашIарышвта – зтара утал амуаш гъаъам, йанутахъыхым агIангIи гIвычIвгIвыс тара угIаталх ауата.

АчкIвыни ахIвссакви ражва йнамдзаскIва пшачвгъакI адгъыл ацIгIва арыцIстI. Апша аквта далагылата амцабыз гIайшыкъъауа тшлашкI даквчIвата Джъыба-Джъу дгIадзатI. АгIвыхIвссачвагIи гIайкIын гвъаджымгIва рыквта йнапIкъъащапIкъъауа йшбзаз йгвылигатI. АчкIвынгIи арат ъагIвназ дтайрышвын быжъцIапхакIгIи айтхтI.

Джъыба-Джъу ачкIвын хмызкIы дайрыпхъатI, ауаса – «Йудырма?» – хIва дгIайцIгIапхъадзагIи – «ЙгъзымдыртI» акIвымкIва «ЙыздыртI» – хIва гъйайымхIвтI. АчкIвын йдырра

ацлабырг Джьыба-Джью таразта йгъызымдыртI. «Уара лага азаман ахъаз йуыквсрыдзгI – щыбжьанчIагIага угIасыхъвахпI, – сxIван. – Ауаса сынцIра лагажъ гъсымфастI», – йхIватI, йтшлашв датшпницIагI, агIвадыгъ ауацIа дгIатиган адгъыл дгIаквижъхтI. Джьыба-Джью ажъа тлачата тшичпан ахIвра дылалхтI, йтшлашвгъи уарба духан ауапчав йалалхтI. АчкIвынгъи адуней дшгIаквылхыз йпсы йхъанамцIауа хIайтхIва йхъа ахъьанархула дымгIвайситI. Ауасамцара щъагIвта гIвба-хпа мшы дымгIвайстI, уацIыхъван цIиста тшичпан рпны дгIапссIахтI.

АчкIвын ауахъ рцатара ахъыб апны цIискI агIвара йгIатицатI, дталын тшпсицатI. Ащымта хакIва къара дута тшичпан рхIамач дгIатагылтI. АчкIвын йаба – сасыкI дхIызгIайта гIацIцIуаштI – йхIван йтажв афачIв бзираква адылгалырныс унашва лзичпатI. АфачIвквагъи хъагъи хIазырхатI, ауаса рхIамач йтагылу атшы аджвгъи дгъазгIайуам. АкIадыгв зымгIва дырцIгIатI: «Ари атшы зчIву дгъжвымдырума?» – хIва, ауаса аджвгъи «йыздыритI» – гъйымхIватI «йгъсыздырам» акIвмызтын. Алыгажв – «Асас зджъара уыскI дашIанакIыта гIацIцIуаштI, йабациара, йхъвла-йшарыгъи знымзара-зны йтшы дазгIайхпI, ауаъадза атшы акIвдыр аквсхпIта гIакIв тшасрыпщапI», – йхIван ахIамач йтагылаз атшы дазцатI, ауаса ауа йхIватI, аган йхIван атшы акIвдыр аквихырныс гъйылымшатI. АхакIва ацIасуа йаналага акыт зквчIвас адгъыл агара апш йцIсуан. АуагIа йгIаншаз рымдыруата йалалпсгIатI. АзджъакI йырхIвитIта: «Ари атшы гътштурысым, йамынакI йашIыста гIацIцIуаштI», азджъакIгъи йырхIвитIта: «АлахI йхIвачIвгIвыта гIацIцIуаштI». АуагIа йгIайззас алахI йыхIвитI, ъиман гIаргитI: «ЙалахI аьимансызква рпай⁵² хIаумырган» – хIва.

Атажв лпа йьимансызыгIараква лгвы йгIаташвахын згIва дута йылзалтI дъацари лхъа ъаталгари лымдырхуата. Атажв мадза-мадза заджвгъи йылмыргIауата ллыгажв араса йалхIвтI: «Ари ахакIва къара, хIхIамач йтагылу, алахI хIпа лага йхIаквым йхарныс йгIайштита гIацIцIуаштI. Ауи йгIазаб хIаумыргауата ахакв кIахIыррышв».

52 Пай – гвнахI.

Алыгажвгъи атажвгъи ауи ахІальабалыкъ йшалаз амш цатІ, ауагІагъи амцІыцІхитІ. Ауахъ ацІхгъи аласкІакІахъата ачкІвын гІвычІвгІвыс тара дталхын йани йаби ъагІвназ апеш днашылтІ. Атажви алыгажви рпа данырба йалалпсгІатІ, йгІаншаквазгъи йархІвтІ:

– УахъІва алахІ хІпсы зкъвырману ауапчавх йгІалйырбгІан йхІаквымхагІв хІзыгІайцтитІ. «АлахІ йаркъан ауыпІ чхІара дугъи йымапІ» – ззырхІвауа абари акІвпІ. Ага заман шарда ахъыщІызтызгъи ура ъимансызыгІарата хІунагІва апны йуыршатІакваз алахІ хІпсы зкъвырману йгІыхъмаштылтІ. Ђиман гІазгта йгІахъынхІвыхуа алахІ днайахвхитІ. Ђиман гІагх, алахІ уйыдгылх, мо ухІвума – ауи ахІа хІхакв уцапІы гІатауымгахуата угварцІ – хІва.

АчкІвын йани йаби ражва ацІыхъва йаналга агІвыджъгъи найахвын ахІамач ахакІва къара-хІаквымхагІв дапшырныс дцатІ. Йъанайыз – ахІамач мцырапІ, атарашвгъи аркІыпІта ачІвгъи ахъарышвпІ. Алыгажви атажви ъиман гІаргтІ, алахІ йыхІватІ, ахакІва къара йамагІныз рымдыруата йгІанхатІ. Рпагъи – «МцхІварамкІва насып гъшвымам», – йхІватІ, тшйыргвыжвкІ тшичпан ртдзы днашылхтІ. Атажвгъи алыгажвгъи тшытракІ анцІы йнашылхтІ. Йъанашылхыз – ахакІва къара ртдзы йыгІвнагылапІ. Атажв архІара йгІалылхын дмахтІ, алыгажвгъи дъагылаз йпсыз заджв йапшта дгыланхатІ. АхакІва къара йарасахІат гІвычІвгІвыстара йгІаталхтІ. Атажви алыгажви рпсы гІакІв йангІараух рпа йрайхІвтІ йуысква зымгІва шакІшакваз, Джъыба-Джъу йпны дшапхъаз, айныжв лазаджвыкІ дшгІайшІашваз, ауи дшгІайнапІыцІцІхыз.

Алыгажв йпа дитиуамцара тшйырбайарныс мурадта йчпатІ, йаргъи ауи ауысла йпагъи дигвынгІвытІ. Алыгажв йпа рахв сурат дтайжъуамцара шардала дитйытІ, дъарымдыруа ашыпІаква рпны дйырцауа, данитира амцтахъ мышкІ шахъыщІуа ацІис атара дталуа рпны дгІапсегІахуамцара. АчкІвын мшкІы ахъымцІуата йаба дйыхІвалун: «Санутира агІан аркъан сыхъвдата суымтйын. СзурыхвгІауа аркъангъи шсыхъвду

сийурхвгларквын ауи ахIа сьаглайхуа гьаьам». Ауасамцара зны ачкIвын хакIва пшдза дута тшичпан йаба абазар дйырцатI. Абазар днаквидагIвацатI акIвын тшларджькI даквчIвата хьацIакI дглайыдгылтI. Сальамгьи абархтI агыййын атшы йахву дицIлатI. «Аркъан ацымкIва хьвыдз быжьпуткI гIасутуазын ахакIва ура йучIвыпI» – хIва гIайайхIвтI. АхвгIагIвы: «Пут гIважва уыститI аркъан шахьвду йгIасурыхвгIузтын», – йхIван алыгажв дихьатачIватI. «МшигIадза абазарцара ацкIысгьи зны сыхв бзита йгIасахвпIта счIвахпI, дглайхуазтынгьи бзидздзапI, дгламихуазтынгьи йгIайтнысхыз сзынахьапI», – йхIван алыгажв хьвыдз пут гIважвала йаркъангьи шацыз дитйытI. АхвгIагIвы атшы йхвгIаз даквчIван ачваква йыртайхуа акытчкIвын йачвыхьарамыз атоба хIагIа днаквххтI. Атоба йарасахIаткI тшгIагIвнахын ахы йтышвтыз апшта ацIахьыла дкIылшвттI. Атобагьи йарасахIаткI тшагванарпахтI. АчкIвын атшы атара дтата дымгIвайсуазтIхIва дызшIашваз Джьыба-Джью шйакIвыз таразта йгIайгвынгIытI.

Атоба ацIгIва йнадзатI акIвын пшачвгьакI атоба ауацIа йтахьванчуа йгIастI, быжьгвымхакI ьаныз ачкIвын йлымхIа йгIатгIатI. Джьыба-Джью, ага йхIвазтынгьи, ага йхазтынгьи, ачкIвын гIвычIвгIыс тара дизыгIатацIахырныс гьитламыкIьтI. Йанамудзах Джьыба-Джью – «Атшы асурат ушту усфарыквын рыцIагьи йагььпI», – йхIван йпыцкIва йрыцIараныс йьамапсымаква ьаныз апны дцатI.

АчкIвын йарасахIаткI агIвычIвгIыс сурат дгIаталхтI, Джьыба-Джью йкъамчы дамцIастI, йгIайахвын – «Атоба ущапIы багььата, йаргьи Джьыба-Джью йнапIыла скшитI, ауи атшгьи сара йсчIвыпI!» – йхIван дцIрытI. Ауи йхIвагIвацатI акIвын атоба тшгIагIвнахтI. Джьыба-Джью йтшIашвгьи амца ашIыкъьауа йгIадзатI. АчкIвын атшIашв тшнаквирышвттI, аудней дгIаквылхтI, ацIис атара дталын дпсгIахтI. Джьыба-Джью йпыцкIвагьи ухьахьвы дыркьвдуашта йрыцIаран амца йфауа ачкIвын йпны дгIадзахтI. ДнапшыгIапштI, адуней ахьйыркшатI, ауаса дглайауырныс амаль гьымаутI. Джьыба-

Джью йгвы гватІ ачкІвын дшинапІыцІцІыз. Ауи йызнийыз гвыхъта йзалын йкъару йшгІанагуаз апшта дчІвагІгагІ, атоба Джьыба-Джью йцІырбжъы азамчІауата йахъблыгъатІ. Йаргъи ауарба асурат дталын ачкІвын дйыщталтІ. Джьыба-Джью ацІис атара йтата йпсегІуз ачкІвын днайыквпштІ. УахъыкІи мшкІи йабанкъвцатІ – дгъизыгІамкІтІ. АчкІвын йкъару далгауа даналага йхаквла йырхаухтІ. Дынкъвицауамцара йпсы даннадза ачкІвын ачвынцІы асурат дталтІ, рышв абжъарала дкІылпсегІан аблын йкІныхІаз йаба йхъылпа ачІашва дылащцІтІ. Джьыба-Джьюгъи ауи йцІыхъва дтагыла абагъ асурат дтата ахъылпа йкІныхІаз ачІашва дналаххтІ. АчкІвын датша гІамалькІгъи анимаух хъвдзыта тшичпан аджъагъашва дгІаквпІлатІ. Джьыба-Джью жвыхвквчІискІ цІу къвартта тшичпан, аджъагъашва йгІаквпІлаз ахъвдзы дирыхъшватІ. Джьыба-Джью йпцІаквагъи гІайщщын: «СгІапсазтынгъи сгІапсара гъымдзтІ, стхаджътІ», – йхІван ашв гІайтІытІ, ауарба атара дталхын атдзы дджвылпсегІахтІ. Ауаса ачкІвын ауи дгъизымфтІ: йпсы злаз ахъвыдз цыра аджъагъашва агІвпартакІ йбжъашван йгІанхатІ. Джьыба-Джью агІапсара йгІалихын хъара дзымпсегІауата атдзы дгІазджвылпсегІаз аргван йгылаз ацІла хІагІа ду ахъыкв дыквчІватІ. АчкІвын ахъышв дангІакІылпш ауи днайбатІ: хвырчвхІва аблын йкІныхІаз йшварацга швокъ гІакІнихтІ, ахъышв днадгылтІ, днайызкІылпшын дйайхстІ. Джьыба-Джью ауарба атара дтата ацІла дгІабгъашван дпсахъмахъуа ацІла ацапІы йыцІагылаз акъви цІола дташватІ, йпхъынцІыгІваква адзы йхъыдзцалуа щардала днапІкъащапІкъбатІ, тшгІайхІвынчІата дгІатыпсегІахра ймурадта, ауаса ачкІвын ауи дахаймырдзауата абель гІайахвын хвырчвхІва акъви адгъыл йацапшханадзыкІа нышвла йырчвытІ. Абари апшта атоба йгІацІцІыз агІвычІвгІвысыжьфагІв Джьыба-Джью акъви дтадзхтІ.

КЪауа

АхІчва рзаман агІан ауагІа нхачва рхъа йахвитымкІва, йгІарынхаз анхашагъи айхІара рмаухуата, швабыжтагъи йгІапсауа рыцхІата йбазун.

Ауат арыцхІачва дрыуата тагвжва дйымахымкІва йсабиква-гъи амла йагауата лыгажв рыцхІакІ кыткІ апны йхъаззаджвыкІта йтдзыжв дыгІвната, ауи ауагІа йгІайыртуаз ахІа гвырбзигакІгъи, хъахІаракІгъи, цхърагІагІвкІгъи йымамкІва дбазун.

Ауи алыгажв мшигІадза йшгІамидуз апшта ауагІа дрыхІвауа кІара гІакІылихын дшгІайхуаз акытгІвына йамаз атоба ду тшпсищарныс йхІапчыпгъи йымата дхъалын дчІватІ.

Алыгажв рыцхІа атоба дшыквчІваз даннапшы тшыкІвдыр-аквыкІ заджвгъи даквчІвамкІва агъабала йшгІашІысуаз йбатІ. Ауи днапшыгІапшын – атшы ацІыхъва заджвгъи дгътагылам. Атшгъи ауи йчвыхъарамкІва йгІашІастІ.

Алыгажв атшы гІайкІытІ, ауаса ауи ьайырцушыз анйымдыр хъарата агІвыбыхъвкІ рбжьара йбжьайдагІ, акІвдыргъи шаквыз багъята цІлакІ йыдихІвалын рпны дгІайхтІ.

Ащымта йшгІашуз алыгажв атоба ду апны дгІайын дгІаквчІвахтІ – ауи атшы аджвырагІв ащтаныхъвузтын ййыр-дырныс йгвалата.

Ауаъа дшыквчІваз йхъвлауазшва йанца атоба хъацІакІ дгІахъалтІ, алыгажв салъам гІайайхын дгІайцІгІатІ: «Йа-раби, дада, тшкІвдыраквы кІара убадза? Ауи убата йъану гІасаухІвырквныз мызкІы йуызхъуш фачІвыта йуыстрын», – йхІватІ.

Ахъаца ари ангІайхІва алыгажв мачІкІгъи йгъйызхъайымцІатІ, сижъахпІ – хІва йгвы йгІанатІ.

– Момо, сычкІвын, – йхІватІ алыгажв, – закІгъи гъзымбатІ, ауаса упшгІа, йыздыруада, йуаухырныс ауыпІ, уазцІгІа. Ауаса йумаухуата закІыта йцузтын, спны угІайхта йгІасахІв: ауахъ спшыпІта, адуней йыквузтын, ащымта угІайхта утшы ьану уасхІвпІ.

АхъацIа дпшгIумцара йтшы зджъарагъи йгъимаутI, ахабаргъи гъйымагIатI, йаргъи йхъвладзахъата алыгажв йпны дгIайхтI, йтшы шимаухыз гIайайхIвын дцахтI.

Ащымта йгIашуз ахъацIа, атшы зчвыдзыз, алыгажв йпны щажъыта дгIайтI. Алыгажвгъи араса йхIватI: «Утшы ъану йахъа санпшы йызбатI: ауи райша ари агIвыбыхъвкI уырбжъагыла ушымгIвайсуа цIлакI апны акIвдыргъи шакву йкIыдхIвалата йгIауаухуаштI. Ауаса йухIваз уажвагъи рцIабыргх» – хIва. «Уызласыргвыгъаз апIатла атшы шгIасаухуа акIвпI», – йхIватI ахъацIа.

Алыгажв ййырбаз агIвыбыхъвкI рбжъарала ахъацIа йтшы дазыпшгIауа дджвыквылтI. Ауи щыбжъандза дымгIвайстI, йцIыхъвахуз ауи дгIапсадзата йтшы, алыгажв йшихIваз апшта, акIвдыр аквта йаргъи цIлакI йыдхIвалата днанйатI, араѡа ауи йгIапсарагъи йхъаштылхтI. АхъацIа йтшы шгIайаухуаз атшпщарагъи далахымкIва зынла дгIатшыжвылхын алыгажв йпны дгвдыргъауа дизыгIадзахтI.

Ауи ахъацIа, зтшы гIазаухыз, араса йхIватI:

– Уара, дада, улыгажв уагIвырльыпI, уынасыпгъи бзипI. Уара уацкIыс пшыгIв ѡазагъи дгъаѡам – хIва.

Ауи алыгажв рыхIагъи фачIвыта мызкIы йызхъушыз йызгIайгын йгIайитI.

Зтшы гIазаухыз ахъацIа ауагIа зымгIва йджъарщауата ауи йтшы гIайызраухыз алыгажв йакIвта, йацкIыс пшыгIв ѡазагъи адуней дыквымкIва йыхъыз йыргатI.

Алыгажвгъи мцы шихIвуз йдырхуан, ауаса ауи йфуш ѡайзыгIанымхуз ахъазла дымцхIвахатI, ауаса ауи йуыс заджвгъи йгъйымдыртI. Абари апшта йбзауз алыгажв йыхъыз кытипхъадза йрагIатI. УахъыкI алыгажв йхъышв заджв дгIастI. Алыгажв зныкI ахъазла дгIархIатI: цIыхквта йызгIайыз дзачIвыйа? Ари амцтахъ ауи йгIасуаз дшшварагIварамыз йдыртI.

Алыгажв дгIагылтI, тшигIвычыхтI, ашвгъи йтIын ауи йгIасыз дгIайжбылтI. Ауи дпхIвыспан, акыт дауан.

– Дада, сыла йапшу, – лхІватІ ауи, – сара уахъчІва сымачв йахъаз схъапщ ъатлын счвыдзтІ, ауи шыдзыз хІтгІачва йгъырдырам, йбардырызгъи хІаба схъа хъичІвуштІ. Сара уара упшыгІв ъазата ухабарква сагІан суызгІайтІ. УгІай, амалькІ сзычпата ауи ъану гІасахІв, йгъсыквдзрым, мызкІы йуфуш уыстпІ – хІва.

– ЙауыпІ, спшыпІ, кІаразджъара йызбузтын щымта щажъыта бгІайхта йбасхІвпІ, – йхІватІ алыгажв.

АпхІвыспа ужвгыи зны ауи багъята дгІайыхІван дчІвыуа алыгажв йпны дджвылцІхтІ.

Ауи данцах амщтахъ алыгажв уыс далашватІ: ауи закІгъи шйымдыруз йара дара бзита йдырхуан, ауаса ауи йыхъыз шгазла закІ гІайхъвыцра атахъын. Ауи ачвагъи дамгахуа днасгІасуа дшгылаз заджв датагІасхтІ.

Алыгажв ашв йтІын йгІасыз атдзы дгІайжъылтІ.

– Дада, спсы зхъашваз, сара амалькІ сзухарныс акІвпІ сызуызгІайыз, ауыс сзахъвдаквущтырквын адуней апны уара йузысымхара гъаам. Сара йыздыритІ уара упшыгІв ъазата ушаѳу... Сара хІыгвлячваква рпны санца снапІква сзымкІуата сайлахІачван ауат рпхІвыспа лхъапщ ъатлын гІазгъычтІ, ужвы уара ушпшуа сгІаудыруаштІта снапа схъыцІуаштІ. СуыхІвахитІ, амалькІ сзыхата, суымхІвахуата аѳатлын йазысхуш гІасахІв. МызкІы фачІвыта йуызхъуш уахъа ахІа пІатла амамкІва йгІауыстпІ, снапІылагъи йуызгІазгпІ, – лхІватІ апхІвыс йгІашылыз.

АпхІвыс араса анылхІва алыгажв зынла дгІакъахвхатІ. Алыгажв ахъапщ ъатлын гІазгъычыз араса дылцІгІатІ:

– Ари зчвыгІабгъычыз апхІвыспа дызчІву къаз кІара рымма? Йрымазтын ауат рквпшыраква шыѳу гІасахІв – хІва.

– Ауат къазта хзигІвакІ рымапІ: агвыпкІ гІвабджъапІ, агвыпкІ шкІвокІвапІ, ауаса йхпахауата ауат йрыму зымгІва къаз гъразаджвыкІ рылапІ, – лхІватІ ауи.

– Щта, ужвы бцахта аѳатлын ауи акъаз гъра гІакІыта йарыф, ауаса йызчІву тшдбмырбан. Сара бсыргвгыгитІ ауи зджъарыгъи саламчважвахырныс – хІва.

АпхІвыс дгвыргъачІвауа дыгІвхтІ, аъатлын налахвтІ, абаста тшытгъи налахвтІ, рыгвлячва рпны дцан, ауахъ мадза-мадза акъазква ъатаз агъадащ дталын акъаз гІалкІытІ. Ауи, алыгажв йшихІваз апшта, абаста тшыт апны аъатлын алата акъаз гъра мчыла акъыркъы лыргъвгъвумцара йалрыфтІ. Ари амцтахъ, йшылхІваз апшта, алыгажв гвыргъашата мызкІы йфушыз гІайылтІ.

Зъатлын зчвыдзыз апхІвыспа аджъауап ахъазла щажъыта дйызгІайхтІ. «Дада, сыла йапшу, йахъа упшыма? Съатлын ъаныз гІауаума?» – хІва апхІвыспа алыгажв дгІайцІгІатІ.

– Бъатлын спшын йгІасаухтІ. Ауи швпны йгътшкІарымцІтІ, напІыкІгъи йгъанапІыцІамшватІ. Аъатлын швкъаз гъра анагъагІв апны йтапІ. Бшнадазауа йщыта йгІатыхх, – йхІватІ алыгажв.

АпхІвыспа дгвыргъачІван зынла дджвылкъбахтІ. Дшнадазауаз акъаз гъра гІалкІытІ, хъарата агвара гыщІара апны йылгатІ, ащапІква алашІалхІван йлырчІватІ. Ари амцтахъ рпны дгІайхтІ, ахІваспа налахвын акъаз апны датацахтІ.

АпхІвыспа лани лаби дырчвшвун. Ауи акъаз заджвгъи йылырбауата абыжъгъи лмыргауата ахъа ахІваспала йхъылсатІ, анагъагІв апны алыгажв йшихІвадзаз апшта ахъапщ ъатлын гІатылххтІ.

Ари амцтахъ мадза-мадза ахІваспа лрыцкъахтІ, рпны йгІалгхын йѡагІалахвыз апны йыквылцІахтІ. Акъаз йылщызгъи агвара гыщІара апны йыцІалцІахтІ. Зъатлын гІазаухыз апхІвыспа, йшылхІваз апшта, алыгажв дызлалыргвыгъаз агвыргъаша йызгІалгхтІ, ауи луыс шакІвшазгъи лынбжъагІвчва йралхІвхтІ, ауатгъи ртгІачваква йрархІвхтІ, ауасамцара алыгажв дпшыгІв ѡазадзата йхабар атагахтІ, акыт зымгІва ныжъхта – акыт гІвымаквгъи йрагІатІ. Йара алыгажвгъи йуысква щцауа йара-йара йджъайщауа закІгъи йымхІвауа афачІвы йгІайхъахІаз дадзхъачІвата ауи йфитІ.

Ауасамцара ауи акыт йтаз ахІ Бынджъ алыгажв дпшыгІв ѡазата йхабарква ѡагуз йща йзыгІашуан, ауи алыгажв йцІыхъвагъи

дтагылта йыхъыз бзила йымгахуата дирыдзра йтахъхатІ.

Ауи Бынджь мшкІы амаджыгыт апны аджъамагІат шалагылаз алыгажв пшгІвы йхабарква йрылачважвауа йанйагІа йщти-йын дгІадирыдттІ.

Алыгажв дангІард ахІ Бынджь ауагІа йалаз азйырдыргІвуа-та уыста йчпан йхІватІ:

– Ари алыгажв, дпшгІвыта йызышвхІвауа, швыла йшабауа дсырхъвыхуаштІ. Ужвы йгІайуа ахваша атшын сара закІы снапІы йщІата сгІайуаштІта – ауи ъайымдырыз алыгажв зынла сйайхста дсщуаштІ. ЙгІайдырузтын – йсныхахІварапІ ауи сара дпсихнадзыкІара дсырчауа, дызгІвычауа, уыскІгыи йсымырчпауата дызгІзарныс – хІва.

АджъамагІат йалазгыи йырхІварызыа, ахІ йыгІвста ауат йырчпахуазйа – ауи йадгылтІ.

Алыгажв рыцІагыи йара дшпшгІвымыз тшазидырхуан, йпсы рхІан закІгыи йзымхІвахуа йчвагыи йхъыщІхын ауагІа дрылагылан.

Абари апшта ахІ унашва йчпатІ, апІатлагыи гІарайхІвын ауагІа амцІиштхтІ.

АхІ йхІваз алыгажв рыцІа йхъа йталтІ, ауи дшва-чван дгычвхуам, дгычахуам, афачІвы йгІайхъахІазгыи йыла йгъгІацІалхуам, ауагІа дгырылалхуам, ауи йпІатла шгІаргванхауа дазхъвыцитІ.

АхІ, алыгажв дищра ймурадта, йтшы кІвдыр аквицІатІ, ар-хъа дхъалтІ, кІъауакІ гІайкІын дгІайхтІ.

АуагІа ахІи алыгажви рхабар загІата йыздыруз йыншушыз йархъвыщтІ, ауат зыла кІылцІыз ахІ ддыркъванчауа йылачва-жвун, алыгажв йцхърагІушызтІхІва ркъару йгъгІанамгуазтІ, рхъа йгъахвитмызтІ.

Ауасамцара ахІ Бынджь йпІатла – ахваша мыш гІадзатІ, акыт ауагІа – лыгажв, тажв, чкІвынчва, хІвсыса – зымгІва гІайззатІ.

АхІ Бынджьгыи тшадигалтІ, йтабанчгыи йыхъвда дгІайтІ.

Алыгажв рыцІа йпІатла ангІадза дчмазагІвхатІ, ауагІа байззаз амаджыгытгыи дгъгІамитІ.

АджьамагІат йайззас анамазчпара йаналга ахІ Бынджь алыгажв йыщтайщтийын дгІадирыдтІ. АуагІа гІалайыргылтІ, алыгажв тланыкъвакІла дрылидан зымгІва йшрагІушыз апшта дгІайцІгІарныс райшата дгІайыргылтІ.

АхІ йджьып дтасын йнапІы ршІашІата йгІатиххтІ. «Ужвы ура алыгажв, ызата зхабар зыргаз, йшсхІваз апшта упІатла гІадзатІ, уаджьальгы уахьчІва акІвапІ. Ужвужвыбырг ари снапІы йыщІу гІадыр», – йхІватІ ахІ Бынджь.

Алыгажв рыцІа йхІварызйа, йымдыруз шпайхІвушыз? РыцІагы дхьвахын дгылапІ. АхІ Бынджьгы акІауа йнапІы йыцІакІ ауи дгІайпшитІ.

ЙцІыхьвахуата алыгажв араса йхІватІ:

– Ей, КІауа мыгІва, КІауа рыцІа, зны упан – йауыгІ, гІван упан – йгІаудахІвтІ, йхынхуз апны узымпахуата ахІ йнапІы уыцІашватІ.

Алыгажв йыхьыз ш-КІауаз ахІ йгІымдырузтІ. АхІ дшкІвокІвахатІ, ауи йнапІы йыцІаз шкІауаз алыгажв йгІайдырта щаквйыргылтІ.

АхІ Бынджь зынла ауагІа тшырзыгІайырхан йажва шйырцІабыргхуаш йхІватІ, йнапІы йыцІаз шкІауазгы дйырбатІ.

АлокІгы локІпІ, сайщчвакв, ауаса ари йшвасхІвыз – локІдзапІ!

Къарабакъ

ТажвкІи лыгажвкІи бзасун, ауат пакІ дрыман. Ауи дшгІадриуаз ауасаражв дгІардын хьзыта Къарабакъ йыхьырцІатІ.

Атажви алыгажви йгІанырцІыз рыцІагІа рбауата, йынхайнымхарыгы рбзаща рыцІа-рыцІа йгІвмхахара акІвымкІва йымбзихауата йгІамгІвайстІ.

Алыгажв дшчкІвыныз далаган ахІ йыпщІа дпщІата, ауи йуасаква йхчауа дгІабзатІ.

Алыгажв па данйау уахьгы тшынгы дашІамсуа дынхун. Алыгажв рыцІа йара гІазабта йбаз, швхІакІвата дзынйакваз йпазджвкІ Къарабакъгы йбарныс гытахьымызтІ. Ауи акІвын

дашIамсуа дзынхуз – йтахъын йдумызтынгъи байара тшыткI йпа йызгIанижьырныс. Йара алыгажв, йшгIахIхIваз апшта, ахI йпны длыгуа, ауи йуасаква йхчауа дгIамгIвайстI. Ауи йтажвгъи йара ауи апшцIа апны акIважва длызлыгуа дпшцIан. Къарабакъ жвыхвсквша даныртал атажви алыгажви ауи йайгвыргъун.

Алыгажв йгIацIнапуата дгылуанта амара ташванадзыкIауа ауасаква дрыцын. Ауи хъвлапны дгIапсата дангIайхрызгъи йпа дибарыквныз гIапсарата йбаз йхъаштылхуан.

Абар зны алыгажв ауасаква дрыцта псайспадза йырхIвуа адзрыжвырта йазгIайцуан. Алыгажв адзатшпы дгIаргванхауа даналага йчврыкъъачврысуа, йпIатIауматIауа гIатгвыгвра тшыткI йбатI. Йджъайщауа, йыла аквйымхуа дазынаскIауа далагатI. Даннаргванха ащтанчIвква аквыта йшалагIваласуаз йбатI. Ауат йзачIващтанчIвызлакIгъи ацIахъыла йшахъуаз убун. Алыгажв аджвы дгIайрыхIазшва дгIакIазызын йырхIвауата йаъаз гIайгвалашвахтI. Ауи апшта ащтанчIвква аквыта йанубара ауат закI шамаркIуа уырдыр. Алыгажвгъи йагIахъан ауат ймаркIуа шналькъвытнальмасу, ауи аналькъвытнальмас уыунагIва йыгIвназтын байата ушбзazuш. Ауи ахвырчвхIва йуапIа гIайахвын ауат йрыквырышвтI. АщтанчIвква амцIыкъъахтI. Алыгажв дгвыргъауа днадгылын адгъыл йыдыз гIаштIихтI. Ауи йынцIра йымбаскIва закI гIаштIихуашдзищун, ауаса датшата йгIацIцIгI: ауи йгIаштIихтI хъылпакI, хвырджъынкI, накъыракI. Ауат джъайщауа тшытракI дырпшын йартмакъ йтайцIатI. Алыгажв дгвыргъун – ауи йгIайауыз рунагIва йыгIвназтын байара шагымхуш йдыруанта.

ЙхъвлатI, алыгажв рпны дгIайхтI. Ауи йгIайгквз атажв йылзирауа йхIватI: «ХIара бзибагIа шыгIбуш гъбымдырума, тажв, абар, бырпшы, арат налькъвытнальмаспI, хIунагIва йыгIвназтын байара гъагхушым» – хIва. Атажвгъи дайгвыргъауа – «ХIара бзибагIа хIымбазтыннгъи хIпа йбапI» – хIва ауат ашвындыкъвара йталцIатI.

ДукI мцIуата алыгажв дчмазагIвхан дпсытI. Атажви ауи лпа Къарабакъи рбазара рыцIагъи йхIатлахатI. Къарабакъ

ахI йыпщIа дпщIата йтшанква йхчун. Зны мшкIы Къарабакъ йтшанква дрыдзхъагылата ауат йрыцкъауа дшгылаз йынбжъагIв дгIайыдзхъагылтI. Ауат салъам абархтI ачважварагъи джвыквырцIатI. АгIаншара шIыцква йрылачважвун, абазара йалачважвун. Къарабакъи йынбжъагIви йырдыруан йхъарамкIва, быжъкыткI урылсырквын уназынйауа акыт апны абайа йту тшыгIвра ду шичпуз. Ауат ауаъа йцарныс йайкъангъашуан.

Къарабакъи йынбжъагIви зпшуаз атшын гIадзатI, даргъи ауи абайа йхакв йнаталтI. Ауат ауагIаква – абайаква шгIвычу йырпшуан, ртшква шадыргалуаз дырхъвыхуан. Араъа апны Къарабакъ ахIагIара йыквчIваз апхIвыспа днайбатI. Ауи апхIвыспа лыпщIдзара джъайщауа дгIагыланхатI. Араъа Къарабакъ йынбжъагIв йдыртI ауи зынла бзи дшибаз. Ауаса ауи Къарабакъ йайхIвтI: «УлагамкIва тшумырлаган, ухъа рыцхIагIа азгIауымгын, ауи дбайапI, уара урыцхIапI, ахъязыкIгъи думбан, уынасып дгъалам». Къарабакъ закIгъи гъйымгIузтI, атшыгIвра ъадзакIвшуз ауи апхIвыспа дылпшытI. Сыла сырпшыпI – хIва йджвыквлыз згIва ду гIайахвын дгIадгылхтI. Къарабакъ йылахъ аквзапытта йан дылбалун, ауи лгвгъи акъварплун, йыззылгушыз гылымдыруазтI ауи лпазаджвыкI йгвы закъвпуаз.

Абар зны Къарабакъ – саба йчва алахъазбауа йынкъвызгапI – хIва йан йлайхIвын ахвырджъын гIатлирыхтI. Ауи азнагъи тутын тайпсан йджып йтайцIатI. ЙтутынчвагIа аннадза Къарабакъ ахвырджъын гIайыртIлан тутын гIатихтI. Ауи йгIатихыз ашвъабгъыи йамгвайпсарныс данапшы – хъапщпI. Араъа Къарабакъ дгIагвыргъаачIватI, йгIванхуз дтасын – йара ауи апщIдзата хъапщ гIатихтI. Йылаква йгърызхъайымцIузтI, дгвжважваъаджъуа йан лпны дгIайхтI. Йан йылырбатI, ауат йалахъарцIара ахъазла нышв тарпсатI, йгIатырххын – хъапщпI. Араъа атажв рыцхIа гвыргъара ду лымата лпа тшйыхъвцIалрышвтI: «Алыгажв рыцхIа йбанда – дайгвыргъарын», – лхIвауа.

Къарабакъ ауат зымгIва ъадзайчпузгъи апхIвыспа йгвы дтан.

Ауи ахвырджынгыи найахвын апхIвыспа лпны дцатI. Къарабакъ дахIвумцара ауи лыхъыз гIаййырдыртI. Ауи «Къабахан, Къабахан» – хIва лыхъыз алйымрышвтуа йхIвауа днагваралтI.

Араъа апны Къарабакъ йгвы йту зымгIва лайхIвитI. Ауаса ауи дгIаймайгвыгIвуазшва йаниба йхвырджын гIатихуа йхIвитI: «Абар, бапшы, саргыи сбайапI, йшбтахъу апшта бсырбзазуштI, йхъабымцIузтын – абар ари ахвырджын: йтауцIата йгIатуххуа зымгIва хъапщпI».

Араъа апхIвыспа йджалщауа ауи дгIайпшитI, йыгълбитI ауи йхIвауа щIабыргу. «ДистI, ари аблъатакв тацIата уапшыстI хъапщхузтын», – лхIватI апхIвыспа. Араъа Къарабакъ аблъатакв гIайахвитIта ахвырджын йтайцитI, йгIатиххитIта – хъапщхитI. «ДистI, зны ахвырджын сырбастI», – лхIвитIта Къабахан ахвырджын гIалахвитI. Ауи шгIалнапIыщIашвауа дцIыруа далагитI: «Ари агвымха араъа дызгIажвжылыа, ласыта дджвылшвца!» – хIва.

Араъа лхIвачIвыгIвчва гIадзитIта Къарабакъ дджвылырцитI. Къарабакъ йхъа кIашван рпны дгIайхтI. Йан йанлайхIв ауи дчIвыуа далагатI: «Уа сара спазаджвыкI, ауи улыщтадзхуаштI, лцIыхъва утыцI» – хIва.

Араъа Къарабакъ йан даталыхIвахитI анакъыра шгIатылхуашла. Къарабакъ анакъыра дантачвхIва аджбынква гIадзитI: «Йутахъыйа, йутахъыйа?» – хIва.

Къарабакъ шарда дымхъвыцуата йгIайхIвитI апхIвыспа дшгIадырдзушла. Араъа лахъвгIахъасрала апхIвыспа лчварта дылата дшычваз дгIадырдзитI. Къабахан даниба гвымхарата йзылхазгыи йхъаштылын дгIагвыргъятI. Ауи псайспадза длдысылитIта дгIайыршыхитI. Къабахан лылаква гIахъылтIитI, дгIархIитIта дгIацIритI. Лылаква Къарабакъ йгIайыквшвитI. Араъа хIакъта йылдыритI ачкIвын дшлайгIайыз. Къабахан Къарабакъ дгIайыхIвауа далагитI: «Ари адуней апны йузысымхара гъаам, усайгIайтI, ауаса сызлауыхIвауа закIыпI: хIпны сдыргах, уадыргIвана хIайчважвапI» – хIва. ДдйыргахтI. Аджбынква тшдйырган Къарабакъ апхIвыспа лпахъ днагылитI. Къабахан ауи дгIайайгвыргъыитI йыгъйалхIвитI: «ХъацIара уылапI,

усайгІайтІ. Уара сучІвыпІ. Араса гІакІв унакЪыра напІыла йсыркІыта сарпшы». Ауи анакЪыра лититІ. Къабахан анакЪыра дтачвхІвитІ, аджынква гІадзитІ. «Ласыта ари ачкІвын хЪага дамыжвга», – лхІвитІ. Къарабакъ дгІаджвылыргитІ. Йан закІгъи лайымхІвуата даталыхІвахитІ ахЪылпа шгІайылтуашла. Къарабакъ ахЪылпа гІайахвитІта дапшитІ, йхЪайцІитІ. АраЪа йан дцІыруа далагатІ: «Уа спазаджвыкІ, уабаца!» – хІва. Къарабакъ ахЪылпа анихыхх йан дгІалбахтІ. Къарабакъ йджЪайщачван йан йылхЪайцІатІ, йара йшйызнийыз апшта йангъи дыдзтІ. Йан ахЪылпа анылхЪылхх Къарабакъ йпахъ дгІагылхтІ. Ауи джЪашахъва дута ауат йырзалтІ.

Къарабакъ ахЪылпа йхЪайцІан Къабахан лпны дцатІ. Щыбжъан тшпсылщарныс дщтІата ачвагъи тшазылчпауата йара днашылтІ. Лпещгъи хъшвашвата, ларгъи ачва днанауахвта дналхЪадзгылтІ, чвгъаталлакта тибкІгІатІ. Къабахан дгІацІрытІ. АхІвачІвыгІвчва гІадзатІ – «Йбуа, йбуа?» – рхІван. Ауи йлызнийыз ралхІвтІ, ауат чвынцІыта йыгІвназ джвылырцатІ, ддыртынчхын йджвылцІхтІ. Ачва бзита данага Къарабакъ рыцІагъи чвгъата дататибкІгІахтІ. АраЪа Къабахан йылдыртІ лцІыхъва йтымцІуаз ачкІвын шйакІвыз. Ауи дгІайыхІвауа далагатІ: «Уара уакІвпІ, тшсырба, абаружвы йхЪасцІадзитІ уара хЪацІара шуылу. Ныха узысхІвитІ уара сшучІву. Ауат зымгІва зузысхузгъи ухЪацІара сырхъвыхуан, йутахъыта йузысымхара гЪаам» – хІва. АраЪа Къарабакъ ахЪылпа гІайхыхитІ.

– Уара уакІвпІ, сгъымгІващатІ, йшутахъу сузалуаштІ. Ужвы уара сучІвыпІ, къангъаш гЪалам. ДистІ, йсырбастІ ухЪылпа – хІва дгІайыхІвитІта ахЪылпа лититІ.

Къабахан ахЪылпа ахвырчвхІва йылхЪалцІитІ, анакЪыра дтачвхІвитІ: «Ласыта дЪагІамихуаш абыжьтенгъызкІ урыгІвста дыжвга», – лхІвитІ. АраЪа Къарабакъ ддырпсстІауазшва уагІагъи псауышвхІагъи аЪамкІва адгъылкІ днаквдрышвитІ. Ауи йан рыцІагъи лпа йгвакъвпра даган дпсыхтІ.

Къарабакъ рыцІагІа ду йыквта йхакв дазыпшгІауа дгІамгІвайсхуан. Ауи сквшыкІ дгІамгІвайстІ. Рпсабара дгІаквылхтІ.

Къарабакъ тшпсишарныс цІлакІ дыцІачІватІ. Ауи дхъапшылын йбатІ йшчІвацІлаз. ЧІвагъи швабыжта йыршІата гІвчІвацІлакІ адзхъагылан. Ауи ацІлакІ йашІаз ачІва гІашІихын йфатІ. Ауи йфатІ акІвын чІвгІвакІ йхъапахъ йгІайытІ. Ауи ачІвгІва аншІичІва йара ауи адзхъа апны хчІвгІвакІ гІайыхтІ. Къарабакъ швабыж йгвы гІанарычкІвынтІ. Ауи йгІвбахуауа ацІла днадгылын – сащузтынгы сащытІ – йхІван, чІвакІ гІашІихын йфатІ. Ауи чІвгІвата йхъагылаз аладзхтІ. Араъа Къарабакъ артмакъкІ азна ацІлакІ йгІашІихын чІва тайпсатІ, анахъани ацІла йгІашІихын анахъани артмакъкІгъи азна чІва тайпсатІ. Йаргъи акытла йгІайырхаухтІ. Ауи райшата Къабахан лпны дгІадгылтІ. Ауи лхъышв апны йапхъахауа артмакъ йгІатихын ачІваква гІаквицІатІ йтйырныс. Къабахан ачІваква гІалбан зынла лхІвачІвыгІвква лщтитІ йгІадылрыхвгІарныс. Къарабакъ дуымдырхуашта дгІвычан. «Алыгажв йчІваква рыуа гІашвхвгІата йсшвырф» – хІва гІалхІватІ Къабахан. Ауат ачІваква Къабахан йылзынадырдзатІ. Ауи рыцІа йчІвакъапщу гІалахвитІта йылфитІ. Араъа зынла ауи чІвгІвакІ гІалхъагылитІ. Къабахан дгІацІритІ, ачІвгІва дамцІаситІ. Ауи гІашІылчІвитІ – зынла хчІвгІвакІ гІалхъадзгылхитІ.

Къарабакъ зынла тширыдзхитІ. Йымкъвауата кыт-кытла йамцІырщтитІ Къабахан дшчмазагІву, ауи дзырбзихахуагъи лбайарагъи ларгъи дшичІву. Араъа Къарабакъ дгІайитІ. Ауи гвы шарымтуаш апшта ачІва хвыц-хвыцта йххитІ чІватагъи йуымдырхуата. Къарабакъ ачІва Къабахан йлирыфитІта дшаъаз апшта дцахитІ. Къарабакъ Къабахан дгІайгитІта чаражв-ра дугъи йчпитІ. РыцІІата акыт йту зымгІвагъи гІазиддитІта хахъа-хымш йалымцІуата йырчитІ, йдирыжвитІ.

Къарабакъ йхвырджын акыт швабыж йырцхърагІатІ. Агъа-гъара йджъарщауата Къарабакъ дъатаз акыт швабыж йкыт байахатІ.

Аминат хьапщ

Аминат дхьапщын, дхьапщырчІвачІван, дгвакІван, дъасан. Аминат, йшырхІвауа апшта, ли джъымси гІазхьарцІаз рацКыс дпщдзапІ – хІва лзухІвушта акІвын дшаъаз. Аминат араса дъаныз йГалцІла зымГвагъи бзи дырбун псатлыхвчвагъи лщардан. Лпсатлыхвчва рыуа хГІвы рыцІа йалкІГІата йылзалымхуата згвы дасрагъи лымдыруа бзи йлымхъабатІ. Арат гьылзалыхуамта, дызщущгъи гьылдырамта лпсы гІапситІ. Араса агІапсара дшалаз зны хьвлапынхъакІ бзи йлымхъабаз ахыГІвпсатлыхвчва лызГІайын хІвыхІв ъасата тшырчпауа йаквырпсса йналыдзхъачІватІ. Абзибара мчы йГалцІла ласгъи закІгъи рымхІвауата абзибара лали гвыли йамырдауа йчІван. ЙцІыхъвахуз ахыГІв рыуа заджвы йпсыцхІа цІакІыта йщтиуа, зынасып далалуашйищтІ – хІва йшихІвуз гІайныпщуата азцІгІара гІайыргылтІ:

– Щта, йхІва, хІыпщдза, хІыхыГІв рыуа бызщущ, хІыуа бзи йббауа?

Араъа Аминат азцІгІара аджъауап ласы йГІалымтхуата, зынгъи ахыГІв дГІарпшуа, зынгъи лхъа налырквъыхуа, лнапІ жвпІа шкІвокІвачкІвынквалагъи дыздгылаз ачвартагъвмахъа псайспадза йылщщуа даквырпсса дгылан. Ауи лпсыцхІа лщтитІ, лыла гвыргъъа тыбГІа дуквала дГІарпшытІ, лхъачкІвын хвырчвхІва йналырквъыхын лагъьма напІыла йлыхъвдаз лхІамель⁵³ пщдзачкІвын йалачІваз амьшІа пшката даквырцкъауа йГІалхІватІ:

– АхыГІвгъи швгъсзалыхуам, ахыГІвгъи цІакІыра аламкІва бзи швсымхъабатІ. Ага ауаса йаъазтынгъи, сгвы хбзибаракІ гъсзытаршвумта швабыж сарыГІапситІ.

Араъа ари апшта йанГІалхІва ахыГІвгъи йлыхІвауата рнапІква лыздраутІ.

– ХІыхыГІв рыуа рыцІа бзи йббауа йнапІы гІакІы – хІва.

Аминат ахыГІв рыуа аджвгъи йнапІы гьГІалымкІытІ.

53 ХІамель – арызна йГІалхта апхІвысква йрыхъварцІауа рыпщдзага.

– Ауаса ари ауыс гьауашым, – лхІватІ.

– Щта, Аминат, йшпауаш ари ауыс?

– Ауыс шауаш ари акІвпІ: ахыгІвгьы хьата-хьата швджвыквылта рыцІа согІа бзи сызгІазгуа сйыщитІ. ЙязышвхІвауайа?

– Дара бзахвапІ, йазыхІхІвауагьы гьаьам, – рхІван ахыгІвгьы согІапшгІара хьата-хьата йджвыквылтІ.

АхыгІвгьы хІайт – хІва Аминат хьапщ лсогІа йазыпшгІитІ, йамырдитІ ауат хьата-хьата абыжьпсыхІвакІ, кьалакІ йтыцІырквын кьалакІ йталхуа. Ма, ауи акІвызтІва, йгьрауам йыртахьу, ауи йылквнадыргуш асогІа тлапІа!

Ари апшымцара йамдатІ мызкІы йнайгвгьауата, зджьарагьы йгьрауам Аминат хьапщ лсогІа. ЙцІыхьвахуз ахыгІв рыуа заджвы ауагІа жвпІара днарылалтІ. Дьанарылалыз тажвкІ гІвыга чвадачкІвынкІ лымата йнайбатІ. Щардагьы дылпшытІ – ари агІвыга чвадачкІвын зхвгІушда – хІва. ЙцІыхьвахуз, йымагІальаматхан днаскІьатІ.

– Уа хІан, ари бгІвыгачкІвын хвыта йазыбхІвауайа?

– СычкІвын, сгІвыга хвыта йазысхІвауа сом зыкьпІ.

– О!.. ХІан, рачвакІы йбыртлапІитІ?

– Момо, сычкІвын, ари уызгІвымсхыз гІвыгапІ: угвы йутахь-дзу такІыта утапшырквын угвы йтаукІыз йалыргата йгІаунарбитІ.

– Уа хІан, угвы йтаукІыз дхьаразтын щта?

– СычкІвын, ари хьарара-аргваныра гьамам.

Араьа ачкІвын дгвыргььачІватІ, асом зыкь йджьып дтастІ, йгІагитхтІ, йлитын агІвыга гІайхвгІатІ.

ЙгІвыджьхузгьы аджьармыкІьа⁵⁴ алыцІхуата днарылалтІ. Дьанарылалыз гІвынакІла лыгажвкІ тшпхтыжвкІ агьвра гвымхакІгьы ахьата шІанкІыла йыма аныла-арыла йырцауа днайбатІ. Ауи йтшы аквпшырала йьагвымхаз ахьазла аджвгьы днаскІьата алыгажв ахвла дгьйымцІгІузтІ. Ари збаз ачкІвын алыгажв дйымалакьырджан дпшвырхьыгьчауа днайдыгылтІ.

– Бзи уымшхатІ, лыгажв мубаракь⁵⁵, ари утшы утйума?

54 ДжьармыкІьа – хвгІахвтра ду (ярмарка).

55 Мубаракь – пІатгу зкву.

– Бзи убатІ, сычкІвын, йстйитІ.

– Уа лыгажв мубаракъ, ари утшы абыжыпсыхІвакІ ѓайз-
заз аджъармыкІѓа ду йшпагІаквуда уачвымпхашауата?

Араѓа алыгажв-уасаражв ласдза ачкІвын гвы гІайитІ атшы
ахъазла дшлакъырдуаз, аджъауапгьи ласы йгъгІайыимтхтІ.
УадыргІвана алыгажв араса йгІайхІватІ:

– Уара, сычкІвын, алакъырдыра уакъвыцІта тшы утахъыз-
тын аквпшыра уампшуата йхвгІа – утгІващарым.

– Уа лыгажв мубаракъ, цабыргыта, утшы хвыта
йазухІвауайа?

– СычкІвын, сом зыкъ ацІыхъва сгъызгІайуашым.

– Уа лыгажв мубаракъ, ари аѓара ахв зуырдууайа?

– Ари аѓара ахв зсырдууа, сычкІвын, уѓацуш угвы
йшгІаташвауабыргдза йара унанадзуштІ.

– ЙшухІвауала, уѓацуш уакъыль йшгІанагуабырг – адгъыл
агІвына акІвызтынгьи – йара лахъвгІахъасракІ ахІа уамкІуата
унанадзуштІ.

– ЦабыргыпІ, сычкІвын. Рыцагьи ласы унанадзуштІ.

АчкІвын дгвыргъѓачІватІ, сом зыкъ гІатихын атшпхтыжв
гІайхвгІатІ.

ЙхыгІвхузгьи урамкІла дшбжъысуаз, тажвкІ аныкъв⁵⁶
дыдчІвалата чІвазаджвыкІ лымата йшылтиуаз дналыдгылтІ.

– Уа хІан, чІвамш бтйытІ!

– ЙацыхІтийтІ, сычкІвын.

– ХІан, ари бчІвачкІвын хвыта йазыбхІвауайа?

Атажв лчІвазаджвыкІ лнапІ амлагала даквсуа йылхІвитІ:

– Ари ачІва зхву, сычкІвын, сом зыкыпІ.

– Йаууай, йаууай, хІан, башмышхама⁵⁷ бажвынтахъа,
чІвакІ сом зыкыла йыртиуа йанбаббахъаз? Ари йбхІвауа
гъангІалдзум.

– Ей, сычкІвын, сычкІвын, ари йгъахъызгІвацачІвам,
йгъчІвабашамашам, уызгІвымсхыз чІвапІ! АгІвычІвгІвыс

56 Ныкъв – гъыцІара, гварагъыцІара.

57 Башмышхама – бакъыль бтыцІма.

дпсуа, йпсы алцIуа дыквта, дпхагIвацата ари ачIва ауа тшыткI йшIауцIарыквын дгIанаргылхуаштI.

– Тоба, тоба, йзачIвытагы йчIва хвышхвайа⁵⁸ йгьичIватлапIайа?

– Щта, сычкIвын, ари ачIва уымхвгIауата йагIвуымщтын, гIвы йымбас, гIвы ймагIас уашIашватI, угьсыргIващум.

АчкIвын йджьайщатI, дгвыргьачIватI, сом зыкь йджьып йгIатихтI, атажв йылнапIыщIайщIан ачIвачкIвын гIайхвгIатI.

АхыгIвгы анджвыквылуашыз агIан йабадырхьан дасу йсогIа ангIайаура йъанйахуашыз ашыпIала. Абар ахыгIв рсогIаква рымата йъархIваз ашыпIа апны йгIадгылхын дасу согIата йгIарауызгы абадырбатI, магIныта йрымаквзгьы абархIвквхтI. Ари амщтахь ахыгIвгы йащIакIта йгIархIватI:

– XI-Аминат хьапщ йылчпауа хIшвырдыр – хIва.

АгIвыгачкIвын йацтапшытI. Араъа ахыгIвгы гIархIатI: Аминат хьапщ лыпщIа уагIа жвпIара нашхыйагIвала йпщIата, ларгьы апсра тшалтын лпсып хIатлата йталгауа, лнапIы-щапIкввагы аргьвгьвахра тшазырчпауата, лангьы лаба-гьы дырчIвыуа йылхьачIвата агIвыгачкIвын йгIаднарбатI.

– XIаъ, хIгьамудзахтI, – рхIван ахыгIв рыуа заджвы хвырчвхIва ачIвачкIвын найахвтI, атшы днатшыжвлын йнайырдатI. Атшы даквчIва дшнайуаз Аминат дьагIвназ агIвна днашылтI, ачIвачкIвын алгвыч пынцIала тшыткI гIакъвихын йналшIайцIатI. Аминатгы араъа лгIвылакI псайспадза йгIахьылтIыхын лпсатлыхв дылхьагыла дангIалба дпхащачван хвырчвхIва ачварта дгIалачIватI. Ари збаз ауагIагы агвыргьья-ри аджъащари йалата дасу рунагIваква йрыдгылхтI.

Аминат лпсатлыхвчвакввагы йхымшкIхуз йлызгIайхтI.

– Абар, Аминат, хIбызгIайхтI, ужвы бызщцуш йнапIы гIабкIрыма?

– ЙскIыпI рыцIа согIа тлапIа сызгIазгыз йнапIы.

– Щта, Аминат, бзита бгIахIыздзыргIвы, дасу согIата йбызгIайгыз амагIны алыргата йгIайхIвапI – хIва.

58 Хвышхва – ъазагIва.

Аминатгы бзита, цОлата дазхъвыцуа йГархІвуш даздзыргІвныс дГІачІватІ. Йапхъахауата агІвыга зчІвыз ажва йыртГІ.

– Щта, Аминат, сара согІата бара быхъызла йбызГІасауыз агІвыга акІвымзарквныз бара бхІчвыдзуан, йгыГымдыруашызтІ бшпсуаз.

– ЙхъасцІитГІ уара йухІвауа.

– Аминат, саргы согІата йбызГІазгыз стшы акІвымзарквныз – агІвыгала буыс зквыз гІагІдырзаргы – бГІанхан, хІцхърагІарагы гьбмадзушызтІ.

– Саргы, Аминат, согІата йбызГІасауыз счІвачкІвын акІвымзарквныз – агІвыгала йгІагІдырзаргы, атшыла хІбзыгІадзаргы – йхІзычпушызйа? Арат ахсогІакІгы бзита брызхъвыцтІ.

– ЦабыргытІ, ахыгІв швсогІаквагы цОлата сдырхъвыцитІ, ахыгІв швсогІаквагы багъата сара апсра сачвыхчарала йаларпапІта йгъсзалыхуам. Ари спахъ йгІашвыргылыз ауыс алыргара сарала йгъмайрам, скъаругы гъаквхъум. Ауаса йанаъазара, ари хІуыс ахІаквымхагІв йыдхІшвыргалта йалихІшвыррга. Ауи рыцІа щардагІвы руыс алыргахъатІ, йдыруаштІ ауыс адгылщата йамахуш. ХІара хІуысгы хІаквым шаквихауа хІаквразхапІ.

Араъа Аминат йгІалхІваз ахыгІвгы аквразхатІ, руысгы наргын ахІаквымхагІв йпахъ йнащтІарцІатІ.

Ари амщтахъ ахІаквымхагІв ауысква алыргауа далагатІ. Ауи ахыгІвгы дымгвжважвауа аджв-аджв дГІарцІгІумца йгІадйырхІватІ дасу йсогІала Аминат апсра дшачвырхчаз. АхІаквымхагІв арат руыс гызалыргумта йхъа йчпитІ. ЙцІыхъвахуз ауи Аминат араса дГІалцІгІатІ:

– Аминат, бара арат ахыгІв рыуа бызццушта бгвы рыцІа йгІабнахІвуада?

– Сара сгвы агатагы йгІаснахІвитІ.

Араъа ауи йхъвыцра рыцІагы йцІолахитІ, йхъа йайхІвхуазшва быжь цІакІыла йхІвитІ: «АгІвыга акІвымзарквныз Аминат

дшпсуашыз гьрымдыруашызтІ, йырдырдзарыгьи атшы ры-
мамзарквын йгІанхан. Атшыла йылзыгІадзаргьи ачІва рымам-
зарквныз Аминат ахыгІвгьи шылхьадзгылу дпсуашын» – хІва.
Араьа ахсогІакІгьи йзалымхуата йхьа пнатшитІ. ЙгІадгылыз
ауагІа рызджьакІгьи – «АгІвыга согІата йлызгІазгыз йакІвпІ
Аминат дызквнагауа», – рхІвитІ, азджьакІгьи цІритІ: «Атшы
зчІву йакІвпІ Аминат дызчІвхара атахьу!» – хІва, арахьаратгьи:
«Момо, ачІва зчІву йакІвпІ дызчІвхара атахьу!» – хІва ауагІа
шІас рымамкІва йалахІвхІвун. ЙцІыхьвахуз ахІаквымхагІв
дгІагвыжвкІгІ, ауадгьына йрыхІвачвауа ауагІа агІылахІва
йщаквикІын араса ахІвара алата Аминат тшылзынайырхатІ:

– Аминат, бхьацкІы сцатІ. БгІай, сбыхІвахитІ, бсогІаква
хьнырхІвых, йрытх йызчІвкву, сара ауи ахІата швхІаквым
схарныс гьсылшахуам, схьагьи алапІатІатІ, – хІва гвчІагІв йзу-
чпушта Аминат дгІалыхІватІ. Аминатгьи ажва алалымцІауата
йалаз ауагІа йшырбуз ахыгІвчкІвынчва рсогІаквагьи
хьынлырхІвыхтІ.

Араьа ауи ахыгІвгьи дгІарцІгІатІ:

– АсогІаква зчІвыз абгата йшваухма? – хІва.

ЙацшІакІта, агІвыга зчІвызи атшы зчІвызи «ЙхІаухтІ!» –
хІва ажвакІла джьауап артхтІ. АхІаквымхагІв йатаркІвахгьи
йгвы мчІвауата айшыста датагІащтІацІгІахтІ:

– АчІва зчІвыз закІгьи гьухІвуми?

– Сара закІгьи зсымхІвауа счІва Аминат хьапщ йанлызд-
сыргуз абгата йлыздсыргатІ, ужвы бжата йгІасылтхын акІвпІ,
– йхІватІ.

– А-а-а!.. ЙаквшватІ ужвы ауыс йгьи тамамта йалыргахуштІ.
Аминат хьапщ ачІва зсогІу дйьщитІ – хІва.

Абараса Аминат луыс алыргахатІ.

Айщчвакка

Йаьан-йбзазун тажвкІи лыгажвкІи. Ауат хыгІвпачва ры-
ман. АйцІба хымызкІ рахІа дгьнамдзасызтІ, арахьарат

аГвуджъ йыртагвжвагІагГІан. Заман бзидздзагъи цан алыгажв дчмазагІвхатІ. Щарда дшнамихуашыз анидыр йпачва гІайдылын араса райхІвтІ: «Сара, спачваква, йынсІыхуаш гъам. Саншвымахым асхъан, сшвыхІвитІ, зынги амараташвартала швджвыквымлын: ауыла гъуагІвырльым», – хІва. Йпачвагъи: «ЙауыпІ», – рхІван йджвылцІхтІ.

Алыгажвгъи шарда нйымцІыхуата йаджъаль гІадзан дпсытІ. Йпачваква чІвыутІ-йкъыутІ, швабыжтагъи ддыртлапІан дыцІарцІатІ. Йнабзазауа-йгІабзазауамцара сквшкъомкІгъи цІын ахІбачва араса рхІватІ.

«ХІаба данпсуаз ауаса зихІваз ачІвызйищтІ? Амараташвартала хІджвыквыжъта ауи ззихІваз хІарпшы», – йхІватІ ахІба.

Щта, аГвуджъгъи анГІалтІ, ран лпны йгІайын – «ХІара хІджвыквлитІ, быгІвнифа хІзычпа», – рхІватІ.

Ран йылхІвахрызйа, лыгІвпачва адылгалтІ, рхъа лщцын, йауылщтІ.

Арат аГІвайщчва мачІ йымГІвайсма, шарда йымГІвайсма – шваргъи саргъи йгъхІыздырам. ЙшымГІвайсуазымцара рбыгІвнифагъи йалган бна дукІ йылсын тобазшва зджъара йнахъалтІ. «Араъа тшпсцартата йхІзалпІ», – рхІван йгІашІастІ. АхІба днапшыгІапшын ажъачкІвынкІгъи гІайщытІ, айцІбагъи мца бзикІ гІацІихъийын йгІадрызтІ. Араъа аГІвайщчва бзита йгІачан тшпсыршарныс йщтІалтІ. Ани чвгъата йгІапсаз аГІвычкІвынчва псыта йычвапІ. Йшычвас «УахІахІай!» – хІва хъацІа быжъ гвагІва дукІ гІагатІ. АГІвайщчвагъи зынла йгІащтІчІватІ. «ДзачІвыйа сара йсчвымшвауата схакв йгІаталта тшызпшауа йщтІу?!» – йхІватІ хъацІа дукІ, дгІатшыжвцІгІ, аГІвайщчвагъи цІлакІ йыдихІвалтІ, йаргъи дасын дджвыквылхтІ.

Арат аГІвайщчва ркъазу гІадзанадзыкІъара рхабар ашІахІрыспІ. Дыжвдырхума дхвыцыркІвата ауат йгІаныржъыз раца? Ауи йхабар гІахІхІвапІ.

Рани ачкІвыни тшыткІ акыт йгІарыртырквын ауи ррызкъыята йбзаситІ. АчкІвынхвыц дхъапшырчІвачІвата дгІадзынгылтІ.

Ауи йынбжыагІвчва къвалы дрыщаситІта – дызчаслакІгьи йчвыгІайкІъанитІ. Зкъвал гІайгуа ачкІвынчвагьи гвыжвкІитІта – «ХІкъвалквa хІчвумгакІвагьи уайщчваквa ъану удырында!» – рхІвитІ. Араса анГІайархІв йан лпны дГІайхын дылцІгІатІ: «ХІан, сара айщчва сымазма? Йсымазтын – йабаѳу?» – хІва. Ан щардагьи дхъвыщын йГІайалхІвтІ: «Щта, ура айщчва гІальаматквa уыман. Ауаса зны ныкъвара – рхІватІ йджвыквлын йгъаѳахым, йпсызтынгьи йбзазтынгьи гъсыздырам. Ауат джвыквлищтара щарда цІитІ. Ура ухвыщыркІван. Ужвы, алахІ йбзирала, ухъацІахатІ», – лхІватІ.

«Щта, ауаса йанаѳазара, сара йъанызлакІгьи йГІасаупІ. Йпсызтынгьи рпсхъаквa хІадгьыл йГІазгхпІ», – йхІватІ ачкІвын. «Ура усабийыркІвапІ ужвыгьи. Ауат абагІауауаш?» – лхІватІ йан, ауаса ачкІвын закІгьи дгъазымдзыргІвытІ.

Йылчпахрызѳа йангьи – быГІвниѳагьи щардата йзылрыдзын йылттІ. АчкІвынгьи мГІва дыквылтІ.

Щарда дымГІвайсма, мачІ дымГІвайсма, ауаса дшнаѳуазым-цара бна дудздзакІ дналанагатІ. Абна дналстІ, щацара пщдзакІ апны дчІван дчатІ, дыжвтІ, тшпсищан датанаджвыквлылтІ. ДшнамГІвайсуаз тоба хІагІакІ найбатІ. «Спсы-сГІанхарыгьи ари атоба сшхъалра», – йхІван днакІыдылтІ. Атоба акв дна-дзауа даналага хъарата ГІвыджъ гІайбатІ. ДнайтІ, днарыдгылызтын – дара гІвычІвГІвыспІ, ауаса арахквa рапш йхІвитІта ащаца атшпы йкІыдшІахІвалапІ. «АчІвыѳа ари йамагІну, сайщчваквa?» – йхІван ачкІвын ауат днарыдгьылтІ. «УгІайгва, алахІ бзи йбаз ачкІвын, – рхІватІ агІвыджыгьи. – ХІара, ари йшубауа апшта, хъацІа дукІ дГІайтІ, хІкІыдшІайхІвалын хІкІыдшІахІвалапІ. ХІхъа хІахвитхымкІва араѳа хІГІанхатІ. Ура йумагІнынѳа, уабаѳаз, уабацауа?» – «Саргьи сымГІвайситІ. Йшыжвбауа апшта, спшГІитІ. Сара ахІбачвата гІвайщчва сыман. СхвыщыркІвата ныкъвара – рхІватІ йГІаджвыквлын ужвы йѳагІадзазгьи йгъаѳам. Ужвы ауат адуней йыквызтын йГІасаухпІ, йпсызтынгьи рпсхъаквa хІунагІва йГІадызгалхпІ, – схІван сГІаджвыквлылтІ».

Араѳа ауат йкІыдхІвалаквaz агІвыджъ ауатквa анГІарайхІв

раца шйакІвыз зынла дырдырхтІ. АчкІвынчваквa абадырхын тшакІвдыршатІ. АчкІвын йайщчваквaгы гІалайырчІван бзитагы йырчатІ, ржакІа бабаквагы гІайсагІ. Тып бзикІгы гІарчпан ачкІвын – «ТІакІв тшыргайхнадзыкІара араа хІыцІазлапІта, уацІыхъван хІпны хІцахпІ», – йхІватІ йгвыла. Атып йгІацІацІвахтІ. МшкІы ачкІвын сычвуаштІ – йхІван дщтІалтІ, агІвыджьгы шварацра йцатІ. АчкІвын йцІабыргдзата дшычвaz «УахІахІай», – йхІван заджв дгІацІрытІ. АчкІвын дгІащтІчІвазтын – хъацІа хІагІа дукІ атшы даквчІвата дгылапІ. «ДзачІвыйа йымшвауата араа дгІайта йкІыдсхІвалквazгы гІакІыдищтга йычвуа йщтІу?!» – йхІван ахъацІа дгІацІрытІ. АчкІвын закІгы йымхІвауа днамцІастІ, акІвдырхъа дгІатихІван акъама йгърайцатІ. Абараа ари ахъацІа ду йымгвачва гІатйыртІтІан дгІащтІайцІатІ. Йаргы атып днашылхын дщтІалхтІ. Йайщчваквa ангІайх атып апахъ йщыта йщтІаз днарбатІ. Гвыргъара мшы тарцІатІ. «Ауи йакІвын хІара хІкІыдхІвалата араа хІызмаз», – рхІван раца йархІвтІ.

Ауаса азаман найуа, даргы ракъыль аквшвауа йнайуа ауат ахыгІвайщчва йбзауа йтапІ.

«Ужвы тІакІвгы тшабышвхтІ, швкъару гІаталхтІ: гІвба-хпа мшыла хІпны хІцахпІ», – йхІватІ айцІба. ЙырхІван – йырчпатІ. Бзидздзарагы йангІамгІвайс: «Сара сшварацпІ, швара тшышвпща», – йхІван айцІба абнала дджвыквылтІ. АгІвайщчва гІадзхъачІван араса рхІватІ: «Ужвы хІара хІымпхашауата акыт хІшпаталхуаш? ХІайцІба ари аъара хъацІара ду йылата, хІаргы хІгІайырхвхтхта акыт йырдырырквын хІпхашапІ. Ауи ацкІысгы дхІщыпІта хІаргы хІцахпІ. Ауаса дхІщныс хІалагитІхІва дгъхІзыщрым. Уахъа хІанщтІалхра агІашылырта апны акъамаквa кІныхІхІапІта – «ДгІайитІ» – хІва хІгІацІрыпІ, йара дгІагвжважвата дгІащтІчІварыквын йыгІвщапІыкІгы хънахпІ», – йхІватІ ахІба. – «ЙауитІ, щта, йщахвпІ», – йхІватІ айцІбагы.

Ахъвлапын ачкІвын бнаджьмакІгы йщын дгвыргъачІвауа дрызгІайхтІ. Аджмагы гІайжвытІ, бзитагы йырчан йщтІалхтІ.

ЧвапсымтакI аникIы: «УахIахIай, дгIайитI!» – хIва агIвайщчва гIацIрытI. АчкIвын хвырчвхIва дгIащтIыкъьатI, ауаса йыгIвщапIыкIгIы йщамхъаквадза йгIахънасан дгIакIахIатI. АгIвайщчвагIы дгIакIадрывын йджвыквылхтI.

АчкIвын рыцхIа йчпахрызйа – гвырбзигагIгIы йымахымкIва асатей дгIаквхатI. ДкIвыруа, закI гIайщрыквын йфауа дбзазитI. Ауаса заман щарда дбзазатI. МшкIы, дахъагIайгIы йымдыруата хъацIакI дйызгIайтI. АхъацIа йгIайыдгылыз дбзагвапI. АгIвыджь ацбзазауа йалагатI. Абзагва йыхъвда атлача дхъачIвитI, абна шварацра йцитI, ачкIвын дхыситI, кIара гIайщитI, абзагва йгIайгитIта кIара йчпитI. Ауи рфауа йбзазитI. МшкIы ауат – хIаргван кыт кIара аъузтын хIшпшра – рхIван йджвыквылтI. Йшцузымцара кыткI йнаталтI. Ауи акыт апны ахIыкI дтан. АхI йпхIа хъацIа дйыйтуан. Хъапщ ъатлынкI кIнырхIан: «Ауи дайхста йгIакIнызцIауа спхIа дйыститI» – хIва ахI йхIвата йаъан. Ауаса ауи аъатлын йгIайззаз ауагIа аджвгIы дгъзаквымшвузтI. Атлача зынла дгIахысын аъатлын гIакIницIатI. ЗымгIвагIы йджъарщатI. АхI йхIвахрызйа, дабацахрыз: «Уынасып дгIанатI спхIа», – йхIватI. Йара атшын йпхIа дгIайиттI, йлыкшвуз рахвгIы хIапчыпгIы гIалитын йгIагварцIхтI.

...АпхIвыспа мшкIы ацкIыс мшкIы лчва гвымхахитI. АгIвычкIвынчва бзигIы ддырчитI, бзигIы дыргIвычитI, ауаса дгъауам. УацIыхъван ауи йылцIгIатI: «АчIвыйа бчва згвымхахауа? БчмазагIвума момкIва швпны гIабгвалашвама?» – хIва.

«СгъчмазагIвым, хIпынгIы гъгIасымгвалашватI, счва згвымхахауагIы гсыздырам», – лхIватI апхIвыспа. «Ауи йамагIну гIаууырдырра ахъазла уахъа уылахъв гIахъамсуата учIапщача», – йхIван атлачва абзагва йыхъвда йыквицIатI. Ауахъ абзагва дгIачIапщатI. ЦIыхквта аннадза зымгIва шкIвокIвала дгIвычата заджв дгIашылтI, апхIвыспа длывчхIван дырзымкIуата дджвылцIхтI. Ащымта агIвыджьгIы алалын ашвхъымса апны маша дукI ржытI, ауи ауацIагIы мшIымца дукI аквырцIатI. Ауахъ агIвыджьгIы щтIамылуата йчIван. АцIх бзидздза йаналаскIаьа ашкIвокIва зшвыз дгIайын, снашылпI –

анылхІва амца далашватІ. «Снатыжвгах, сашвымрыблын, йшвзысымхара гъаам» – хІва ашкІвокІва дахІвауа далагатІ. Ауаџа уашхІва⁵⁹ лдырхІватІ: атлача йщапІква шлырбзихахуаш, абзагвагъи дшлырчважвахуаш. Атажв дГарычвхІван: атлача зынла йщапІква гІайшІалхтІ, абзагвагъи дчважвахтІ, ларгъи дджвыквылхтІ. «Ужвы уаргъи угъбзагвахым, саргъи сгътлачакым – хІпынквала йхІырхаухпІ», – йхІватІ ачкІвын. «СахІат бзи!», – рхІван хъата-мата йджвыквылхтІ.

АчкІвыни апхІвыси ацыта йшымГІвайсуазымцара пхІвыспакІ лпщырхІаквагъи лыквта адзхъа дшГІайуаз йылшІашватІ. АчкІвын днаскІбан апхІвыспа дылцІгатІ: «Акыт хабар-хайырта йаџайа?» – хІва. «Акыт хабарта йаџу гъаам. УахъІва чкІвынкІ йпсхъвы рфитІ. СквшкъомкІ цуата сайщчваква сырзыпшГІуштІ – хІва дджвыквлын, йайщчваква гІайхтІ, йара дыдзтІ. Датша хабарта акыт йту гъаам», – лхІватІ апхІвыспа.

АчкІвынгъи – «ЙбзипІ», – йхІван дГІаскІахтІ. АчкІвын йымдырхкІва йауазма – зынла йдыртІ йпсхъвы шакІву йырчпауа. Ауаса йпхІвысгъи закІгъи лайымхІвуата йджвыквылхын ркыт йнаталхтІ. Ахабар хыстІ. ЗымГІва гІайззан ачкІвын теуа йзырчпатІ. Акыт гІайырчІван йуысква щцаз зымГІва йрайхІвтІ. АуагІа гІайззатІ, йайщчваква йрылактаджвджван наГІалат рархтІ, акытгъи йтырцатІ. Ужвыгъи гІвыкІгъи дрыдымгылуа йымпсыхуа адуней йыквпІ. АчкІвынгъи апхІвыспагъи чаражвра ду рзырчпан йтхаджъуа ужвыгъи йбзазитІ. Ртыдзгъи Хвата лшІаш йгылапІ.

АГІвычкІвынчва рГІахІвахра

ХъацІара ду йылата кыткІ апны Мышвакџбатыр – хІва заджвы дбазун. Ауди хыгІвпачва йыман. АхыгІвпачва рахІба

59 УашхІва – ажвГІванд анчва йыхъыз. Араџа апны – ажвГІванд анчва йыхъызла ныха хІвара.

Хасанан йыхъыз. Хасана акыт ахI йыгIвпачвагы йыцта кыт хIварахчата далагатI. АхIвараква ахIвырта йдырцатI. Ауаъа йъадырцаз Мышвакъвбатыр йпа араса йхIватI:

– Ей, нбжъагIвыргIа, хIара араъа лъагIвпачв дхIымазара атахъыпI – хIва. АхI йыгIвпачва йацшIакIта йгIархIватI:

– Щта, ауи агIан уара уалхIхитI лъагIвпачвта.

– Момо, сара саба дгIазлыцIыз дгъахIым – рыцхIа тгIачвапI, швара швахIпачвапI, швара швыуа аджвы швалага.

– ХIара хIабачва ахIызытынгIи уаба ахIчва йырхъицахуа хъацIара ду йылапI, – рхIватI ахI йпачваква. – ХIара уара уакIвпI лъагIвпачвта йызквхIырпшуа, йазухIвауайа, Мышвакъвбатыр йпа?

– Уальей, сара закIгъи шазысымхIвауа, ауаса йрагIарыквын – «Мышвакъвбатыр йпа длъагIвпачвхатI», – рхIвапI, ажва гIалырщтI.

Араса йнас-йгIасызтынгIи Мышвакъвбатыр йпа ХIасана лъагIвпачвта даладыргатI, ауаса ХIасана алъагIвпачвра йымазтIхIва хачIвыта йаъаз зымгIва зырхъйуз йара йакIвын. АхIпачваква ахъазгIваца апххъаква амырдун, апшыхъ цкъа ддрысуан, закIгъи гъыруысмызтI.

Мышвакъвбатыр йпа ХIасана ахIпачваква ачвкъъара йгIаквылхырквын йырфуш шырыхIазыруаз лыгажв сгIа алакъъакI дгIаквылтI, сальамгъи амырдан дирайгватI.

– Дада йычкIвын уызчкIвынуда? – хIва алыгажв дгIайцIгIатI.

– Сара Мышвакъвбатыр сйычкIвынпI, – йхIватI.

– О! АхъацIа шварах уипапI.

ХIасана хвырчвхIва йыгIвтанакI рыуа азакIы ачвкъъара йгIаквлыз асас йзицтI. Алыгажв хIадгъа цIас йшгIанарбуз апшта дырысастI. Алыгажвгъи драздзата мгIва дыквылхтI. АчкIвынчваквагы хъвлапны надзан ахIвараква гIарцхтI. ХIасана йаба Мышвакъвбатыр йтанаква азакIы йахъазыта йгIайхтI.

– Уа тажв, уальей, хIтанаква рыуа азакIы шгIамих. Бца, тажв, бпа бицIгIа, хIтанаква рыуа закI джвыквпI, – йхIватI алыгажв.

Атажв – «Уа сычкІвын, атанаква закІыла йбжахатИи?» – хІва
лпа дицІгІатІ.

– Уальей, хІан, счвкЪара лыгажвкІ дангІадгыл сасхЪата⁶⁰
йшизысщ.

АраЪа атажв дцІыруа далагатІ.

– Уара уымІцІгІауа-уымпшгІауа йубалакІ учпауа! – анылхІва
йаба йхІватІ:

– БашІас, тажв, хІычкІвын хЪацІара гІайылцІуаштІ, йгвы
ауштпІ.

ЙацтагІайуаз атшынги ахІвараква ахІвырта йантырщт алы-
гажв тшшІыс амлагадзакІги йызгІайдын ачкІвын дйызгІайтІ.
Алыгажв ачкІвын араса йайхІвитІ:

– Ари атшшІыс бзита йырча, йырпсылата, йандухара
амарагІатшкІларыцІыртала усыцнай, – йхІван дджвыквылхтІ.

АчкІвын заманта алыгажв йгІайыитыз тІакІв йчвахЪнахІван
дджвыквылтІ. Алыгажвги дшгІайуаз амгІва йашІашватІ, са-
льамги амырдан – «РачвакІы йуыркІЪасатІ, сычкІвын?» –
йхІватІ алыгажв.

– Дада, атшшІыс жЪы сзамыркІуамцара скЪватІ.

АчкІвыни алыгажви ацылын алыгажв дызлагІайуаз амгІвала
йхЪынхІвыхтІ. Йнайуамца алыгажв йпны йнадгылтІ. Алыгажв
араса йхІватІ:

– Дада йычкІвын, уыззгІаздыз уасхІвпІ: ахІ йыр
гІасгвыквсуаштІ.

– АчІвыйа, дада, йызгІаугвыквсуаш?

– Сара, сычкІвын, ахІчви агІымстачви сгЪрызлыгуам, ауи
ахІатырла йыр сзыгІайщтиуаштІ йсайбашырныс, ауи айбашра
апны цхЪрагІагІвта узсалра стахЪыта угІаздтІ.

– Щта, ауаса йанаЪазара, дада, йбзипІ.

МышкІы ахІа тшырымпщауата ахІ йыр гІаргвыквстІ. Ара-
Ъа ачкІвынги алыгажвги йгІаргвыквсыз ар ацадырпан
йшгІайхуаз ар рыуа аджвы дгІарыщкІлахысын ачкІвын дщхатІ.
АчкІвын аща йцрычІва дгІакІахІата алыгажв йаниба – «Ай, ала-

60 СасхЪа – йазалхта асасчва рыхЪаз йдырчауа уаса йа щамакЪы.

уырсын, аджв йычкІвынтІакІв дхъсырчІватІ!» – йхІван алыгажв дгвѣаджѣтІ. Алыгажвгѣи йчпахрызѣа – йгІащхаз ачкІвын йша-хабзас апшта дкѣайчІвахыхын йпны дгІайхтІ. ЙгІвымшкІхуз алыгажв йтшгѣи днатшыжвлын ачкІвын йкыт днаталтІ. Дѣанаталыз акыт ХІасана йаба днайшІашватІ. Сальам абархын:

– Унайгва, лыгажв мубаракъ! – йхІватІ ачкІвын йаба.

– Бзила хІайгватІ, Мышвакѣвбатыр, – йхІватІ алыгажв. – Уа Мышвакѣвбатыр, закІыла суцІгуштІта, аджѣауап тІакІв удыр-уазтын йгІасахІв.

– АйхІай, йуасхІвпІ.

– Щта, Мышвакѣвбатыр, йсахІв ари аджѣауап: уышчкІвыну ухѣчІвари уанажвра ухѣчІвари рыцІа йагѣья?

Мышвакѣвбатыр шарда дхѣвыцын ари аджѣауап гѣйызгІамтІ.

– Щта, Мышвакѣвбатыр, сгІахынхІвыхнадзыкІѣара аджѣауап уазхѣвыц, – йхІван алыгажв дджвыквылхтІ.

Мышвакѣвбатыр йара алыгажв йазцІгІара аджѣауап анйызгІамау йтажв дылцІгІатІ:

– Арахѣ, тажв, ари йапшу азцІгІара аджѣауап бызгІауырма?
– хІва.

– ДистІ, Мышвакѣвбатыр, йхІвастІ.

– Уа бара, ари аджѣауап шпаѣу: хІанажвра хІхѣчІвари хІшчкІвыну хІхѣчІвари рыцІа йагѣьхарѣа?

– Зны хІхѣымчІвакІва йанамуазара, хІшчкІвыну хІхѣчІвазтын хІалгатІ – гІагылх гѣхІымахым, – лхІватІ атажв.

Мышвакѣвбатыр агвашв дшгылаз алагыжв дгІайыдгылхтІ.

– Щта, Мышвакѣвбатыр, сазцІгІара аджѣауап гІауаума?

– Уа лыгажв, уазцІгІара аджѣауап гІасаутІ: хІара хІхѣчІвара хІыквшвузтын – хІшчкІвыну рыцІа йагѣьпІ.

– Щта, хѣчІвара уыквшвун – зны ухѣчІватІ, упахІба ХІасана дщхатІ, уаргѣи ласыта жвгІвала йузытгауа хІапчыпта йуыму нахвта утыцІх.

Мышвакѣвбатыр жвгІвала йзыгузѣа, йпачва хвыцква йартмакѣ аныла-арыла йтайырчІватІ, йпхІвысгѣи днайахвтІ, йар-

гъи чІвылагъи жвГІвандгъи йрыгвмачІуа гъыбза йхІвауа йхакв
гІанижъын дджвыквылтІ.

Мышвакъвбатыр гъыбза йхІвауа дымГІвайсуамцара ахІыкІ
аткван хІапчыпгара дщцуз дГІайшІашван – йпхІвыс пшдзакІ
лакІвын, дГІайымайкІуа далагатІ. ЙГІамцІасын – шарда-
ра шапІыла йымГІвайсыз Мышвакъвбатыр дГІапсан – ахІ
дайГІайын йпхІвыс дйыквихтІ. Ауыгъи гІван хъчІварахІва.

Мышвакъвбатыр дымГІвайсуамцара дздукІ данйатІ. Ара-
ъа – «СтІвысабичва адзы йтазгазтІхІва – скІанарыхІарквын
схъчІвадзахпІ», – йхІван Мышвакъвбатыр йсабикІ арыла адз-
атшпы дйыргылын аджв дыригатІ. Адзы дГІархнадзыкІъара
йпа ауарба дагатІ.

– Ма, хын схъчІвахъатІ – хІва дырхтІ. Дъархызгъи – йыригаз
йпачкІвын аквыджъма дагатІ. – СалгадзатІ, стГІачвагъи гъсы-
махым, – йхІван йхъа ахъъанархазла дджвыквылхтІ.

Ауарба йагаз дамфскІва шварацыГІвкІ йбан дГІашикъъахтІ.
Аквыджъма йагузгъи датша шварацыГІвкІ дГІашикъъатІ.

АшварацыГІвчва акыт аджъамагІат йрыларган йрылархІватІ:
– Саби дызмам дшвылузтын арат асабиква нашвахв – хІва.

АджъамагІат гІвлыгажвчва гІарылцІын агІвысабичва аджв-
аджв нарахвтІ. АГІвычкІвынчва гвыбзыгъа шІгъвычвдза
акІвын йшаъаз, йырбаз, йрагІаз дара йырчІвын. Алыгажвкв
уаса тІакІвы-тІакІв рыман, руасаква йрыцырцІан ащымта
йтыршттІ. АчкІвынкІ ауаса дрыцта апсыхІва дштаз гъыб-
за бжыкІ гІайагІатІ. Агъыбза быжъ дадзыргІвызтын – йаба
йхІвуз агъыбза акІвпІ. АчкІвын агъыбза ахъъагІагузла данпшы
ахІагІарабырг дыквта уаса зхчауа ачкІвын днайбатІ. Йуасаква-
гъи йапхъа йыргылтІ, ауаъа йыквыз ауасакча дйызцатІ, сальм-
гъи амырдан дицІгІатІ:

– Ари йухІвауа агъыбза абаудыр? – хІва.

– Щта, уаргъи йухІвуни, уаргъи йабаудыр? – хІва арахъары-
гъи дГІайцІгІахтІ.

– Сара саба йхІвауата йсагІатІ, йыздыритІ.

– Саргъи ауи акІвпІ.

Араъа агІвайщча абадырхтІ, тшакІвдыршан йащтІырхуа ашва рхІвун. АгъыбзахІвара йаналга араса агІвыджыгъи агвынгІвытІ: «ХІара ауагІа руаса хІхчара ацкІысгъи хІарыпхъа, ауи акІвмызтын дырракІгъи гъхІаурым» – хІва. Азаджв араса анихІва анахъаныгъи дадгылтІ. Ауахъ ауасаква анадырцалх ачкІвын дызгІзуз алыгажв йайхІвтІ: «Дада, сара сапхъарквын рыцІа йагъьпІ» – хІва. «ЙбзипІ, сычкІвын, уапхъа», – йхІватІ алыгажвгъи. АгІвыджыгъи абадырын апхъарта йыцІалтІ, йгІалгатІ, ршвъаквагъи бзита йгІвыта. ЙангІалга амцтахъ чрынра ахІыкІ йпны йцан ангІалра адырчпалтІ.

СквшыкІ апны закІы-закІ жвы, закІы-закІ туманла йнайа-хвын йынхауа йалагатІ. АхІ йткван ахъазла хІапчыпгара йджвыквлын агІвычкІвынчва ртшпсщара заман агІан раба йгъыбза пщдзата йырхІвауа йалагатІ, гІвбата йаквгылаз ат-дзы ахъахъ ахъышв йгІакІылпшуа атахта йыквчІваз акІважва йлагІатІ. АкІважва ари агъыбза анлагІа хвырчвхІва заджвы йгІайызшІылтын: «Анат агъыбза зхІвауа агІвычкІвынчва арахъ йсызгІад» – хІва йалхІвтІ. «АкІважва швызшІылтитІ, швнай», – йхІван йырщтийызгъи дцатІ.

«Момо, лакъырד хІылылхуаштІта акІвпІ», – йхІватІ азаджв. Аджв йхІван: «Унай, хІпшыпІ», – йхІватІ. АгІвыджыгъи лызцатІ. Йъанайыз акІважва дгІарайгвыргъьатІ, йлырчІван дырцІгатІ:

– Ари йшвхІвауа агъыбза пщдза абажвдыр? – хІва.

– Ари агъыбза хІаба рыцхІа йхІвауата йыгІдыртІ.

Араъа ачкІвынчваква ран лакІвта дгІацІцІтІ. Ауат шакІвыршаз йычвтІ. АхІ швъакІ йхъаштылын дгІахъынхІвыхтІ. ДъагІашылхыз ахІ йпхІвыс агІвычкІвынчва лыкІвырша йычвапІ.

– Сара сахІра, снапа схъызхныс йалагаз, ала ацкІыс йлакву, сара йшвсырбапІ ахІ йпхІвыс штшлыкІвдыршауа! – йхІван асуд йайттІ.

Рсуд рхан хъахъыхра рыквшватІ. АгІвыджъ рыуа ачкІвынкІ дахІватІ:

– СахIаткI аъара хIшвырчважва – хIва.

Рсуд зхаз ахIчва зымгIва знапы йыцIаз хвитныгIа риттI.

АгIвычкIвынчва тшгIаддрышвлын агвы пнатшуа раба йуы-
саз агъыбза рхIвауа йалагатI.

Агъыбза ахIвара йаналга йрызшIиттI агIвычкIвынчвагы,
дырцIгIатI: «Швара ари агъыбза абажвдыр?» – хIва.

Дара рсуд зхахыз, ахIчва зымгIва знапыцIаз раба Мы-
швакъвбатыр йакIвта дгIацIцIтI. Араъа ахIта ран дрыквызхыз-
гы дкIнырхIан рабагы рангы даргы абайауквахтI.

ХIасани ХIабалы

Йаъан, адуней йыквын гIвхъачва – ХIасани ХIабалы.
ХIасана адуней дгIаквлиштара дшварацыгIв балахIын.
Ауи мшкIы шварацра абна дцан джъмакI гIайщытI. Аджъ-
ма ачва ахъихтI ажъгы ашIихын агви ачIачIакви гIатихтI,
йрыдзын йшифушыз – шIацIахъвыкIгьи хъайымгылскIва
аджъма гIагIвыцIкъан йджвыквылхтI. ХIасана ауи джъа-
щахъвадзата йзалын дгIащтIчIватI. «ЙзачIвгIальаматйа,
ари йамагIныйа?» – хIва дшгылаз аджъма гIашIасын
гIвычIвгIвыс бызшвала йгIайачважватI. «Ауи джъауымщан.
Джъащахъва зызнийыз ХIабалы йакIвпI», – ахIватI аджъма,
йаргы абнала йджвыквылхтI.

ХIасана дгылын: «Ауи ХIабалы адуней дыквызтын
дгIасаута йызниквазла сшицIгIара», – йхIван дджвыквылтI.

ХIасана мыш шардакIгьи дымгIвайсын кыткI днатанатI.

ГIвтшадакIгьи ацIахIвата хъацIакI абна мшIы гIайгын
дгIайхитI. «Сальам альайквым!» – йхIван ХIасана ахъацIа
днайдыгылтI. «Уальаквым сальам! – йхIватI ахъацIа. –
УгIайгва, усысасха». ХIасанагы дайгватI.

Асас ахIачIашла днардылын бзита ддрысастI,
ддырчатI, ддрыжвтI. Араъа ХIасана йызниквазгы аджъ-
ма йгIайнахIвквазгы апшвыма йайхIвтI. ХIабалы тIакIвгьи
дгIапшвырхъыччан араса йхIватI: «ЦIабыргыпI, гIальамат зыз-

нийызгы сара сакIвпI. Сыхьызгы XIабальапI – хIва. – Зны сара пхIвыс дгIазгын, сангIашылх сшчIваз хъацIакI дгIацIрын сджвылидатI. АхъацIа – «ЙалахI атштара утаргыл!» – йхIватI акъамчы ангIасыквищ стшхатI. АкIвдыргы ськвицIатI, агъврагы сшIайцIан йшанадзыкIара сынкъвирыкъъатI. ЙангIаша акIвдыргы гIасыквиххын: «ЙалахI лата учпа!» – йхIватI, акъамчыла дангIасыс слахатI. Санлаха сгварцIын шыхIв шапIыкI сыцIалтI. Ауаъа ауатар йцахуаз уасахчакI сибан сйыцхъайдылтI. Ауатар лаква срылата мчыбжьыкI йызгатI. Ауаса счвала слазтIхIва сгвыла сгIвычIвгIвысын, алаква йырфауа гьсымфуазтI. Ауасахчаква ауи анырба кIыдата сдырчауа йалагатI. Ауаса сбзауамцара сара акыт сгIаталхтI. Араъагы йара ауи ахъацIа датагIаспшIашвахын: «ЙалахI тIыта учпа», – йхIван – стIхатI. Аныла-арыла агвараква сырхъачIвауа сныкъвауамцара чкIвыныргIа снарахвтI, йсылахъмаруа срыман. ТажвкI ауи анылба сналахвын атшгIва стшгIвалырчIватI. АтшгIва съатшгIвачIваз атажв щарда дгIаспшлун. Гвы гIасылтта гIацIцIуаштI. «XIабальа уакIвма?» – лхIвунта дгIасцIгIалун. Ауи атажв акъамчы змаз йпны дцан йчвыгIалгъыычтI, далагIасысын с-XIабальата сгIагылхтI. Сара атажв акъамчы гIалыквсхтI, ахъацIа йпны сцан: «ЙалахI упхIвысгы уаргы тшадата швчпа!» – хIва санрыс йтшадахатI. Ауицтара арат агIвыджьгы йсмырчауа-йсымрыжвуа йацIахIвата йынкъвсцитI. СыгIвтшадакI ауат ракIвпI».

Ауи йнанаркIын XIасана йызнилакIгы гьджъайымщажуазтI.

Алыгажви атажви рымкъвыба⁶¹

ЛыгажвкIи тажвкIи аъан. Ауат тланыкъвакIла йхыбкIыыхын тдзыжвчкIвынкIгы рымата акытгIвынабырг йбзазун. Ауат да-

61 Мкъвыба – къаб чIвры (тыква-горлянка), ахъа хьырсуан, ауацIа гIатырхуан, йдырпшшунта дзы, хырчIвы агъиква тарчвауа архъа йрыцнарахвуан.

тша гварасыра – хІва йрыкІвыршаз закІгьи гъаѣамызтІ. Швабыж
рыцхІата йбазун, алыгажви атажви йырхъазын, цхърагІагІвта
йрымазгьи дгъаѣамызтІ, акыт рыцхІакІ дтазтын – дара гІвыджьын.

Алыгажв йщамхъа гІва цІгІвыпІажв тшйткІгьи акврышв-
та дашІамсуа йтхІвысала⁶² мхІачІва, кІвпІигъва агыква йчпун.
Атажвгьи дашІамсуа акыт ахІ дйызхърыгІвуан⁶³. Атажв йыл-
квнаумыргушта дгІахІатлахатІ, лымшпхъадзара анГІадза
ахІвашан днаквчІватІ, шардара дчІвазма, мачІра дчІвазма –
дгІапсатІ-ддзышын цхърагІагІвхІватагьи ллыгажв йакІвымкІва
длымамкІва дахъвдаквыцІтІ. Араѣа атажв йлауыз дгъсабийым,
йлауыз ахъаз мкъвыбапІ.

Араѣа атажв рыцхІа, закІгьи зызшахмыз, дчІвыутІ-
дкъыутІ, амкъвыба гІалахвын агІвнажвчкІвын аджкъвада-
ма⁶⁴ йхвынлыргылтІ. АрыцхІара згвы ашІаз атажв рыцхІагьи
агвмачІра лгвы акІуа, лагІвыжвлагьи⁶⁵ шырдза налахвын лхъа
дазытхІаусыхауа хърыгІвра дцатІ.

Зны атажви алыгажви тІакІв рфан йызлачаз райшвагьи ны-
рымхуата, йызлачаз рымачвагьи рымджвджвахуата йѣагылаз
йгІаныржъын дасу йхузруысква йрыдгылхтІ. Атажв дхърыгІвын
дангІайх лтдзыжв – йалахІвхІвапІайта йызджвылцІыз – цкъата
йалыргата йкІклауа днашылхтІ. Араѣа атажв йгъылздыджъашум
– ари хІтдзыжвчкІвын ари апш йалзыргушда? – хІва. Ллыгажв
мхІачІва йчпауа дѣачІваз дйызцан дицІгІатІ:

– Уа лыгажв, ура уакІлма хІтдзыжвчкІвын цкъата йалзыргаз?

– Момо, тажв, сара уахъчІва араѣа сгІачІвалищтара
сгъымгылтІ.

Атажв йгъылзымдыртІ араса лунагІва алзыргаз.
УадыргІвана амшгьи атажв лагІвыжв азна налахвын хърыгІвра
датацахтІ. ДхърыгІвта дгІайхнадзыкІѣа ртдзыжвчкІвын алыр-
гата датагІайхтІ. ЙхымшкІхузгьи хърыгІвра данца дангІайхлуз

62 ТхІвыса – стамеска.

63 ХърыгІвра – нартыхв, шырдза агьи лагара.

64 Аджкъвадама (ачкъадама, аджкъадама) – ауарджбакъ агъагъара
йартуаз аквцІарта.

65 АгІв – амшЫ йгІалху лыагъан ду.

йаквылмыршвауата рыцІа пасата дГІайхтІ, псайспадза ахышвчкІвынла данкІылпш дари җахвтан пшдзакІгҗи лшвыта пхІвыспа пшдзадзакІ дналбатІ. Атажв псайспадза днашылын апхІвыспа йлымдырдзакІва лкІалта гІалкІытІ. ЗкІалта лкІыз дзачІвыйа? ЙшырхІвауа апшта – марамызта дкІкІитІ. Атажв дгыланхатІ йылхІвари йылчпари лымдыруа. АпхІвыспа пшдза дГІачважватІ:

– Мма, сауштх, сьанызлакІгҗи бара сбчІвыпІ.

– Мма лпсы зхъашваз, сыла агвы азна тшсырба, – хІва атажв дахІвитІ. Атажвгҗи лыла агвы азна тшыллырбатІ, дауылштхын дГІазтыцыз амкъвыба дталхтІ.

Араа атажвгҗи алыгажвгҗи агвыргҗара ду рымшхатІ. Зны атажви алыгажви ртдзыжвчкІвын адзхъабырг акыт ахІ йпагҗи дрылата чкІвынргІа топ йасуан. Атоп йшасуаз ачкІвынчвакватоп атдзыжвчкІвын ахышв йкІылшвтын апхІвыспа пшдза дызтачІваз амкъвыба йташватІ. АпхІвыспа пшдза атоп абжа хышта абжагҗи хъапшдзыла йшвыта ахышвчкІвынла йгІакІылылрштхтІ. Ари збаз ахІпа зынла гвы айттІ ари атдзыжвчкІвын гІальаматдзакІ дшапамаз. Ари ауаса йцІахузма – шІакІ йтыцІуа шІакІ йталуамца акыт зымгІва йырдыртІ. Ари здырыз акыт ахІвссачкІвынква тшадыркІылтІ, атажви алыгажви рпны йнайтІ: «Мма, мма, мма» – хІва йцІыруа йалаган атажв дГІаджвылырдатІ.

– Йжвуа, мма лпсы зхъашвакваз?

– Ммауа, мма, бпхІа тшкІвабара дхІыцнашти.

– Мма лпстІакІв зхъашваз, сара ауи апш пхІа дабагІазг?

Ари йшалаз амкъвыба йтачІваз апхІвыспа пшдза дГІачважватІ: «Мма, срыцшти» – хІва. Ммагҗи лпхІа лгвы дзамсуата амкъвыба дштатІваз дауылшттІ. Амкъвыба йгІвапауа аурам йыквылтІ, ауагІагҗи ауи ацІыхъва йтагыла тшкІвабара йлыцатІ. Адзхъа йаннадза амкъвыба тланыкъвакІла тшакІын апсыхІва гІалыркІлауа апхІвыспа дГІатыцІтІ. Акыт ахІ йпагҗи тланыкъвакІла тшикІын длызкІылпшуа дчІвапІ. Амкъвыба йгІатыцыз апхІвыспагҗи лжвамачвкІ йырхъаз лъатлын-

ква ахъвацаква йырхъалцІан тшылкІвабатІ. ТшанылкІваба ласылас тшылгІвычахын ахъвацаква йырхъаз лъатлынква гІархъыллхуамца лымачкква йшырхъалцІахуаз ъатлынкІ гІалхъаштылын дгІайхтІ. АтшыкІвабачва апсыхІва йангІахъалх акыт ахІ йпа хвырчвхІва апсыхІва дталын, амкъвыба йгІатыцІта тшызкІвабаз апхІвыспа пшдза тшгъалкІвабуз ддан дпшытІ. Дъапшыз ахъваца йкІкІауа хъапщ ъатлынкІ хъата йгІайауын рпны йгІайгтІ. Аъатлын йаба йпны йзынадйыргылтІ: «Ари аъатлын зызбзихауа тагвжвата дсызгІажвг», – йхІван. Йабагъи ласыта йхІвачІвыгІвчва йгІарызшІиттІ. АхІ йрыткІъиуа йрайхІвтІ: «Ари аъатлын зызбзихауа спа тагвжвата дйызгІазгуаштІта – ари аъатлынгъи нашвахвта акыт хІвсысата йту рымачкква йырхъашвцІумца акыт унагІвала швгІархъыкІвша», – йхІван пщІвы ауищттІ. Йауищтыз ахІвачІвыгІвчва ахІ йшихІваз апшта акытлагъь йгІалалан акытгІвадахъ йыцІшвтхуа йахъыкІвшан – аъатлын заджвгъи йгъылзымбзихатІ. Ужвы ахІвачІвыгІвчва йырчпуш гъырдырам: «ЙшпахІчпауа? Ари аъатлын зызбзихара дгІахІмауа хІадгылхырквын акыт ахІ йхІачвайщуш хІпны йбергълыпІ», – йхІватІ рыуа заджвы. Анахъанатгъи: «Агвыр аларта хІкІылицтырныс далагапІ», – рхІватІ.

Ари апшта йхъагвыгІвбата йшалагылаз рыуа заджвы йгІайхІватІ: «Швнай, ани атдзыжвчкІвын йыгІвнабзазауа алыгажви атажви йдхІырбапІта ахІ йпны хІадгылхпІ. “Акыт апны аджвгъи дгІаныгІымжъуата унагІвала хІгІархъыкІвшатІ”, – хІхІварыгъи хІхъа гъхІыхърым, йаргъи ауат рпны акІвпІ хІымцауата йгІанхахыз», – рхІван йнайтІ атажви алыгажви рпны. Рыуа аджвы рышвчкІвын йлабала даквсуа – «Ей, йыгІвнуда?» – хІва дшІтытІ. АшІтра йаджъауапта атажв дкъахвсызта⁶⁶ – «Йшвтахъыйа, сыла, спсы йапшкву? Ари ачІвыйа, йшвхабзадзамкІва швшпагІай хІара рыцхІа тгІачва хІпны?» – лхІватІ.

– АхІ йунашва хІакІвнацашитІ, ари йббауа ахъапщ ъатлын зызбзихауа апхІвыспа дгІахІаура атахъыпІ, хІан.

66 Къахвсызта – дкъахвымкІва, днашхыйата.

– Щта, алахІ дГІашвитІ.

Ари йшалачважвуз амкъвыба йтачІваз апхІвыспа пшдза йлагІан дызтачІваз амкъвыба гІалрыхІвачвауа – «Мма, мма арахъ сара сашвырпшыстІ» – хІва амкъвыба лъарагІвшара гІатылрыхІватІ. Ари ахІ йхІвачІвыгІвчва ахъышвчкІвынла днарбатІ, йырзыджамщахуа атажв аъатлын лыртгІ, йналгылын далырпшытІ. Далырпшызтын – лара лъатлын акІвпІ, лымачв йахъалцІахын лымкъвыба дтачІвахтІ. Арахъаратгъи гвыргъатІ, ахІ йпны йнайын йнайархІвтІ. АхІгъи ласыта унашва йчпан йхІвачІвыгІвчвакв йтарантасгъи йтачанкІагъи хвырчвхІва йгІацІадйырхІватІ. ЙгІацІазхІваз ахІвачІвыгІвчва рыуа аджвы ахІ араса дицІгІатІ:

– Уара укыт ахІыпІ, алахІ хІапхъа унимхыргІатІ, акыт апны хвы уымапІ, уыхв алахІ йшІйымчІватІ! ХІара тацахІвайра хІауштиуа акыт унагІва рыцІакІ тазтын – дара гІвыджьпІ. Уара ауат рпны хІуцтийитІ, упа ауи йквнагума? ЙгІайквуш акыт ахІчваквгъи йырхІвушйа?

– Арахъ швгІадзыргІвы! Ахъапщ, арызна, абайара, апхІвыспа хъапщ агъиква зчІву ахІчва, агІымстачва, абайачва ракІвпІ. Арызнагъи ахъапщгъи абайарагъи абайа йгІайжыта ачІвыла йгъІацІихуам, йгІазауа, йгІазжыта йгІацІызхуа швара йшвапшу арыцІачва ракІвпІ. ЙгІарауа ахарзынакв зчІвхауа хІара йхІапшу ахІчва, агІымстачва, абайачва ракІвпІ. Ари йапшпІта, арыцІачва йахърыкъъата пшдзадза дГІарылцІырквын апхъадза ахІчва рпачва, абайачва рпачва ракІвпІ лыпшдзара зфуш, йшвгвынгІвыма?

– ЙхІгвынгІвытІ, – йацшІакІта аджъауап гІартхитІ.

– Сара ауи арыцІа йгІайылцІыз лыхъазла ауи апш дакІвачатагъи⁶⁷ йтшыжвсцІауа дгъаам, швара швцитІта – йнахъитІ. Йаргъи мчыбжьыкІла гІапын сыжвта дирартпІ, – йхІван атажви алыгажви рпхІа пшдза дГІаргырныс йалах, амца рфауа ахІ йхІвачІвыгІвчва йнадырдзатІ. Йъанайыз цІгІарагъи пшгІарагъи аламкІва алыгажви атажви ртдзыжвчкІвын

67 ДакІвача – тацахІвайра йцауа агып.

йнашылтІ, апхІвыспа пшдза дызтачІваз амкъвыбагы аладырхчІытІ, апхІвыспа пшдза гвмачІыгІвата дцІыруа: «Уа мма, мма сара мыгІва!» – хІва дшцІых дгІаджвылыргатІ, атачанкІа даквыргван дгІаргтІ. Ари агвмачІыгІва йалапшыз атажвгы дмахын дкІахІатІ. Алыгажвгы дгвжважван атачанкІа йацІахІваз атшква рагъвраква багъадзата йгІайкІытІ: «Сара спсы тата сара ссаби ари апш гвмачІыгІва лыквта дшшвысым-тра!» – хІва дгІагылтІ.

Алыгажв дгІагылызтІхІва йдырхІвузйа – ахІ йтшыгІвшцкв айшыста атшгвыхв⁶⁸ йангІацайырпа алыгажв лачва топта даунащтІ, гвыла агІвара даквшван йдуней далгатІ. Атажвгы данмах тшггІалымдырхтІ. Араса атажви алыгажви ахІ йбалахІ йхънарчІватІ. РпхІазаджвыкІгъи ахІ йпа гІапсарата йлыквциаз сыта мчыбжьыкІла дарарттІ. Йабаъаху лыпшдзара, лыбра ау квайчІва ду? АхІ йхабза гы мчыта йкІыднакъьатІ. АхІ псы-намхъа апхІвыспа рыцхІа дифатІ, дихІахІын адгъыл квайчІва мчыбжьыкІла йлираухтІ.

Зурым

ТажвкІи лыгажвкІи бзазун. Ауат пакІ дрыман. Ауи Зурым – хІва йыпхъун. Йани йаби уахынлагы тшынлагы ахІ йпны йпшцІата йынхун. Ауат ркыт абна йачвыхъарамкІва йчІван. Абар ауат мшкІы ахІ йпны нхара йанца мшвыкІ абна йгІалцІтІ, ачкІвын днанауахвын абна йылалхтІ. Йани йаби ангІайх рпа дгъырмаухтІ. Йани йаби ауи дъадзыз швабыжта ргвы йастІ, ауаса закІгъи гырызымчпатІ.

АчкІвын мышхъвлагІандзакІ агІвара дтапІ, амшв абна йылапІ, йшварацитІ. Хъвлапны аннадзара кІара гІанагитІта йызгІайхитІ.

Зны ахІахъв агІвара йапырхта амшв гІайхтІ. Ауи йджъанащатІ: «ДзачІвыйищтІ ари ахІахъв апырызхыз, ари аъара къару зму?» – хІва ачкІвын хвыц амшв йнахІвитІ. «Сгвы аншІыгъара ахІахъв апырсхитІта йгІамыздитІ». УадыргІвана

68 Тшгвыхв – ауандыр нкъвызцауа.

амшв араса йахІватІ: «Сара уара угыІасымритІ, ауаса усыгІзатІ. Йутахъызтын уани уаби рпны уызгахпІ» – хІва.

АчкІвыни амшви ачкІвын дъагІатадрийыз акыт апны йгІайтІ. АчкІвын йани йаби йдырхтІ. Швабыжта дгвыргъьатІ.

АчкІвын ддухатІ, ауагІа йджъарщауата дцатІ. Ауи ауаса дызбаз ахІчва ауи ддрыдзра ртахъхатІ. АхІ йара пхІа пшдзакІ дйыман. Ауи заджвгъи дгъйымбузтІ – ауи аъара длызсакъ-уа дйыгІзунта. Абар зны ауи дчмазагІвхатІ. АхІ дшвахтІ, йчпуш закІгъи гыдырхуам. Ауи йыпщІа йпщІаз алыгъва зымгІва йрайхІвтІ: ауи йпхІа дзырбзихауа млыкв бзи шы-йтуаш йара йпхІагъи дацта. Ауи загІаз ЗурымчкІвын дджвыквылта ауи дзырбзихуш хъвшвы гІайгырныс йщаквйыргылтІ. Ауи йани йаби дджвыквылрныс гърымуазтІ, ауаса ауи дгъырзымдзыргІвытІ. ДджвыквылтІ. АчкІвын дшымгІвайсуаз кыткІвынкІ адзы йатшпынчІвалата днарылалтІ. Ауи дазцІгІатІ ахъвшв гІайаура ахъазла дахъъацуш ашыпІа.

АуагІа йгІайархІвтІ акыт ацІыхъва апны тажвнажгІвыршыдзакІ дшбзазауа. «Ауи ахъвшв ъану гІауалхІвра ахъазла улайгІайра атахъыпІ», – рхІван. Абар ауи атажв лпны дцатІ, ауи закІытагъи йгІайалхІвырныс гы-луам. УадыргІвана ауи йымъала дгІашІайхІватІ, бзитагъи дикІвхІатІ. УадыргІвана ауи дахІватІ ауи ахІа длымсхырныс. Ауи йалхІватІ: лара данлыгІвсра агІан ащтанчІв дагІвсуаштІ, уадыргІвана хтенгъызкІ дырхъысуаштІта тажв дукІ йлымапІ. Ауи йгІайалхІвтІ дшсакъхушыз: ауи атажв данычвуа акІвпІ ахъвшв ангІауахвуаш. Ахъвшв хкъабаткІ укІылста ацІыквчкІвын апны йтата йгылапІ ахъа багъьата йшІахІвата. АщтанчІв дукІгъи адзхъачІвапІ. Ауи ахъвшв гІаугра ахъазла ащтанчІв ущра атахъыпІ.

Ауи атажв йшылхІваз апшта ачкІвын дджвыквылтІ.

Ауи апхъапхъа ащтанчІв данйатІ, ауи йщын амгІвайсра джвыкквицІатІ. Ауи дымгІвайсуамцара атажв ахъвшв змаз лпны дазцІгумца йгІайаутІ. Ауи ахъышв дкІылпшын атажв амца-быз гІалшыкъъауа ахІакв апны дыквчІвапІ. ДычвнадзыкІъара

длызпшытІ. Ауди данычв хкъабаткІла дылбгІатІ, ацІыкв гІайаутІ, ащтанчІв йщытІ. Атажвгъи дшычвас ахъвшв гІайахвын дгІаджвыквылхтІ.

АчкІвын ахъвшвгъи гІайгын дгІайхтІ. АхІ швабыжта дгвыргъьатІ. Ахъвшв апхІвыспа йылдрыжвтІ, ларгъи дбзихахтІ. Лан дшгІалрийыз апшта дызгІвадата дцахтІ. Ауди йпхІа дъа-йырбзихаз ахъазла ахІ млыкв ду гІайыйтгІ.

АчкІвын йхъацІара збаз апхІвыспа ачкІвын хъацІата длау-ра лтахъхатІ. Ауди ачкІвын йанйагІа ауаса бзи дылбауата йгвы йгъхъанамцІатІ. АпхІвыспа йзыгІалщтитІ ауди хъацІата дшыл-тахъу.

Ауаса ауди ахабар лаба йанйагІа йымуа далагатІ. Лара лаба дгъизымдызргІвытІ. Ауди ачкІвын дйыццатІ. АчкІвын йани йаби ауди швабыжта йайгвыргъьатІ. АхІ йпхІи ауди лхъацІа Зурыми йтхаджъуа, ауагІа гІарайхІвапсауа йбзауа йджвыквылхтІ.

АхъацІабзира

Даъан-дбазун хъацІа бзикІ. Ауди ахІ йпны хырчІвгІагра дцатІ. Апхъала асасчва сасра йанцара йыззцаз зынла йгърымхІвузтІ, хымшкІ йансасра амщтахъ акІвын йанырхІвуз. АхъацІа бзи ахІ йпны хымшкІы дсасытІ, ауди амщтахъ ахІ йгІайызшІитын дгІайцІгІатІ:

– Уара уыззыбжу ачІвыйа? Рахвума, млыквума, момкІва хъапщума?

– Момо, – йхІватІ ахъацІа бзи, – сара йухІваквас рыуа закІгъи гъстахъым. Сара йстахъу хырчІвыпІ.

АхІ йджайщатІ. ЙарасахІаткІ йычрынчва йгІарызшІитын гІвкІамбыщкІ рщыта ауат рчваквва рызна хырчІв йыртырныс райхІвтІ.

Ачрынчва ахІ йхІваз дырзачІатІ. АхъацІа дшгІайхуаз амгІва аъарагІвшара дангІадза хъацІакІ дгІайынийатІ. Ауди ахъацІа йгІайайхІвитІ:

– Сара бзидзда йуызназгпІ ухырчІвы гІван сауырхварыквын.

Ауат анГалтІ, йджвыквылтІ. Бзидздза йанГай ахъацІа ахырчІвы дахватІ. Зны данахва ачвакІ йтаз зымГІва йыжвтІ. АхъацІа бзи дГІамцІасын агІвыджъ айсуа йалагатІ.

Ауат шайсуаз хъацІакІ дырбатІ. Ауат мурадта йырчпатІ атшыГІв руыс алидырргарныс. АтшыГІв йГІайызшІыртын руыс зквыз зымГІва йархІвтІ. АтшыГІв дГІармачважвауата агІвыджъгы гІайкІытІ, йчыркъвква йрыцкІлайырчІван рпны дГІайхтІ. Йтагвжва дГІайпылтІ, длырчатІ. АхъацІа йчыркъвква йтагвжва дГІайрыхъуан. АзакІы данГІахъ хъацІакІ дГІатышвттІ, азакІгы датша хъацІакІ дГІатышвттІ. Атагвжва лхъацІа дицІгатІ ахъацІаква йырмаГІанызла. Йтагвжва йалхІвтІ: «Ари йучпаз гъхъацІарам. Ауат агІвхъачва ануырГІалхырквныз акІвын йхъацІараз. Сара саба йчпаз апшта закІ учпазарквныз агатагы тшучпахрын». Ауи: «Баба дГІасаута дсымщыкІва адуней сгыГІаквхарым», – йхІван дджвыквылтІ.

Ауи йтшы даквчІван амара златашвузла дджвыквылтІ. ДшымГІвайсуаз бна дукІ апны днадзатІ. Абна апны лГІвакІ гІалчуан. АлГІва ахъКІала дцатІ. Ауи йбитІ: мца дукІ айныжкІи йпхІвыси адзхъачІвапІ. Айныжв йхъа апхІвыс далапшитІ. АтшыГІв хІахъвыкІ ауицттІ. АпхІвыс йлыквшватІ. Ауи апхІвыс йГІалхІвитІ: «Йабадзагы чвгъа йГІасыцхІа ачвынцы!» Ари амцтахъ ахъацІа айныжв йпхІвыс йлызкІылайырпшын длайхстІ. Ауи дщхатІ. Айныжв дГІащтІчІватІ.

АтшыГІв дГІархІан дджвыквххтІ. Айныжв ауи дйыщталтІ. Ауат шабарыГІвуазымцара абна йылцІын чвагъварта дукІ йналалтІ.

АтшыГІв йбитІ: ачвагъварта апны гІвычІвГІвыскІ йщапІыкІгы йшІамкІва йнапІыкІгы йымахымкІва дылагылапІ. Ауи йщапІы йшыху лабакІ ацІагылапІ, йщапІзГІвада кІватанкІ ацрачІвапІта дчвагъвитІ, йнапІыкІлагы даквпситІ. АтшыГІв ауи днайыдххылтІ: «Уа гІвычІвГІвыс бзи, ари айныжвтІакІв сйумрыфын, скъачІвахы» – хІва. АчвагъваГІвы атшыГІв агвадз жвла зтаз акІлат гІайыкввахырьшвттІ. Айныжв дГІадзатІ. АхъацІанхаГІв дищыхІалтІ – атшыГІв дкъазчІвахыз

уара уакІвпІ – хІва. Ауаса анхаГІвы ауи дгъйыдимыргылтІ. Бьжъ дула ауи анхаГІв хахва айныжв данГІайыквцІыр айныжв дырхІан дджвыквххтІ.

АнхаГІвы ахъацІа акІлат гІайхъиххын салъамгъи абарххтІ, ауат айчважвауа йшчІваз цыбжъан надзатІ. АнхаГІвы йпхІвыс цыбжъанчара гІалгын дГІайтІ. Ауи анхаГІвы йлайхІвтІ:

– Уа бара, ари асас хІпны дырца, уаса йзыщ, йгвы швмыршІыгъын. Сара хъвлапны снайхпІ – хІва.

АнхаГІвы йпхІвыс асас длырцатІ. Ауат йкъврышуа⁶⁹ йшалачІваз анхаГІвы дтлачауа дГІайхтІ. Асас йыла дырпшитІ, йхъвмаритІ, йрыжвитІ.

Ауат зымГІва рымщтахъ анхаГІвы асас дицІгІатІ:

– Щта, уара уабацуз, йумагІныйа?

Асас зымГІва йуыс зквыз йайхІвтІ: йпхІвыс дшлайсыз ахъацІабзира ахъазла. АнхаГІвы ахъацІа йхІваз зымГІва даздзыргІвын йГІайхІвитІ:

– Щта, угІадзыргІвы, сара сылала йызбаз уасхІвпІ.

ХІара быжыГІвайщча хІнадзун, хІаба – агІГІвы, хІан – жвГІвы.

ХІкыт уахъипхъадзагъи тшангварта ргъычлун, йызгъычуаз-гъи дгърымдыруазтІ. Ауи азаман агІан саба айныжвква драйс-лун, ауи швабыжта хъацІара йылан. АуагІа дырцхърагІун, айныжв-ква акыт йанГІагвыквсра ауат дырпшІагылата драйсуан. ХІаба йанакІвызлакІгъи дъацалакІгъи амарагІатшкІларыщІыртала дГІайхлун.

Зны хІаба чвгъата дхвыта дГІайхтІ, ауи амщтахъ дхІатлахауа далагатІ. Уасйатта ауи йГІахІиттІ: «Швара, сычкІвынчва, швдухатІ, йшвасхІвквауа швылашвкІ. ШвыбжыгІвгъи шварацра шванцауа агІан зынгъи амарагІацІыртала швымцалан. Ауи азакІы уасйатта йшвыститІ», – йхІван йаргъи щарда дна-михуата дпсытІ.

ХІара хІаба дыцІахІцІатІ. МызкІы анахъыцІ шварацра хІцатІ. Зны хІащахІба йхІватІ: «ХІара хІапшта хъацІара злу

69 Къврышра – къахвта закІы алачважвара.

адуней дыквымкІвагы рхІвауа, хІабагы ауи аъара дхъацІа бзита – йгъзурым амара ахъагІацІуала хІымцакІва».

ХІан йлахІхІвтІ фачІвы шылрыхІазыруашыз. ХІан дгІа-хІайстІ хІаба йуасйаг ъапхІтшуаз ахъазла. ХІгъылзымдзыргІвытІ. ФачІвы хІзылрыхІазыртІ. АйщчвакВа хІджвыквылтІ. ХІанджвыквылуаз агІан ажвгІванд пстхІва квайчІва хъын, амш чвщын. Ауи йгІанахІвун хІара бзира хІшашІамшвушыз. Ауаса айщчвакВа агъагъара закІгы хІымбауа хІымгІвайсуан.

Бжъахъа-бжъымш хІанымгІвайс быхъв дудздзакІ хІнадгылтІ. ХІгІатшыжвцІтІ, хІуапІакВа цтІахІцІан бзита хІчатІ. ХІтшкВагы хІырхІвытІ. Хъвлапны аннадза чІвагІгІбжъыкІ гІагатІ. Абыхъв ащапІыла айныжвкІ уаса хІвычакІ гІайцуа дыгІбатІ. Лабата брус цІагІвкІ йыман, йхъапахъ апны лакІ ахІа гътамызтІ. Ауи хІангІайба дгІацІрытІ: «Йабадзагы бзита швгІасау, ХІамид йпачвакВа! АлахІ швгІаситтІ!» Абыхъв апны хІахъв дукІ гІапырихын ауасакВа тайыжъхтІ. Ауи амщтахъ хІара дгІахІзыцІыртІ: «ШвгІатал, сара зджъарагы швгъсщтиуашым». ХІаргы хІтайыжътІ, ахІахъвгы гІапырайыргылхтІ. Айныжв мца йчпатІ, уаса бзикІ йщытІ, йхІирыфтІ. Анахъани атшын ауи йхІвитІ: «Сара уасакІ швсрыфтІ, швара швтшыкІ сшврыфх». АтшыкІ йщытІ. Ауасамца хІтшкВа дрылгатІ. МшкІы ауи йхІвитІ: «Швара шваба йхІзихаз жвдырума? Сара срылата агІгІвайщчва хІнадзун. АбжъыгІв йщытІ. Ауи дъадзабазуз арыла швгІгІайымщтиуашызтІ. Ужвы алахІ швгІаситтІ», – йхІватІ дгІахІыласын азаджв амца дтшгІвайцІатІ, дырыдзын дифатІ. МшигІадзагы заджв дифумца сара спны дгІадзатІ. СгІайкІытІ, ажъыхъчІва схъайцІан амца саквицІатІ, йаргы дчвасыстІ. Сара амца сгІатшгІвыцІын ажъыхъчІвагы гІасылсххтІ, ауаса снапІгы сщапІгы блытІ. АжъыхъчІва амца апны къапщыта йсыршытІ. Ауи джъмакІ йыман амгІва йнарбауата – ауи гІаскІын йсщытІ. Ачва сталтІ. Айныжв дычвитІ. АжъыхъчІва гІасахвын айныжв йылазаджвыкІ кЫлнасырхтІ. Йыла анкЫлсх ауи сара дезыпшгІауа далагатІ. Ауи дцІыруан, ауаса сгЫмаутІ.

Айныжв щымта аннадза ахІахъв днапІырщцуамца йгІайауын йапырйырцтІ. Ауи йхІвитІ: «Уара, ХІамид йпайцІба, сща уыжвтІ. Уаба дызхвызгы сара сакІвпІ. УгІаскІрыквын гІвбата уашысхуаштІ. Ухъа абыхъв йадскъбалта ухъаквынцІ гІатсырттІуштІ. УтасырпсыпІ араъа утысымщтуата. Сыджьма бзи йызбауа, ауасаква рца, йырхІвыта йгІацх».

Ауи днапІырщцуамца ауасаква закІы-закІ йджвылищтуан. Сара аджьма ачва схъарпата ауасаква срылата сгІаджвылищттІ. СангІаджвылцІ йуасаква рыбжа гІашІсчІватІ, сапхъа йсыргылын скІвыруа сгІаджвыквылхтІ. СангІаджвыквылхуаз агІан сизыщыртІ: «Щта, уара сущуашта ухІвун – сызуымщыйа?» – хІва.

Айныжв сшгІатыщІыз анидыр дхъвагІгІауа далагатІ, да-тша айныжкввакІ йрагІара йтахъыта. Ауаса сара схъарахъан. Абари сшубауа апшта снапІгы сщапІгы шІахымкІва сгІанхатІ. Абараса сшаъугы ауагІа радгъыл счвагъвитІ. Уара йанакІвызлакІгы ахъацІара тшаумырщын. Сара сахІа хъацІара злу дгъаам – уымхІвауата упхІвысгы ауагІаквагы ануыргІалуа убзаза.

УпхІвыс уара йуылу аъара хъацІарагы лылапІ, йылхІвазгы цІабыргыпІ. Сара йыздыритІ уара сара ушсымхІву, уара ауи уымдырызтІхІва. Ауи акІвпІта, уцахта ауагІа шбзазауа апшта тынчта убзаза, – йхІван йымхІвгы дгІауищтхтІ.

АхъацІари ахъамабзири

Щарда цІитІ ари гІаншищтара.

ГІвтгІачвакІ адгылын чвагъвара йтыщтІ. МшкІы йчвагъватІ, гІвымшкІ йчвагъватІ, хымшкІ йчвагъватІ. ЙпщымшкІхуз рфачІвы йалган рыцІа йайцІбаз заджвы – «ЙхІфуш хІызгІаг», – рхІван акыт дгІарщтитІ. ЙгІарщтийыз гъашакІ бахсымата, гъашакІгы мгьалта⁷⁰ йнаихвын архъала йырхаухтІ.

70 Мгьал – апхъазаман ахъвдзы йа анартыхв шыла йгІалхта йрыдзта чІахъвацынхъыта йырфуз афачІвы.

ДшымГІвайсхуаз хъацІакІ дГІайшІашватІ.

– Саща, уабаъаз, уабацауа? – йхІван агъашаква згуз дГІайцІГІатІ.

– ХІпны саъан, архъа сцахитІ. АчвагъваГІвчва хъа рзызгитІ.

– Уыгъашаква йырту ачІвыйа?

– АзакІы бахсыма тапІ, азакІгъи мгьал тапІ.

– Абахсыма зны сархва, амгьалгъи зны сарыцхІа.

– Ма, уахва, уацхІа.

АхъацІа зны дахван – абахсыма зымГІва йыжвтІ, зны дацхІан амгьал зымГІва йфатІ.

– СыГІвзачва йырзызгуз зымГІва уфатІ! Ауат йырзызгахуаш ачІвыйа? – йхІватІ агъашаква згуз, дгвыжвкІын ахъацІа дйысуа далагатІ.

АмГІва йыквгылапІта ахъацІи агъашаква згузи айситІ, ршІаква аща абагІатцатІ.

Йшайсуаз тшыГІвкІ дГІарыдгылтІ. ДГІарыдгылын – «АчІвыйа, амаджьанква, швзайсуа?» – хІва дГІарцІГІатІ.

– СыГІвзачва анаъа йчвагъвитІ. Ауат йырзызгуз ахъа зымГІва ари йсчвифтІ, – йхІватІ агъашаква згуз.

АтшыГІв йтшы дшаквчІваз дГІамцІастІ, йайсквуз агІвыджьгъи щтІихтІ, азаджв йарма амс ахъаГІва дацкІлайгватІ азаджвгъи йагъьма дацкІлайгван йпны дГІайхтІ.

АтшыГІв йунаГІва дГІашылхын – «Арат самсква нахъыхстІ, сГІапсатІ, тІакІв тшызджвджвуштІ», – йхІван йпхІвыс длыхІватІ.

ЙпхІвыс дГІайтІ, йагъьма амс данахъ хъацІакІ дГІатышвттІ, йарма данахъ – чкІвынкІ дГІатышвттІ.

– Арат йырмаГІныйа, саразен?! – лхІван апхІвыс дГІархІатІ.

– АмГІва йГІасауын йГІазгтІ, – йхІватІ ахъацІа. АпхІвыс лхъацІа йчпаз швабыжта йгълымгвапхатІ.

– ХъацІабалахІта тшубахта уацкІыс йкъарусызу уызрылахъвмаруа ачІвыйа? Ауи хъацІарума? УацкІыс къару рымата йаъу ахъачваква рыхв сыманда! – лхІван апхІвыс лхъацІа дйайстІ, ачкІвынгъи ахъацІагъи ауылщтхтІ.

– Ныха схІвитІ, сацкІыс йтлахву хъацІа синымйакІва

сшГіацампахра! Ауаса бсакъха, йсайГіайуаш даъамызтын – бхъа хъысхуаштІ, – йхІван ахъаІа йтшы даквчІван дджвыквылтІ.

ДымГівайсуа-дымГівайсуамцара атенгъыз днадзатІ. Атенгъыз атшпы хъаІакІ дчІвапІта брус дукІла пслачва йкІитІ. АпслачвакІГІвы атшыГІв данГіайба – «Ари абрустІакІв кІыстІ, са уыжвжвы сГіайхуаштІ», – йхІван атшыГІв дГіайыхІватІ.

АтшыГІв йтшы дГіакІныцІын абрус йкІытІ, апслачвакІыГІвгъи тланыкъвакІла мачІкІ днаскІъатІ.

АтшыГІв йкІыз абрус йзымкІхуата атенгъыз йчвташван йчвагауа йалагатІ. ДанГіагвжважва – «Ей, абрус счвагитІ!» – хІва дцІрытІ.

АпслачвакІГІвы дГіаскІъан йарма напІыла абрус атенгъыз йГіатихІвахтІ.

Абараъа йГіайгвынгІвытІ атшыГІв йацкІыс хъаІа мчхъа дшаъу, ауаса закІгъи гъйымхІватІ.

АпслачвакІГІви атшыГІви адзхъачІвата йшчважвузымцара тажвкІ дрызГіайтІ. Атажв апслачвакІГІвы дйанын.

АтшыГІв аджвыквылхра тшазичпауа далагатІ.

– Зны, уымГвжважван, хІацчапІта уацІыхъван ууыс убахпІ, – йхІван апслачвакІГІвы ахъаІа дгъауыымцтІ.

Йанча амцтахъ апслачвакІГІвы – «ХІан, ари атшыГІвчкІвын хІпны дбыцга: асабиква йылахъмарпІ», – йхІватІ.

Атажвгъи атшыГІв йтшгъи йаргъи лкІлат йталырчІван лпны йылгатІ. ЛунаГІва даннашылх акІлат йГіатылххын уыскІ лхарныс дджвылцІтІ.

Атажв дшджвылцІуаз ахъаІа йтшы даквчІван дырдахтІ.

Атажв дГіашылхын – атшыГІвчкІвын дгъаъахым! «Асаби зджъара дГІващата дыдзуаштІ» – хІва атажв дГіагвжважван дГіайыщталтІ.

АтшыГІв парала дцитІ, атажвгъи ауи йцІыхъва дтагыла дыГІвитІ.

АтшыГІв дшнайуазымцара лыгажвкІ напІыла даквпсауата днайбатІ. Днайыдзхъаххын – «Ай марджъа, зджъара скъачІвахы, атажв слумыркІын!» – хІва дйыхІватІ.

Алыгажв атшыГІв дГіайахвын йаквипсауа ажвла зтата

йыхъвдаз йартмакъ дтайрышвтІ. ДтайрышвтІ акІвын атажв-
гъи дгІадзатІ. ДгІадзан – «Уа мубаракъ, араъа тшыгІвчкІвынкІ
дгъуымбама?» – лхІватІ.

– ДгъсымбатІ, – йхІватІ алыгажвгъи. Атажв дджвыквылхтІ.

Алыгажв атшыгІв йартмакъ дгІатиххын – «УахъагІайызла
уцах», – йхІван дгІауиштхтІ.

АтшыгІв йунагІва дгІайхтІ. ЙацкІыс хъацІа мчхъагъи пхІвыс
мчхъагъи шаъаз хІакъта йхъайцІатІ, йыла йабатІ.

Ауи йнанаркІын ахъацІабзира зынгъи йгъамайымкІыхтІ,
ахъамабзирагъи далцІхтІ.

АпхІвыспи айныжв тажви

ТажвкІи лыгажвкІи аъан-йбзавун. Ауат хгІвыпхІчва
рыман. АхІвссачкІвынкІва рахщайцІба бзи дгърымбузтІ.
Зны ауат жвумпхъвшвара йцатІ. Ажвумп щарда дхъна-
хын рахщайцІбачкІвын архъа дыквнагатІ, ауи лахщчва
йлызшырымтуата рпны йгІайхтІ. Лани лаби лзыпшгІатІ, ауаса
апхІвыспачкІвын дгъырмаутІ.

Ужвы йгІахІхІванІ ауи апхІвыспачкІвын йлызникваз.

АпхІвыспачкІвын бна жвпІакІ дыланагатІ. Ауи абнала дца-
амцара тдзыжвчкІвынкІ алгІва гІакІылчуа днаквпштІ. Ауи
атдзыжв даннашыл айныжвкІ дчІвата дылбатІ. Ауи зынла ай-
ныжв лкІыкІа тшацІалрышвын йылчватІ. Айныжв йгІалхІвтІ:

– Ай байтамаль, ужвы бспхІахатІ. Ауи акІвмызтын бсфарын.

Ауи айныжв пхІакІ длыман. Зны айныжв лпхІа дгІалкІын
йлалхІвтІ: «Сара шварацра сцуштІ. СгІайхнадзыкІъара ари
апхІвыспахвыц дщыта, джвыта сгІалнырйах». Ауи анылхІвуз
анахъани апхІвыспахвыц йлагІатІ.

Айныжв тажв шварацра данца айныжв пхІа шырдза кІал-
псатІ, апхІвыспачкІвын йгІалызшылытын йлалхІвтІ: «БгІай,
хІабаркІы» – хІва. Ауат анабакІы апхІвыспачкІвын дайгІайтІ,
айныжв пхІа дщхатІ. АпхІвыспачкІвын ауи дылххытІ, ач-
уан дталцІатІ, дылжвытІ, ларгъи айныжв пхІа лчгІвычаква
лышвалцІатІ. Айныжв дангІайх ауи ажбы гІалылттІ ачуан йштаз.

АпхIвыспа ажы анылжвуаз айныжв лпхIа лайха напIквa ачуан ацIахыы йацIалцIатI. Айныжв ажы лфанадзыкIъара апхIвыспахвыц хъхIвакI, гIвыгакI, мачвхъазакI налахвын дджвыквылтI.

Айныжв айха напIквa рпны даннадза йылдыртI йылфуз лпхIа шлакIвыз. Ауи дгIаштIчIван дджвыквххтI. АпхIвыспачкIвын ауи дгIалбатI, ахъхIвагъи гIакIалрышвтI: «АхъхIвачкIвын, мыгъгвара дута уца!» – лхIван.

АхъхIва мыгъгвара духатI. Айныжв ауи дгIахъыщIын дгIагIвитI. Ауи дгIалхъыдзауа даналага агIвыга кIалрышвын йылхIвитI: «АгIвыгачкIвын, дздута уца». Ауи дздухатI. Айныжв ауаъагъи дгIахъыстI. Ауи апхIвыспачкIвын дгIалхъыдзауа далагатI. АпхIвыспачкIвын амачвхъаза кIалрышвын йылхIвитI: «АмачвхъазачкIвын, быхъв дута уца». Амачвхъаза быхъв духатI. Айныжв ауыгъи дгIахъыстI. Ауи ауаъа дгIахъыснадзыкIъара апхIвыспачкIвын хъара дгIайтI. ДшгIагIвуаз лпахъ быхъв дукI гIагылтI. Абыхъв ахъахъ тажвкI дыквчIван. АпхIвыспа атажв длыхIватI:

– Нана хъагIа, ауаъа снахъагыл, айныжв дгIасыщталын дгIагIвитI, сгIалкIрыквын сылфуштI.

Атажв дгIалцIгIитI:

– Запшаркъанйа бызлагIахъазгылуаш: чыльа аркъанума момкIва ахъаз аркъанума?

– Ахъаз аркъанла снахъагыл, – лхIватI.

АпхIвыспачкIвын атажв дшхъалгылуаз айныжв дгIалбатI. Ауи дгIагIвуан, ауаса апхIвыспачкIвын абыхъв дхъалхъан. Айныжв дгIадзан атажв длыхIвитI:

– Атажв, абыхъв снахъагыл – хIва.

Атажв йгIалхIвитI:

– Запшаркъанлайа? Ахъаз аркъанума момкIва чыльа аркъанума бызлагIахъазгылуаш?

– Чыльа аркъанла, – лхIватI айныжв.

Абыхъв аъарагIвшара йаннадза ачыльа аркъан гIашIчIватI, айныжв дгIакIашван дащытI. АпхIвыспа атажв дылцIгIатI:

– Нана, араѣ бхъязыкІ бзыквчІвайа? – хІва.

Атажв йГалхІвитІ:

– Сара бжыгІвпачва сыман, ауат шшварацуаз ащтанчІв йащытІ. Ауат араѣ йыцІасцІатІ. Ужвы ауат рпсхѣ сара йсхчитІ.

АпхІвыспахвыц быжъмхвыкІ лыхъвдан. Атажв дылцІгІатІ ауи лпачва ъацІу. АпхІвыспачкІвын дцан ауат абыжъмхвыкІ атажв лпачваква йрыквылцІатІ. АчкІвынчва гІагылхтІ. Ауат гвыргъытІ, ран дгвыргъытІ. АпхІвыспачкІвын атажв лпакІ дизыргатІ. Даргы йбзазауа, йтхаджъхуа йджвыквылхтІ.

Марйан ащтанчІв акъви йшГІатылцаз

Йаѣан-йбазун апхъазаман агІан пхІвыскІи хѣацІакІи. АхѣацІа йыхъыз Батырбийын, апхІвыс – Марйанын. Батырби дынхагІв бзита, йуыс йдыруата акІвын дшаѣаз. Ауи йтагв-жва Марйан зджъара йГІанымхауата дГІвычІвГІвыс зальымын. АпхІвыс ахѣацІа дизычвгъан: шарпны дГІацІылцунта нхара дджвыквылцун. Батырби мыгІва йынцІра гІазабла йлыргатІ. Зны Батырби уатрархарджъра дцатІ. Адгъылжра зыхъвда йташваз Батырби йакІвын. Батырби йГІайкІыз адгъыл аквтабырг апны къви дукІ аман. Батырби ауаѣа йГІатихлунта дзы йыжвлун. МшкІы Марйан лыгажв йчпаз ллырбарныс дйызГІайтІ. Марйан тшагъралырчуа, Батырби йхаз лгвампахуата дйайсуа, дналырхѣауа дГІайыдгылтІ. Алыгажв рыщхІа закІгъи йхІварныс дгъахвитмызтІ. Зынла Батырби тукъаль йчпата адуней лащцарата йзыргуз Марйан акъви дтайрышвырныс мурадта йкІытІ. Батырби йтагвжва длачважвумца акъви дазГІайдтІ.

– БтапшыстІ араѣ – йѣадза дзы цкъу, – йхІватІ Батырби.

Марйан дГІахѣадзгылын акъви дштапшуаз лхѣацІа йкъарутІакІв гІадигалтІ, длыцІагван дтайрышвтІ. Ахъвлапынхѣа Батырби йпны дГІайхын дчатІ, дыжвтІ, бзитагъи тшпсищатІ. ДчІватІ, дхъвыцын йгвы йГІанагтІ: «Ага ухІварыгъи, дбыльхвыгІапІ, йамуазтынгъи дГІатызгахпІ, лара акІадыгв лызГІанызжъпІта саргъи схѣа джвыквызгахпІ», – йхІватІ. Йар-

къангы йкIвагъагы найахвын акъви дазцатI. Аркъан Марйан далагIатигахырныс щаквйыргылтI, ауаса акIвагъа найахвтI – апхIвыс лычвгъара нылымжъуазтын йа закIыта тшылрчв-гъузтын зынла аркъан пикъыта дштайрышвхуаш гвникIылтI.

Ауи акъви дазгIайын аркъан ацIыхъва тайрышвтI. Аркъан анхIатлаха Батырби дгIахъуа далагатI. Аркъан акъви аъарагIвшара йангIахъайгыл дтапшызтын – ащтанчIв дудздакI аркъан йакIвырша йгIахъайгылитI. Батырби араъа йкIвагъа дамцIастI – аркъан пикъыта ащтанчIв акъви йтайрышвхырныс. Араъа ащтанчIв гIвычIвгIвыс бызшвала йгIачважватI: «Уа марджъа, йузысымхара гъаам, снахъагылзаджвыкI» – хIва.

Батырби аркъан пйымкъуата ащтанчIв акъви йгIатиган дацIгIатI: «Араъа ушпагIахъал, йугIахъалщахайа?» – хIва. АщтанчIв Батырби йгIайачважватI: «Сара сбзазарта акъви апны акIвын, щарда мцIуата бзыльхвыгIакI днаталын бзазара гъсылымтхтI» – хIва.

Араъа ащтанчIв Батырби ажва багъа гIайнаттI – бзирата йазихаз ахъаз закIыла йгIайцхърагIахырныс.

Батырби йкыт апны ахI зальымыжвкI дтан. Ауи пхIакI дйыман. АщтанчIв Батырби араса гIайнахIвтI: «Бзирата йузысхуш ари акIвпI: ахI зальым йпхIазаджвыкI тшлыкIвсыршата дсымазлуштI, уара угIайитIта ахI зальымыжв йаухIвитI йпхIа сара дгIасымуххта, дуырбзихара йтахъызтын пхIвыста дшгIауитуаш. Йтахъымызтын ащтанчIв дшагIвначIвшуш».

АщтанчIв йшахIваз апшта йачпатI. АхI зальымыжв зныкI ахъаз тширыкацатI, ауаса амаль гъйымамызтI дадгылтI.

Батырбии ащтанчIви абадыруан. Ауи ачвымлала атдзаквгыла дхъалтI, закIы дапхъауашва дгIвыдмыдуа далагатI. АщтанчIв Батырби данаба йдзыргIвуа ахъышвла йкIылсын йджвыквълхтI. Батырби ахI зальымыжв йпхIа пхIвыста дгIайгын чаражвра ду йзырчпатI, даргъи йацбзазауа йджвыквълтI.

Батырбии ащтанчIви анайчважвуз агIан араса гIайнахIвитI: – Зны угIасцхърагIатI – суцхърагIахуаштI, ауаса йгIванхауата сцIыхъва угIатамгылхын – утадзпI – хIва.

АхI зальымыжв датша ахIыкI дгIайайсырныс йзыгIайштитI.

АхI кьару дукI ьайымамыз агвакьвпра дшалаз датша ахIькI датайызгIайтI. Ауди ари йымхIв ащтанчIв дшайгIайыз ахабар йагIатI. ЙгIайыз ахI йпхIа дабгата ащтанчIв дгIашIигахуазтын ахI зальымыжв дгIайылалта ачвгьахIвчва дшрайсуашла йагвынгIыгI.

Батырби зныкI ахьазла тширыкацатI, ауаса йчпарызйа? ДадгылтI. Батырби ахI йайхIвитI:

– Сара снайра апхьала акыт ахьабырг зацкIыс тшбзи уымакым йкIвабата йшбгIадзу йгIаргыл – хIва.

АхI ауди йгIайайхIыыз йырхьйатI. Батырби ахI йпны дджвыквылтI йпхIа ащтанчIв дгIаквиххырныс. Дшнауаз апшбыргта атш бгIадза асаба йналайцатI, йсабакIыхын ахI йыкIьадыгв днатшкIараххытI:

– Сара сзымрыдзыз ащтанчIв хабардаьа угьсызгIанымжьтI. Ага йгIванхауата уцIыхьва стагылра атахьымызтынгьи, йгьсымчхIатI, саладзуазтынгьи тшсрыдзпI – схIван суызгIайтI. Марьян акьви дгIатыщIхын дгIайитI, – йхIватI Батырби. АщтанчIвта ауди загIаз ахI йпхIагьи даунаштхын, йызлагвынгIыызгьи ахьаштылхын ахьа ахььанархазла йджвыквылхтI.

АхI дгвыргъан ахI зальым дйыщайсуамца ачвгьахачва йрайгIайтI, рымлыквгьи гIаркIытI. АхI зальымыжв дажвын, ауди йымхIв Батырби ахIырагьи йййтхын йбзазауа йджвыквылхтI. Батырби арыщIаква дрызбзийын, ауди йахIыгIва апны ауат рыла пшыхтI.

АпхIыс ахьацIа дшылгаз

ХьацIа байакI рыщIаквакI ртпхIа длайпсатлыхвуан. Ауди араса лайхIвтI: «Баба чмата йтахьу аьара йхIварыгIатI. Арахв закIылагьи сгьайгьдзушым, йацбзазуш бари сари хIакIвпI, йхIырхIахпI». АрыщIа йпхIа араса лхIватI: «Уари сари хIацбзазара ахьазла саба чма гьитахьым. Ауаса сумырпхIысхуашта санутахьыхым зквла йгIазгуаш гIасрыг. ЙгIазгуагьи хьнумырхIыыхын, йхьынуырхIыыхуазтынгьи саргьи сацнахьынхIвхитI. Саба ауди ахIата чма гьитахьым».

Абайа дгвиргъачІватІ. «Сара млыквта йсыму ауи зквла йылгуш ахІа алымдзгІаргІатІ», – йхІван дадгылтІ.

Заман шарда ахъыцІтІ, ауаса ахъацІи апхІвыси бзита йац-бзасун, йара йапшу йыгвла байачва гыйызгІамихуазтІ. «Ауи арыцхІа йпхІа дзырпхІвысуа хІгыйызцахуашым», – рхІвауа йаналага йтагвжва дылицтхтІ. АпхІвыс закІгьи гылхІвум. «УахъамшкІ утдзы сыгІвнарпхъах», – лхІван дахІватІ. АхъацІа закІгьи гыйымхІватІ. Цыхквта апхІвыс дгІагылын ахъацІа ахъыза гІайыкІвлыршатІ, лызкв дгІакІыдылцІан лаба йтдзыжв апны дгІалгтІ.

Абайа ащымта дгІашІыхан – закІгьи гыгІайгвынгІвуам. Дъанугьи йызнийызгьи гьидырам. «Сара араъа сшпагІанаг?» – йхІван йпхІвыс дылцІгІатІ. «Йудырхума ажвата йамыхІхыз? – лхІватІ йпхІвысгьи. – Зквла йсызгІагуа гІасутырныс хІангІалын. СпшытІ-спшын – ура уацкІыс йгІалсхра уымлыкв апны йгъсмаутІ».

Абайа йпхІвыс дшгвыбзыгъадзас гІайгвынгІвытІ, днайа-хвын йпны дцахтІ.

Токъани алашви

ГІамтата йызтагылаз пхнын. Ачвахчвагьи гвып-гвып аныла-арыла хІайтхІва ртшбыгбыжквва акІвар дуква йгІарыц-тыхІвачвагІауа быжь щтІыхла ащхъа уардаква гІашІырхгІун. Абна чвыцІа йгІацІкъьуз адзыхъ шкІвокІвачкІвын чкІвынкІ къвакъвадза дахъачІва ачвахчва йрыжвуаш адзы дзыжвгала йпщырхІа йгІатайчвун. Ауи зынзамызагьи дашІасуанта йарма напІыла йымаз ауадабыгъ ду йкъьауа аргІвай, акъвбырква, агІвыдаква йкъвицун. Амара щыбжъанква йнарайгвгъауата тшгІащтІнаххъан. Йрымхыс ахІвраквгагьи мачІта йгІасуаз апша йарыцІсгІвацун. Агвы йщтІнахуа йахъбакІвызлакІгьи пхын фгІыла йырчвын.

Ачвахырта йгІалсуаз амгІващ ду далагІамгІвайсуан лашкІ. Йагъьма напІыла лаба ауыкІ йыма йпахъла йкъьауа йар-

ма напЫлагЫ амГІва йзырбауа пхІвыспачкІвынкІ лнапЫ йыма дГІамГІвайсуан. Ауи дызлагІамГІвайсуаз амГІващ атшпбырг Токъан тшбыгла чва дасуан. Токъан швабыж дымшыркъваГІвын. Ауи амГІва атшпбырг тшпсищауа дЧІван – алашв дГІадзарыквын сйыцымшыркъваПІ – хІва йгвы йта-та.

Токъан – амшыркъвара, ашІпшраква щцалрата йыззалыз – тшгЫзымкІхуазтІ. Абар алашв дГІаргвандзахатІ, ТокъангЫ псайспадза дГІагылын алашв дшГІайуаз тшипшІайхтІ.

– Уай!.. улашвхама?.. СахІат мыш йанйаз, ауи дзачІвыйа?

– Щта, ауи аъарагЫ уызгвыжвкІхуайа? Слaшвмзарквын супшІахуазма? – йхІвитІ Токъан.

Токъан зынла лала, напЫла, закІгЫ шлымхІвушыз гІаныцІуата, алашв йыщыз апхІвыспачкІвын йылйырбатІ. ЛаргЫ ласдза мшыркъвара мурад шйымаз гвы алтын закІгЫ лымхІвауа дгылапІ.

– Щта, мубаракъ, уахьпаъаз?

– Къвбина псыхІвала саъан.

– АчІвыйа ауи дукІ уызгаз?

– Акъвырман гІид саквшвауата сцан уахьчІва акІвпІ санГІахьынхІвых.

– Йауа, Йынджыгъ апсыхІва гъузымхъузма – ауи дукІ уыз-цайа?

– Йынджыгъ апсыхІва абацахуаш, анасагЫ арасагЫ схъвы алцІуаштІ.

– Щта, закІы гІаупырщылма алтогвызква?

– ЙауаштІ сшГІардасхыз.

– Зъарайа ахчата йГІаупырщылыз?

– ЙнахъуштІ, – йхІван алашв йаргЫ Токъан дГІайцІГІатІ: –

УаргЫ уахьпаъаз?

– СаргЫ ура упсыхІвала сГІатыцІхтІ.

– УбаГІвча агвы тІакІв йырзыГІарбзима?

– ЙГІасырттІ, ауаса йнадзауа анчва йдырхпІ.

– Щта, анчва йшидыруа апшта уаргЫ йудыруата

йгъхЫмчпума! Ныха сХІвапІ дакъикъакІла уартмакъ азна ахча узысымпхъадзарквын, йгІахв арахъ.

Токъан йбагІвча гІатихын:

– Уайшварныс⁷¹ гъсгвыгъам алашв йахча, ма, тамамта йпхъадзата йгІаспырщылыз атІакІв сырдыр, – йхІвагІ.

– Йаууай, йаууай!.. Ауи алахІ сачвихчатІ, йгІахв арахъ, мыскъалькІ⁷² алымдзгІауата йунапІыцІасыршвахпІ. – Алашв йнайахвитІта: угІачІвал, йспхъадзауа ахча тасцІарныс ухъылпагъи гІакІыта – гІаныщІуата йнапІы йчпитІ.

Токъан йщапІква гІайыщІайыртштІ, йхъылпагъи йпахъ йгІайырчІвалын дгІачІватІ.

Алашв хвырчвхІва абагІвча йджып йтайыргІвзытІ, йагъьма напІыла йыдзхъагылаз апхІвыспачкІвын лнапІы дамцІасын йлаба пынцІа уаквнамырпшуа атІура йазирыпшгІауа дджвыквылтІ. Алаба атІура шгІанайауазбырг йгІакІашваз ахІахъв апш тшкІайжъгІ.

– АчІвыйа, мубаракъ, ахъылпа хІуырргылын закІгъи гъгІатауцІадзауами, абагІвча гъузашЫмхума?

АзцІгІара джъауап анамайаух Токъан гвжважвагІва ду далашва йгІайхІвитІ: «Аъ, сжъы гІайфатІ анхада», – быжъ щтІыхла йхІвауа дгІагылын анчва дйыхІвауа хІахъв азикІкІитІ.

– ЙалахІ сара акъвльейсыз сахча здыкІылыз агвымхахагІв йхъуымган, – йхІван ахІампІладжъквала йхъарамкІва йщтІаз алашв дйысуа далагатІ. «Аъ, йгъамуытІ!» – йгвыла йхІван йчІварта ласыта йхІваджъгІ алашв.

– ЙалахІ ахІарамфагІв ари аудын чвгъата йзычпа! – йгІвбахуз ахІампІладжъгъи алашв йызкв мчыта йадицІатІ.

Алашв йыквшваз аудын чвгъа датнамрыпаскІва Токъан анчва датайыхІвахтІ:

– ЙалахІ ари йхпахауа ахІампІладжъ йхъа йтауыршвата дауыррчапІарныс⁷³ снауыхІвитІ! – йхІван ахІахъв ауыымщт-

71 Уайшварныс – араъа: йнауахвра умурадта узкІылпшырныс.

72 Мыскъаль – мачІдзакІ, закІгъи зымчакъуа, йуымпхъадза йауаш.

73 РчапІара – хъыгІа, хвырта йрадзара.

скІва алашв закІы дГІащтІнажвзашва хвырчвхІва дГІащтчІватІ.

– Ма, ма, марджба, суымщын, уахча нахвх! – йхІван алашв къарута йымазла дГІащІрытІ.

– А, анхада! Ауыла сгъуымжъахтІ!

– Къвырман сыззалыз, ауи ахІата анчва гвымхарала усызйымхІвахын, къвырман сузалтІ, спстІакІв гІатажъ.

– Упсы гІатазжъра утахъызтын йапхъахауата сара, алашв, сахча йъатаз сджьып йарйаух. ЙГІвбахауата ьиман гІагх, алахІ ушнаихвхуашла уйыхІвах.

Алашв гвжважвагІвала Токъан дйызгІайтІ, йахча гІайыйтхын щамхъаша дгыла гвмачІра ду йылата анчва дйыхІвитІ йчпаз агвымхара шйызйыргІвушла, дйыргвыгъитІ багъбата ауи апш уыс адуней дъадзакву йшйымчпахуаш.

– А, хвамыхв, сылаква тамкІва угІасшІашварыквныз гвчІагІвдъа сахча сшІуыркІвкІвун.

Алашв зхъа ащха асыз йапшта йымГІва дыквылхтІ, Токъан-гъи алашв йбахильра⁷⁴ джъайщауа йуыс дадгылхтІ.

Алыгажв йпа тагвжва дшйызгІайауыз

Лыгажв уасаражкІпазаджвыкІ дйыман. Ауи датша тГІачвата йымаз гъаамызтІ. Йара, йтажв, йпа – ахыгІв йырхъазын. Алыгажв йпа тагвжва дйызгІайгра йтахъхатІ. Араъа алыгажви атажви гІайкъангъашын рпа тагвжва дйызгІаргтІ. Тагвжва дангІайгхахъа ахІа ахъымцІскІва йпа днайахвтІ, ртшквагъи багъбадза ркІвдырква рыквдырхъан аби апи ныкъвара йджвыквылтІ.

Алыгажв йпа араса йайхІвитІ:

– Уа сычкІвын, ари хІшацымгІвайсуа гвшІыгъьрапІ, хІымгІва чвымла гІащтІацІа.

– Уа хІлаба, ари хІымгІва ауыра йазхъуш чвымла абагІазг-уаш?

– АхІы, сычкІвын, йгъуауашым. Щта, ауи агІан хІшымгІвайсуамца угІамацІауыта сГІарча.

⁷⁴ Бахильра – псынамхъара.

– Уа хІаба, сшпамацІауаш хьадъа, чуан-мачвадъа, йаргъи хІгІашІамсуа хІшымгІвайсуамцара?

– АхІы, арыгъи гъузырхъйушым. Щта ъададжь⁷⁵ гІасыркІы.

Араѡа ачкІвын йаба дйымалагахатІ. «Арат йгІасайхІвкѡауа гІвы йылымшуш уыспІ, ауи акІвмызтын: хІгІвуджъгъи закІ-закІ тшы хІрыквчІвата хІымгІвайситІ, йара йгъйымбума тшчІыда шхІымам, ѡададжьта йсыркІуаш атшы абагІасирыгуаш?» – хІѡа йгвы йгІанагитІ.

– Ђададжьгъи сумыркІуазтын ари акІвар ду уталта, сычкІвын, гІвчвчІвара мбжьаскІ тапІта йсызгІахъацылта угІайх, – йхІватІ алыгажв.

АчкІвын йчпарызйа – акІвар лащцара ду днаталтІ, днапшы-гІапшын: «Араѡа, чвы ныжьхта, бни хІврамкІви дуней пІатІаукІгъи гъаѡам, зджьаралагъи бжьыкІ гъгІагум, акІвар ду хьдагв-дза йгылапІ», – йхІван дгІайхтІ.

– Уа хІаба, сѡауштийыз бни хІврамкІви дуней пІатІаукІгъи гъаѡам, – йхІватІ ачкІвын.

– АхІы, сычкІвын, йуасхІвыз рыуа закІгъи гѡаутра гъуыл-шум, ауаса йанаѡазара угвыбзыгъаханадзкІѡара суызпшыпІ.

– Уа хІаба, йухІвалакІгъи йсылымшуш уыспІ спяхъ йгІауыргылуа.

Алыгажв йпа аргваныта дйыдгылтІ, дикІын ласаракъта дйырзататІ, дйырзатан:

– Унай, ужвыгъи ухъацІахара щарда атахъыркІѡапІ, – йхІватІ, йгІацапан йгІайхтІ.

ЙѡагІайхыз ачкІвын йан длырчатІ, дылрыжвын днашхыйа-дзата йымхІара днашылхтІ. Йабагъи йпа дѡанашылхыз йтагв-жви йари йабархІѡуа ййырдырра ахІатырла йпа йымхІара ахъышв дкІылагылын ддзыргІѡитІ. ДѡадзыргІѡуа апи атаци ртхІаусыхара йагІитІ. Атаца дырхІазшѡа:

– А, саразен, уанцуз адзи апши уагауа, адуней ура йучІѡыта уджвыквлыни! Ужвы ухъварпхан усызгІайхтІи – йучпа ачІвгвыщайа?

⁷⁵ Ђададжь – заджвгъи дызквчІѡам, зшІа рыма йдырцауа тшчІыда.

– Йсчпа здырума, хІаба амГІва аурала йсайхІвызлакІгъи сгвы гъазымцатІ. СикІын, абари сшыббауа апшта нартыхв лахІвата сйырпІапІан сГІайдхтІ.

– А, саразен, уаба йацкІыс ура уымчымхъазма, дзакта йаргъи дГІаныжъта уызГІамахІа?

Алыгажв арат ажваква зымГІва йаГІан йтаца ащымта – «Бара гІвыра гІазлыцІуаш ауаГІаква бгърыуам», – йхІван дджвыквицахтІ.

ЙГІванхузгъи алыгажв йпа тагвжва датайызГІайгхын, йатаркІвахгъи алыгажв йпа йайхІвквас рыуа закІгъи гвы гъайымтГІ. ЙатаркІвахгъи хІватаната дизакын йГІайхтІ. Йтацагъи апхъа йГІайыз лымш гІацІылхтІ. ЙГІвыджъхузгъи дылийрыштхтІ.

ЙаштаГІайуата мшкІы алыгажв йуандыр йтшква ацІайхІватІ, тыгъь дукІгъи йщакІатІ, ауандыр йаницІан йпа дауиштГІ: «ПхІвыспата узынйалакІгъи ари атыгъь йалдыррпса-йашІдыррпсата угІайх», – йхІван. АчкІвын кыт-кытла дакІвшан ари йаба йГІайайхІвыз ажваква аджвгъи йгъйымдыртІ. ЙцІыхъвахуз, дшГІайхуаз акытГІвадахъ данГІадза ачкІвын швабыжта ддзышын тдзыжвчкІвынкІ апны дшІтытІ. ДаншІты ани апхІи гІаджвылцІтІ:

– Йутахъыйа? УГІайгва, чкІвын бзи, – рхІватІ.

– Йстахъу гъаам, дзГІакІв сбрыжвырма, са сымГІвайсыГІвпІ.

– ХІайхІай йухІрыжвпІ, ауи уысума? – лхІватІ апхІвыспа, дыГІвтІ, квпІикІ азнадза дзы ачкІвын йызГІалгын йылрыжвртІ.

– Уа чкІвын бзи, ари ууаса утйума? – хІва апхІвыс дГІайцІГІатІ.

– Момо, хІан, ари ауаса ауыс шаъу ари акІвпІ: саба – пхІвыспата узынйалакІгъи атыгъь йалдыррпса-йашІдыррпсата йсызГІагх, – йхІван сГІауиштГІ. «Ари гІаздыруа апхІвыспа дъа-табзауа акыт ахъызгъи бзи-бзи йГІауырдырта усызГІайх», – йхІватІ сГІауиштын, аджвгъи йгъйымдырызтІ сцахитІ.

АпхІвыспа адзы йызГІазгыз:

– Унай, сара йусырбапІ уаба йшитахъу апшта, – лхІван ачкІвын лпны дтшкІаралдатІ, ауасагъи ауандыр йГІанылхтІ,

пшдзата йґащтґалцґан йылсатґ. Йґалсаз аласагы йылцґкьбатґ⁷⁶, йылкґвкґытґ, апшкагы апхатшагы кґыда-кґыдата йалылхтґ, пшдзачкґвынтагы йауацґалцґахын ачкґвын йґайылтхтґ.

– Ма бзи, уаба – «йалдыррпса-йашґдыррпсата йґагх» – ззихґваз ари акґвпґ. Йґата уцах, мґва бзи уанйатґ!

Ачкґвынгы дгвыргьауа йаба йпны дґайхтґ.

– А! Йауытґ, сычкґвын, йґардыртґ «йалдыррпса-йашґдыррпса» – ззысґваз, – йхґватґ ачкґвын йаба.

– Йґардыртґ, хґаба.

– Йараби, дабауу ари ґаздырыз апхґвыспа?

Ачкґвын апхґвыспа лбзарта, дьану йалыргата йайхґвтґ. Алыгажвгы ажва ґацґымхґвахуата апхґвыспа лпны дцатґ, тацата йпа дйызґґайгын дґайхтґ. Данґґайг дшджвквидалуз апшта йпа ныкьвара датаджвквидахын, дызлайцґґаквузлагы датайцґґахын, йанйымдыр – «йзымдырдзахыз» – йхґван йпа лажвта дйырпґапґан дґайцхтґ. Данґґайх йан длырча шахабзас апшта длырчан йымхґара днашылхтґ. Дьанашылхыз акьвышчкґвын зынла гвы ґайылттґ лхьацґа йцагащаква шчґваґвамыз.

– А, саразенхаз, йучпагвыща ачґвыйа, уанцуз йуымарата, ухьыркґкґа-шыркґкґа уцани, ужвы йзачґвытаты ухьващыйа, ужвачкґ адзы йахьватшшва угґайхтґи? – лхґван дґайпыраххтґ йпхґвыс.

– Щта, сара йґызыным тагвжва дьадзаґазгхьу: бара бшрылу хґвы йнадзитґ. Йанґазгра саба сджвквидитґта, хґватаната сизакитґта сґайдхитґ.

– Узизакуа ачґвыйа?

– Ачґвыйа сзизакуа, хґанымґвайсуа – «Хґымґва чвымла ґащтґацґа, – йхґвитґ. – Сычкґвын, угґамацґауы, сычкґвын, ьададжь ґасыркґы, сычкґвын, ари акґвар ду уталта ґвчвчґвара мбжьаскґ сызґахьацылта угґайх», – йхґвитґта, аратква анзымдырра саба ари йшббауа апшта сизаклитґ.

⁷⁶ Йылцґкьбатґ – аласа амылхуамца йылыпшкатґ.

– Щта, уищыпІ. Уаба – «чвымла гІащгІацІа» – анихІвара турых бзикІ гІаджвыквцІата дазурыдзыргІвуа дуырцарыквын – ауи акІвын йтахъыз. Уара ауаъа чвымла шумауашызгъи йдыруан. «СычкІвын, угІамацІауы» – анихІвагъи тутынкІ гІаурышарын, йзауыркІрынта йнайутрын. Ауыгъи ауыла уалган. «СычкІвын, ъададжъ гІасыркІы» – анихІвагъи армала уара угІагылрынта уаба агъьма йутрынта – ауаъагъи ауыла уалган. «СычкІвын, ари акІвар уталта гІвчвчІвара мбжьаскІ сызгІахъацыл» – анихІва, уъаталыз абна уылалрынта, гІвбаца райшакІ йзыгІапукърынта йнайутрын. Абацаква гъымбжьахъастІ, агвара йгъхъамылстІ, ауыгъи ауыла йалуыр-гун. Аудынкавагъи гъгІауыквымшвушызтІ.

Атаци ачкІвыни йабархІвквас алыгажв йалыргата йгІайгвынгІвытІ, дгвыргъьачІвауа йтажв лпны днашылхын йлайхІвитІ:

– Ай, тажв, ужвы акІвпІ таца данхІау, апхъагъи мцын. Ужвы быгІвнифа сзадгалта саушт. ХІтаца лыхъаз согІа бзи гІазгныс сцуштІ.

Атажв алыгажв дазадылгалын хвысквшала согІа – хІва дамдан дшгІайхуаз ахІаджъратква уагІа гІважвагІв йнадзауата дыркІытІ. ДаныркІы йдрыткІьиуа араса гІайархІвтІ: ухІщра йа йгІаугуа гІахІутра! – хІва.

Алыгажв араса райхІвтІ:

– Сара саншвшрагъи йгІаскъвышвхра гъаъам, ауаса спны гІвуджъ швщтита – сбакъ гІвхъапщ щъакІ ацІагылапІта, азакІы мачІкІ йацІапшвкъ, азакІгъи йпыркърыгІатІта йкІадрыхІаргІатІ. Тшы кІвдыраквыта тшышвкІ, чвчІваратагъи швкІы гІашвыртпІта швгІауырщтхпІ, – анихІва гІвуджъ рщтитІ.

Алыгажв йпны йнайызтын, йбакъ йбгІахын шъажвквакІ ацІагылапІ. Чвгъи тшгъи – закІгъи гъйымамызтІ. «Ари апш алыгажв хІгІайщтитІ», – рхІватІ:

– «Сбакъ гІвхъапщ щъакІ ацІагылапІта, азакІы йпыркърыгІатІта йкІадрыхІаргІатІ, азакІгъи мачІта

йтапыркърыгІатІ. ЧвчІварашвкІ, тшытагы швкІыгІашвыртпІта швгІауырштхпІ» – йхІван хІгІайтІ, – рхІватІ.

Ауи ззихІваз рымдыруамца аджъамагІат гІапсатІ. ЙаштагІайуата йанрымдырдзах атачакІвын йылцІгІатІ.

– Бабхъва ахІаджъратква дыркІын, йгІайштийын, хъапщ щъа ныжъхта – амшкквагы бгІахтІ...

– Щта, ауи агІан, – лхІвитІ атаца, – шваста хвырчвхІва агІвыджъ йгІарштиквас азаджв дшвхвы, азаджвгы дшвщы. «ГІвхъапщ щъакІ» – ззихІваз арат агІвыджъ йгІайыз ракІвпІ. «ЧвчІварашвкІ» – ззихІваз: щъагІвта уагІа швыгІв аушвщт, «тшытагы тшышвкІ» – ззихІвазгы: тшыгІвшвкІ аушвщт, йшвхвызгы ауандыр даншвцІата дъаркІыз ашыпІа швазйырцапІ, – лхІван атаца лажваквала алыгажв гъарра йхъымдзауата дгІардхын йгІайхтІ. АуагІа ахІаджъратквагы рыла дмырпшуа йыквырчІвакын, даргы атаца лсогІа бзигы рымата йгІайхтІ.

Алыгажв йтаци апельуани

Апхъазаман кыткІ апны ахІчвгъакІ даъанйа. Ауи ахІ пельуанкІ дйыманйа. АхІ ауагІа йыпельуан йабайыркІлунйа. Йыпельуан йайгІайуазгы дищуанйа. Ауасамцара акыт апельуан йабакІуашыз хъачва гъгІатамхатІ – рхІвитІ.

Йара ауи акыт лыгажвкІ дтан. Алыгажв тацакІ дйыман.

Атаца зны ажв лхъарныс данацІал ащапІыла йгІакІшан апщырхІа ахънарышвттІ. Атаца дгвыжвкІтІ, ажв ащапІы лкІын ахІамач агвара йгІахъылрышвттІ. Атаца йылчпаз агвла лыгажв йбатІ.

АхІ – «УачІвы сыпельуан йабакІуаш дгІажвд», – анихІва агвла лыгажв дгІайын атаца длыхІватІ: – «ХъацІа чгІвыча бшвыцІата, бнайта уачІвы ахІ йыпельуан бйабакІ», – йхІван.

– ЙауыпІ, снайпІ, – лхІватІ атацагы.

Ащымта йшгІашуз акыт зымгІва ахІ йыпщцІа йайызатІ. Алыгажв йтацагы хъацІа чгІвыча лшвылцІан днайтІ.

АхІ – «УахъІва сыпельуан йабакІуаш угІарылцІ», – анихІва алыгажв йтаца агваран⁷⁷ дгІаталтІ.

77 Гваран – уатыкв, гъагъара.

АхІ йыпельуан абакІра далагарныс дгъгвжважвум. ДзабакІуаш чва гыхъайбум. Апельуан даныммцІасдзах алыгажв йтаца дгІаскІѳатІ, – «АуагІа уызпшитІ, уалага абакІра», – лхІватІ йжвгІвахъа анГІалырбцІы хІабасабата йалалрыхъвшатІ. Апельуан дкІахІатІ. ДкІахІан дгъгІагылхуам.

– УгІагылта уабакІы! УызштІу ачІвыйа? – йхІван ахІ йыпельуан дгІайыквцІыртІ.

– Сгъызгылуам. Смахъа гъсыхъвахуам, – йхІван дгІагъзытІ апельуан.

Абарауаса алыгажв йтаца апельуан дйайгІайтІ.

АхІ йыпельуан йъайайгІайыз йгвы йасчван йгвы агІвкъѳатІ. АуагІагъы йгІархІвахтІ.

УачвачкІвын

Даъан-дбазун УачвачкІвын – хІва йыпхъауата чкІвынкІ.

УачвачкІвын зны зджъара дджвыквылтІ. ДшымгІвайсуаз гІвгъычкІ гІайынйатІ, днарахвын йджвыквылхтІ.

Агъыччва къвашкІ йнадгылтІ.

– УачвачкІвын, уцата чвыкІ гІатца, – рхІван, акъваш йыкву рычвкѳа ѳатакІыз ахІамач дтаржъын даргъы тшыкъарчІвахтІ.

Уахъынлан. Лащцаран.

– Апахв⁷⁸ акІвма, агъамыда⁷⁹ акІвма йнатсцуш? – йхІван УачвачкІвын агъыччва дырзыгІацІыртІ.

Ауи йбжбы загІаз арахвхча ртып йгІаджвылцІтІ. УачвачкІвын ачв алымхІа дталтІ. Арахвхча аныла йпшытІ, арыла йпшын – заджвгъы дгъырбум. ЙгылтІ-йгылын – «Ашитанкѳа хІыржъата гІацІцІуаштІ», – рхІван йнашылхтІ.

УачвачкІвын ачв алымхІа дгІатыпахтІ, хычвкІгъы гІатицан агъыччва дрызгІайхтІ.

Агъыччва ачвкѳа абна йыларцатІ, азакІы рщын ажбы зларжвбра чуан гърымам.

78 Пахв – гІвабджъа-лашара чва.

79 Гъамыда – гІважъ-хъыш чва.

– Уцата заджвы чуанкІ гІайыквх, – рхІван УачвачкІвын акыт дырщитІ.

УачвачкІвын акыт дцатІ, тажвкІ чуанкІ лчвгІайгычычын дгІайхтІ.

Агыччва ажы хъвырцІатІ.

– Бастата йхІчпауа хъвдзы гъхІымам, – рхІватІ. – Уцата заджвы хъвыдзтІакІв гІайыквх, – рхІван УачвачкІвын дауырщтІ.

УачвачкІвын акыт дцан кІадыгвкІ дгваралтІ. Дъагваралыз пхІвыскІ хъвдзы алылхитІ, лыдзхъагы лачкІвынкІ чІвапІ. УачвачкІвын ала алымхІа дталтІ. Дталын – «Мыма, хъвыдзтІакІв гІасыт», – йхІван дгІатыцІыргІатІ.

– Уа сара рыцІа, хІла чважитІ! – лхІван апхІвыс атдзы днаххылхтІ.

УачвачкІвын ала алымхІа дгІатыпатІ, ахъвдзы этаз амашакв дамцІастІ, йыхъвда йыквирышвтІ, агыччва йрызгІайгын дгІайхтІ.

Агыччва амацІаура йшалаз тшыгІвкІ дрызгІайуата дырбатІ. Ауи ачквва зчІву йакІвдзырщан абна йылаххтІ. УачвачкІвын тшъакъайчІвахра анымдыр йгІашуаз ачуан хъала тштайрышвтІ.

АтшыгІв дгІадзатІ, ачуан аниба – «АхІы, сфачІвгы хІазырпІцтІ», – йхІватІ, йтшы дгІакІныцын ажкъва йгІватІуа далагатІ.

– Ей, йучпауа ачІвыйа? – йхІван УачвачкІвын ачуан дгІатцІыргІатІ.

АтшыгІв дшватІ, йтшы тшаквирышвын парала дамцІтІ. УачвачкІвын ачуан дгІатыцІхтІ, йымгва азна жыгы йфатІ, йзымфызгы артмакъ йтайцІатІ, йыхъвдаквицІан, агІвычвкІгы йпахъ йгІайыргылын урад йхІвауа йпны дгІайхтІ.

ХъабыжъчкІвыни анажгІвыршІыдзи

ТажвкІи лыгажвкІи аъан. Ауат ХъабыжъчкІвын – хІва йыпхъауата пазаджвыкІ дрыман.

Зны акыт ачкІвынчва расахъвшвара абна йцун. ХъабыжъчкІвын йан длыхІван йаргы дрыццатІ. ДангварцІуаз – «УыгІвзачва угІархымшван, уыркъвымцІын, урыццата урыцгІайх», – лхІватІ ХъабыжъчкІвын йан. Дызццаквуз ачкІвынчвагы – «Швара рыцІа швтшытпІ, рыцІа швтшдырпІ, са с-ХъабыжъчкІвын рыцІа напІхыкІ ахІа дыгънадзум, мачкІ швйызсакъ, йнапІы швыма дшвырцата дгІажвдх» – хІва дрыхІватІ.

Анатгы – «ЙауыпІ», – рхІван йджвыквылтІ. ЙшымгІвайсуаз бзидздза йаннаскІа ХъабыжъчкІвын ахІвра тшылайырблыгъан дцтІалтІ. ЙыгІвзачва гІашІасын – «ЙачІвыйа йуызнийыз, уызцтІалыз?» – рхІван йгІайцІгІатІ.

– Сан йгІашвалхІвыз гышвымдырхума? Са схвыцпІ, къару гъсымам, швсызсакъха, зджъара сыдзуаштІ. СцтІышвхта сыжвга, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.

АчкІвынчвагы йырчпарызйа – ХъабыжъчкІвын днарахвтІ, къазу-къазу рыхъвда дхъадырчІвумца абнадза дыргатІ.

АчкІвынчва ацІлаква йрыцІалын раса гІашІырхитІ. ХъабыжъчкІвын кдыкІ дыквчІван дчІвапІ, расахъвшварагы дгъалам. Ауи збаз ачкІвынчва – «ХъабыжъчкІвын, уызчІвайа? Раса згІашІумхуайа?» – рхІван йцІгІатІ.

– Сан дызлагІашвыхІваз гышвымдырхума? Са схвыцпІ, къару гъсымам, абна сыладзуаштІ. Апхъапхъа са йсышвхъвшвата уацІыхъван швхъа ахъазла йшвхъвшвах, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын мачкІгІгы дацІхъычгІан.

АчкІвынчва йырчпарызйа, щта? ХъабыжъчкІвын йтахъыз аъара йзырхъвшватІ, уадыргІвана рхъа ахъазла йырхъвшван йгІаджвыквылхтІ.

ХъабыжъчкІвын дъачІву дчІвапІ – дгыгылуам!

– ЙачІвыйа уызчІву, уызгІамахуайа? – анырхІва – «СцтІышвхта сыжвгах, ауи акІвымкІва сыдзуаштІ», – йхІватІ.

АчкІвынчвагы йырчпарызйа – ХъабыжъчкІвын заджв йыжвгІвахъа дгІахъадырчІван йгІаджвыквылхтІ.

АчкІвынчва раса ъадзархъвшвуз, ХъабыжъчкІвын йа-

дзайызпшуаз, йъадзаГамГвайсуаз йрыквхъвлатІ. Йрыквхъвлан йГІващатІ. ЙГІващан йахъацуш гырыдырам. АмГІва йазыпшГІатІ-йазыпшГІан – йгырмаухтІ. АцІх лашцарапІта – уыла йГІацІахуа гыубум. ЙнапшыГІапшуамца зджъара лашбжыкІ раГІатІ, мцакІІаракІГыи нарбатІ. АмцакІІара ахъыла йджвыквылтІ. ЙГІапсатІ-йдышыи тдыжвкІ йазнайтІ. Йназдгылыз атдыжв йкъвыкъвхын⁸⁰ йгылапІ. Ауи атдыжв апны нажГІвыршІыдзакІ дбазун.

АнажГІвыршІыдза ачкІвынчва анылба – «ШвГІайгва, швГІайгва, сычкІвынчва», – лхІватІ дгвыргъан йналдылтІ. Йналдылын лгвылагыи – «Йшпабзийыз йшГІанагыз, уахъа йанычвхра спыцкввагыи цІарата йГІасрыцІарапта йсфапІ», – лхІватІ.

АнажГІвыршІыдза ачкІвынчва лырчан йщГІалцІахтІ.

ХъабыжъчкІвын дщГІалра гыиымуытІ.

– Сара сан ачІвышва сгыщГІалцІум, агъаша сталырчІвитІта ахъвымблы скІнылхІитІ, – йхІван дщГІалра гыиуам.

АнажГІвыршІыдза агъаша гІалгтІ, ХъабыжъчкІвын дталырчІван ахъвымблы дкІнылхІатІ.

Атажв закІы ахъазла дджвылцІ тшылчпатІ, дцатІ, лпыцквва лхытІ, дГІайхын дщГІалхтІ.

Арбаква зны йаншІты, дГІагылын йычваз асабиква дрыццауа далагатІ. ХъабыжъчкІвын дгычвам – зымГІва йбитІ. Атажв асабиква дырзынадзауа даналага, тшГІайрамхІван агъаша дГІадхъуа далагатІ.

– Узымчвуа ачІвыйа, ХъабыжъчкІвын? – лхІван дГІайцІГІатІ атажв.

– ХІан дГІасгвалашван акІвпІ. Ауи санылрычвхуашыз агІан хІампІал сзылжвуанта йсылрыфуан, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.

– Ауи уысхама! Уыжвжвы йузызыжвпІта йусрыфпІ, – лхІватІ атажв, хІампІал лжвын ХъабыжъчкІвын йылырфтІ.

Арбаква гІван йаншІты анажГІвыршІыдза асабиква да-

80 Йкъвыкъвхын – йхъпкІыи, тшарайджын.

тарызцахуа далагатІ. ХъабыжъчкІвын агъаша дГІадхъын тшГІайрамхІватІ.

– Узымчвуайа, ХъабыжъчкІвын? АчІвыйа ужвыгъи йутахъу?
– лхІватІ анажГІвыршыдыза.

– ХІан дГІасгвалашван акІвпІ. Ауи уахъынла квтІужь лчпун-
та слырчун, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.

– Ауи уысхама! Уыжвжвы йГІасчпапІта усырчапІ, – лхІватІ
анажГІвыршыдыза, квтІужь лчпан ХъабыжъчкІвын йылрыфтІ.

Йшауа йаналага арбаква аташІтыхтІ. АнажГІвыршыдыза
ачкІвынчва рахъКъала йлырхаутІ. ХъабыжъчкІвын
тшГІайрамхІван агъаша дГІадхъуа далагатІ.

– Узымчвуайа, ХъабыжъчкІвын? Ужвыгъи йутахъу ачІвыйа?
– лхІватІ анажГІвыршыдыза.

– Ужвыгъи хІан дГІасгвалашвахын акІвпІ. Ауи шарпны къвза-
нала дзы гІалгуанта йсылрыжвуан, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.

– Ауи уысхама! Уыжвжвы йГІазгпІта йусрыжвпІ, – лхІватІ
анажГІвыршыдыза, акъвзана налахвын адзхъа дцатІ.

Атажв дшджвылцІуаз ХъабыжъчкІвын агъаша дГІатыпатІ,
дГІакІапан йычваз йыГІвзачва дырзыГІвтІ. Ауат гІайыршыхан
– «Швгыл ласылас! – йхІватІ. – Атажв адзхъа дцатІ.
ДГІайхырквын хІылфуштІ. ДГІамискІва швардах!»

АчкІвынчва гІагылын йГІардахтІ.

АнажГІвыршыдыза акъвзана адзы йыцІылщитІта –
йгыІатнахуам, йкІылчІвахитІ! Акъвзана дзы акІума?!

АнажГІвыршыдыза уыжвГІандзарагъи акъвзана ыцІылщуа
дчІвапІ – йгылызГІатыхуам азна дзы!

ХъабыжъчкІвыни ашитани

ХъабыжъчкІвын напІыла бзита чва дастІ, дГІапсан акыт
дталхуан. Йтшбыгъи йыхъвда йхъа Къвзанахъа данГІадза
ашитан дГІайшІашватІ.

– Уабаъаз, ХъабыжъчкІвын? – йхІванашитан дГІайпырагылтІ.

– Уылаква гътамма? Йгыуымбума? Чвахра саъан, сГІайхитІ,
– йхІватІ ХъабыжъчкІвын.

- Щта, ауаъа хабар-хайырта йаъайа? – йхІватІ ашитан.
- Уальей, закІгъи шаъам. Ауаса жвагІвхъачва къвбыркІ рщытІ, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.
- Йхвыцзарын ауи акъвбыр, – йхІватІ ашитан.
- Йхвыци йдуи уара йгІадырх, ауаса жвауасахчалакІ ауачва гъырзымфтІ, – закІгъи айымрыхъдзакІва йхІватІ ХъабыжъчкІвын.
- А-а, уара хъага, ауат гъламзарызтІ, ласпазарын, – йхІватІ ашитан тІакІвгъи дгІахъыччан.
- Уальей, ласпазтынгъи йшзымдыруа, ауаса рыцтахъ шапквала йгылырквын ауапчав йалу ауарбаква гІаркІитІ, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.
- Ауат гъуарбамзарызтІ, квчІисзарын, – йхІван ашитан лута дгІагъагъатІ.
- Уальей, квчІисызтынгъи йшзымдыруа, ауаса азакІы апхыицІыгІвакІ жватдзыкІ хънагІвун.
- Хвыцзарын ауат атыдзква!
- Хвыци дуи уара йгІадырх, ауаса тдыкІипхъадза ртшшысквагъи рыцІата жвамахтшакІ гІвнашвун, – йхІватІ ХъабыжъчкІвын.
- ЧкІвынзарын ауат амахтшаква? – йхІватІ ашитан йпыкв-ква ахъас-ахъасуа.
- Хвыцхарнысгъи ауыпІ, ауаса ащхъа йшхІвуаз йгІатамыл-уата Гвым адзыгІв рыжвуан.
- ЙгъдзыгІвымзарызтІ ауи, ацІайква дзыщтрата йырчпаз акІвзарын!
- Уальей, дзыщтрата асабиква йырчпазтынгъи шзымдыруа, ауаса щымта ахІахъв таурышвырквын хъвлапны акІвын адзы-гъагъараква анубахуаз, – йхІватІ.
- Амш айшысзарын!
- Айшыси айшысыми – ауи сара йалыздыргІайа, ауаса щым-та йчвчІывита йтыщІыз ажв хъвлапны хІвыс ацІата йгІайхуан!
- Ашитан ауи ахІа йзымчхІахуата тІопІ – хІва дагІвкъатІ.

БыжъажвакI

ХъацIакI тшбзикI йыман. АхI ахъацIа йтшы дайлахIатI. ДайлахIан, йшгIайыквихра дазхъвыцитI. АхъацIа-нхагIы дгIазшIитын – «УачIвы быжъажвакI уасхIвуаштIта ауат джъауап уызгIарытуазтын быжъамакъыкI уыститI, йуызгIарымтуазтын – утшы гIасутитI», – йхIватI.

АхъацIа дгIайхын дхъвыцуа дчIвапI. Йчпуши йхуши гьидырам. ЙпхIвыс лхъацIа йылахъ аквыта йанылба – «Уызхъвыцуа ачIвийа, уылахъ закву ачIвийа?» – хIва дицIгIатI. АхъацIагы ахI йгIайайхIвыз йпхIвыс йлайхIвхтI.

– Ауи ахъазла угвы акъвумырпын. АхI дангIайра ахъышвла уйачважва. Са тшыцIаскIта ущапIква рпны счIвазлуштI. АхI йгIауайхIвуа джъауап атхра уазымгвжважван, са йсхIвауа уаздыргIы. УаздыргIыта йсхIвауа хIвах, – лхIватI ахъацIа йпхIвыс.

Ащымта ахI дгIайтI.

– УхIазырума? – йхIван ахъышв йкIылагылаз ахъацIа дизыгIацIыртI.

– СхIазырпI, ауаса, уразызтын, ахъышвла хIайчважвуштI, – йхIватI ахъацIа.

– СразыпI, – йхIватI ахI. – Абар сапхъажва: «ЗакIы!»

АхъацIа дхъвыцуа тшичпан, йщапIква рпны йчIву йпхIвыс длыздыргIвитI, йпхIвысгы мадза-мадза – «Мара», – лхIватI.

– Амара закIыпI. – йхIватI ахъацIа.

– ГIвба! – йхIватI ахI.

– АгIвычIвгIыс йгIвылакIгы згIвадазтын бзита йбитI.

– Хпа!

– Айшва хщапIыкI ацIазтын багъята йгылитI.

– Пщба!

– Ажв апщкIыкIакIгы згIвадазтын хщцарда гIамцIитI.

– Хвба!

– АгIвычIвгIыс йыхвмачвкIгы гъацапшым.

– Цба!

- АкІватан цычвкІ ацІахІвазтын бзита йчвагъвитІ.
- Быжьба!
- АбжьыгІвайщчва акъабляла⁸¹ тшанынадыркъвра ласы йшитІ.
- УсайгІайтІ! Унайта уырахв гІацх, – йхІватІ ахІ.
- Ауаса апхІвыс гвыбзыгъа ахІ дйайгІайтІ.

АхыгІвайщчва рыхтшадакІ

ХгІвайщчва аъан. Ауат хтшадакІ рыман. Айщчваква ракъыль аквымшвахуа йалаган йакъвыцІра атахъхатІ. ЙагІвыршауа да-тша гърымамызтІ, закІы-закІ тшада нарахвын кІыда-кІыда йбзазауа йджвыквылхтІ.

Заман бзидздза цатІ. АхІба йпхІвыс – «Атшада тйы», – лхІван лхъацІа бзазарта гъйылтхуам.

– БалахІ эквшаз апхІвыс, тшадазаджвыкІ хІымапІта, ауыгъи хІтйыхырквын хІыгъхъымчІвама? ХІымшІгъи злагІагІагхуашйа? – йхІватІ лхъацІа.

Ауаса апхІвыс йылхІваз дгъизахъымстІ: атшада йымтйыкІва гълымуытІ. АхъацІа атшада найахвын йтйырныс йджвыквидатІ. Днайуамцара байа къвышкІ днайшІашватІ.

- Уабацауа, сычкІвын, уыста йуымайа? – йхІватІ абайа.
- Уыста йсыму закІгъи гъаъам, йызхвгІара дсауазтын стшада стиуаштІ. – йхІватІ ахъацІа.
- Утшада сара йсхвгІапІ, йуасхІвуа узычпузтын.
- ЙгІахІва!
- ЙсхІвуш ари акІвпІ. Схъылпа азна локІ гІасаухІвуазтын хъылпакІ азна хъапщгъи утшадагъи уыстхитІ, йгъгІсауымхІвума – утшада сара йсчІвыпІ.

АхъацІа йгвыла – «Ауи ахІа гІасмаухІвын, быжьхъылпакІ рызна уасхІвпІ», – йхІван локІхІвара далагатІ. Бзидздзара йхІватІ. ЙнахъазапІ – анихІва – «Йазнахама ухъылпа?» – йхІван абайа дицІгІатІ.

⁸¹ Къабля – амсылманква намаз анырчпауа тшахъанадырхауа (агІвадахъы).

– ЙгъамызнахастІ, кІара удыруазтын ужвгы йгІахІва, – йхІватІ абайа къвыш.

Ауаса ахгІвайщчва рахІба датша закІгъи гъйымдырхуазтІ, йхІвушызйа?

– Йуымдыруазтын, утшада сара йсчІвыпІ, – йхІван абайа ахъацІа йтшадагъи йыквихын дгІауищтхтІ.

АхъацІа йызникваз йхІвахырныс йпхІвыс дылчвшван амгІва хІакъвараквакІ гІазикІкІын йартмакъ йтайпсан дгІайхтІ.

– ХІтшада ари аъара хъапщ гІатныцІтІ, бзита йкъачІвахы. Хъапщ шхІыму заджвы йабхІвпІта бхъа хъысхпІ, – йхІватІ ахъацІа.

ЙпхІвысгъи дгвыргъбан «ахъапщ» ашвындыкъвара йталцІатІ. Ауаса апхІвыс лыбыз лзыкІуазма – лхъа лыртшхъвауа – «ХІтшада хъапщ артмакъкІла йхІтйытІ», – лхІван аквтанай йпхІвыс йлалхІвтІ.

– ХІара хІхъчІватІ. Уаща йтшада хъапщ мильуанкІ гІатнихтІ, уаргъи учІвазла, – лхІван лхъацІа дджвыквылцатІ.

Аквтанайгъи ахІба йызнийыз йызнитІ.

АйцІба йпхІвысгъи – «Уайщчваквва байахан хІара хІгІархъшватІ», – лхІван лхъацІа йтшада йымтйыкІва гълымуытІ.

АйцІбагъи йтшада ашІа йыма дшнауаз йайщчваквва зжъаз абайа дгІайшІашватІ.

ЙащахІбачва дшрынГалыз апшта абайа айцІбагъи дйынГалтІ.

– ЛокІта йуасхІвуа ухъылпа йгъташвахрымта уымлыкв уалхъвдахапІ, – йхІватІ ачкІвын.

– Схъылпа азна локІ гІасазхІвуаш дыгъгІадымристІ, – йхІватІ абайа.

– Щта, ауи асхъан угІадзыргІвы. Абар слокІ. Ащхъа жвыкІ хІвуан. Ауи ажв заджвгъи йгъйымхъузтІ. Щыбжъан аннадзара ажв акІвар ахъа йгІаталуанта ахш кІанахъун. Ажв ауи аъара хшы гІамцІуанта акІвар азна дзырта йгІагІвуан. АкІвар уангІабжыщІра хІтдзы гылан. ХІтдзакв чуан дудздзаквакІ хвынгылан. Ахш акІвар йъадзагІабжычІвуз абжа хвшахун, абжагъи хшыта йгІайуан. Ахвша чуанкІ йташвун, ахшгъи чуанкІ

йтачІвунта ашвыта йхьыхІхуан. МышкІы гвып дукІ хІацылын чвахра хІцатІ. ХІанцуз ашв гьажьдукІ нахІахвтІ. Щыбжьанчара хІангІачІва ашв гврахІала йакъвсырццуа салагатІ. Ашв аквта саннадза, квыджьмакІ гІабжьышвтІ...

– Аквыджьма ашв аквта йшпаташва? – йхІватІ абайа.

– Ахш акІвар йангІабжьыкъьуз аквыджьма хшы ажвныс йа-нахьагыл йташван йхІымбауата йхьыхІхуаз ашв йалашватІ, – йхІватІ ачкІвын. – Ужвы угІадзыргІвы. АчвахыгІвчва аквыджь-ма анырба тшбыгкІ азауырщтІ. Атшбыг ахва аквыджьма ауачва йалагылтІ. Аквыджьма ауачва ахьпхьадза йнагІвгІагІвуамцара хІчва зымгІва ахытІ; уадыргІвана аквыджьма хьвынчІвыкІ азауырщтІ. Аквыджьма гвыжвкІтІ, ахьвынчІвы ашІанакІын йнагІвгІагІвуамцара ачва амбатата йхьнахтІ, уацІыхьван стохвта йаквнацІахтІ...

– ЙауыпІ, йауыпІ! ЛокІта йухІваз схьылпа йгьташвахуамІ, – йхІван дгІацІрытІ абайа.

АщайцІба ахьапщгьы гІайахвтІ, йайщчва ртшадакьагьы гІайцхын рпны дгІайхтІ. Абайагьы йгвы агІвкъьан дпсытІ.

АтІы йахІваз

Даъан-дбазун ахІ байадзакІ. ПесгІачІвыта адуней йыквыз зымгІва йара йнапІыцІан, рыбызшвагьы йдыруан.

Ауи ахІ ушашра уымдыруата хьапщтыдз дудздзакІ йаман.

Ауаса йпхІвыс ауи аъара лта дтыцІын – «Ухьапщтыдз-гьы гьстахьым, уымшІтыдзгьы гьстахьым, учІвыцатыдзгьы гьстахьым, са йстахьу быгІвтдыпІ, абыгІв йгІалхта тыдз сзыч-па», – лхІван лхьацІа дгьлырбзазахуам, дчІвыуитІ-джьыуитІ, дцІритІ-дхІвхІвитІ.

АхІ йчпарызйа? АуагІагьы апесгІачІвкьагьы зшІиттІ: драйкъангьашуаштІ абыгІвтыдз шичпушла.

ЗымгІвагьы гІайтІ, атІы гьгІамитІ. Зны йащтайщтийын – йгьгІамитІ. ГІван йащтайщтийын – йгьгІамитІ. Хын йащтайщ-тийын – йгьгІамитІ. Пщын йащтайщтийын – йгІайтІ.

– Апхъапхъа йанузынасшти уызгІамийа? – хІва дацІгІатІ ахІ атІы.

– Адгъылы адзи рыцІа йайхІу спхъадзунта акІвпІ.

– ЙайхІайа, шта?

– Адзы айхІапІ.

– ЙгІванхауа йаннасшти уызгІамийа?

– Агъвгъваракви ахІагІаракви рыцІа йайхІу спхъадзун.

– ЙайхІайа, шта?

– АхІагІараква айхІапІ.

– Йхынхауа йаннасшти уызгІамийа?

– Апсчви абзачви рыцІа йайхІу спхъадзун.

– ЙайхІуда, шта?

– Абзачва айхІапІ. Ауаса апхІвыс лага йлыздзыргІвквауа апсчва йанрыларпхъадза апсчва айхІахатІ.

– Ауаса йаъазтын, саргъи апсчва срыларпхъадзуштІ. Ауи гъакІвымма?

– ЙакІвапІ.

АхІ дгвыжвкІтІ, йпхІвыс дгварицан ауагІагъи апсауышвхІаквагъи йырхвитхтІ.

РыцІа йатахъуда?

Щардадза цІуата зын-заманкІ агІан агІвычІвгІвыс ймахъа-щахъаква айдауауа йалагатІ – рыцІа хвы зму, рыцІа йатахъу амаркІуан.

АнапІква ркъарула рхъа дыртшхъвитІ, ръазарала рхъа духитІ: «ХІара адгъыл хІырхарджьитІ, атшыгІвра гІахІырийитІ, хІаъахир⁸² йгІахъымцІуа гъаъам», – рхІвитІ.

АщапІква ауи гъыруам: «ХІаъ! Ауи швхІвата йыгІуума? ХІара хІаъамзарквын аджвы дгъызнымкъвахрызтІ! ХІшвымамында, анапІква, тшызлашвыртшхъвуз гІбарын! Швара къару швымазтын – хІара чвгъата хІыгІвитІ».

82 Бахир – цІыхъва, йгІахІцІыхъвахауа (гІарып, перс бызшваквa гІархъыхпІ).

АлымхІаквагы: «ХІара хІаъамзарквын – анапІквагы, ащапІквагы алаква швырфахрын!»

Ахъа щта? Ахъа ауыс закІыпІ: «Сара зымгІвагы сырхъапІ, – ахІван йгІагылхтІ.

Ауат ауи аъарала йайчвыдзын йамайчважвахуа йалагатІ, кІыда-кІыдагы йбзазауа йджвыквылхтІ. Аджв закІ йзым-чпахырквын, аджв дгъйачважвахуам, дгъйайкъангъашхуам, дасу йхъагвы йшгІанагуа апшта йбзазауа йджвыквылхтІ.

МачІра ауаса йбзазама, щардара йбзазама – уара йгІадырх, ауаса руысква ащтамцахуа йалагатІ, йайкъангъашра атахъхатІ, йгырзычхІахуам. Апхъапхъа алаква йгырызнамгхтІ ауи ахІата.

– Щта, макъыргІа, хІара гъхІакІвымма агІвычІвгІвыс рыцІа йтахъдзу? Эй, йшвхІвауа ачІвыйа? ХІа хІаъамызтын, агІвычІвгІвыс адуней шпайбахуаш? Гвымхагы бзигъи гъалйымдыргІахрызтІ. Арат абыхъв дуква, арат адзыгІв макъква злайбахрызйа? ХІа хІаъамзарквын гвыргъара гъабахмызларызтІ. ХІа хІакІвпІ агІвычІвгІвыс адуней йзырбауа: апсабарагы ажвгІванд чІыхвгы. Ла змам – йпсыз дгІвыпІ, сайщчваква. Адуней акІкІара уым-базтын – амаша лашцара ута йагІвызапІ. Эй-й, сайщчваква, хІа хІакІвымкІва агІвычІвгІвыс напІыла дахъыкІвырдашауа дгІанхарын. ХІа гъхІакІвымма агІвычІвгІвыс йбзибара дизыр-бауа? ХІа гъхІакІвымма йагъа дизырдыруа? ХІа зымгІвагы хІырхъадапІ, хІара швхІыздыргІвра атахъыпІ, – рхІватІ алаква.

Ауи узыруазма алымхІаква! АхъадзлымхІартаква тшгІаквыркъан йгІалагатІ:

– ЙнахъапІ швхъа гъадзашвыртшхъвз, швгІакІылыртІта. ХІа хІйымамында агІвычІвгІвыс! Йубарын ауи йызниквуз. КІара адуней ахъахъ йгІаншума хІара йыхІмагІауата? ЙгІашвхІвастІ, ампхашчаква! ХІа хІщъапІ агІвы йыхъазла: бзира йзырхІвузтынгы, гвымхара йзырхІвузтынгы – хІара йгІагІдыритІ. Ддыртшхъвузтын – йахІхІвхитІ, ддырджъузтын-гы – йзынахІырдажитІ. Момо, хІара рыцІа хІитахъыпІ агІвы. ХІа хІакІвпІ йхъададзу!

– Ала ацІабырг абитІ, швара йшвагІауа абжа мцыпІ, –

йҠацҠритҠ алаквa. – АуаҠа лагата йгырхҠвум: «АлымхҠа ага-
гы агҠитҠ, ала йабауа акҠвпҠ хвы зму» – хҠва.

АшҠагы йдзыргҠвпҠ-йдзыргҠвын ауи ахҠата
йгызамчхҠадзахҠ. Абжы гҠанаргҠтҠ:

– ХҠы, сайщчваквa, ауаҠа амайчважвауата йацбазарызма?
Йзлайчважвауа? Абыз акҠвпҠ. Эй-й, йгвыбзыгыпҠ ауаҠа.
ЙырхҠвитҠи: «АхҠва йахвыз ахвырта чвгы йыхитҠ, ажва чвгы йа-
хвызгыйхуам» – хҠва. «Ажва хыаҠа абльаҠва агҠвара йҠатнадитҠ»
– хҠва. Уальахи, шҠадгы дшзымбазара агҠвычҠвҠвыс. Аджвы бзи
дибазтын йшпайхҠвуш? Аджв дичвымгызтынгы дшпайайсуаш?
Сара сакҠвпҠ йхыду, сара сакҠвпҠ йахҠу.

– Йаркы, йнахыпҠ йҠаухыпҠатҠаз, – алаквa гҠакҠылцҠын
йцҠритҠ. – Уара уаыара мцхҠвагҠвы адуней дыквума? Йу-
базгы йуымбазгы убгыатҠитҠ! УдзыргҠвра анатахы
уара убалахҠхитҠта тшгызыкҠхуам. УаҠата йуыквыдзхы
зыарагҠвуда? Щымта аджвы закҠ йхҠвазтын хывлапны зымгҠва
йырдыритҠ!

Араы анапҠквa тшаквыркыахуа йалагатҠ.

– ХҠара гыхҠакҠвымма, – рхҠватҠ ауат, – адуней абайара
зымгҠва гҠанзыршауа? ХҠа гыхҠакҠвымма агҠвычҠвҠвыс дзыр-
чауагы дызгҠвычауагы?! Мшкы дгыбазарым агҠвычҠвҠвыс
хҠа хҠйымамкҠва!

– ЙауыхпҠ швыадзайкыргҠышыз, йныжвыжх! – рхҠван
ашапҠквaгы рбжы гҠадыргҠтҠ. – Адуней ахҠатлара зымгҠва
зкву хҠара шхҠакҠву швышвымраштылын. АгҠвычҠвҠвыс,
йхҠхҠвапҠта, Кывайдан дтыгҠитҠта Кыарапагва дыгҠитҠ, ауаы
дататыгҠахитҠта Кыазма датагҠахитҠ. Асы гҠасуазтынгы, аква
гҠаквузтынгы хҠара шҠасымгҠва гыхҠымам. Базарагы тшпсца-
рагы змахым хҠа хҠакҠвпҠ. ХҠа хҠакҠвпҠ зымгҠва рацкысыгы
агҠвы рыцҠа йтахыдзу!

Ауат зымгҠвагы анырхҠвуз ахы закҠгы гыамхҠвузтҠ,
йдзыргҠвуа йчҠван. Ауи лыгажв гыбзыгыадза йгыыамма – ауат
рапшта йҠалагатҠ:

– Уа сыла йапшу, спсы йапшу! ЗымгҠва йшвыауагы

цІабыргыпІ. ЙыгъшвгІващитІ! АгІвычІвгІвыс йтахъым араъа заджвгІ дгъІылам. Чыдагъи дгъйымам, ауаса ахъа хъапІ, ауи злаупсахуаш гъаџам. ЙгърымхІвума: «Алага дрыцхІапІ» – хІва. О-о, ахъа нымхузтын ухъчІвагвачвхтІ. Алыгажвква йырхІвауата йгъшвагІасма: «Ухъвыцта учважва, унапшыгІапшта – учІва» – хІва? ЗымгІвагъи са срызхъвыцитІ – ащапІква џацушгъи, анапІква йырчпушгъи, алаквa џапшуашгъи, абыз йахІвушгъи. Ауи акІвпІ сара хъа – хІва зсыхъырцІаз. Сара сакІвпІ йхъаду. ШвсыздзыргІвы!

Ауыла йалгарныс аурын, ауаса амгва – амгва мыжда – тшгъазамчхІахтІ, гъашата йгІахІвачватІ.

– Сара кІара суацІамкІва хъара швцапІ! – ахІван йгІачІвалхтІ.

– Мцы ухІвитІ, – йгІачІвагІагІатІ зымгІвагъи. – Уара уацкІыс агІшагІвы абыжкъралькІ дгъгІартударым. ХІа ухІмырчарыквын угІвуштІ.

Араъа зымгІвагъи гвыжвкІтІ: ащапІква тшаквыркъџауа йалагатІ, анапІква тшгІадыршІашІатІ, алаквa гвымхата тшгІацІдыркІџытІ, алымхІаквагъи тшгІадырдагвтІ. ЗымгІвагъи штшырзычпуз тшырчпатІ.

– ЙауыпІ, щта, йкъванчу дыгІбапІ, – ахІватІ амгва.

Ауаса закІылагъи йанымгІалуата йамыцІхтІ ауат. ДзачІвызлакІгъи йара рыцІа датахъдзата, йара рыцІа дбалахІта тшибахтІ. Алаквa тшхъыргІван йщтІалхтІ, анапІквагъи тшдыргъвгъвахтІ, алымхІаквагъи алыгъвра йыквылхтІ, амгва амлагахатІ.

Ауасамцара мацІума, щардума ауи апш заманта йцаз – уара йгІадырх – ахъа йгъазамчІазтІ йахІватІ: «ЙыжвбатІ зымгІвагъи агІвычІвгІвыс хІшитахъу. ХІайшвмырсуата хІацшвырбзаза».

Ауищтара ауат рпсы кысакІ йацтата йацбзаситІ.

АМЛЫКВИ АКЪЫЛЫ

ПщыгІвпачва йымата лыгажвкІ даџан. Зны алыгажв йпачваквa гІазшІитын – «Са йынсцІуашыз нсцІхъатІ, ласы аду-ней схІваджъхуаштІ, – йхІватІ. – Сымщтахъ швыуа заджвы

аунагІва апны ахІбата дгІанхара атахьыпІ. Сшапшуала, ныбыжъла йахІбу гьйакІвым, закъыль рыцІа щарда арыцІсуа йакІвпІ йгІанхара атахьу. Ауи акІвпІта, тшгІашвыртшхъвастІ, сычкІвынчва!»

АхІба дгІачважван: «Млыкв зму йакІвпІ акъыльгьи зму, – йхІватІ. – Сымачквкв йырхъагІвацу млыквкІ йнадзитІ», – йхІван хъапщ ъатлынла йхърыпху йнапІква гІайраутІ.

АхІба йымщтахъ йнайуаз дгІачважван: «Ари йсышву збауа акъыль шсыму хъайцІапІ, – йхІватІ. – Акъыль змам аратква шизыгІанымхуш хІакъпІ», – йхІван йчІашва⁸³ хъылпа, йчухІа⁸⁴ кІвымжвы, йсахтан майыстка гІадйырбатІ.

Акврытгьи дгІачважван: «СымъагІваца хъапщта йакву млыквкІ йапсапІ, – йхІватІ. – Хъапщта йскІну збауа акъыльгьи къаругьи шсыму йдырпІ», – йхІван йхъапщ мъа, йхъапщ къама, йхъапщ хІазырка гІадйырбатІ.

АйцІба закІгьи гьихІвум. ДгылапІ.

– АчІвыйа, спайцІба, закІгьи зуымхІвауа? Тшызлауыртшхъвуш закІгьи гьуымамма? – йхІватІ алыгажв.

– Са хъапщгьи чгІвычагьи гьсымам. Йсыму анхара йазычпу, анхара бзи йызбауа напІыпІ, йымшвауа гвыпІ, йхъвыцуа хъапІ. Ауи акІвпІта, тшызласыртшхъвауа закІгьи гьсымам, – йхІватІ апайцІба.

– АунагІва апны ахІбата йгІанызжъуа ари йакІвпІ. ЙхІвауа швахъымпан, швйыздыргІвы, йхІвауа швчпа, йшвайхІвуа швха, – йхІватІ алыгажв йпайцІба йахъкІъала йнапІы йрауын.

«Къазу-къазу йгІашвпса!»

ТажкІи лыгажкІи тацакІ дрыман – рхІвитІ. Атаца зджъара йгІанымхауата дчвгъан, ауи агвахъахъгьи дхвамышвын – рхІвитІ. УыскІ лхара гьлымуазтІ, уахъынлагьи тшынлагьи лнапІква акврышв дчІван.

83 Чашва – каракуль.

84 ЧухІа – аласа йгІалху асхъа багъа.

Зны алыгажв йгызымчхІадзахызтІ – «Атажв, уальей, ари уыста йшамуа. ЗакІ гІахъвыцра атахъыпІ, – йхІватІ. – АгІвымсарга насахвпІта хІтаца лпещ гІаспсауа салагапІ. Бара бнаххылта – “Йучпауа ачІвыйа? АунагІва пхІвыс гыгІвнахымма? ХІнапа зхІхъухуайа? ЙгІахв арахъ, са йгІаспапІ!” – хІвата агІвымсарга бамцІас. ХІтаца дпхашцата – “Йшвчпауа ачІвыйа? Са йгІгІасымпсума?” – лхІварныс ауыпІ. Лхъа дачвпхашахпІта, йамуазтынгы, дзыгІвну лпещ гІалпсалапІ».

Атажви алыгажви йшагвынгІвыз апш йырчпатІ.

Алыгажв агІвымсарга найахвтІ, атаца лпещ днашылын йгІайпсауа далагатІ. Атажв дгІаххылын – «Уа алыгажв, йучпауа лчІвыйа? АунагІва пхІвыс гыгІвнахымма? Са спсыма? ЙгІахв арахъ агІвымсарга!» – лхІван агІвымсарга дамцІастІ. Алыгажвгы йлыыймт тшичпитІта агІвымсарга йахъкІъала дгІахъитІ, атажвгы – «ЙгІахв арахъ!» – лхІвитІта лахъкІъала дахъитІ.

Атаца ауат дгІарпшытІ, дгІарпшын – «ЙамашвымкІуата къазу-къазу йгІашвпса!» – лхІватІ.

Йрымбжъас ачвчІвыс сасра йалацума?

ХъацІакІи пхІвыскІи аъан. Ауат швабыжта йрыцхІан. Абар ауат мышкІы атшгІва йтшгІвачІвапІта йайчважвитІ

– Уальей, арса хІбзаза йшамура! УачІвы зджъара чрын-та салагапІ, гІвчвчІвыскІ гІасынхапІта ауат хІрылабзазапІ, – йхІватІ ахъацІа.

– АлахІ йхІатыр убузтын, ауат ачвчІвыстІакІвква хІпны сасра срылацти! – лхІватІ апхІвыс.

– Уальей, бара апхІвыс бшаъакву шсымдыруа! Йрымбжъас ачвчІвысквала сасра йцума? – йхІван дгІагвыжвкІтІ ахъацІа.

Айфанди алагагІви

Айфанд гвадз машаквкІ йтшада йаквицІан адзылу дцатІ. Дъанайыз – ауагІа щардапІ.

– Ари сгвадзтІакІв сзылага. Арат йгылу зымгІва лаганадзыкІара сара сыгъазпшуашым, – йхІватІ айфанд алагагІвы тшизынайырхан.

– Йузызлагарын, ауаса арат йгылуґы уагІапІ. Уазпшы укбазу, – йхІватІ алагагІвы.

Айфанд дгвыжкІтІ.

– Ужвужвы йуымлагузтын алахІ сйыхІвата удзы сыршв-уаштІ, – йхІватІ айфанд.

– Уажва алахІ йнайхвуазтын угвадз шылата йшичпуш йахІв. Упны ушчІву йулагалапІ, – йхІватІ алагагІвы.

Ахрат хъацІа

Зджъара, шІыпІа хъаракІ апны, лыгажкІи тажкІи гІарикІґы дрымамкІва йбазун. Алыгажв ахшам намазґы йчпатІ, гІакІв сыла пшыхкІ тасрыспІ – йхІван, атажв лхъазы дгІанижбын йыгвла лыгажкІ йпны дцатІ.

Алыгажв дъацаз йыгвла лыгажви йари турых абархІвуамцара щарда дкъватІ. ДангІайх агІан йтажв ашвхъымса дыквчІвата гвыхъ дукІ зму йапшта дчІвыуа дгІалынйахтІ. «Йбуа, йбчпа ачІвыйа?» – хІва алыгажв атажв длайсуа далагатІ дызчІвыуа амагІны ййырдырныс ймурадта. Ауаса атажв лчІвыуара рыцІаґы йацылцитІ. Алыгажв уахъшагІандзакІ гвыгІвмыгІвра ду далата йыршатІ, атажв йлызнийыз, дызчІвыуаз амагІны йымдыруата. Ащымта йангІаша атажв даталщыхІалхтІ: «Йахъа хъвлапны йбызнийыз гІасабымхІвкІва адуней баста сфауа сшыквмызлара», – йхІван. Атажв гвы алтІтІ лыгажв лцІыхъва дштымцІуашыз дызчІвыуаз амагІны йалымхІвкІва. Ларґы араса джъауапта йгІайылттІ: «Уа лыгажв къвна-джбын, йсумырхІвакІва сцІыхъва утыцІуашта гъгІацІцІуашым: уара хІыгвлачвакв рпны схъазы сгІанужьта уанца ани хІпахъ йгылу акъви цІола дугы стапшытІ, ауи йахъадзгы-лу ацІладузаджвыкІґы схъапшылын уари сари ауат рапшта цІагылакІґы хІымамкІва адуней хІагІаквхаз сгвы йыцІалын

сымчІвыукІва сгвы йгъазамчІатІ». Алыгажв ауи аныагІа: «УахъІва йнашІчІвата бара ауи ахІа акъыль змам съабыцбза-задуа гъаам, бацкІыс лага сълшІашвузтын сгІайхпІ. Бзила!» – йхІватІ, йартмакъгъи быгІвнифа тайцІан йхъа ахъанархазла дджвыквылтІ.

Алыгажв дымгІвайсуамцара кыткІ днаталтІ. Дъанайыз ахІ йпа дшпсыз ахабар ауагІа йрылата днайтІ. АзджьакІ йырхІвитІта: «АгІвычІвгІвыс гвымха алахІ мгІва бзи дгъыквицІушым, ауи дызщыз атшгъи алахІ дазыразхатІ. Ауи гІазабта хІчва йтйыршузйа?!» АзджьакІгъи йырхІвитІта: «ЗакІы алымцІхтІ, дымпсызарквын, закІ акІвмызтынгъи, хІымгва азна рызкъ бзитІакІв хІфарын пхІвыс дангІайгрыз агІан». АзджьакІгъи йырхІвитІта: «Йпсхъвы зшІамшваз йгвыргъахъвгъи гъхІшІамшвушызтІ. АлахІ джъахІанам рахІа йшыру ауацІа дтайжътІ».

Ауи акІвымкІвагъи алыгажв йагІатІ: ахІ йхакв ъакІвыз, ауи цартата йымаквас, йпа йпсыз йъамапсымаквата йгІанхаз. Алыгажв ахІ йпхІвыс, амаль амата йаѳузтын, дижъарныс мурадта йчпатІ. Ауаса азаман шцузымца мшкІы ахІ йтшы кІвдыр аквицІатІ, дтшыжвлын акыт далцІуа днайбатІ. Алыгажв йарасахІаткІ йхъамгъи гІацайрышвтгІ, йшвицІан ахІ йхакв днатшкІаралтІ. Ахакв гІвымсаргала йызпсуз агІвнакъвыт дгІазшІитын длыхІватІ: «АкІважва дгІазшІыт», – йхІван. Ауи лгІазшІытра ахабар йалата йшгылаз акІважва ахъышвла дгІакІылпшын дылбатІ. «ДзачІвыйа ари афайцыйа уамчІвым – апхын шуара ду хъамы ацаршвт йшвыта схакв апха ахъихуа йгІатшкІаралыз?» – лхІван адуней ацІалырхауа далагатІ. Лпсазчвакв гІазшІылтын: «Уыжвжвыбырг сыла дшабауа дгІашвкІы, далашІашвхІвата ауаса бора дташврышв, ахІ дгІайхырквын йхІаквым йхапІ», – лхІван унашва рзылчпатІ. АкІважва унашвачпара далымгаскІва алыгажв днайын дналыдзхъагылтІ: «АкІважва мубаракъ, алахІ дыззылпхаз, йбхІваквуауа йырмагІныйа? Сара алахІ сихІвачІвгІвыпІ. Ласылас ъиман гІагх. АлахІ йаркъан ауыпІ: уахъІва дгІабымсыргъи

– рхъвыхыгІвта сбзыгІайщтитІ уыс ду сымата бара бпа йпсыз йыхъазла; ауи дызнапІыцІу сара сакІвпІ. Бпа Джъамыр-Бакъ салъам пшдза гІашвитхтІ, дгІашвыхІвахтІ йтштІакви йхъапщ ъамапсымакви йзыбтихырныс». АкІважва йгІаншазгъи лымдыруата лъиманква лхъыцтІ.

ЙарасахІаткІ ъимангъи гІалгхын алахІ дйыхІватІ ла лъизин лпа йшйыквымшвушызла. АкІважва ахрат хъацІа бзитагъи длырчатІ-дылрыжвын – «СычкІвын йутхпІ», – лхІван хъапщ тшкІвдыраквгъи гІвартмакъкІ рызна хъапщ ъамапсымагъи гІайылтын – «Абзи уанйатІ», – лхІван дналдасхтІ. Алыгажв йгвыла: «Уальей, ахІ йпхІвыс кІважвагъи стажв лацкІыс длагамызтын дшгвыбзыгъам», – йхІватІ, йтшы днащхъвасын йпныла йырхаухтІ.

Ахшам апшта ахІ дгІайхтІ. Ахакв дгІатшкІаралхгІвацатІ акІвын акІважва гвыргъяхъв ду лымата ахІ днайпшІаххытІ. Агвыргъяхъв ду дызшІашваз йылхІвушгъи лнамырхІвауата ахІ акІважва дылцІгІатІ: «ЙбызкІашва ачІвыйа?» – йхІван. Араъа акІважва ахІ йалхІвтІ йгІаншаз зымгІва. АхІ акІважва швабыжта длайстІ: «БунагІва ычвтІ ахрат хъацІа даъам аъара!» – йхІван.

АхІ гвыжвкІра далата ачва дамгумцара ацІх цатІ. ЙшгІашузбырг йтшгъи кІвдыр аквицІан – ахрат хъацІа дгІасмаукІва – йхІван дджвыквылтІ. АхІ йхъа йльажъата дназцІгІагІазцІгІумца гІвахъа-гІвымш дымгІвайстІ. Йхпахуз атшын кытчкІвынкІ апны алыгажв гвы айттІ ахІ дшгІайыщталыз. Ауи ахъазла ахъапщ гІвартмакъкІ йгІайгуаз атшпы зджъара йкъайчІвахырныс мурадта йчпатІ. Акытла йалеуа атшпы апны руандыргъи цІла дукІ ащапІы йыцІагылата гІвхъачва чвагъвауа йнайбатІ. Алыгажв атшы дшаквчІваз ауандыр днадгылын салъам райхтІ, даргъи салъам гІайарххын – «Уайгва, алахІ уйысаспІ», – рхІван йтшы дтшыжвырхтІ. «Хабар-хайырта йаъайа?» – рхІван йгІайцІгІатІ. Алыгажв агІвчвагъвачвагъи рхъаква шхъабжъыз гвы анайт араса йрайхІвтІ: «Уальей, хабар бзита йаъугъи шаъам, абари апш кыткІ апны ахІ йпа хъабыжъквкІ

дырщын ауи ахъазла ахI кытипхъадза ащчва йыщ дталуамца хъабыжъта йау рхъаква хъичвитI».

Ауи ахIвара далгаIвацатI акIвын амца йфауа ахI дрыз-найуа йбатI. Алыгажв: «А, швара рыцхIаква, шваджъаль гIадзамыгIвата гIацIцIуаштI, абан анагIалатуллахI амца йфауа дъагIамгIвайсуа», – йхIван ддйирбатI.

АхI дгIаргвандзахата данырба агIвхъабыжъкIгьи ауандыр зцIагылаз ацIла хIагIа ду йкIыдылтI. Ауат ацIла йъадзахъалуаз ахI дгIадзанадзыкIвара алыгажв йхъапщ артмакъ ауандыр йа-нынз ачва йыцIайцIатI. АхI амца йфауа ауандыр дгIадзхъаххтI, йтшгьи ауандыр йкIыдихIвалтI, йакъамагьи гIатихын ацIла дкIыдылтI: «Анасыны сатагIым, швара лыгква швакIвма сара йсылахъвмаруаш!» – йхIван. Ахъабыжъ мыгIваквaгьи шван ацIла ахъыквбырдзакI апны йкIъантIауа йашIагылапI. АхIгьи ауат рцIыхъва далагыла дхъалитI.

Алыгажв хвырчв йхIватI, артмакъ ачва йыцIазгьи гIацIихтI, ахI йтшы йаквицIатI, йаргьи даквчIвахтI, йара йтшгьи гIайыдзхъайыргылын йымгIвала йырхаухтI. Ауи аниба ахI дшжъахаз гвы айттI. АхI ацIла йхъайцылкваз дырцIгIатI: «Ара-ъа швызгIахъал амагIныйа?» – йхIван. «Ани утшы джвыквыз-даз алыгажв хъабыжъта йау рхъаква хъучвуата гIахIайхIвын, хIъацарыз ангIымдыр араъа хIгIахъалтI» – хIва гIайархIвтI. АхI йчпарызйа – тшыгIвта йгIамгIвайсыз щъагIвта дхъынхIвыхтI, йпны агIылахIва мчыбжъыкIла днадзахтI. ДнайхтI акIвын акIважва дицIгIатI: «Йучпа ачIвыйа, ахI, асаба ухърыч щъагIвта уызгIахъынхIвыхйа – ауагIа лакъырдыта тшыздуырбауа?»

«Уа бунагIва ычвтI, ахрат хъацIа сихъыдзан, ауысква зквыз ангIасайхIв сйыхIватI, ахрат сйыцIырцан ари абыжъба-агIба мышгьи хIычкIвын йпны саъан, гвхахIвакI⁸⁵ даларылалпI схIван атшкIвдыраквгьи йызгIанызжътI».

АкIважва хъага лхъацIа дшымшыркъваз гъгIалгвнымгIвытI. АхIгьи акIважвагьи ауаса йгIанхатI. Алыгажвгьи йтажв длызгIайхын тхаджыгIва рымшта йбзауа йджвыквылхтI.

85 ГвхахIва – гвыргъара ду.

Азаджв йацкІыс азаджв длагатІ

Йаъан-йбзасун тажвкІи лыгажвкІи. Ауат пакІи пхІакІи рыман. Рпа пхІвыс дгІайгтІ.

Атажви алыгажви ртаца дзгІагра адзхъа дцатІ. Дъацаз адзы уырста щацара пшдзакІ амата, ауи ащацара апынгъп хІврапшдза щарда гІайуата йылбатІ. Ауат анылба – «Саби дсаута ддухарквын адзхъа дгІайуаштІ, дгІайта ахІврапшдзаква йбарыквын – “Адзы сырта ауат гІаспуаштІ”, – йхІвата адзы дшыруа дахъварарквын сыгъхъымчІвама», – лхІван дчІвыуа далагатІ.

ДчІвапІта дчІвыуитІ.

Рпны лызпшитІ-йлызпшитІта – ртаца дгыгІайдзахуам. ДангІамидзах – «Бцата бпшы», – рхІван атажви алыгажви рпхІа дырщтитІ.

Дцазтын – атаца дчІвапІта дчІвыуитІ.

– А сара мыгІва, йачІвыйа бызчІвыуа? – хІва данылщгІа дызчІвыуаз гІалхІватІ.

ЙангІалалхІв апхІвыспагы дчІвыуа далагатІ.

Атацагы анхъвпхІагы адзхъачІвапІта йчІвыуитІ. Арыла рпны рызпшитІ-йрызпшитІта – йгъаъадзахым. ЙангІамидзах анхъва дрыщтарщтитІ. Днайызтын – атацагы анхъвпхІагы адзхъачІвапІта йчІвыуитІ.

– А сара йтачвгачвыз, йгІанша ачІвыйа, швызчІвыуа ачІвыйа? – анылхІва йызчІвыуаз гІалархІвтІ.

ЙангІалархІв атажвгы ауат дрыдзхъачІван дчІвыуа далагатІ.

Атаца, анхъва, анхъвпхІа адзхъачІвапІта йчІвыуитІ. Арыла рпны рызпшитІ-йрызпшитІта – йгъаъахым! ЙангІамидзах – «Арат йырчпаз спшыпІ», – йхІван алыгажв дрыщтацатІ.

Днайызтын – йтаца, йпхІа, йтагвжва адзхъачІвапІта йчІвыуитІ.

– А йацІазкІыхыз, йгІанша ачІвыйа швызчІвыуа? – анихІва йызчІвыуаз гІайархІвтІ.

ЙангІайархІв йаргы дрыдзхъачІван дчІвыуа далагатІ. Атаца, анхъвпхІа, анхъва, абхъва адзхъачІвапІта йчІвыуитІ. Ары-

ла ачкІвын дрызпшитІта – йгыІайдзахуам. ЙанГамидзах дрыштацатІ.

Днайызтын – йпхІвыс, йахща, йан, йаба адзхъачІвапІта йчІвыуитІ.

– А зунаГІва мшхаз, швызчІвыуа ачІвыйа? – анихІва йызчІвыуаз гІайархІвтІ.

Алыгажви атажви рпа ауат йырхІваз аныаГІа дгвыжвкІтІ, швабыжтагы драйсын рпны йгІайцхтІ. ЙгІайцхын – «Амарагы амызгы рныс, шва швацкІыс лага сишІамшвузтын анцІра сшГІацампахуаш!» – йхІватІ, йтшы кІвдыр аквицІан дгварцІтІ.

ДымГІвайситІ атажви алыгажви рпа. Дшнайуазымцара цІайквкІ рщапІквагы аларпан аурам асаба йылачІвата днарынйатІ. «АчІвыйа ари асаба швзылачІву?» – анихІва – «ХІщапІква гхІзалыххуамта акІвпІ», – рхІватІ.

– Йшвзалымххуазтын са йгъзымбума! – йхІватІ, дрысуазшва тшичпатІ, йкъамчы анГІайкъа ацІайква амцІыкъбахтІ. РщапІквагы дара-дара тшалырххтІ!

Алыгажви атажви рпа днайуа-днайуамцара кыткІ днатанагатІ. «Стшгы мачІкІ тшасрыпщапІ, саргы дзыкІ сахвапІ», – йхІван зджъара дгваралтІ.

Зпны дгваралыз аунаГІва гІвтзыкІ рымапІ. Ауат атзыкІ апны мамырса шІацІакІ нарахвитІ, анахъани атдзы апны йцитІ, ахъкІы йалырцитІта йырфитІ. Атажви алыгажви рпа ауи аниба дцатІ, айшва гІайахвтІ, амамырсагы ахъкІгы ауаъа йыхвнынйыргылын – «Абараса швадзхъачІвата швча», – йхІватІ, йадзхъайырчІван дджвыквылхтІ.

ДнамГІвайсуа-днамГІвайсуамцара датша кыткІ днаталтІ. Днапшызтын – лыгажвкІ атдзакв дхъалын дГІакІапитІ, ауаса ацІахъы йгылу атажв йлыму айква атлапаква дыгыГІарташвум.

Атажви алыгажви рпа йбаз ауи аъара йджъайщачван – «А зунаГІва баГІваз, йшвчпауа ачІвыйа?» – хІва дырцІГІатІ.

– Алыгажв айквкІ йыздзахын – йызбзийума йгъыызбзийымма гхІыздырам. ДГІакІапапхъадзагы айква тлапаква дыгыГІарыквшвум, – лхІватІ атажв.

Атажв ашв дГІадзатІ, айшва дГІаквпштІ акІвын йатагІалгвалашвахтІ абахсыма гІазтылрычІвуз ахъа шлым-рыбагъяз. ЙатаркІвах гвжважвагІвала ашІунала дыгІвхтІ. МчыбжыкІ йрызхъушыз абахсыма зымГІва сахІаткІла йГІатычІватІ.

Атажв йылчпахуазйа, йылнапІыцІазйа – зымГІва дыркъвыцІтІ, датша уыскІ атаджвыквылцІахтІ. Атдзы днашыл-хын лгвы араса йГІанагтІ: «Апсы днарыскІъата абза угІайыхъ» – хІва.

Ала йафуашыз афтІ, абахсыма гІатычІватІ.

АтажвчкІвын лахча зтаз ахвырджбын лгвы йГІаташватІ. Ауи гІалахвтІ, дапшын – ахвырджбын ахчала йчвыпІ. Дхъвы-цын йарасахІаткІ йГІалгвалашвахтІ ахвырджбын ахча зту къачІвахра шатахъу. Атажв лхвырджбын ахчагъи штаз ачварта тшпы йыцІалцІалун, ауи акІвын ахвырджбын чвнадзыкІъара къачІвахыртата йлымаз. Атажв ахвырджбын ачварта тшпы агва-бан ацІахъ йатацІалцІахитІта, ларгъи ашв аргван дГІайитІта ауи дапшитІ, ауи лара йъалдыруаз ахъазла зымГІвагъи йырдыр-уазшва лгвы йГІанагитІ, агвабангъи хъагъи гІатнаркІъыкІъ-уазшва йылбитІ. Абарауи йГІалцІитІта рахчатІакІв зту ахвыр-джбын ачварта тшпы аквтабырдзакІ апны йыцІалцІитІ, ларгъи хъарадза дГІагылитІта дГІапшитІ-дГІапшитІта – «йудыруаштІ» – хІва лгвы йГІанагитІ. Ауи апшымцара атажв лхвырджбын апещ апны йъадлымгал, йъакІвлымгаша зджъарагъи гыГІанымхатІ, йъакІвызлакІгъи – «йудыруаштІ» – лхІвумца атажв ахвыр-джбын атаГІалахвхтІ. Ауи атдзы йГІаджвылылгарныс мурадта йылчпатІ. Ахвырджбын атдзы йГІаджвылылган агваны йГІалгтІ, ахвырджбынгъи лымата атажв агваны дгылапІта – «йабазга-ра?» – хІва швабыжта дазхъвыцитІ.

ЙшаъазлакІгъи, атажв ахча швабыжта дадГІапсалтІ, алахІ йдыритІта, ауи аъара алыгажвгъи дгъадымГІапсалзапІ.

ЙцІыхъвахуата ахвырджбын акъачІвахырта гІалхъвыцІтІ: аччора апны гІалжыта йыцІалцІарныс мурадта йылкІын ахІамач дазцатІ. Атажв ахІамач днаталын аччора гІанылхтІ.

Абакъ дгІацІалтІ, абель гІалахвын аччора ыагылаз дазцахтІ. Атажв далаган аччора ыахвынгылаз апны бельшІакІ гІалжытІ. Ахвырджыын гІалахвын ауаы йыцІалцІатІ, нышв мачІкІгыи аквылпсахтІ. Аччора ауи йахвынлыргылтІ.

Атажв ахча аччора апны йшыцІалцІаз дапшуа дшгылаз ауи асахІатбырдзакІ аурамла дауышквквкІ ллымхІа йгІатастІ. Ауи дгІагваркъыатІ, днапшыгІапшын – тшуандыркІ азнадза цІыкв балахІквквкІ ангыла йшымгІвайсуаз йналбатІ. Атажв щарда днамкІгІамкІуата зынла ауандыр дапшІалтІ.

Атажв днамдзаскІва датша пхІвысквквкІ ауандыр гІашІадрыстІ, ацІыквквквкІ йырпшуа йшгылаз ларгыи ауат днарыдгылтІ. Атажв дазцІгІан ауат ацІыквквквкІ шыртиуаз гІалархІвтІ. «Анчва, саргыи цІыквкІ шсхвгІара», – лхІван атажв ацІыквквквкІ зхвгІуз ауагІаквквкІ дрыдзхыагылтІ.

– Арат йабадзагыи цІыкв гІальаматкву, закІ сыманда! – лхІватІ атажв.

– Щта, йхвгІа – закІы ныжыта, жвабагыи, – йхІватІ ацІыквквквкІ зтиуазгыи.

– Сара жваба гыстахыым... Ахча сахысырквын алыгажв йдырхуаштІ, – лхІватІ атажв. – Ауи акІвпІта йшаыу, ахча ыану сара йшвасхІвапІ, швара швцата йгІажвг, – ацылцІахтІ атажв.

– ЙауыпІ, йгІахІахІв, – рхІватІ.

– Араы швтшкІларалта ахІамач апны райша швтл. Ауаы аччоракІ тагылапІ. Ауи аччора ацІахы агыымала бельшІакІ гІажвжыта, хІахча зымгІва ауаы йыцІапІ. Швара йгІашвахв: сара йгІасажвырквын алыгажв сара шсакІву йдыруаштІ.

Ауат щарда йамкІуата, атажв лажва лшІа йгІатымцІскІва ахІамач йталтІ, аччора гІанырхтІ, атажв йшылхІваз апшта ахча гІацІырхтІ. Ауат ахча йыадзашыыз атажвгыи хцІыквквкІ гІалылхын напІыла йлыма атыгІвчва дрызпшуа дгылапІ. АцІыквквквкІ зтиуаз ауагІаквквкІ ахча рыма атажв йлызгІайхтІ, йгІалпшын, атажв хцІыквквкІ гІалылтІ. Атажв араса лархІвтІ: «Бара хцІыквквкІ гІалбхтІ, йара бахча мачІпІ» – хІва.

Атажв рыцхІа – ауи аыара дукІ алзымцуз, хІайлыара зым-

дыруз – йырхІваз хьалцІатІ. ЙшаъазлакІгьи, ахча рымамачІ тшырчпумца ауат атажв лахча зымгІва нарахвын йджвыквылхтІ. Атажвгьи агвыргъара щамхъа дынкъвнагауа ацІыкквала лыма рпны дгІайхтІ. Атажв ацІыкквала дзы рталчватІ, ахІакв мца зтата йгІашуаз ахъахъ йыквлыргылтІ. АхІакв аншы – рыцІгІвакваларыщІгъажьтІ. Атажв йылчпахуазйа – зыцІгІваквала гІазцІгъажьыз ацІыкквала атдзы йгІаджвыллан, агвара апны къапщдза йкІнылхІахтІ.

Атажв ужвы алыгажв дйызхъвыщуа далагатІ. «Алыгажв рыцхІа, хъвлагІандзакІ закІгьи зымфаз, дгІайхырквын йсрыфхуайа?» – хІва лгвы йта дшыгІвназ алыгажв ача къомкІгьи гІайщын йыма дгІайхтІ. Атажвгьи ацІыкквала зтиуаз дрыщталын дырхъыздузма, дгъырхъымдзатІ, дгІайхтІ. Атажв алыгажв дъадзаъамыз йлызнийыз зымгІва ауи йалхІвхуа днайызхъачІватІ. Алыгажв атажв рыцхІа йлызнийыз джабыымщауата длайсуа далагатІ. Ауи ацІыкв тйыгІвчва ахъбацуз гІалйырхІван йаргьи ауат дрыщталтІ. «Алыгажв мыгІва, щымтищтара закІы гъуымфастІ, ужвыгьи угІайхын уымчауа уджвыквылхуаштІ, закІ уымфума!» – лхІватІ атажв дгІахъынхІвыхын матахъвайакІ, хвша мачІкІ, дзпщырхІакІгьи налахвын алыгажв дйыщталтІ. Алыгажви атажви азаджв йцІыхъва азаджв дтагыла йшымгІвайсуазымцара ауат быхъв дукІ йнашІашватІ. Ауаъа мачІкІ тшпсырщарныс йангІалтІ. Атажви алыгажви тІакІвгьи нарфатІ, мачІкІгьи тшпсырщатІ, йгІагылын – матахъвайа мачІкІгьи хІфапІ – лхІван атажв алыгажв длырчІвахтІ. Лара аматахъвайа дазцан, йшгІалахвуаз йналнапІыщІшвтын абыхъв йгъажьуа йбгъалтІ. Алыгажв аматахъвайа гІахъайгылхырныс мурадта йкІын абыхъв дбгъалтІ, атажв рыцхІагьи ллыгажв дйызпшуа дгІачІвалхын дчІвапІ. Атажв аматахъвайи алыгажви щарда дрызпшытІ. ДрызпшытІ-дрызпшын йангІамидзах:

– Швара гІвуджъ швнадзитІ, йшшвтахъу швгІайх, сара сджвыквылхитІ, – лхІван атажв дджвыквылхтІ.

Алыгажвгьи абыхъв дгІахъалхын атажв дгІалхъыздахтІ.

«А-а, атажв мыжда, хІтдзы ашв гѡабмыркІызма сѡІвѡтІ, йхІыму заджвы йджвылигапІта дджвыквылхпІ» – хІва анихІва атажв хвырчвхІва дгІахъынхІвын рпны дгІайхтІ. Ашв днахъгІахъуамцара йгІалылжватІ, йгІалылжваз ашвгѡи лыхъвда йгІаквылцІан алыгажв мгІва йыквыз дгІайыщталхтІ. Атажв алыгажв дгІайхъыздатІ, алыгажв дпшын – атажв лыхъвда ашв хъата йгІалгитІ. Алыгажв: «А занаджъа, ауаса йызбчпайа?» – хІва ауи данылцІгІа атажв алыгажв йалхІвитІ: «Ашв сара йсымата дзачІвыйа уара хІтдзы йнаужъылуаш» – хІва.

«Щта, йауыпІ, бнай», – йхІван атажвгѡи ашв лыхъвда йхъата йджвыквылхтІ. Ауат анымгІвайсуаз амш швабыжта йпхагІвын. Амара ауи апшта чвгъата йѡагІапхуз йгІалцІла ачІвыла агІвщуан. Атажв амгІвала йѡамгІвайсуаз адгъыл ѡагвщуа ахъазла – «адгъыл рыщІагѡи ахъпшшатІ» – лхІвитІта быгІвнифата йгІаджвыквыргаз ахвша ауа адгъыл йахъылщитІ.

Атажви алыгажви щарда йымгІвайстІ, йнайуа-йнайуамцара бна дукІ йазынадзатІ. Алыгажв днапшыгІапшын рыцІа йуахыртадза⁸⁶ йѡата цІла дукІ дазнайтІ, атажвгѡи ауи йцІыхъва дтагыла днадгылтІ. «Ужвы, атажв, бара араѡа бгылазла, сара ани ацІла ду сѡхалпІта спшыпІ», – йхІван алыгажв днахъгІахъуамца ацІла дхъалтІ. Ауаѡа ауи дыквчІвата днапшыгІапшуамцара ауахыртала уандыркІ азнагѡи цІыкв аныта йнайбатІ. Алыгажв гвжважвагІвала атажв дылзыгІацІритІ: «Ай, атажв мыжда, арахъ ласыта бгІахъалстІ. Араѡа сара зджъакІ назбитІта – ацІыкв тѡыгІвчва ракІвма гъсыздырам. БгІайстІ, бырпшыстІ!» – хІва.

Атажв шарда днамкІгІамкІуата, щарда дымхъвыщуа, адз пщырхІагѡи напІыкІла йлымата, ашвгѡи лыхъвда йшхъаз апшта, алыгажвгѡи ауи дгІалцхърагІумца дгІахъайдылтІ. «Йаууай, апщырхІа!» – лхІвауа дщцІыруазмцара адзы этаз апщырхІа гІалнапІыцІшвтын йгІакІашватІ, ауандыр йанчІвалаз ауагІаква йрыквнархвхватІ. АцІахъыла йгылаз ауагІаквагѡи: «Ква гІаквитІ», – рхІван ашІыгІвгІвырта йгІацІагылтІ. Атажв ашв

86 Уахырта – гъвгъвара.

лзымкУата йГалнаПыцІшвтын йнаджвыквылтІ акъвкъва-чІча
– хІва. АцІыкв зтиуаз – «АлахІ дхІызгвыжкІын дГІахІыситІ»,
– рхІван хвырчвхІва руандыр, атшква – зымГІва шабаркІыз
цІыквгъи хъагъи гІаныржбын, йджвыквылхтІ. Атажви алыга-
жви ацІла йГІакІныцІхтІ, абыхъв йталтІ, атшква ацІархІватІ,
ауандыргъи йГІаквчІвахтІ, рахчагъи ГІараухын йГІайхтІ.

КІапІатІуц

ПхІвыскІ КІапІатІуц – хІва пакІ длыман. Зны КІапІатІуц
чвауандыркІ гІайгын дшГІайхуаз гврыкІ гІайаутІ. Агвыр ачва
йалайцІан дГІайхтІ.

– Мыма, гвырбзикІ бызГІазгтІ, – йхІван йан дылзыцІыртІ
данГІагваралх.

– Йабоу, щта, сычкІвын, агвыр?

– Ачва йаласцІатІ.

– А сара, агвыр ачва йаларцІума? Агвыр ргвпы йаларцІитІ.

– ЙауаштІ, ужвинас ауаса йсчпалапІ.

Датша мшкІы КІапІатІуц амГІвала дшымГІвайсуазымцара
ласпакІ гІайаутІ. Йан йГІайалхІвыз йгвы йГІаташвахын, аласпа
йгвпы «йалайцІауа» далагатІ. Аласпа псытІ. ДГІайхын йызни-
йыз йан йлайхІвхтІ.

– А сара рыцхІа, аласпа ргвпы йаларцІума? Аласпа – «кІытІу,
кІытІу!» – рхІвумца рцІыхъва йтагыла йГІардитІ, – лхІватІ йан.

– ЙауаштІ, ужвинас ауаса йсчпалапІ, – йхІван КІапІатуц
дджвыквылхтІ.

Архъала дшымГІвайсуаз ажъакІ йбатІ. Йан йГІайалхІвыз
гІайгвалашвахын ажъа – «кІытІу, кІытІу!» – хІва дазыцІыруа
далагатІ. Ажъа рхІан – йубазтын йГІаух!

КІапІатІуц дГІайхын йызнийыз йан йлайхІвхтІ.

– А сара мыГІва, ажъа «кІытІу» – архІвума? Ажъа йайхситІта
йырцитІ, – лхІватІ йан.

– ЙауыпІ, щта, ужвинас ауаса йсчпалапІ, – йхІван КІапІатІуц
йгврахІагъи найахвын абнала дджвыквылтІ.

ДшымгІвайсуазымцара зджъакІ чвагъвауата йбатІ. Йан йгІайалхІвыз йгвы йгІаташвахын агврахІала ачвагъвагІвчва рычв «дайхстІ». Дайхсын – йщытІ.

– Ари алага дгІазрида?! – рхІватІ ачвагъвагІвчва, КІапІатІуш дгІаркІын ддырзатІ.

ДгІайхын йызнийыз йан йлайхІвхтІ.

– А сара йхъчІваз, ауаса рчпума? АчвагъвагІвчва – «швуыс йазхІатІ», – рхІвитІта йрайхІвахІвитІ, – лхІватІ йан.

– ЙауашгІ, ужвинас ауаса йсхІвалапІ, – йхІван КІапІатІуш дгварцІтІ.

ДшымгІвайсуаз зджъакІы псыкІ анышвынтара дыр-гауата дрынйатІ. Йан йгІайалхІвыз гІайгвалашвахын – «Швуыс йазхІатІ!» – йхІван дырзыцІыртІ. Апсы дызгуз гІацапан КІапІатІуш хІватанакъарамашта ддырзатІ.

ДгІайхын йызнийыз йан йлайхІвтІ.

– А сара йхъчІвагвачвыз! Ауаса рхІвума? «Йпсы алахІ йыртынчтІ, алахІ джъанат диштитІ», – рхІвитІ, – лхІватІ йан.

– ЙауыпІ, щта, ужвинас ауаса йсхІвалапІ, – йхІван дгварцІтІ КІапІатІуш. Днайуамцара тацанадылракІ даднагалтІ.

– Швтаца лпсы алахІ йыртынчтІ, алахІ джъанат литтІ! – йхІван «драйгвыргъьатІ» КІапІатІуш таца дгІазгыз.

– АлахІ джъахІанам гылартата йузичпатІ! – рхІватІ, КІапІатІуш рычхІа дгІаркІын йчва йхъдырцытІ.

ДгІайхын йызнийыз йан йлайхІвхтІ.

– Ужвинас йубалакІгъи, йуагІалакІгъи – закІгъи уымхІвалан, – лхІватІ йангъи.

Ауиштара КІапІатІуш закІгъи гъихІвахуамта тынчта дбазитІ. Ауи акІвпІ ауагІа «йухІвара уымдыруазтын, закІгъи уымхІван» – ззырхІвауа.

Ухъа йтамызтын ущапІква йрызарарпІ

КыткІ апны бжъыгІвлагачва тан. Зны ауат тшадыркІылын абна йцун. Йшнайуазымцара дзыгІвкІ йырсра атахъхатІ.

– Апхъапхъа хІгврахІаква хъхІрышвтпІта уацІыхъван

хІа хІырспІ, – рхІван ргврахІаква ауырщтІ. Йауырщтыз агврахІаква адзыгІв аквтабырг йташватІ.

Адзы йырсын – ргврахІаква гьрымахым! МшІы злагІапыркъ-ра гьраухуам. ЙхъвыцтІ-йхъвыцын – аджв ацІла дхъалпІта къвадамакІ тшацрайхІвапІ, агІвыджьгьи ауи йщапІква, арахъарат апщыгІвгьи ауат рщапІква тшырцрархІвахпІта – абарауа-самца акъвадамаква гІапхьыгІжвжвапІта йыгІгапІ – рхІватІ.

ЙшырхІваз апшта йырчпатІ. Акъвадама змаз – «ЙыгъсыкІхуам, снапІква гІвзитІ», – йхІван дцІрытІ.

Арахъаратгьи – «УнапІква урыквджвджвата багъята йкІы», – рхІватІ. Аныгьи – снапІква срыквджвджвуштІ – йхІватІ, акъвадама анауицт зымгІва гІакІапІлан зщахва шІначІваз шІначІватІ, змахъа шІначІваз шІначІватІ.

Ауи акІвапІ ауагІа «ухъа йтамызтын ущапІква йрызарарпІ» – ззырхІвауа.

Ала СалтІан

Йаъан-йбазун хъацІакІи пхІвыскІи. Ауат СалтІан – хІва лакІ рыман. Ауи ала швабыжта йгвыбзыгъан, атдзы йыгІвната йырхІвуз апахъ йъачІваз йадыруан. Апшвыма йхІватІ: «Ей, а-СалтІангьи ажвытІ, йщыхра атахъыпІ» – хІва.

Ари загІаз а-СалтІан йыквнацІан ауахъ райша анбжьагІв-квдыджьмажв апны йцатІ. «Ей! УгІайгва, уабаъаз – угІагІващама?» – хІва аквдыджьмажв а-СалтІан арайгватІ. «СшгІагІващаз здырхума, схъа слъажъапІ» – хІва псайспадза акыдхъса йнаквчІватІ. «ЙгІанша ачІвыйа, ачІвыйа йуызнийыз, сара сайгва? Уалга, йгІахІва» – хІва аквдыджьма гвжважвитІ.

– Апшвыма сыздынхалуаз, йсхчуз йцІыхъвахуата йсизгвыгъу ари акІвпІ: сара съажвыз йгІалцІла сйымщыхкІва йгьиуам.

Ари загІаз аквдыджьмагьи швабыж йгІанашхыйахатІ. УадыргІвана аквдыджьма араса ахІватІ:

– Йаууай, апшвыма гІвычІвгІвысагІа гьйыламма, ла хийа шрымщуа гьйымдырума? Щта, ауи агІан саргьи сакъыльла

снауцхърагІапІ: щымта уыпшвыма йпхІвысгы, йаргы, рса-
бигы дрымата уатрарашвара араѳа йгІайуаштІ. Ауат рцІыхъва
утагылата уаргы угІай. Саргы снарызкІылпшуаштІ. Ауат
ангІайра рсаби ддрычвуаштІ. Щыбжъанква рапшта саргы
снайпІта рсаби дгІаджвыквызгапІ, уаргы сцІыхъва угІатагыл.
Абнадза дгІалазгитІ, абна хІангІалалра ура усайгІайта дсы-
квуххшва дырзугахпІ.

– Дара йбзипІ, – ахІван а-СалтІангы ауахъ цІыхквтаква
рапшта апшвыма йпны йгІайхтІ.

Ащымта апшвыма йтгІачви йари уатрарашвара йдырхаутІ,
а-СалтІангы рцІыхъва йтагыла ауат руатра апны йналалтІ.
Щыбжъан йнайгвгѳитІ, арашвачва амара йаргІашхІвитІ, рса-
бигы ауатра агІвына апны дщтІата дычвапІ, а-СалтІангы
йхъарамкІва атІура йылачІвапІ. Зынла аквыджъмажв гІадзан
асаби дджвыквнагапІ.

Асаби йбжы хъацІи пхІвыси гІазшІнаттІ. Ауат гвжважвитІ,
йыгІвитІ, ауаса рщახваквва кІъазызитІ, рпсы гъраухуам,
йашІыпхъадзауа абнала йнатрыстІ. А-СалтІаныжвгы аквы-
джъма ацІыхъва йалагыла йшуа абна йналаххтІ. Аквыджъма
гІашІасын: «АхІы, анбжъагІв, ужвы асаби дырзыгата уцах,
уадыргІвана ушырбауагы гІасахІвх», – ахІватІ.

Асаби тІакІвгы дчвнабыгыгъбан а-СалтІан дгІанатхтІ.
А-Салтангы асаби дгІанагын хъацІи пхІвыси йрызгІагІвхтІ.
Ауат агІвыджъгы гвыргъбачІвитІ, а-СалтІаныжв ршІагвагІвара
йтадырчІвитІ. Апшвыма йпхІвыс араса лайхІвитІ: «Асабигы
днахв, а-СалтІангы быцырцахта йрытхаджъ, прунджъ азыр-
шта йарыжв, жы азрыдзта йарыф, агІвара апны ахъчгы гата
йыларчІва», – йхІван йпхІвыс дгІауиштхтІ. ЙпхІвысгы лхъацІа
йшихІваз апшта зымгІва лырхъйатІ. Апшвымагы дымкъвах-
уата дгІайхтІ. «АхІы, йбчпайа, а-СалтІан бырчама?» – йхІван
йпхІвыс дылцІгІатІ. «ЙшухІваз апшта йсчпатІ». «Дара йбзипІ,
щта!» – йхІван атдзы днашылхтІ.

Ауахъ йшгІахъвлуз апшта аквыджъмажв а-СалтІан апны
пшыхвра йгІайтІ.

– Хъвлапын бзи, сынбжъагІв! Ууысква шпаѳу? Упшвыма йгІауайхІвхйа?

– УгІайгва, угІайгва, сынбжъагІв! Баракъат босын, абари сшу-бауа апшта сымгва азна сирыфын ари ахъчгы сылайырчІватІ.

– Щта, ауи ѳагІаудасрыхІвыз ахъазла уыпшвыма йуасаква рыуа закІ гІасутра атахъыпІ.

– Момо, ауи гъауашым, ауат рыуа закІ уыстырквын, сара ауи сищуаштІ, – ахІван а-СалтІан йгъамуытІ.

– Щта, ауи агІан, уари сари хІынбжъагІвыгІара ауыла хІалгара атахъыпІта, уачІвы хІаквымхара абна шахІаткІгъи дгІаута унай, саргъи заджв дгІасаупІ! – ахІван аквыджма джвыквылхтІ.

Аквыджма ащымта хІвамакъкІгъи ацта абна агІвына атІура йгІалачІватІ. А-СалтІангъи цыгв тлчакІ ацта йцитІ. АхІвамакъ ангІапшы йшван аквыджма йанахІвитІ:

– Ей, квыджма, а-СалтІан йамначыркІ гІанадитІ. Унай, хІщтих!

– Момо, уашІас, йгІардза!

– ЙгІадзауа ачІвыйа? АхІахъквва ахъвшвауа йгІайитІ!

Йшвачваз ахІвамакъ алымхІа анаршвшва, ацгвы хІвынапыдзнащан ауи тшаквнарышвтІ. ЙгІархІаз ахІвамакъ аквыджма ацта йтрысхтІ.

АшварацыгІви ацтанчІвкви

Даъан-дбазун шварацыгІв бзикІ. Ауи шварацра дцапхъадзагъи йымгІва апны гІвацтанчІв квайчІва дукІ йбалун. Ауаса ауат ашварацыгІв йгъызарарымхузтІ, йара ашварацыгІвгъи дгъызарарымхузтІ.

Зны ашварацыгІв шварацра дщцуз йымгІва апны йгІайпшІашватІ ацтанчІв квайчІва датша ацтанчІв гъракІ ацта. АцтанчІв гъра ашварацыгІв йгІайысырныс тшгІайызначпатІ. АшварацыгІв ауи гІайырысуазма? Дайхсын йщытІ. Анахъани ацтанчІв квайчІвагъи удын айыргатІ. АшварацыгІв йымгІва далацатІ, ацтанчІв квайчІвагъи рпны

йгІайхтІ, йчмазагІвхатІ. Анахъани ащтанчІв квайчІва удын згаз ащтанчІв йацІгІатІ: «Йбызнийыз ачІвыйа? Дызда удын бзыргаз»? АпхІвыс йгІанахІвитІ: «АшварацыгІв бзи – закІгъи зыхІымхуз – уахъчІва, йгъсыздырам, удын сйыргатІ. Сара закІгъи гъйасымхІвтІ, тынчдза сшджвыквыз дгІасыстІ».

«Щта, ауи уысума? Сара ауи сйызхъапІ», – ахІвитІта йджвыквлитІ ащтанчІв. Ауи ашварацыгІв йыщта йыквымцІуа йпны йгІайитІ. АщтанчІв заджвгъи тшинамырбауа ашварацыгІв йпны тшыкъаначІвахтІ.

АшварацыгІв шварацра дангІахъынхІвыхра рпны ауагІа гІайззалун, ауат йбакваз райхІвлун. Абар, ашварацыгІв рпны дгІайхтІ, ауагІа гІайззатІ.

– ЙахъчІва, щта, йубаз, йуагІаз гІахІахІв, – йхІватІ йгІайззакваз рыуа заджвы.

– ЙахъчІва сара гІальаматкІ збатІ – хІва дгІалагатІ ашварацыгІв. – АнсимшгІадзагъи гІващтанчІв квайчІвакІ збалун. Ауат саргъи сгърызарарымхузтІ даргъи гъгІасызарарымхузтІ. Ауаса уахъчІва ащтанчІв квайчІва датша ащтанчІв гъра дукІ ацта йызбатІ. Ауат сара зарарыгІа сзырхара ртахъхатІ. АщтанчІв гъра сщытІ, анахъани удын асыргатІ.

АщтанчІв ашвамгъыцІара йыцІачІван йгІадзыргІвитІ. «Ари йшихІвауала, сара спхІвыс датша хъацІакІ длыцын. АхъацІа йщытІ. АшварацыгІв лъажъа гъйымам. СцахпІта ата-раз гІассырдырпІ» – хІва агвы йгІанагтІ. Заджвгъи йымбауата ащтанчІв джвылцІхын йцахтІ.

АщтанчІв апны йгІайхтІ, апхІвыс йацІгІитІ: «ДзачІвызда бара йахъчІва бызцыз? АшварацыгІв ахъазгІваца дгъгІабымстІ».

Анахъани ащтанчІв йахІвитІ: «Заджвгъи дгъсыцмызтІ. Сара дзыжвра сцун». АщтанчІвква ргвы абгъатІ.

АшварацыгІв датаджвыквылхтІ. АщтанчІвгъи (ахъацІа) джвыквылтІ: ашварацыгІв дгІаута ауи ахабар тамамта йгІайнархІвара йащтата.

Атшын ква мачІкІ гІаджвыквылтІ. АшварацыгІв цІлакІ днадчІвалтІ. ДгІачвасыстІ акІвын ащтанчІв йзыгІакІврын

ашварацыгІв тшгайыкІвнаршатІ. АшварацыгІв дырхІатІ. АштанчІв ашварацыгІв йнахІвитІ: «Уара сара уыс бзидздза сзухатІ. ЙгІасахІв адуней апны бзирата йутахъыйа?»

АшварацыгІв йхІвитІ: «ЗакІгьи гьстахъым, сауштхгІваца». АштанчІв: «УаусцтхуаштІ. УшІа гІахъгІы», – ахІватІ.

АшварацыгІв йшІа гІахъитІытІ. АштанчІв ауи йшІа закІы гІатнацитІта дгІаунаштхитІ. АшварацыгІв бызшвата йыгу зымгІва йдыруа дцатІ. Ауи рпны дгІайхтІ, дгвыргъытІ. АшварацыгІв йпхІвыси йари тацанадылракІ йрызшыртгІ. АшварацыгІв ахакІва даквчІватІ, йпхІвыстшанкІ даквчІван йджвыквылтІ. ЙшынгІвайсуаз дзтагыла дукІ апны йнадзатІ. АхакІва ласдза йыртІ, ауаса атшан зымыруата чвгъата йгІакІкІытІ. АшварацыгІв йгІайгвынгІвытІ атшан йахІваз: «Щта, швара гІвыджъ рахІа швгънамдзузтІ, швыртІ. Сара йырызгара атахъыпІ пщгІвы» – хІва.

АшварацыгІв дацхърагІан атшы гІаридахтІ. Атацанадылра апны ауат йрыжвуа йалачІвапІ. Саргы срылачІвата йсыжвын сгІайхтІ.

Атшы, ачв, атшада

ХъацІакІ тшыкІ, чвыкІ, тшадакІ йыман. Ауи арат ахпа дрыланхун, ахпагьи ацІайхІвун. Атши атшади ацІахІвара къалан⁸⁷ акІвымкІвагьи кІвдыр рыквицІунта хІатла рыланкъывигун, дрыквчІвун. МышкІы арат ахпа дасу аччора йахъагылата йшчуз айчважвара гІарылашватІ.

– ХІара, – рхІватІ атши атшади, – уара, ачв, уапшта хІызчІву хІацІайхІвитІ. Ауи акІвымкІвагьи къалан чІыдата акІвдыр хІыквицитІта хІатла хІыланкъывигитІ, дхІыквчІвитІ, уара уызкв акІвдыр гьамбастІ, ауи мчырата йалу гьудырам. Зыквла нхара къалан хІара йухъыгІгитІ. Ауаса йанаъазара, ухъвы абжа хІара йгІахІутра атахъыпІ.

– Ауи сара йыгъсызам, сывчгъарагьи сбзирагьи гьалам, – ахІватІ ачв.

– Щта, йыззуда? – рхІватІ атши атшади.

87 Къалан – хъвдаквцІа.

– Швара швакІвпІ.

– АчІвыйа хІара йызлахІызу?

– Швара, сара йышсхъагылу апшта, чІгІва гъшвхъагылам. ЧІвгІва швхъагылазарквын акІвдыр зынгыи швызыккквва йыгырымбушызтІ.

Ари анрагІа атши атшади чІвгІвапшгІара йджвыквылныс йаквыркІтІ. Ауаса атшы ацІахъвыцхын – «Атшада лагапІ, ауи зжъапІта апхъа йаусцтпІ, йшгІайхуа збарыквын уадыргІвана сджвыквылпІ» – хІва гІанахъвыцтІ.

Атшы алакта гІанарылашаран алаквва гвыргъьачІвауа атшада йанахІвтІ:

– Уара, сыла йапшу саца, зджъара йгІанымхауата угвыбзыгыапІ, ухъа акъылыла йжвагвапІ, улымхІаква дупІта – чІвыли жвгІванди рпны йгауа абыжъкквва зымгІвадзугъи лахъвгІахъасракІла улымхІаква йгІартаситІ. Уылаквва али ацгви рылаквва рацкІыс агала рыцІа йцІарапІ, антахъгыт ахІайуанквва рылаквва тшынла йырзымбауа апкъыгІва хъараквва уахъынла уара уылаквва зынла йгІацтІырхитІ. УлымхІаква йрынгІалуа гІвчІвгІвакІ уара йухъагылазарквныз уабадзапшдзахушыз! Райшата мачвла уабадырбауа ушцушыз! Ауи акІвпІта, чІвгІвапшгІара хІджвыквмылкІва йгъауашым. Ауаса хІгІвыджъгыи хІацджвыквлырквын хІызчІву днахІыцталпІта хІуыс апикъьапІ. Ауи ацкІыс уара апхъа уджвыквыл, уадыргІвана сара сджвыквылпІ.

Арат артшхъвараквва згвы цтІырхыз атшада – «ЙухІвауа дара йзахвапІ, йбзипІ», – ахІван йджвыквылтІ.

Атшада гъдзадджвыкквыз ауи зыквла йахушыз ахачІвкквва арат зчІвыз ахъацІа ачв йайырхатІ. Ачв кІвдыр азичпан азыкв тнахуа ахІатла нкъвнагитІ.

Атшада – «ЧІвгІва змуда, йызтиуашда?» – хІва йнацІгІагІацІгІауа йакІвшитІ, ауаса заджвгъи джъауап гыгІайтуам. Ауасамца йшнайуаз багакІ йанйан йацІгІатІ.

– ЧІвгІва щарда зму, йызтиуа ашварацыгІв йакІвпІ, – ахІватІ абага. – Ауи йпны уцарыквын йгІауирыхвгІапІ йа йгІауитпІ.

Атшада ашварацыгІв йызцан йызцтанькѡвауа йнахІвтІ.

– Йзамуайа? ЙбзипІ, унай анахь! – йхІван ашварацыгІв атшада абна йырцатІ. Ауаѡа ауи шварах дукІ гІайшытІ, ахѡа ацІгайуата ачІвгІва гІахъйырцын атшада йахъайыргылуа далагатІ, ауаса алымхІаква зарархитІ. Араѡа ахѡвшІа⁸⁸ йыцІайкІын атшада агІвлымхІакІ хъигъвычвтІ, ачІвгІваква атшада йахъайыргылын багъѡата йахъашІайхІвахтІ. ЙгІайщыз ашварах ду гІаквицІан рпны дгІайхтІ.

Атшада ахѡа аща гІацрыхьитІ, ахвырта швабыжта йаршазитІ⁸⁹, ашварах чІвгІва хъантаква дзадзыта йаларцузшва рыцІа-рыцІа ахвырта йаласкІахІытІ. Атшада ахѡа адгъыл йадта мыждаха йаквшатІ. Йанша ашварацыгІв атшада дгІадгылтІ, щачвпынцІала адзарта дтасын – «УгылІ, зджъара хІцуштІ», – йхІватІ. Атшада гъызуа, йкѡа агІылахІва йгІагылтІ. АшварацыгІв акІвдыр аквицІатІ, хІаты⁹⁰ мцыраквакІгъи бчва⁹¹ мцыраквакІгъи акІвдыр йаквицІан атшада гваридатІ...

АшварацыгІв мышвѡа, шварахѡа агъиквала заджвы йпны йгІайпсахта шырдза йыман. Атшада ауаѡа йырцатІ ашырдза гІайгхырныс. АшварацыгІв пщбчвакІи гІвхІатыкІи шырдзала йжвагватІ, атшада йгІаквицІан рпны йгІайцхтІ.

АхыгІа гІайгІайын атшада гѡахуам, йгъыжвхуам. Ахѡа адгъыл йадта йчІвапІ. Арыла ахвырта агѡахѡахъ азквгъи напІыршІашІа тшыт-тшытызшва йгІачытІ. Ари ауахъгъи мыждаха йаршатІ. Йанша ашварацыгІв атшада дгІадгылтІ, щачвпынцІала адзарта дтасын – «Угыл, уахъчІвагъи зджъара хІцуштІ, уычІвгІваква рыхв гѡуымшвастІ», – йхІватІ.

Атшада ащтахъ щапІква агІылахІва адгъыл йгІаднахын йхІвынчІитІ, ауаса ахѡа адгъыл йадгъыалызшва йгъазгІащтІнаххуам.

– У-у, сыхѡамыхѡыжв. Ауи акІвма ураа чІвгІва шынкѡву-

88 ХѡвшІа – йѡагІалагауа апны.

89 Ршазара (рышазара) – гІазаб рбара.

90 ХІаты – гъѡаша.

91 Бчва – хвырджыын.

гуш? – йхІван ашварацыгІв атшада апыкв щачвпынцІлала мчыта дагърастІ. Атшада апынцІа арыхІвачван агІылапсылахІва йгІагылтІ. Атшада азыкв натнаркІыгІатнаркІыуа, йцІыхъваршвшвумца акІвдыр аквицІатІ, шахъаквакІгыи акІвдыр йнаквицІахын йгваридатІ.

Абна йырцатІ, гІвыщІла швпІа дукІ гІакІайжътІ, тшыт-тшытквата йхъиссахын атшада арчІвауа йгІаквицІатІ, багъята йалайырхъахын дгІаджвыквылхтІ. Рпны дгІадзахнадзкІъара атшада азыкв йгІачыта йшвыхыз гІаптшытІ, ачвагыи гІахъцыхын азыкв жъайдзахатІ. Атшада азыкв алымхІа хвыр-таква ахънараштылхтІ. Ари ауахъгыи гвжважвагІва ду аквымца йаршатІ. Йанша ашварацыгІв атшада дазгІайуа йанаба ачвапса гІакІъазызтІ, йхІаты-хІатуа йалагатІ. АшварацыгІв дгІадгылтІ щачвпынцІлала адзарта дгІатасын – «Угыл, уахъчІвагыи зджъара хІцуштІ, уычІвгІва ахв гъуымшвастІ», – йхІватІ.

Ари апны атшада гымпІатІаутІ. Алаква аррыцІатІ, гвчІагІври ахІвари злу лала ашварацыгІв йгІайхъапшылын:

– Уангыи уабагыи срыхІвитІ, уаргыи ухъацкІы сцатІ! УычІвгІвакв насхъыхх, рыхайыр убатІ. КІара узысхазтынгыи хІалъальта йузалтІ, сауштхІ! – ахІватІ.

– Щта, йзамуайа? ЙбзипІ, сара сыгъкъванчам! – йхІван атшада ашварах чІвгІвакв гІахъыххтІ.

Атшада ахъа анласха ахыгІаква ахъаштылхын йгІагылтІ, – «Анчва дузыразхатІ, сара сузыразпІ», – ахІватІ, тшаркацан агвашвлa йархаутІ. АшварацыгІв атшада агвашвдза йнайдастІ, баца цІахвала азыкв гІван-хын днастІ – «ХІайда, уца, сахІат бзи», – йхІван агвашв гІайыркІыхтІ.

Атшада – «Ари ахъацІа уагІвырсыз дсыщтагІайумиштІ» – хІва йгІацапшуамца, йбгъабгъауамца атши ачви йрызгІайхтІ, ауаса ауат закІгыи гърымхІватІ.

Апхъала апшта атшы, ачв, атшада дасу рччораква йырхъа-гылата йчитІ. Араба айчважвара гІаджвыквырцІахтІ.

– Уара, сайгва, атшада, уджвыквлын анцІра сызыкв йамбас акІвдыр уара узарарла йгІасыквдуырцІан сызыкв тнарцытІ.

ХачІвыта уара йуымаз зымГІвагы уара утарала сызыквла йсдырхатІ, чІыда ду сзухатІ, – ахІватІ ачв.

– Ауи сара йыгысызам, уыбыз акІвпІ йызуу, уыбыз йуызГІанатІ. Саргы абари апш квпшыра гвымха сымата сыз-чпаз уыбыз акІвпІ, – ахІватІ атшада.

– Узырхъагата уджвыквызжъыз сара гьсакІвым, атшы акІвпІ, – ахІватІ ачв. Атшы гІагвыжвкІын – «ЗымГІва ГІазхъыщІыз уара, ачв, уыбыз акІвпІ», – ахІватІ. Араъа ачв гІагвыжвкІтІ, атшы йацрасын амгва ГІатнарГІврытІ. Атшгы гІагвыжвкІтІ, щІІахъ шапІыла ачв йасуа йалаган адзартаква арыхъвашатІ, ахъа танархчІытІ. Атшада шватІ, йырхІан швабыжта йхъваГІауа йалагатІ. Ала адауыш ду йГІанаршІыхан ауи ъаГІагузла йтрыстІ. Ацгвы ауи анаба йара йазыГІатрысдзанащан апхъа йыззалыз атшада азыкв жъайдза йхъапалтІ, ащапІхква ажъайдза йаланарпан «мйау-мйау-у» – хІва йцІыруа йалагатІ. Зыкв ацгвы йызнарыхъуаз атшада ацІасуамца акІадыгв гІамнакъъашитІ. Ацгвы швапхъадза ащапІхква рыцІагы багъбата атшада азыкв жъайдза йаланарпитІ, ауипхъадза атшада рыцІагы швабыжта йацІаситІ. ЙцІыхъвахуз атшада ацІасуамца акІадыгв йгваркъан ацыгвгы йаргы уахъагы уачІвгы йцитІ.

Абари апшта абарат аунаГІва псауышвхІаква зчІвыз ахъацІа лакІ ахІа йзыГІанымхахуа йабаквчІвакхтІ.

Атшада, ацгвы, алакв

Амш швабыжта йшуаран – рхІвитІ. ХъацІакІ йтшада абора ажъора йыцІагылан.

Агвла йлакв цгвыкІ гІаджвыквырцатІ. Ацгвы ъацара ана-мйаух асхъан атшада абгъа йхъапалтІ. Атшада гІархІан аурам йГІаквххтІ. Ацгвы скІашвуштІхІва йшван ащапІхква атшада абгъа йаланарпатІ. Атшада абгъа анахъ рыцІагы швабыжта йыГІвуа йалагатІ. Ацгвы ащапІква мчыта йаланацатІ. Атшада ахъа ачІвыхымкІва йыГІвуа йалагатІ.

Ауи азаман аурамла пхІвыскІ цІыквкІ азна хвшарчвахъа лы-

мата дгІамгІвайсуан. Атшада ауи гвйтшпыла йналысын лцІыкв гІалнапІыцІнарцІгІ. АцІыкв хІабасабата йхъвашан ахвшагьи аурам йгІаквчІватІгІ.

АпхІвыс дцІыруа, дчІвыуа далагатІ.

АуагІа гІайззан апхІвыс дгІакІвдыршатІ. Ауат атшада зчІвызгьи, ацгвы зчІвызгьи, алаква зчІвызгьи рылан.

АпхІвыс атшада зчІвыз тшизыналырхатІ: «СцІыквгьи сыхвшагьи рыхв гІасытх, утшада акІвапІ ауат счвызрыдзыз», – лхІван дищыхІалтІ.

– Стшада льяжъакІгьи гьамам. Льяжъа зму ауи гІазрахІаз ацгвы акІвпІ. БцІыквгьи быхвшагьи рыхв ацгвы зчІву йгІабитхырІатІ, – йхІван атшада зчІву тшйырқацатІ.

– Сцгвы льяжъакІгьи гьамам! Льяжъа зму ауи гІазрыхІаз, йгІаджвыквызцаз алаква ракІвпІ. БцІыкви быхвши рыхв алаква зчІву йгІабыртхырІатІ, – йхІватІ ацгвы зчІвызгьи.

– Слаква льяжъакІгьи гьрымам! Льяжъа зму ауат гІазыршІыхаз ацгвы акІвпІ. БцІыкви быхвши рыхв ацгвы зчІву йгІабитыргІатІ, – йхІван алаква зчІвызгьи тшйырқацатІ.

Атшада зчІвыз, ацгвы зчІвыз, алаква зчІвыз абараса щарда йамакІытІ, ауаса закІылагьи йгьанымгІалтІ.

Йшпажвбауа швара: апхІвыс лцІыкви лыхвши рыхв лызтхра атахъуда?

Алыгажви абаги

Уайа⁹² лыгажв рыцхІадзакІ даъанйа. Ауи закІы-гІвба квтІу йыман. Ансиуахъ ауи йквтІуква йрылдзгІитІ. УахъыкІ – закІы, уадыргІвана ауахъгьи – закІы, ауаса-ауасамцара йквтІутІакІквва закІы ахІа гІанымхауата йрылгатІ. Йызгазгьи дгьидырам. АуагІа дырцІгІитІта – заджвгьи йгьычтагьи йбатагьи гьихІвум. Йара алыгажв дызлабзазуз ауат аквтІуква йгІарцІауа аквтІагьтІакІквва ракІвын. АуагІа дрыцхІарщан тІакІв йызгІаргуамца ддырчитІ. Ауахъ – «АквтІузаджвыкІ

92 Уайа – араъа: «йырхІвитІта».

гІанхарагІатІ», – йхІватІ тшыкъайчІвахын дгІапшитІ. Джьасы надзан – заджвгъи дгъаѳам, цІыхквта надзан – заджвгъи дгъаѳам. ЦІыхквта анагІвс багакІ гІайын агъадащ йтапатІ. «АхІы-ы, ужвы агъыч гІаскІытІ», – йхІван алыгажв абага ацІыхъва дамцІастІ. Йлаба кІагва найхвын абага абгъа гІалиццауа даситІ.

Араѳа абага ахІвауа йалагатІ:

– АлахІ дудыруазтын суымщын, закІыла суцърагІахпІ, закІыла сутахъхапІ – хІва.

– АчІвыйа ура ауагІвырсыз уызластахъхуш, – йхІван алыгажв рыцІагъи чвгъата дасуа далагатІ.

Абага йгІванхауата йатахІвахтІ:

– УгІай, суымщын, бзира узысхахпІ, сгІаныжъ упны, суыцырбзаза – хІва.

Алыгажв дхъвыцтІ-дхъвыцын: «Ари закІ сызнахадзушыз-тын щта?» – йхІван абага гІанижътІ. Алыгажви абаги ацбзазауа йджвыквылтІ.

Мыш щымтакІ абага алыгажв йцІгІатІ:

– АхІы, саба, ужвы рыцІа уыззыбжайа? – хІва.

– Сыззыбжу мачІума? Агъны гІадзитІ, адзква швуа йалагахъатІ, сзупІын акъвыжвжватІ, ахъта сачитІ. ХъамыкІ сымазарквын кІвдырмшы аквсцІахрын, – йхІватІ алыгажв.

Абагагъи: «Ауи уысума, хъамы сара йгъуызгІасмауума», – ахІван архъа хІвынапы ахъвшвауа йджвыквылхтІ. Ауи азаман агІан швагалакІ амла йагауа йгІамгІвайсуан. Абага гІаларкІын ашвагала рпыцкв ахъадриситІ.

– Сшвымфан, – ахІван абага ахІватІ. – Швара амла швшагауа здыритІ, ауаса швсырчапІ, сайщчвакв, – ахІватІ абага.

– ЙауыпІ, ауаса хІужъапІта – уамхъыгІжвжвапІ, – рхІватІ аквйджъмаквгагъи.

– Йауа швзызжъауа! Уальей, швшсрытхаджъуаш! – ахІватІ абагагъи.

Аквйджъмакв – «йауыпІ-сауыпІ», – рхІватІ, абага ацІыхъва йтагыла йгІайтІ. АдзыгІв ду йгІадзхъанаргылын араса ахІватІ:

– ХъацIара злу, чхIара злу йымгва азна йфапI. Уахъа араъа швцIыхъваква ташвырщыта йшанадзыкIъара швтачIвазла. Щымта швцIыхъваква йшырызгIатгауа пслачва гIатыжвгуштI. Ауат хымшкIы йшвызхъуштI. Ауаса заджв упIатIаупIта – сара лъажъа гъсымахым, – ахIван абага алыгажв йпны йцахтI.

Ауахъ адзы швкъацатI, ауаса – «рыцIагъи йгIаркIрыгIатI», – рхIвитIта аквыджъмаква рцIыхъваква гъгIатырххуам. Ащымта аквыджъмаква ахъызтIхIва, ма! – йшпагIагылхуа!

Абага алыгажв дгIанадтI. «Абар ухъамыс», – ахIван аквыджъмаква йнарбатI. Алыгажв йлаба гIайгтI, аквыджъмаква рхъаква дрысуамцара йщытI, рчваквагъи рхъихын хъам балахI йдзахытI, йгIанхаз ачваквагъи йтйытI.

Абарауаса абага алыгажв дгIатнагахуамцара йбзazitI. Атыдзгъи Батсыйа кIвар йгыларкIвапI.

Чалтыкъи абаги

Чалтыкъ – хIва хъацIа нхагIвыкI даъан. Ауи тшзаджвыкI йыман. Йтшы ажвытI. Йъажвыз ахъазла дгъаквымчIвахуазтI, йгъацIайымхIвахуазтI. Уахъынла архъа йырцун – «Йшатахъу йхIврагIатI», – йхIвун йауиштуанта дгIайхуан.

Щымтала атшы абгъа чвкъкъъата, йтырццыта, йчвыжвжвата йгIайхуан. Ауасамцара атшы абгъа зымгIва жъайдзахатI.

– Уальей, ари стшы йазниуа шссырдырра, – йхIватI Чалтыкъ, йтшы архъа йырцатI, йауищтын йаргъи йтщIыхъва аркъангъи найахын зджъара тшыкъайчIвахтI.

ЦIыхквта аннадза мшвыкI, квыджъмакI, багакI гIайын Чалтыкъ йтшы гIаркIын къазу-къазу йаквчIвумца йалахъвмаритI – йдрыгIвитI, йхъдрыпитI, уыр йдыргылитI⁹³. Атшыжв дрыгIвра, йхъдрыпара, уыр йдыргыпра ахъазла абгъа рщапIхква аларцитI, ажвгIвахъаква йрыцхитI. Ауи акIвпI атшы абгъа зжъайдзахаз!

Чалтыкъ йаркъан къврыкъвта йчпатI, йауиштуамца амшвгъи, аквыджъмагъи, абагагъи гIайкIытI. ЙгIайкIын йщныс далагатI.

93 Уыр йдыргылитI – ащтахъ щапIквала кIвакъата йдыргылитI.

– УГай, суымщын, уаса гвартакІ уызГасцпІ, – ахІван аквыджьма ахІватІ.

– Саргыи ацха хІакІваква⁹⁴ зту ацІлаква усырбапІ, – ахІватІ амшвгыи.

– Йуыстуагыи гьсымам, уьасырцауагыи гьаьам, ауаса суымщын, йгьудыррым: уахьамш зны закІыла сГІауыхьвахпІ, – ахІватІ абагагыи.

Чалтыкъ дхьвыщтІ-дхьвыщын амшвгыи аквыджьмагыи абагагыи ауищтхтІ.

Аквыджьма, йшахІваз апшта, уаса гвартакІ йызГІанацтІ. Амшв – «Унай, ацха ьату усырбуштІ», – ахІван Чалтыкъ абна дыланадатІ.

ДыланадатІ, – «Ужвы укІазгвата усхьваруштІ», – ахІван Чалтыкъ дкІанагван дахьварауа йалагатІ.

Амшв йачпуз абага йГІанабатІ. ЙГІаскІьатІ, амшв амбауазшва тшачпан – «Чалтыкъ, Чалтыкъ!» – хІва йГІацІрытІ.

Чалтыкъ кьарута йымаз ГІадигалын – «АчІвыйа?» – хІва дГІацІрытІ.

– Амшв гьуымбама? АшварацыГІвчва азыпшГІитІ: йырщыта ачва ахьдырчІвыруаштІ, – ахІватІ абага.

Амшв шватІ, Чалтыкъ дГІанаргылхын – «”ЙгьзымбатІ” – хІва», – ахІватІ.

– ЙгьзымбатІ, – йхІватІ Чалтыкъ.

– Ауи упахь йщтІу ачІвыйа?

– «КдыпІ» – хІва, – ахІватІ амшв.

– КдыпІ, – йхІватІ Чалтыкъ.

– Акды лымхІа амума?

– «Ауат гьлымхІам, кьвадамахьсапІ» – хІва, – ахІватІ амшв.

– Ауат гьлымхІам, кьвадамахьсапІ, – йхІватІ Чалтыкъ.

– ЙлымхІамызтын агврахІа ГІахвта уырбжьакшастІ.

Амшв шван – «МачІта убжьакша» – хІва Чалтыкъ йГІайыхІватІ.

Чалтыкъгыи – «ЙауыпІ», – йхІватІ, тшГІайыргьвгьван йкьа-

94 ХІакІва – ацхаква цха зтарчпауа (соты).

ру йшгІанагуазла амшв алымхІаква дырбжъакшатІ. Амшв зын-
ла апсы алцІтІ.

Чалтыкъи абаги амшв ачвагы, ажъгы, ацха хІакІваквагы
гІаргтІ, ауасагвартагы гІарцын йгІайхтІ.

Амахтши абаги

МахтшакІ хъвлагІандзакІ йынхан мачІкІ тшпснащарныс
йщтІалтІ. ЙщтІалын йычвтІ. Амахтша ъщтІаз архъала багакІ
агІвкъьун. Амахтша амх⁹⁵ шбажвхаз анаба абага хІвапсан
ашІадзква гІагІвтІ.

– Уара уамчІвым, уыбгъа тыргвыгв, угІайта сымх
узылащтІалйа? – ахІван абага амахтша йаквцІыртІ.

– ЙучІвхищтара йцІуайа? ЙанбакІвыз йанучІвыз? – ахІватІ
йгІашІыхаз амахтша.

– Уыбгъалагы йубитІ ушлаго. Ари адгъыл саба йсызгІанижътІ,
сабагы йаба йызгІанижътІ... Адуней гІаншищтарагы хІткъвым
йрадгъылпІ. ЙхъауымцІузтын – шахІат дгІасыргылпІ.

– Уца щта, дгІаргыл.

Абага абна йылаххтІ, аквыджъма йангІалын йгІанадтІ.

– ЙахІвстІ амахтша лага ари задгъылу, – ахІватІ абага аквы-
джъма тшазынанархан.

– Йзадгъылуда? Уара йуадгъылпІ, – ахІватІ аквыджъмагы.

– ЙхъауцІама ужвы ари адгъыл сара йшсадгъылу? ЙуагІама
аквыджъма йахІваз? Аквыджъма мцы гъахІвум. УыквцІ ласыта
садгъыл! – ахІван тшашхитІ абага.

Амахтша йымгвжважвауа йгІагылын – «ЦІабыргыпІ
йухІвауа, аквыджъма, – ахІватІ. – Абага адгъыл уыжв-
жвы сыквцІхуаштІ. СыквцІхра апхъала ари сыбыз ацІахъ
жъыхъагІакІ ыцІапІта – ауи тІакІв фа: ацІабыргъаухІвауа ахъаз
согІата йуыститІ», – ахІватІ.

Амахтша ашІа ахънарыхІан йгІагылтІ. Аквыджъмагы
ажъыхъгІа афныс ахъа амахтша ашІа йтанарщцытІ. Амахтша
ашІа ахъанарпахын аквыджъма ахъа артІгъвытІ.

95 Мхы – чхъа зхъу агІайыраква.

Ауи збаз абага апсы ахъыщын – «Уа амахтша, сымшыркъван акІвпІ, ари садгъылгъи ура йуыститІ», – ахІватІ.

– ЙъаухІвагІвацазгъи алахІ дузыразхатІ. ЙгІасутуаш адгъыл са йсадгъылпІ. Аквуджъма йазнийыз уызнымискІва адгъыл уакъвыщІта ухъа хча! – ахІватІ амахтша.

Абагагъи йубазтын йгІаух!

Абаги акъырльуи

БагакІи къырльукІи зны йашІашватІ. Абага араса ахІватІ: «Уа къырльу хъвда пшдза, сасра гІакІв усызнаймума! ЙучІасхІпІ, усрытхаджъпІ».

Акъырльугъи йкІвашауа абага сасра йазцатІ. Абага йгвыргъа тшачпан акъырльу нанадылтІ, акъвытхІара йарчІватІ. «Ужвужвы закІ гІасмацІауыпІта угІасырчапІ», – ахІван цца цІагъакІ гІанаршытІ. ЙгІанаршыз ацца тамщакъкІ йгІатаначван акъырльу апахъ йгІанаргылтІ. «Уча, спсы йапшу акъырльу, ухъа ахъыуымбагІан», – ахІван йаргъи гІадзхъачІватІ. Акъырльу апыкв чІвыр дула атамщакъ йтаситІта закІгъи гъазыгІанакІуам, абага абызла атамщакъ гІанарбзумцара зымгІва йара йафхтІ. Акъырльугъи амла йагауа йцахтІ.

МачІкІ анцІы акъырльу абага сасра йгІанадтІ. ЖъычІ амацІауын цІыкв хъатшвакІ йтанацІатІ. «Уа абага хъвы пшдза, уча, ухъа ахъыуымбагІан», – ахІван йаргъи гІачІватІ. Абага ацІыкІв йахъыкІвшитІ, ахъа гъташвум, йгъзычум. Акъырльу ацІыкв ахъвда ду танарщитІта ажъква гІатнахуамцара йафитІ. Ауасамцара зымгІва йара йафхтІ. Абагагъи амла йагауа йцахтІ. Ауи йнанаркІын абаги акъырльуи рынбжъагІвра йалгатІ.

Абаги алакви

ШварацыгІв хъацІакІ зны шварацра дцатІ. Дъацаз абна апны багажвкІ бзазун. Ауи абага агІвара йгІатыщын йшварацуа абна йылан. АшварацыгІв йлаквва йанырба йашталтІ. Абна йылар-

цан щардагы йынкъвырцатI, ауаса йгъахъымдзатI, агIвара йырчвталхтI. Алаквa абага агIвара йапырагылапIта йгвысуа йгылапI, йгъныщIуам, абага афгIвы йарыхIарапкIьитI⁹⁶.

Абагагы агIвара йтачIвапIта апсы тIакIв йанайаух ахъа йачважвахитI:

– Сылаквa, спсы йапшкву, алаквa сангIаджвыквырца бзира-та йсышвхайа?

– ХIара цIарата хIпшуан. ДгIымбауата заджвгъи дгъгIауыдымгылуашызтI, – рхIватI алаквa.

– СщапIквa, швара щта? ШвызлагIасцхърагIайа?

– ЙшхIтлакIьуаз хIгIагIвуан, алаквaгы ашварацыгIвгъи гъгIаухъхIымрыдзузтI, – рхIватI ащапIквa.

– Швара, алымхIаквa, щта? Бзирата йсышвхайа?

– ХIара зымгIва хIагIун, ала ахъагIвуаз ухIрагIун, – рхIватI алымхIаквa.

Абага ауасамцара ьапкъ-тлапIкъта йамаз зымгIва йырцIгIатI, йцIыхъвахуз ацIыхъва йацIгIатI.

– Уара, сцIыхъва пшдза ду, уара йучпузйа?

– Сара акъвыраквa, амыгъквa тшырцрасхIвун, – ахIватI ацIыхъва.

– А-а, ауи акIвма уара ушаъу?! ЗымгIва сара йгIасцхърагIун, уара алаквa шгIасхъыдзушыз уащтан, амыгъквa тшыр-цраухIвунта сгъуымрыгIвуазтI?!

Абага гвыжкIын ацIыхъва агIвара йгIатнарпшытI. Алаквa аба-га цIыхъва йамцIастI, абага агIвара йгIатырхIван йакъвыржвкватI.

Абар ауи акIвпI абага йазнийыз. УгвыжкIитIхIва уакъыль уымрыдзын.

Атши аквуджъми

ХъацIакI тшбзикI йыман рхIвитI. Атшы ауи аъ-ра йгъазхъайымцIузтIта – йыла гъахъыйымхуазтI, йхны-щахIамкIвагы⁹⁷ йгъйымщахIузтI.

96 РыхIарапкIьара (рыхIарапкIьарапкIьара) – аларыкIьазызра.

97 ХныщахIара – ащапIыкI адхIвалата йщахIара.

МшкІы атшы архъа йыквта йшхІвуаз ащахІа шІначІватІ, йджвыквлын йхъаранагатІ. АхІвра шахІвуаз ахъа гІащтІ-нахызтын – апахъ квыджьмакІ гылапІ.

– Уабацауа, атшы харзына? – ахІван аквыджьма апыцкв абанарыфтІ .

– Спны сцахитІ. СагІвшт успырцІта, – ахІватІ атшы.

– ХІаъ, таманам уагІвсщтума! УгъагІвсщтуашым! – ахІван аквыджьма апыцкв ахъанарыстІ.

– ЙачІвыйа сзагІвуымщтуаш? Йутахъу ачІвыйа?

– Йстахъу гъуымдырума? УсфуштІ. Ауи акІвпІ йстахъу, – ахІван аквыджьма ахъвырбышкв гІаланаргылтІ.

– ЙауаштІ, щта, ауыгъи бзипІ. Ауаса са суфитІхІва йгІаунатра гъаѳам: йгъуымбума – счви сыбгІви акІвыршапІ, зны уызцхІуш гъсыквым жыта. Ауи ацкІысгъи хІацырбзаза. ЗакІ гІахІауазтын йагІвхІшапІ, йацыхІфпІ, – ахІватІ атшы.

– ЙауыпІ, щта, хІацбзазапІ, – ахІватІ аквыджьмагъи.

Аквыджьми атши ацылын йджвыквылтІ. Йшнауазымцара багакІ гІарынйатІ. Амла йагаз аквыджьма абага анаба апыцкв ахъасахъасуа йалагатІ.

– СагІвшт, угІасымщыхІалын, аквыджьма. Са ссабикв срызцахитІ, – ахІватІ йшваз абага.

– УгъагІвсщтуашым, цІыхъва чІвры, усфуштІ, – ахІватІ аквыджьма.

– Анчва улагахама шсхІвауа уара аквыджьмаІ ЙачІвыйа йгІаскъвухуаш суфата? МчыбжыкІ цІитІта суацІа хъвдзыцкІ гътамшвастІ. Счви сыбгІви акІвыршапІ. Зны йушІаурышвра жьы гъгІасыквцІуашым. Щта, суфитІхІва ухайырта йалайа? Ауи ацкІысгъи гІвзата снахв: закІыла сгІауыхъвахпІ, – ахІватІ абага къвыш.

– ЙауыпІ, щта, угІахІыцыл, – ахІван аквыджьма абага йахІваз йадгылтІ.

Аквыджьма, абага, атшы ацылын йджвыквылхтІ. Щарда йымгІвайсма, мачІ йымгІвайсма – уара йгІадырх – йгІапсатІ-йдзышын хІатшпыкІ йнаднагалтІ. Ауахъ ауаъа йпхъатІ.

Ащымта йгІашІыхазтын – сыкІ гІасын уымъашІахІвара йгІадзитІ. Аквыджьми абаги амла йагитІ, ауаса фачІвы абагІаргуаш – зымгІва асы йхънагІватІ. Йуыууа ахІатшпы йыцІачІвапІ.

Атшы ахІатшпы йгІацІцІгІ, ащамзаквала асы абгъьатІатІ, йтнарццыгІ, ахІвра гІанарпшыгІ, бзитагы йхІвын дзыжвра акІвар йталІ.

Атшы акІвар йантал – «ЗымгІвагы амла хІагауа ацкІысгыи атшы хІрыф», – ахІватІ аквыджьма.

– Ауи гъаурым. ХІа хІанбжьагІвпІ. ШвхІаусыгІвадъа хІыгІвза дшпахІфара?! ШвхІаусыгІвакІ гІаура атахъыпІ, – ахІватІ абага.

– ЙгІау, щта, укъвышдзапІ, – ахІватІ аквыджьма.

– Атшы ангІайхра – «ЗымгІва амла хІагауа ацкІысгыи хІыхыгІв хІыуа йайцІбу дхІшвырф, йамуазтынгыи агІвыджь хІгІанхапІ», – хІва. ЙайцІбу дхІфапІ. Уара – «УахъІва сквшышвкІ схъыцІитІ», – хІва, анахъани сара йсуыспІ, – ахІватІ абага.

Атшы гІайхтІ. ЙшгІайхуаз – «Уа атшы, зымгІвагы амла хІагауа ацкІысгыи йхІайцІбу дхІшвырф: йамуазтынгыи агІвыджь абгата йгІанхапІ», – ахІватІ аквыджьма.

– ЙауаштІ, ауыгыи бзипІ, – ахІватІ атшы. – Щта, хІыуа йайцІбуда?

– Са уахъІва сквшышвкІ схъыцІитІ, – ахІватІ аквыджьма.

Абага аквыджьма йахІваз шагІуз быжьладзыкІта йчІвыуа, йсаугъыщуа, тшашхуа йалагатІ.

– ЙачІвыйа йуызкІашваз? АчІвыйа уызсаугъыщуа? – ахІван аквыджьма абага йацІгІатІ.

– СызчІвыуа удыргвщанда! Ссаби адзы дахъварищтара уахъІва сквшышвкІ цыгІ. «СквшышвкІ схъыцІитІ» – анухІва ссаби рыцхІа дгІаснаргвалашвахын сарчІвутІ, – ахІван абага рыцІагыи швабыжта йчІвыуа йалагатІ.

– ЙауыпІ, йауыпІ, ауи аъара тшыуымщхын! Йшпаучпуш – йгІанымшауа гъаам... Са сангІадри саби дуымахъазтын – усахІбапІ, ажва гъалам... Уара щта, атшы, зъара унайхъайа? – ахІватІ аквыджьма.

– Уальей, зъара снайхьугъи шсымдыруа. Этшын сГадрийыз сан сщамза йанылцІатІ. Ауаса сгъапхъахьагвыщамта сгъызгІапхьум. Йзапхъауа дшвылазтын – швапшы, – ахІватІ атшы.

– Анчва, саргъи хІарыфкІ шсымдыруа, – ахІватІ абага къвышгъи.

– ЙауыпІ, щта, са сапшыпІ, – ахІван аквыджьма атшы ащтахъ щапІы йазгІайтІ.

Атшы тшГанарыгъгъватІ аквыджьма ахъа йасын йыланаршватІ...

Ауи акІвпІ ауагІа «аквыджьма зынгъи йазхъауымцІан» – зырхІвауа.

«УцІыхъва зуыркашвауа ачІвыйа?»

ХджьмакІ ащхъа йхъалтІ. ЙхІвытІ-йхІвын аджьма ахІба – «Швнайх, хІшвщтих», – ахІватІ.

– Уара удупІ, хІвра шарда уфан унахъатІ. Уцах йутахъызтын, хІа ужвыгъи хІгънамхъастІ, – рхІватІ акврыти⁹⁸ айцІби.

Аджьма гІаджвыквылхтІ. ЙшГайхуазымцара быжъквыджьмакІ йГаларкІын – «Уабацауа, аджьма?» – рхІватІ.

– Ащхъа саъан, хІпны ссахитІ, – ахІватІ аджьма.

– УщапІква йырхъу ачІвыйа?

– ГванчрыкъвпІ.

– Ухъа йахъу ачІвыйа?

– ЧІвГІвапІ.

– УцІыхъва зуыркашвауа ачІвыйа?

– СшвитІта йсыркашвитІ.

Аквыджьмаква аджьма рыцхІа гІаркІын йырфатІ. Ауи амщтахъ аджьма кврыт гІаджвыквылхтІ. Ауыгъи аквыджьмаква йГаларкІытІ.

– Уабацауа, аджьма? – рхІватІ аквыджьмаква.

98 Акврыт – аквтанай.

- Ащхъа саъан, хІпны ссахитІ, – ахІватІ аджъмагъи.
- УщапІква йырхъу ачІвыйа?
- ГванчрыкъвпІ.
- Ухъа йахъадзгылу ачІвыйа?
- ЧІвгІвапІ.
- УцІыхъва зуыркашвауа ачІвыйа?
- СшвитІта акІвпІ.

Аквыджъмаква ауи аджъма рыцхІагъи гІаркІын йырфатІ. АцІыхъвадза аджъма айцІба гІайхуан. Ауыгъи абыжкъвыджъмакІ йгІакІвдыршатІ.

- Уабацауа, аджъма? – рхІватІ аквыджъмаква.
- Ащхъа саъан, хІпны ссахитІ, – ахІватІ аджъмагъи.
- УщапІква йырхъу ачІвыйа?
- Аквыджъмаква рхъа златапыртшуа.
- Ухъа йахъу ачІвыйа?
- Аквыджъмаква рыла злакІылырхуа.
- УцІыхъва зуыркашвауа ачІвыйа?
- ШвамцІзыжвжвуш быжълакІ гІазшІыститІта акІвпІ.

Аквыджъмаква шван йамцІыкъбатІ.

Аджъмагъи урад ахІвауа рпны йгІайхтІ.

Апыльи арби

Зны квтІу арыбакІ апыль йгІадзхъаххын – «КІвыри-кІвыри-кІву-у!» – хІва йгІашІтытІ.

Апыль ауи джъанащан – «АчІвыйа йгІаухъахІаз – тшузымкІхуа уызшІтуа?» – ахІватІ.

Арба закІгъи гъахІвум, анышвкъвара абгъбатІауа, цыракІ гІанайауырквын йашІанарышвуа йхъвшвитІ. ЙхъвшвитІ-йхъвшвитІта – «КІвыри-кІвыри-кІву-у!» – хІва йшІтыхитІ.

Апыль арба йапшытІ-йапшын, йахІвара анамдыр – «УгІай, чарала хІаныркъвакъв», – ахІватІ.

– ХІаныркъвакъвдза. Ауаса сара рыцІа щарда сзыфуаштІ, – ахІватІ арбагъи.

ЙангІалын ачара йалагатІ.

Апыль йчатІ, йчатІ, амгва нахъан йщІалын йычвхтІ. Йазхъарагы йычвтІ, йгІашІыхахызтын – арба чауаркІвитІ. Апыль чара йаталагахтІ. ЙчатІ, йчатІ, йнахъан йщІалын йатачвхтІ. Ачва нахъатІ, йгІашІыхахызтын – арба чауаркІвитІ.

– Ари балахІ зквшваз арба ачІвытагы йымгважвйа, ачІвытагы йпсынамхъайа! ЙгъсымбадзастІ ари апш зымгва намхъадзауха!» – ахІван апыль йджъанащадзатІ.

Арбагы чарала апыль йъайгІайыз ахъа ду йабахын штша-чпара гъадырхуамІ. «Уальей, ари апыль ду абгъа схъапссгІалта саквымчІварквын! ЙырбарагІатІ зымгІвагън са йсмагІну», – ахІватІ арба, адамаква акъбатІ, апыль абгъа йхъапссгІалын йаквчІватІ.

– Уа-уи! СафитІ, сафитІ! СыгъгІацхум! – ахІван апыль джвыквххтІ.

Арба гІакІапахтІ, адамаква аквнакъан – «КІвыри-кІвыри-кІву-у, йыжвбама апыль сшайгІайыз!» – ахІватІ.

АЦГВИ АМШВИ

ЦгвыкІ, джъмакІ, хІвыскІ йацбазарныс йангІалын йджвыквылтІ. БнакІ йцатІ, тыпкІ рчпатІ, ацыгвгы хъадата йа-лырхын йбзазитІ.

Ацгвы, аджъма, ахІвыс йырчвыхъарамкІва мшвыкІ, хІвамакъкІ, квыджъмакІ бзазун. Ауатгы амшв рхъадан.

Амшв ацгвы атып анаба – «Уцата – “Тыдз хІчпун хІгІахсахатІ, йхІфауа гъхІымам, уахъа йхІфара закІ гІахІышвт” – хІвата анат хІыгвлачва закІ гІарыквх», – ахІван аквдыджъма ащтитІ.

Аквдыджъма цатІ. Ацгвы ауи анаба атып акв йхъаххылтІ, ахъвырбышквашагы аргылын – «УызгІай ачІвыйа?» – хІва йгІацгІатІ.

– Тыдз хІчпун, дара хІкъвльейсызхатІ. Уахъа йхІфара закІ гІахІыт. Амшв сгІанащтитІ, – ахІватІ аквдыджъма.

– АлахІ-алахІ, ауи уысхама! Анаба квыджьмажыкІ шаб-гу йыргІвата йкІныхІапІ. Йнахвта йга. Уахъагы уачІвгы йшвызхъапІ, – ахІватІ ацгвы.

Ауи загІаз аквыджьма апсы ахъыцІтІ.

– Шва квыджьмажы швфума? – ахІватІ ауи кІъазызуа.

– ЙхІымфакІва! Уальей, йшхІфауа! ХІа йхІаулакІгьи хІфитІ, – ахІватІ ацгвы.

Аквыджьма ауи аара йшван – мачІкІ атахъхатІ агвы агІвкъбахуан. ТшангІанадырх ахы йтышвтыз апш рахъкІала йыгІвхтІ. Йшшваз ахІварныс йпхащан – «ЗакІгьи гыГасырымтІ», – ахІватІ.

– Щта, ауи агІан уара уца, – ахІван амшв ахІвамакъ ащтитІ.

– ЙауыпІ, сцапІ. ХъвыдзтІакІв гІарыквсхпІта ццатагы ба-статагы йхІчпапІ, – ахІван ахІвамакъ джвыквылтІ.

Ацгвы ахІвамакъ цауа йанаба йгІаджвылшвттІ, атып йхъаххылтІ, ахъвырбышквагы гІаланаргылын йгІапшитІ.

АхІвамакъ аннадза – «АчІвыйа, ахІвамакъ, уызгІайыз?» – хІва йгІацІгІатІ ацгвы.

– Щарда мцІуата тыдз хІчпатІ. ЙхІымаз зымгІва аквхІрыдзын дара хІтахшваххатІ. ЙхІфауа гъхІымам. ХъвыдзтІакІв гІахІыг. Амшв ахъатала йгІауыхІвахитІ, – ахІватІ ахІвамакъ.

– Уальей, хъвдзы шхІымам. Абанаба хІва уачвакІ кІныхІапІ. Йнахвта йга. Уахъа йшвызхъапІ, – ахІватІ ацгвы.

АхІвамакъ ауи анагІа апсы ахъышвттІ.

– ХІважъгы швфума швара? – ахІватІ.

– Ныха сырхІва, йшвтахъу шсымдыруа! Аквыджьма квыджь-мажы астуан – йгънанамуахвтІ, уара хІважы уыститІта – йгънауахвуам. Анчва йныс йшвтахъу шсымдыруа! – ахІватІ ацгвы.

АхІвамакъ ацгвы йахІвуз анагІа йпсы-йбзахымкІва йгІанхатІ. ЙгІацашвтын ащтахъла йпшуа йгІагІвхтІ. Йшшваз ахІваныс йпхащан – «ЗакІгьи гыГасырымтІ», – ахІватІ.

Амшв гвыжвкІтІ, – «Ахъа хъсырцыпІ ауи ацыгв цІапІа», – ахІван йара цатІ.

Амшв акъвкъва-чІча – хІва абна арыхІвачвауа йымГвайситІ. Ацгвы ауи анГанаба йГаджвылшвтІ, атып акв йхъаххылтІ, ахъвырбышквашагы аргылын йгылапІ. Амшв надзан – «Ала йГанарийыз ацгвы, йГасцтиуа закІгы знарыуымтуайа?» – ахІван йчІвагІлатІ.

– Ауаса зухІвадзауайа, амшв? Анчва дшахІатпІ, аквыджма квыджмажбы астын – йгънанамуахвтІ, ахІвамакъ хІважбы астын – йгънанамуахвтІ. Йшвысымтуаш алахІ йГасимттІ. МышкІы мшвыкІ хІщын ажбы абжа хІымаркІвапІ. Йнахвта йга – уахъагы уачІвгы йшвызхъапІ, – ахІватІ ацгвы.

– Зны, зны, уашас! Швара – уаргы, ахІвысгы, аджмагы – мышвжбы швфума? – ахІватІ амшв тыртыруа.

– Сажвуата глацІцуаштІ: закІгы гъГасгвынгІвыхуам! Аквыджма квыджмажбы астуан – йгънанамуахвтІ, ахІвамакъ хІважбы астуан – йгънанамуахвтІ, ура мшвжбы уыститІта – йгънауахвуам. Уальахи-биляахи, йшвтахъу шсымдыруа! ХІа закІгы хІгъачвымахатшум, зымГвагы хІфитІ, – ахІватІ ацгвы.

Амшв ауи ахІа закІгы амхІвахуата йквасквасауа йГайхтІ. ЙъаГайхыз аквыджмагы ахІвамакъгы гІанарчІван – «Уальей ауи ацыгв пІай зджъакІквата хІанымГІалырквын, агвы хІымхвГІарырквын хІшамырбзасуш, – ахІватІ. – ЙГІазшІыхІтпІта йХІрысаспІ. Гвла-гвла хІащтаныкъвапІ. АхІвамакъ, уцата зджъара бастата йХІчпуш хъвыдзтІакІв глаг. Уара аквыджмагы, уцата зджъара уаса псылакІ глаггыч. Саргы абна сцапІта цха хІакІваквакІ глазпІ».

Араса йанГалын амшв, аквыджма, ахІвамакъ джвыквылтІ. ЙырхІваз гІаргын хъвлапны йГадгылхтІ.

Ацха бахсымата йГадыршытІ, ауаса шабгаз йыржвын абацкъа йыквырцІатІ, ахъвыдзгы бастата йырчпатІ.

– Уцата хІыгвлачва глазшІыт, – ахІван амшв аквыджма джвыквнацатІ.

Аквыджма швитІта йкІязызуа йымГвайситІ. Ацгвы ауи анаба алаквa гъязгъязуа йГаджвылшвтІ, атып йхъаххылын – «АчІвыйа йутахъу?» – хІва аквыджма йязыГІацІыртІ.

– ХІпны сасра швай. Амшв швызшІнатІ, – ахІван аквыджьма гІврала йгІагІвхтІ.

ЙъагІайхыз – заджвгъи дгъаъахым: ахІвамакъ ахІвра йылащын ацІыхъва ахІа гъгІапшыуам, амшв ацІла йхъалын йыквчІвапІ. Аквыджьма – «Дара тшыкъарчІвахын са ацгвы садрыфуаштІ», – ахІватІ йыцІшвтІ, йхъарамкІва йгылаз атоба йхъалтІ, йыквчІван йгІапшуа йчІвахтІ.

Ацгвы ахІвысгъи аджьмагъи нанауахвын амшв йазцатІ. Йъанайыз – заджвгъи дгъаъам. БкъвылкІ азна бахсыма гылапІ, уасажвхъакІгъи абацкъа йыквпІ, абастагъи ауи йадзхъахпІ.

Ацгвы абацкъа йыквчІван ажъы йацрыхъуа йалагатІ, ахІвыси аджъми абахсыма рыжвитІ. Ацгвы йшахІалъу апшта «хвыр-хвыр» – хІва йчитІ. АхІвамакъ ацгвы абжъы анагІа йшван рыцІагъи ахІвра йылащшуа йалагатІ. Ацгвы ауыла йацапштІ, ахІвамакъ ацІыхъва анаба хІвынапыдзнащан тшаквнарышвтІ. АхІвамакъ – «Й-й-й, сафитІ!» – ахІватІ, йгІащтІчІван йыцІшвтІ. Ацгвы ахІвамакъ анаба йгІархІахын амшв зхъачІваз ацІла йхъаххылтІ. Амшвгъи – «Ари гъма, ахІвамакъ афын ужвы са сафныс йгІахъалитІ», – ахІватІ ацІла йгІакІапан – уцушызтын уца! Аквыджьмагъи – «Спны йгІамдзаскІва схъа амызгапІ», – ахІван йамшвтІ.

УахъІвагъи йыгІвитІ ауат. Ацгвы ацкІыс швыр чвгъа аду-ней йыквтагъи йгъхъарцІум.

Амшвчыр аща ахатІ

Ащхъа дзыгІвква йрыуата дзыгІвчкІвынкІ атшпы йаму, машв тыпкІ ахІа йнамдзауа атшшара тшыт апны ащхъа пша йкІанарыхІата мзагІв цІла дукІ щтІан. Амшв ачыр хвыцк-ква арыхъвмарра, амара рыквнарпхара ахъазла мшигІадза ауаъа ачырка ацта йгІайлун. Амшвчырка адзыгІвчкІвын йтакъагІун, йкІахІата йщтІу амзагІв цІла ду йхъащшылуан, йгІабгъагІвзыхуан, ргвы чвахІта⁹⁹ йабарблыгъун, йабарытры-

99 Ргвы чвахІта – рымч йаквгвыгъауа.

суан, амара рындыршуан. Йара амшвгъи ачырква рхъвмар-
ща йайгвыргъауа, йыгвчвахІта ауат йырпшуан, зынгъи
йрыщхъвмаруа йщтІу ацІла йыквчІву ачыр хвыц ащапІ бабала
йацІасуанта йгІабгъанарышвуан, къазуламца ачырква ашІакІы
адзыгІвчкІвын йтнащуамца йакІвабун.

Абар мшкІы шварацыгІвкІ ари амшв йбатІ, дайхсыр-
ныс йыквикІтІ. Ауаса дайхсра апхъала амшв ашварагІвара
ѳагІайыдымсылуаш багъартакІ йкІра атахъын. Ауи
акІвмызтын, амшв зынхысрала йзымщырквын йышта
йгІатагылырныс ауашын. Ауи йымабагъартата цІла хІагІакІ
дхъалтІ. Амшв ахІвамакъ йашІйырпшытІ, ахы йамкІыз
ахІвамакъ йайхсыз ацІла йыквчІву ашварацыгІв йзынадза-
ра шалымшауа апшта амшвгъи ацІла йызхъамылуашшва
йбан ауи дхъалтІ. ШварагІваракІгъи йаламкІва згвы чвахІта
зчырква зрыхъвмаруаз амшв дайхстІ, ауаса ахы амшв апсыр-
та йгъазамылтІ, зынхысра амшв гъамкІытІ. Ахысбыжь загІаз
ачырквагъи амцІыкъѳан тшдрьдзтІ. Амшв ахылгІваламца
ашварацыгІв дызквчІваз ацІла хІагІа йнадгылын йнакІыдылтІ.
Амшв ацІла йхъалитІ. АшварацыгІв йшвокъ агІвычара да-
ханамьрдзауа гІвба-хпа чІвырхъа ахІа рызбжъахымкІва
йзаргванхитІ. Араѳа ашварацыгІв йшвокъ щхъвала амшв ахъа
гІван-хын дастІ, ауаса амшв мачІкІ йкІвадахара акІвмызтын
йаквшваз аудын йыгъбгъанамцІатІ, ашвокъ щхъвагъи хъвашатІ.
АшварацыгІв кшага йымахымкІва дгІанхатІ, ауаса ауи йгвы
гъйымрьдзтІ, къвльей дазыпшгІатІ: ацІла хІаракІыта дхъалтІ,
хвырчвхІва йкІвымыжв айшыс гІайшвихтІ, йымъала йалайыр-
хъан йызгІайуаз амшв ашІа ахърыхІа йнаквирьшвтІ. Амшв
ашварацыгІв йакІвдзнащан акІвымжвы ашІакІыта ацІла зынла
йгІабгъагІвзыхтІ. АцІла ащапІы апны амшв акІвымжвы цкІы-
цкІта йаланажвжвитІ, йкърым-шІрымитІ, йхъыланарцІыжвитІ,
йазыгІвхитІта йаннакъбитІ-йаннахитІ. Ауаѳадза ашварацыгІв
йгІвбахуз йшвокъ йгІвычатІ, амшв ахъа йазкІылырпштІ, дайх-
сын – амшв чвылтІ. ЙатаркІвах хвырчвхІва йатайгІвычакхтІ,
рыцІа аргваньита ацІла дгІалбгІан хъакІвырблыгъа зѳауа,

йщапІкъбауа йштІаз амшв агвбырг йазалуа датайхсхтІ. Араба амшв удамахатІ¹⁰⁰, йгьымпІатІаухтІ, йпсытІ.

АшварацыгІв ацІла дгІакІныцІхтІ, йщыз амшв днадгылын ачва ахьихырныс тшазичпауа далагатІ, ауаса дайгІваджьхтІ. «Ари ачва ахьысхыргьи схъязы ари азадара чвгъа йгьсызхъа-гылуашым. Ауи ацкІыс ачвкъара сцахпІта уачІвы мычхъата хІгІадгылпІ» – хІва йаквикІын ачвкъара дцахтІ. Йанша хгІвы йнадзауата амшв йазцарныс йгІаджвыквылтІ. Азадара йзылбгІуз аъарагІвшара йаннадза йапшым амшвчырква ахпагы йпсыз ран амгвачва йыцІата йнарбатІ. Амшвчырква гІаркІырныс ргвалата бжыкІгьи рхьырымщтуа псайспадзата амшв йазцитІ. Йара йнадзатІ акІвын ачырква йнабыртыгІабыртуа йтрыстІ, ауаса йрыщталын ахпагы гІаркІытІ. Амшв ачва ахьырхын ачвкъарта йгІаргхтІ.

АхыгІв хъачва ахчыркІ закІы-закІ йрыгІзарныс йнарахвтІ. АшварацыгІв йадзас лабан, антахьгьыт йрадзас лапскван. Амшвчырквагы рыщгІаргын агІвна йгІаталхтІ. АгІвыджь рымшвчырква псытІ, ашварацыгІв йымшвчыр рыцІа-рыцІа йалахІумца йдухатІ. СквыкІи гІвымызкІи ахьыцІтІ. Амшв – тана ъасапІ, заджвгьи зараркІгьи гьйызнахум. ЧкІвыныргІа йрыщхъмаритІ, алаква, ацыгвква йрыщхъмаритІ. АкІадыгв агвы чвахІта, хвитта йтшкІарапІ.

Абар зны ашварацыгІв ахъата¹⁰¹ дцатІ. Ауи йтагвжва мачкІ тшпсылщарныс лгвалата цгІвыпІакІ ацІла ажъора йкІалрышвын дыквнагІатІ, дукІ ахьымцІуа ауи дашІачвтІ. Амшв тана лыквщцын лшІахъа гвымхадзата йаланажвжватІ; лылакІ гІатнажватІ, лпыцква гІацІнажватІ, лпыкв шІнажватІ, лхъачва ахънажватІ, лгвытшпы лтамакъ ацгІайуа зымгІва аланажвжватІ, йаргьи йырдан уахъагы йцитІ, уачІвгьи йцитІ. АпхІвыс йталцІаз ахІвхІвара акыт гІазнаддатІ, ма... йучпахуайа! АпхІвыс гІвымызкІ дщІан, ъазагІвата йлыдыргалкваз закІылагьи йлымхъауата даладзхтІ.

100 Удамахара – мчыдахара, мчымхъахара.

101 Ахъата – ауатар, акъваш.

Абари апшта амшвчыр айан аща ахактІ. Ауи акІвпІта, чвгъа-
ра ухарыквын льяжъа змамгъи даладзитІ.

Ацгви ахІвынапи

Зны ацгвы араса ахІватІ:

– ХІвынапчкІвын, хІалажъта агъны йхІфуш хІыррыхІазыр.

– ЙауыпІ, йхІрыхІазырпІ, – ахІватІ ахІвынапгъи.

Ацгви ахІвынапи чгвын хвыцкІ азна фачІв адыркІылын ам-
бар ацІахъ йыщІадыргылтІ. МшкІы ацгвы араса ахІватІ:

– Сара хІыгвла цгвы атаца дхъан йгІалрийыз хъзы
йыхъсцІарныс сцуштІ – хІва.

– ЙауитІ, щта, уца, – ахІватІ ахІвынапгън.

Ацгвы цатІ, тшытракІгъи йкъван йгІайхтІ.

– Щта, йачІвыта щарда уаъазйа? – ахІватІ ахІвынап.

– Хъыз йыхъсцІун асаби, тІакІв скъватІ, – ахІватІ ацгвы.

– ЙыхъуцІайа? – хІва йазцІгІатІ ахІвынап.

– ХъахъыфгІа йыхъсцІатІ, – ахІватІ ацгвы.

УадыргІвана атшынги ацгвы:

– ХІыгвла цгвы хъан хъызхъцІара сцитІ, – ахІван
йджвыквылтІ.

– ЙауыпІ, уца, – ахІватІ ахІвынапгъи.

Ацгвы бзидздзарагъи йкъван йгІайхтІ.

– АчІвыйа, щта, асаби йыхъуцІаз? – ахІватІ ахІвынап.

– Бжанардза йыхъсцІатІ, – ахІватІ ацгвы.

УадыргІвана атшынги ацгвы йара ауаса атахІвахтІ,
йатаджвыквылхтІ. ЙангІайх ахІвынап:

– Щта, хъзыта йыхъуцІайа асаби? – ахІван йазцІгІатІ.

– Чгвынахърышвт йыхъсцІатІ, – ахІватІ ацгвы.

Агъны гІаталтІ. Асгъи шкІвокІвадза йгІасытІ. Ацгвы араса
ахІватІ:

– ХІвынапчкІвын, унай, агъны ахъазла йхІрыхІазырыз
хІапшыпІ – хІва.

Ацгви ахІвынапи амбар апны йцатІ. Йъанайыз – ачгвын хъа-
ла йахърышвтта йщтІапІ. АхІвынап ауи ахІватІ:

– Ай, ари йтаз – «хЫгвла цгвы йГалрийыз хьыз йыхьсЦарныс сцуштІ» – анухІвуз асхъан йуфатІ! – хІва.

Ацгвы – «Йсымчпаз ззыквцІауайа?» – ахІватІ, ахІвынап гІанакІын йафтІ.

Ауи акІвпІ «ацгви ахІвынапи райгвара» – ззырхІвауа.

Акъвбыри аджычІв цІли

Зын-заманкІ пша чвгъакІ гІаджыквылтІ – рхІвитІ. Апша алагы ашІагы агунйа. Акъвбыргы апша йГаджыквнаган йГанагуан. Ари йнаубауа хІыбыхъв дуква йырзымкІхуата йГархънаган ауи хІыбнаква рахъкІъала йГаджыквнагатІ. Абна ачвыцІа апны тшшара дукІ аман. Акъвбыр райша ауи йгылаз аджычІв цІла ду йазнагитІ. «Ай, саджъальгы ари акІвзарын: ари ацІла саквнакъъазтын сбыГІвшыГІвква гъра-ухрым», – ахІватІ, апсгы кІыппсгІахын ани чвгъачвата йшваз акъвбыр тшазамкІхуа йцІыруа йалагатІ: «УныцІ, сымГІва уыквцІ, ацІла бГІа, ацІла уамчІвым!» – хІва.

АцІла ныцІума, щта! УцІырла йъадзаутахъу! Акъвбыр тшашхитІ: «УнымцІуазтын угІалсырцыпІ!» – ахІвитІта.

АцІла ъагылу йгъныцІуам. Апша ахъыккква аршвшва-уа йгылапІ. Акъвбыр апсы ахъыцІхын алаквагы хънаГІван апсра тшазначпатІ. ТшытракІ анцы акъвбыр мачІта алаква гІахънатІытІ йГІацапшызтын – ацІла гІвбата йъалыцІуа амахъв-даква йырбыжънаган ацІлагы ацтахъла йГІанхатІ.

Араъа акъвбыргы гІахъацІабзихан йГІацІрытІ:

– ЙгъуасымхІвызма, ацІла хъага! УгъсымдзыргІвытІ, гІвбата уаГІвсырпатІ!

Эй, сычкІвынчваква, ари зхабар швагІаз акъвбыр швамапшхан!

АцІи ацІыдзи

ЦІакІи цІыдзкІи зджъарала йымГІвайсуан. Йшцузымцара тыжГІара хвыцкІ дзмачІдзакІгы тата йанийатІ.

АцЫдз хьыпатІ. АцІа тшаунащтын йгьызхьымпатІ – адзы йташватІ. Йташван йгьызгІатыщІуам. ЙанызгІатымцІх – «Уца, ацЫдз, ахІва уахІвата хьвыцкІ гІаквх, йгІагта снатгах», – ахІватІ.

АцЫдз ахІва йазцан – «Уа ахІва, хьвыцкІ гІаст: сыгІвза ацІа адзы йташван йалагІатызгахуаштІ», – ахІватІ.

– ЙауаштІ, уца, швагььатІакІв¹⁰² сызгІагта йуыстпІ, – ахІватІ ахІва.

АцЫдз ашвчІв¹⁰³ йазцан – «АшвчІв, швагььатІакІв гІасыт. Ашвагььа ахІва йастуаштІ, ахІвагьи хьвыцкІ гІаснатуаштІ, ахьвыцла сыгІвза ацІа адзы йгІатызгахуаштІ», – ахІватІ.

– ЙауаштІ, уцата абжьас шгІасхьамчІвахуаш ахІв. Ауи гІасхьамчІвахуазтын швагььа уыстапІ, – ахІватІ ашвчІв.

АцЫдз абжьас апны йыгІвын – «Абжьас, ашвчІв уахьамчІвахын. Ауи ахьазла ашвчІв швагььа гІаснатуаштІ, ашвагььа ахІва йастуаштІ, ахІва хьвыцкІ гІаснатуаштІ, ахьвыцла ацІа адзы йгІатызгахуаштІ», – ахІватІ.

– ЙауаштІ, акьварт уахІвата квчІскІ сызгІаквх. КвчІскІ сызгІаугуазтын, ашвчІв сыгььачІвахрым, – ахІватІ абжьас.

АцЫдз акьварт апны йцан – «Акьварт, квчІскІ гІасыт. АквчІс абжьас йастуаштІ, абжьас ашвчІв йгььачІвахуашым, ашвчІв швагььа гІаснатуаштІ, ашвагььа ахІва йастуаштІ, ахІвагьи хьвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ», – ахІватІ.

– ЙауаштІ, квчІскІгьи уыстапІ. Аца апны уцата нартыхв напЫкІ сызгІаквх, – ахІватІ акьварт.

АцЫдз аца йазцан – «Аца, нартыхв напЫкІ гІасыт. Анартыхв акьварт йастуаштІ, акьварт квчІскІ гІаснатуаштІ, аквчІс абжьас йастуаштІ, абжьас ашвчІв йгььачІвахуашым, ашвчІв швагььа гІаснатуаштІ, ашвагььа ахІва йастуаштІ, ахІва хьвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ», – ахІватІ.

– ЙауаштІ, уцата ахІвынап – аца утамылхын – хІва йахІв, – ахІватІ аца.

АцЫдз ахІвынап йазцан – «АхІвынап, аца утамылхын. Аца

102 Швагььа – ашвчІв арасаква.

103 ШвчІвы – чинара.

нартыхв напЫкІ гІаснатуаштІ, анартыхв акъварт йастуаштІ, акъварт квчІскІ гІаснатуаштІ, аквчІс абжъас йастуаштІ, абжъас ашвчІв йгъхъачІвахуашым, ашвчІв швагъа гІаснатуаштІ, ашвагъа ахІва йастуаштІ, ахІва хъвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ», – ахІватІ.

– ЙауаштІ, ацгвы сшамфуаш ахІв, – ахІватІ ахІвынап.

– Ацгвы, ахІвынап уымфахын. АхІвынап аца йгъталхуашым. Аца нартыхв гІаснатуаштІ, анартыхв акъварт йастуаштІ, акъварт квчІскІ гІаснатуаштІ, аквчІс абжъас йастуаштІ, абжъас ашвчІв йгъхъачІвахуашым, ашвчІв швагъа гІаснатуаштІ, ашвагъа ахІва йастуаштІ, ахІва хъвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ, – ахІватІ ацІыдз ацгвы апны йцан.

– ЙауаштІ, уцата ажв хшквпІкІ сызгІаквх, – ахІватІ ацгвы.

– Ажв, хшквпІкІ гІасыт. Ахш ацгвы йастуаштІ, ацгвы ахІвынап гъафхуашым, ахІвынап аца йгъталхуашым, аца нартыхв гІаснатуаштІ, анартыхв акъварт йастуаштІ, акъварт квчІскІ гІаснатуаштІ, аквчІс абжъас йастуаштІ, абжъас ашвчІв йгъхъачІвахуашым, ашвчІв швагъа гІаснатуаштІ, ашвагъа ахІва йастуаштІ, ахІва хъвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ, – ахІватІ ацІыдз ажв йазцан.

– ЙауаштІ, уцата ани чва зхуа ахъацІа чва амбатакІ сызгІайыквх, – ахІватІ ажв.

– АхъацІа, чва амбатакІ гІасыт. Ачва ажв йастуаштІ, ажв хшы гІаснатуаштІ, ахш ацгвы йастуаштІ, ацгвы ахІвынап гъафхуашым, ахІвынап аца йгъталхуашым, аца нартыхв гІаснатуаштІ, анартыхв акъварт йастуаштІ, акъварт квчІскІ гІаснатуаштІ, аквчІс абжъас йастуаштІ, абжъас ашвчІв йгъхъачІвахуашым, ашвчІв швагъа гІаснатуаштІ, ашвагъа ахІва йастуаштІ, ахІва хъвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ, – ахІватІ ацІыдз ачва зхуаз йызцан.

– ЙауаштІ, йуыстапІ. Уцата стажв хырчІв квпІкІ сызгІалыквхуазтын, – йхІватІ ачвахГІвы.

– Атажв, хырчІвквпІкІ гІасыт. АхырчІвы бхъацІа йыстуаштІ, бхъацІа чва амбатакІ гІаситуаштІ, ачва ажв

йастуаштІ, ажв хшквпІкІ гІаснатуаштІ, ахш ацгвы йастуаштІ, ацгвы ахІвынап гьафхуашым, ахІвынап аца йгьгалхуашым, аца нартыхв напІыкІ гІаснатуаштІ, анартыхв акъварт йастуаштІ, акъварт квчІскІ гІаснатуаштІ, аквчІс абжьас йастуаштІ, абжьас ашвчІв йгьхъачІвахуашым, ашвчІв швагъа гІаснатуаштІ, ашвагъа ахІва йастуаштІ, ахІва хъвыцкІ гІаснатуаштІта ацІа адзы йгІатызгахуаштІ, – ахІватІ ацІыдз.

АпхІвыс ацІыдз лымарыцхІахан хырчІвквпІкІ гІалттІ.

АцІыдз ахырчІвы ахъацІа йзагатІ. АхъацІа чва амбатакІ гІайттІ. Ачва ажв йазнагатІ. Ажв хшы гІанаттІ. Ахш ацгвы йазнагатІ. Ацгвы ахІвынап гьамфхтІ. АхІвынап аца йгьтамыхтІ. Аца нартыхв напІыкІ гІанаттІ. Анартыхв акъварт йазнагатІ. Акъварт квчІскІ гІанаттІ. АквчІс абжьас йазнагатІ. Абжьас ашвчІв йыгьхъамчІвахтІ. АшвчІв швагъа анаттІ. Ашвагъа ахІва йазнагатІ. АхІва хъвыцкІ гІанаттІ.

Ахъвыц нанаухвтІ, йцан ацІа гІатнагахтІ.

Алыгажви ахвымбырцІакІа

Лыгажв нхагІвыкІ амгІвала дымгІвайсуан. Дшнайуазымцара хвымбырцІакІа хвыцкІ гвадз цыра дукІ шгІанагуаз дашІашватІ. Алыгажв дпшитІта – агвадз цыра ахвымбырцІакІа ацкІыс рыцІа йдупІ. Алыгажв йджъайщан ахвымбырцІакІа дацІгІатІ:

– Йабаугауа ауи ацыра? – хІва.

– ХІпны йызгитІ, агъны йсфуштІ, – ахІватІ ахвымбырцІакІа. ДнапшытІ-дгІапшын алыгажв датацІгІахтІ:

– Ухъа ауи аъара йыздуйа? – хІва.

– Сакъыль дупІта акІвпІ, – ахІватІ ахвымбырцІакІагъы.

– Уыбгъа ауи аъара йызцІагІвйа? – хІва датацІгІахтІ алыгажв.

– Йсфауа мачІпІта, – ахІватІ ахвымбырцІакІа.

– Щта, ари йугауа ацыра щарда йуызхъушма?

– ГІвысквшва, – ахІватІ ахвымбырцІакІа.

Алыгажв ауи гьхъайымцІатІ. «Уальахи, йшсырхъвыхра», – йхІватІ, ахвымбырцІакІа гІайахвын рпны йгІайгтІ. Ауи ацІыкв

йтайырчІватІ, гвадз цыракІ тайрышвын ахьагьи шІайхІвахтІ.

СквышкІгьи цатІ, гІвбагьи цатІ, хпагьи цатІ. Алыгажв ахвымбырцІакІа йхъаштылхтІ. Йпщбахуз асквш йаннарылал дгІамцІасхтІ: «ЙпсызапІ ахвымбырцІакІа», – йхІватІ, ацІыкв гІахьырышвтызтын ахвымбырцІакІагьи агвадз цыра бжагьи гІатышвхтІ. ЙджбайщатІ алыгажв.

– ЙшпакІву ауи: агвадз цыра гІвысквша рахІа йузымхъауата ухІвани? Ужвы хсквша цІхъатІ, ацыра абжа акІвпІи йуфаз?

– АлахІ хъа згІаситыз схъвыцырныс акІвпІ, – ахІватІ ахвымбырцІакІа. – Уара ацІыкв хсквша стауырчІватІ. ГІвысквшала йсфазарквын уацІыхъван амла сгъамгузма?

АжвцІкви апхІвыскви

Саби щарда лымата пхІвыс рыщІакІ даъан. Асабиква зымгІвагьи хвыщыркІван.

МышкІы ауи апхІвыс ласатІакІв гІаджвыквылгатІ, лтдзы апахъ дхыхауа дшчІвазымца ахъыб ацІахъ йамаз ажвцІгІвара жвцІчыркІ гІатышвхтІ, йгІакІашван ащапІычкІвын шІначІватІ.

АпхІвыс ажвцІчыр гІащгІылхтІ, ащапІычкІвынгьи кІасыжвла багъята йшІалхІван агІвара йталырчІвахтІ.

Адзын гІадзан ажвцІква псегІахтІ. Агъны тыщІтІ, агІапын гІаталын – ажвцІква гІапсегІахтІ.

МышкІы апхІвыс дхыхауа апахъ дшчІваз жвцІыкІ гІапсегІатІ, къабжвлакІ лбжъа йгІаннарышвын йпсегІахтІ.

АпхІвыс ауи зщапІы шІалхІвахыз ажвцІчыр шакІвыз лдыртІ.

АпхІвыс акъабжвла налахвтІ, ауатра йылган йлалцІатІ.

ЙлалцІаз ажвла гІайытІ, къабкІ гІацІалын – йщгІух гьакІвымта йгъуызрыпІатІауашым!

АпхІвыс акъаб анылзыщгІымх – «СцапІ, агврахІа гІазгпІ, йагІвсырцыпІта абжа зны йназгылпІ, абжагьи – зны», – лхІватІ. АгврахІа гІалгтІ, акъаб анагІвлырпа жвлата йтаз раъара хъапщ ахча гІатпІлатІ. АпхІвыс дгвыргъятІ, ахъапщ азылкІкІын лунагІва йналгылтІ.

Ауи амщтахъ дгвыргъауа лыгвла лпны дцан насып ду шлауыз лалхІвтІ.

Дзызцаз агвла пхІвыс гвычвгъакІ, цныхчылыгІвкІ лакІвын. «Анчва, саргъи хъапщ гІасмырхІакІва адуней сшгІаквымхара», – лхІватІ, ажвцІква йангІалырда дцатІ, жвцІчыркІ гІалахвтІ, ащапІычкІвын шылчІватІ, кІасыжвкІла йшІалхІвахын агІвара йталырчІвахтІ. Ларала – агвла пхІвыс йылчпаз лчпатІ!

АпхІвыс гвычвгъа хъапщ дазпшуа дчІвапІ! АгІапын ангІадза ажвцІква гІапссІахтІ. АпхІвыс апахъ дшчІваз жвцІыкІ гІапссІатІ, къабжвлакІ лбжъа йгІаннарышвлын йпссІахтІ. АпхІвыс ажвла лалцІан къаб дукІ гІацІалтІ. «АхІы, хъапщ гІатпІлуштІ», – лхІватІ, акъаб анагвырцы ащтанчІв дуквакІ гІатышвтІ, йгІалысын дырщытІ.

Ауи акІвапІ «бзира ухарыквын бзира уанйахпІ, чвгъара уха-рыквын чвгъара уанйахпІ» – ззырхІвауа.

АцІис ащапІы шІчІвата йубарыквын йшІахІвата агІвара йтарчІвах. Лъажъа змам ащапІы шыумчІван – апхІвыс гвычвгъа йлызнийыз уызнипІ!

ХІВАДЖЬА ЙТУРЫХКВА

ХІваджьа пхІвыс дшгІайгыз

Алыгажв-тажквкв йшырхІвауала, зны ХІваджьа йартмакъ-гьы йлаба йхъа йыжвгІва йыквта уарадыжв йыржвыуа архъала дымгІвайсуан. Йгвгьы бзита дшымгІвайсуаз жьгьы аквхымкІва йзарахан¹⁰⁴ уаса жвгІвымсакъьагІ амгІва асаба йылата йбатІ. «Йыздыруада, ари зджьара йгІасыхъвахырныс ауыпІ», – йхІватІ ХІваджьа, ажвгІвымсакъьа гІащгІихтІ, дакврыцкъан йартмакъ йтайцІатІ.

ХІваджьа дымгІвайситІ. Дгъымгъымуа дшнайуазымца уатаркІ днаквнагатІ.

ХІваджьа дзымдыруазда! ХІваджьа бзи дзымбузда!

Зуатар днаквлыз ауасахчачва гІайпыраххын ХІваджьа ддрайгватІ, йгІайайгвиргъьатІ, дъаргарагьы дъагІарграгьы

104 Йзарахан – йгІвахын.

гърауам. ЙарасахІат уаса дукІ гІакІаргватІ, йырщын ажбы ачуан йтарцауа йалагатІ.

ХІваджъа амгІва йгІаштІихыз ажвгІвымсакъа мадза-мадза йартмакъ йгІатихын – «Ари сыжвгІвымсакъагы ажбы йалашвцІата йсыжвыжв», – йхІван дрыхІватІ.

– Уа унагІва багІватІ, ХІваджъа! УыжвгІвымсакъа акІвымкІва жбы гхІмауума? Ауи зачІвхІващайа! Ажбы мачІызтын ужвыгы уасакІ атахІщхпІ, гІвбагы-хпагы атахІщхпІ, – рхІван ауасахчачва ХІваджъа йхІваз ргвы йастІ.

– Момо, момо, швыгвгы йашвымрысын! СыжвгІвымсакъа жввыта йсымфакІва амаль гьамам! Ныха схІватІ. СныхатІакІв сшвымржъахын! – йхІван ХІваджъа тшйыркакитІ.

– ЙауаштІ, щта, ХІваджъа, йануымуазара йшпахІчпара, йтаца уыжвгІвымсакъа ачуан, – рхІватІ ауасахчачвагы.

ХІваджъа йыжвгІвымсакъагы ауасахчачва йдимырбауата ачуан йтаз ажбы йалайырщтІ. Йалайырщщын – йаргы хаба-рыжв йхІвауа дчІвахтІ.

ТшытракІ анцы – «Уа швара, сыжвгІвымсакъа швыжкъва йырфапІ – швхІвума?» – йхІван закІгы айымрыхъдзакІва ауасахчачва дырцІгатІ.

– СубхІаналахІ, ХІваджъа, йухІвауа ачІвыйа? Ажбы жбы аф-хума? Ари адуней йгыгІанымшастІ ауи апш уыс! – рхІван ауасахчачва ХІваджъа йхІваз джъарщитІ.

– ЙгІанымшанысгы ауыпІ, йгІаншанысгы закІгы гъзхІвам. ХІа йхІымдыруа адуней ага ыквпІ, агагы гІаншитІ. Йырфарыквын йшвхІвахуайа? – йхІван ХІваджъа ауасахчачва йырхІваз дгъадгылуам.

Ауасахчачвагы ХІваджъа анылагы арылагы данырзымга – «ХІваджъа д-ХІваджъапІ, закІ йдыруазтын, щта», – рхІван – «Йырфузтын уаса абгакІ уыхІтхпІ», – рхІватІ.

ХІваджъа дтынчхахтІ. Ажбы жвын ачуан гІахъвырххтІ.

ХІваджъа – «ЗныстІ, сжбы йачпаз хІашвырпшыстІ», – йхІватІ ачуан дтасын ажвгІвымсакъа йцахІвцахІвуа йгІатихІватІ (жбы зквымыз жбы шпагІаквылуашыз!).

– Уа сара йтачвыз! Уа сара йхъчІвагвачвыз! Йгъшвасым-хІвызма?! Швыжъква сжыы рфатІ! СхъшвырчІвагвачвтІ! Сынасып зымгІва зпщылаз ауи ажвгІвымсакъѣа акІвын! – йхІван ХІваджѣа йщапІква дрысуа дчІвыуа далагатІ.

– ЙауыпІ, йауыпІ, ХІваджѣа, тшщаквкІых! АджѣамагІат хІдумрагІан! ХІнапа хІхъыуымхын! Ауатар йрагъѣу тыкІ¹⁰⁵ уыхІтхпІ, – рхІван ауасахчаква ХІваджѣа агІылахІва дашІадрыхтІ.

ХІваджѣа йтахъыта ймауаз йари ауи акІвын!

Ауасахчачва ХІваджѣа тпсыладукІгъи гІайырттІ, бзитагъи ддырчатІ, йартмакъгъи жбыла йгІаржвагван дгІауырштхтІ.

ХІваджѣа йтахъыз йауын атгъи йцІыхъва йтагыла урадыжв йхІвауа, цкІыс дасуа¹⁰⁶ дымгІвайситІ.

ДшымгІвайсуазымцара уатаркІ дыквнагатІ. Ауаѣагъи йгІайайгвыргъѣатІ, ддырчатІ, ддрысастІ. Ауахъ йанщІгалхуаз – «Ари сты абасырцауа?» – хІва ауасахчачва дырцІгатІ.

– ЙѣагІгара гъхІмауума? ХІуасаква йрылагІыжъпІта йтахІкыпІ, – рхІван ауасахчачва ХІваджѣа йты дырцан руасаква йрыларыжътІ.

ЙангІайх асхъан – «Швуасаква сты гърымфарымиштІ?» – йхІван ХІваджѣа дазцІгатІ.

– Йаууай, йаууай, ХІваджѣа, йухІвауа ачІвыйа?! Ауаса уаса афхуата йызбахъада? Уальей, адуней гІащаквгылын ауи апш шгІанымшас! – рхІван ауасахчачва ХІваджѣа йажва ѣзыргара гъырдырхуам.

– ЙгІанымшанысгъи ауыпІ, йгІаншанысгъи закІгъи гъазХІвам. Адуней хІа йхІымдыруа ага ыквпІ, ага гІаншитІ. Йырфарыквын йшвхІвахуайа, йшвчпахуайа? – йхІван дгылхтІ ХІваджѣа.

– ЙауыпІ, щта, йырфузтын хІуасаква урылахІыршитІта рахІа йрагъѣу, уыла зызчІвайуа¹⁰⁷ жвауасакІ уыхІтхпІ, – рхІватІ ауасахчачвагъи.

105 Ты – йырхъву тыгъ (валух).

106 ЦкІыс дасуа – дхъвмаруа.

107 Уыла зызчІвайуа – уыла хъызхуа, йзырхІвапсауа.

Ауи аныага ХИваджьагы йгвы тынчха тшичпан ащцакИвахИва дщтІалхын тширычвхтІ.

Цыхквта дгІагылтІ, псайспадза атып дгІаджвылыгІвзын ХИваджьа ауасаква ьатакІыз дцатІ. Йуаса гІайкІын йщытІ. Йщын, ащагы жватбзикІ рпыккква йахьищтІ, ажгы зджьара хьарата йган адгьыл йщІайыжтІ. ДгІайхын закІгы зымбаз йапш йчварта дылащцхтІ.

Ащымта ХИваджьа ауасахчачва дрыцлын ауасаква ьатакІыз дцатІ. Йьанайыз – ХИваджьа йты гьабахым, жвауасакІгы рпыккква щагІвацапІ.

– ЙгьшвасымХИвызма, сты рфатІ, схьшвырчІватІ, сташвырчвытІ, са ауи мильуанла сайгвгьун. Йсамальхья? Йсчапуайа? – йхІван ХИваджьа дсаугьышуа далагатІ.

– ЙауыпІ, йауыпІ, ХИваджьа, ауи аьара тшыуымщхын, хІаргы хІнапа хІхьыуымхын, ауагІагы хІдумыргІан. Уты атарала жватыкІ уыхІтхитІ, – рхІван ауасахчаква ХИваджьа мачІкІ дашаркІытІ.

ХИваджьа мачІкІгы йуы-йымуы тшичпумца ажватыкІ гІайахвтІ. Йтахьыз йаутІ ХИваджьа!

ХИваджьа ажватыкІгы йапхьа йгІайыргылын урад йхІвауа, асаба йхьрыч цкІыс дасуа дымгІвайситІ.

Днайуа-днайуамцара кыткІ днаталтІ. Дьанаталыз – алыгажкква псыкІ анышвынтара дыргитІ. ХИваджьа йгвы закІ гІаташван ауат дырщыхІалтІ.

– А мубараккква, сжватыкІ швыститІта швпсы дгІасышвт! – йхІван алыгажкква дгьырквьыщІхуам.

– УыунагІва ьагылу рымдырхтІ, апсы тыла дрымтиуа аьара! ЙухІвауа ачІвыйа? – рхІван алыгажкква гьытІ.

ХИваджьа ауаса дуквьыщІума!

– Уальей, дгІасышвымткІва йшамуаш! ДгІасышвымтуазтын – сыдзтІ. Сшврыдзуашма, швгьымсылманымма? Ауи сныха йалапІ, сныха сшвмыржьан. Ахабза йшахІвауа апшта дансыргІалпІ. Шваргы тшшвымрыгІапсан, – йхІван ХИваджьа алыгажкква рпсы гьыштихуам.

Алыгажвквгагы ХIваджба аныла дыргатI, арыла дыргатI, йа-
намудзах – «ЙауыпI, щта, днахв», – рхIван рпсы дгIайыртатI.
ХIваджба йжватыкIггы алыгажквва йриттI, зджъара
уандырыжвкI гIайхвгIатI, апсы даницIан дджвыквылхтI.
ДымгIвайсуамца джбасква рапш кыткI дтанагатI. Райша дна-
йын ахI йгвашв дгIашIастI. (ХIваджба йчпауа гыймдырхума!)
Апсгы ауандыр дгIанихтI, агвашв дыдйыргылын дгваралтI.

ХIваджба уимайгвыргъбарквын, дуымрысасырквын акыт
угърылайымгума! Ауи здыруаз ахIггы ХIваджба дирайгватI,
дгIайайгвыргъбатI. ЙтгIачвагы айшваквва адыргалуа
йалагатI.

ХIваджба дзызцаз ахI хгIвыпхIчва йыман. Ауат ахщчва рапш
пшдза адуней йгыквмызтI – рхIвитI. (Ауи акIвапI ХIваджбагы
ауаба дызцаз).

Айшваквва гIаргылтI.

– УгIаскIба, ХIваджба, арызкы уадсыл, – анырхIва –
«Ачарагы хIахадзахпI, ауаса са йгъсхъазым, схъапщылагы
дсыщпI», – йхIватI.

– А уыунагIва багIватI! Дабоу лара? ДызуыщгIауымдылйа?
– йхIватI ахI.

– Дпхашан дыгъсызгIамшылтI. Швабыж пхашагIвыкI
лакIвпI ауи, – йхIватI ХIваджбагы.

– Уальей, ауи шамура! Дабоу лара?

– Анаба агвашв дгылапI.

– Ауи ачIвпхашарайа! Ласыта бцата дгIагварада! – йхIван
ахI йпхIахIба дищтитI.

АхI йпхIахIба дцан – «БгIай сара, араба бызгылайа, бна-
шыл», – лхIван апсы длыхIвитI.

Апсы дчважвума?! АхI йпхIа зъара длыхIвазлакIггы дымпIа-
тIауа дгылапI. «Анчва ари пхашагIвдзакI шлакIву», – лхIван
ахI йпхIа дгIайхтI.

– Анчва, сшлымхIваз шабам, дыгъсызгIайуам, – лхIватI ахI
йпхIахIба.

– Щта, бара бцата дгIад! – йхIван ахI йпхIа квтанай дищтитI.

Ауыгы ахІба йлызнийыз лызнитІ. Ауи амщтахъ айцІба дырщтитІ.

АхІ йпхІайцІба дцан – «А сара, араъа бгылазлушма, бнамйума!» – лхІван ХІваджъа «йпхІвыс» длыхІвитІ.

Апсы дчважвума?! АхІ йпхІа лыбыз хъагІара гІаквымхахнадзыкІа дахІватІ. Йанамудзах – «А сара, бгІамйума!» – лхІватІ, мачІкІ дангІалыхъ апсы «къвакъ» – хІва дгІакІахІатІ. АхІ йпхІа ани лхІватІ, ари лхІватІ, ауаса ХІваджъа «йпхІвыс» закІытагы дгылзгІаргылхуам. Дшван дгІагІвхтІ. ДгІагІвхын апхІвыс дшкІахІаз ралхІвтІ. АунагІва йыгІвназгы йщтІыкъапкъыан агвашвла йыгІвтІ. ЙыгІвызтын – ХІваджъа «йпхІвыс» дшвыхын дщтІапІ.

– Уа-уу! Сара йхъчІваз, сара йтачвыз! А сара, лахъ мыжда аквызцІаз! СпхІвыс дышвшгвыщатІи! Йсчапуайа? Йсамальхйа? Сабадпалхуа? – йхІван ХІваджъа дчІвыуитІта адуней питшитІ.

– ЙауыпІ, йауыпІ ХІваджъа, тшыуымщдзахын, йгІанымшауа гъаам. ЙгІаншатІ – йхІчпахырйа? СыпхІчваквa урылапшта йутахъу днахв, – йхІватІ ахІ.

ХІваджъа гІакІв тшцаквикІых тшичпан – «Сызрылапшхуа ачІвыйа, дызщыз дгІасышвтх!» – йхІватІ.

АхІ йпхІайцІба дгІайыргын, ХІваджъагы йтахъыта ймауаз йауын дгІайхтІ.

Азаман цун. ХІваджъа пакІ дйауын асабигы дтшытхатІ.

ХІваджъа йпачкІвын йщамхъа дыквйырчІвитІта дирыхъмаритІ, арасагы уарад йхІвитІ:

– СьжвгІвымсакъагы –

Сытшыс.

Сытшысгы –

СжватыкІ.

СжватыкІгы –

Спсы.

Спсгы –

Сбза.

Сбза лпагы –
Къвырман сизалтІ.
Уадри-уадри-уадри-да!
Абараса акІвпІ ХІваджъа пхІвыс дшгІайгыз – рхІвитІ.

ХІваджъи ашитани

Зын-заманкІ агІан ХІваджъи ашитани мхы ацырчпарныс йангІалтІ.

Адгбыл рчвагъватІ, йдыртІатІатІ, амх аквырпсатІ. Амх анауы йагІвыршара атахъхатІ. Йайдауауа-йгІайдауауамца ахъахъ (ачхъа) ХІваджъа йгІайахвтІ (дыгъкъвышхымма ХІваджъа?), ацІахъ (ащайдза) ашитан йыквшватІ.

ХІваджъа амх гІайхытІ, квырста йшІайхІватІ, бжынта¹⁰⁸ йаквицІатІ, уарх гІатигахын¹⁰⁹ асаба йхърыч ашырдза апа¹¹⁰ апша йагауа дбкъитІ¹¹¹. Ашитангъи ащайдзаква гІазикІкІын йырзихара йымдыруа дырпшуа дчІвапІ...

УадыргІвана асквшгъи ХІваджъи ашитани йацынхарныс йатангІалхтІ. ЙангІалын – джъымщы ларцІатІ. Аджъымщы анауы ХІваджъа – «Цыпх ащайдза ура йнауахвтІ, ахъахъ са йгІасахвтІ, сынчІва ахъахъ ура йнауахвитІ, ащайдзагъи са йгІасахвитІ», – йхІватІ.

Ашитан дхъвыцтІ-дхъвыцын – «Цыпх ащайдза гІасахвын – саладзтІ, ахъахъ насахвырквын рыцІа йагъьпІ, – йхІван – йауаштІ, ХІваджъа, сынчІва ахъахъ насахвитІ», – йхІватІ.

ЙшангІалыз апш йырчпатІ. Ашитан аджъымщы аджъапкъ гІваква гІайхын йпны йгІайгтІ, ХІваджъагъи аджъымщхъаква гІацІихын йунагІва йадигалхтІ...

Ашитан гІван джъахатІ! Дшжъахаз анидыр дгвыжвкІтІ. ДгвыжвкІын ХІваджъа дйызгІайтІ айсра!

108 Бжын – гъагъата йадзхъадыргылыз квырс щарда.

109 Уарх гІатигахын – атшыгІвра гІатайгахын.

110 Па – къвыджъ-мыджъ.

111 Бкъара – ажвла ачхъа йгІатырпІлара, урышвла - молотить.

– Зъараны хІайсуашйа, ашитан? – йхІван ХІваджъа дазцІгІатІ.

– ГІван.

– ХІабайсуаш?

– Зны – апещ ауацІа, зны – агваны.

– ХІызлайсуашйа?

– Лабали, бацали.

– Щта, йгІалухуайа?

Ашитан дхъвыцтІ-дхъвыщын – «Абаца рыцІа йауыпІ, рыцІа мчы йкшущтІ», – йхІван абаца гІалихтІ.

Ашитан баца ауыкІ найахвтІ, ХІваджъагъи лаба айшыскІ найахвын апещ йнашылтІ.

Йайсуа йалагатІ. Ашитан йбаца абльынква йыркІитІта дгъзы-кшум. Ауасамцара ХІваджъа ашитан хІватанакъарата дйырзатІ...

Апахъ йгІаджвылцтІ. Ашитан – «Абаца аннасахв хІвата си-щытІ, ауи ацкІысгъи алаба насахвпІ», – йхІван алаба дамцІастІ.

Йайсуа йалагатІ. ХІваджъа йбаца дула дкшауа, ашитан дгІайыдимыргылуамца дчвикъкъкъа-жыккъкъкъатІ...

Ауи йнанаркІын ашитан ХІваджъа йаргван дыгъгІамихтІ.

«СУЗЫЖЪУЗТЫН...»

БайакІ даъанйа. Ауи абайа йхъа гвыбзыгъата йбахуан. «ХІваджъа зымгІва рацкІыс дкъвышта, зымгІвагъи йжъауата рхІвитІ. МцыпІ ауатква! Ауи аъара дкъвышызтын са сызйым-жъауайа?! ЙубапІ сижъузтын!» – йхІван ХІваджъа дйызцатІ.

– Уа ХІваджъа, зымгІвагъи ужъауата рхІвитІта, са сузыжъуз-тын – хІва сгІайтІ, – йхІватІ абайа.

– Уальей, зымгІвагъи са йшсзымжъауа. Йсыквым сыквырцІагвщитІ. Ауаса хІапшыпІ усзыжъузтын. УгІачІвал. Усзыжъузтын – уасакІ гІасутитІ, усзымжъузтын – уасакІ уыститІ. Уразума? – йхІватІ ХІваджъа.

– СразыпІ.

– Ауи асхъан унай адзхъа. Дзы усымрыжвуата угІаздхуазтын – ууаса учвысфтІ, усзымжъазтын – суаса хІальаль йузалтІ.

ЙцатІ. Абайа гвтшпыла дцтІалын адзы тшазичпатІ. Ужвы йсыжвпІ – анихІва ХІваджьа – «Зны, зны уашІас!» – хІва дцІыруа далагатІ.

– АчІвыйа йгІанша? – йхІватІ абайа дгІагылхын.

– Адзы уымжвын – йуыжвуагы йуымыжвуагы апшыпІ.

– ЙшпакІву йшапшу?

– Дзы шуыжвыз гІазырцІабыргуаш шахІат гьуымам.

ХІанхІалхра «йгІымыжвтІ» – схІвагы сауитІ.

– Щта, йхІчпушья?

– ХІщтита шахІаткІ дгІахІрыд.

– Унай.

ЙгІайхтІ.

– Ууаса учвгІазгатІ. Унайта йгІасытх, – йхІватІ ХІваджьа йшгІадзауаз.

– ЙшпакІву?

– ИшпакІву? УызжьатІ!

– ЙшпакІву сшужьаз?

– Ушпазымжьа? Адзхъа дзыжвра усырцама?

– СуырцатІ.

– Йуыжвма?

– ЙгІьсымыжвтІ.

– Щта, ауаса йанаъазара, угъзымжьама? УызжьатІ. Унайта йгІазгыз суаса хІасытх.

Абайа йчпахуашызыа – ХІваджьа дйырцан йуаса гІайиттІ. Абараса ХІваджьа зхъа зымагвыбзыгъаз абайа дижьатІ.

«УачІвы адуней птшуаштІ...»

ХІваджьа жвзаджвыкІ йыман. Йнайахвын йтйырныс абазар йырцун. ДшымгІвайсуаз сахІвтаквакІ¹¹² гІайынйатІ.

– Уа ХІваджьа, уыжв абауырцауа? – рхІван асахІвтаква ХІваджьа йгІайцІгІатІ.

– Абазар йсырцитІ, йстиуаштІ, – йхІватІ ХІваджьагы.

112 СахІвта (сохІвта) – амадырса йапхъауа.

– УакъвыцІ ауахъ атирагъи хъагъи! Ауи ацкІысгъи йщыта йхІрыф. УачІвы адуней птшуаштІ! Жвгъи хъагъи закІыла йгъу-тахъыхым, закІылагъи угъырзыбжам!

– ЙауыпІ, щта, адуней анптшувашзара йхІщыпІ. Йауазтын-гъи жышІакІ хІфапІта хІпсыпІ. Швца, щта, ажв ъадзасщуа ажы злагІыжвуаш абна мшІтІакІв гІалыжвга. ШвчгІвычаквагъи хІатладза йшвымган. Араџа йгІаныжвыжъта швца.

АсахІваквa рчгІвычаква гІаршвырхтІ, йгІаквырпсан рпыкв-ква йрыцІхъыччгІауа абнала йбгъабгъатІ.

ХІваджъа ачуан анихІатІ, асахІваквa рчгІвычаква гІазикІкІытІ, ачуан йацІайцІан амца алайрыхтІ.

АсахІваквa мшІквaкІ гІадырхІвхІватІ, йгІайхызтын – рчгІвычаква мачІкІ ахІа гІанымхауата йбылхъатІ.

– А зунагІва амца ахъысыз ХІваджъа, хІчгІвычаква зублыз ачІвыйа? – рхІван асахІваквa цІыруа йалагатІ.

– УачІвы адуней птшуаштІ, чгІвыча йазыжвгвалайа? – йхІватІ ХІваджъа закІгъи айымрыхъдзауа.

ХІваджъа урад йхІвитІ

Зны ХІваджъа ахІамам дцан йхъазы тшикІвабун. Йгвы аншыгъъ урад йхІвауа далагатІ. АхІамамду йбжъы гІатыхІвачвгІитІта йара йгвапхахитІ: йымапшдзапІ, йымагвапапІ. «СубхІаналахІ, ари аџара быжъпшдза шсымаз уыжвгІандзара йшпазымдыр?» – йхІвитІта йхъа джъайщахитІ.

ХІваджъа тшигІвычатІ, ахІамам дгІаджвылцІхын райша ахІ йпны дцатІ. Дцан – «АхІ, урадкІ уасрыхІв: сбжъы здџара йгІанымхауата йпшдзапІ», – йхІватІ.

– Щта, йхІва, хІаздыргІвыпІ, – йхІватІ ахІгъи.

– ЙсхІварын, ауаса са ахІамам апны акІвымкІва йгъсызхІвум, – йхІватІ ХІваджъа.

– А ХІваджъата зунагІва ыквчвгІаз, араџа хІамам абауызгІазгуаш? – йхІван ахІ дгвыжвкІуа далагатІ.

– ХІамам умауазтынгъи дзтІакІв гІадрыг: адзы џану

акIвымкIва уарад зджъарагы йгъсзыхIвум, – хIва дахIватI ХIваджъа.

– Швцата ари ацIыкв аъарагIвшара дзы гIажвг, – йхIван ахI йыгIвнакъвыткв йщтитI.

ЙгIаргтI. ХIваджъа йхъа ацIыкв йтайырщцын уарад йхIвауа далагатI. АцIыкв ауи аъара быжыгвымхакI, ауи аъара быжыгвауакI гIатыщитIта – улымхIа ацIгIва ацIнахитI. АхI ХIваджъа «йуарадхIваща» аныагIа дгвыжвкIын – «Ари ала йгIанарийыз дгIашвыргылта ацIыкв швнапIкв тшвцуа йшвырбгIадзумца адзы швалганадзыкIъара швихъадзас», – йхIватI.

ХIваджъа дгIадыргылын йхъадзаситI, дырщитI – йара дхъыччитI. АхI ауи джъайщан – «А хъчIвагвачв, йгIаухъахIа ачIвыйа уызхъыччауа?» – йхIван дгIайцIгIатI.

– ДзшвандрыйакI ъагIадумрыгыз ахъаз сгвыргъытIта акIвпI. Йанбалгахуаз? – йхIватI ХIваджъа.

«ЙгIайгуа ура йнахвх...»

Зны ХIваджъа аурамла дшымгIвайсуазымцара – йгIаншах ура йдырх – хъацIакI дгIайхъадзастI. ХIваджъагы ауи узиуазма? АхъацIа дикIын акъады¹¹³ йпны дйырцатI. Дйырцан – «Ари дгIасыстI, хIаквым йыквха!» – йхIватI.

ХIваджъа йгIайхъадзасызи акъади анбжъагIвта йгIацIцIтI. Акъады йынбжъагIв дшгIалигуш дазхъвыцитI. ДхъвыцитI-дхъвыцын – «ХIваджъа, йшухIвауала, ари дгIауыстI, гъакIвымма?» – йхIватI.

– ДгIасыстI.

– Щта, уйысхта – швахъвдаквыцитI.

– Момо, сгъйысуашым. Йшаквнагу апшта йхIаквым ха!

– ЙауыпI, йануымуазара апасыкI йыквсцитI. Ауыла хIаквым йыквсхитI, – йхIватI акъады, ХIваджъа йгIайхъадзасыз тшизынайырхан – Уца, апасыкI гIагта ХIваджъа йытх, – йхIван «уджвылцIта угIамихын» – хIва лала ййырбатI.

113 Къады – амсылман динла хIаквым зхауа.

Ахъаца дджвылцтІ. ХІваджъа дчІвапІта-дчІвапІ, дчІвапІта-дчІвапІ, дчІвапІта-дчІвапІ – ахъаца дыгыГІайдзахуам, адгбыл агІвпан дкІылшвттІ! ХІваджъагы зымГІва гІайгвынгІвытІ.

– Уа акъады, зынкшара йахвйа? – йхІван ХІваджъа акъады дицІгІатІ.

– АпасыкІ, – йхІватІ акъадгы.

ХІваджъа дгІагылтІ, псайспадза акъады дгІайыдзхъагылтІ, тшГІайыргъвгъван «ашвкъвакъ» – хІва акъады дихъадзастІ.

– Са сгвжважвитІ, акъады. Ауи ахІа сыгъзазпшхуам. ЙгІайгуа апас ура йнахвх, – йхІван дджвыквылхтІ.

Аурычра анбаГІаталуа?

– Аурычра шГІаталыз злагІдыруашйа? – хІва ХІваджъа зны айфанд дицІгІатІ.

– АмызшІа анГІагылра йгІаталитІ, – йхІватІ айфандгы.

– ЙшухІвауа акІвызтын, амызшІа гІагылта йанубара акІвпІ аурычра уаныцІалуаш?

– Цта.

Ауи йнанаркІын ХІваджъа ажвГІивандла дыгъхъапшылхуам: амыз гыйырбушым – йубарыквын аурычра уыцІалра атахъыпІ!

Ауаса зны хъвлапынхъакІ ХІваджъа архъа дГІатыщІын дшГІайхуаз дзыхъкІвынкІ дахъанагатІ. Адзыхъ дтапшызтын – амызшІа гІатпшитІ.

– СубхІаналахІ, уабадза мызкъвышу! Тшсуырбара ахъазла ажвГІиванд угІакІапан сыла угІацІагылтІ. Уальей, угІакІапа-угІакІампан, тшсырба-тшсумырбан – аурычра сшыцІамылуаш. УагІвкъъарныс ушхвиту! – йхІван ХІваджъа йымГІва йалйырздзгІахтІ.

АйачІваква зъара йнадзауайа?

ХъвлапныкІ ХІваджъи байакІи аныатІ – рхІвитІ. Абайа зджъара йГІанымхауата дгвыбзыгъата тшибахуан.

– ХІваджьа, закІыла суцІгІапІта – йгІаудыруазтын, – йхІватІ абайа.

– УгІасцІгІа.

– СжакІа зъара жакІац алайа?

– АйачІваква раъара.

– Ауи шпаудыр?

– ЙгъхъауымцІума? ЙхъауымцІузтын йхІпхъадзапІ, – йхІван ХІваджьа абайа дйыдзхъаххтІ. Дйыдзхъаххын – дымцІаситІ, абайа йжакІа жакІацкІ гІалижвитІ, айачІваква йпхъадзушва ажвгІвандла дхъапшылитІта – «ЗакІы», – йхІвитІ, йатагІалижвахитІта – «ГІвба», – йхІвитІ, йатагІалижвахитІта – «Хпа», – йхІвитІ... Ауасамцара абайа йжакІа шабгаз гІакІыдйыжвжван – «Тамамта айачІваква раъара йнадзитІ», – йхІватІ.

Адгъыл аквта абакІву?

ХІваджьа йтшада даквчІва дшымгІвайсуаз хъачва гвыпкІ дрынйатІ. ДгІатшыжвцІтІ, дрыдгылын салъам райхтІ. Ауат ахъачва гвып йхъа балахІдзата йбауа байакІ дрылан. Абайа ХІваджьа дгІайрычкІвынра йгвыгъахан – «А ХІваджьа, ура йуымдыруа аъамкІва рхІвитІта – адгъыл аквта ъанутІакІв гІахІмаухІвума», – йхІватІ. ХІваджьагъи щарда дымхъвыцуата – «Ари стшада арма щтІахъ щапІы ъагылу акІвпІ», – йхІватІ.

– Ауи шпаудыр? – йхІван абайа дгІалакъырдытІ.

– ЙхъауымцІузтын йрыхвхвта уапшы, – йхІватІ ХІваджьа.

«Йзымдыруа йрашвхІвх...»

Зны ХІваджьа айфандыта далырхтІ – рхІвитІ. Даналырхзара ауагІа намаз дырычпарагъи атахъхатІ. АджьамагІат амаджьгыт йанайзза ХІваджьа ауат рпахъ дгІагылын – «Уа джьамагІат, йшвасІвуаш жвдырума?» – йхІватІ.

АджьамагІат ХІваджьа йхІвуш йалырдыргІайа?

– ЙгъхЫздырам, – рхІватІ.

– Щта, йшвымдыруазтын, йачІвыйа йшвасхІвуаш? – йхІван йамцІиштхтІ.

УадыргІвана атшынгы йара ауаса датарцІгІахтІ. АджьамагІатгы – «Йацы дангІахІцІгІа «йгъхЫздырам» – хІхІван закІгы гьГІахІайымхІвхтІ, ауи ацкІысгы «йыГІдыритІ» – хІхІвапІ», – рхІван – «ЙыГІдыритІ», – рхІватІ.

– Щта, йыжвдыруазтын йыжвдыритІ. Са йызшвасхІвхуаш-йа? – йхІван йамцІиштхтІ.

Йхпахуз атшынгы ХІваджьа йара ауаса датарцІгІахтІ. АзджьакІ – «ЙыГІдыритІ», – рхІватІ, азджьакІгы – «ЙгъхЫздырам», – рхІватІ.

– Щта, ауи агІан йыздыруа йзымдыруа йрашвхІвх, – йхІван дджвыквылхтІ ХІваджьа.

ХІваджьа йцЫдзхъвш

Зны ХІваджьа абазар дцан цЫкв шардакІ гІайхвгІатІ – рхІвитІ. АцЫкккв йуандыр йанйыргылтІ, дшгІайхуазымцара йуандыр ахъышвтын йцЫкккв зымГІва закІгы гІарыламхахуата йхъвашакъбатІ.

ХІваджьа дхъвыцтІ-дхъвыцын йчпарыз анйымдыр ацЫкв птшква гІайахвтІ, пшката, шылата йхытІ, амашакв йтайпсан дджвыквылхтІ. КыткІ днарылалын – «ЦЫдзхъвшв стйитІ, цЫдзхъвшв стйитІ, йазыбжу швГІадза, йазыбжу йшвхвГІа!» – хІва дцЫруа далагатІ. АуагІагы гІажвыслын йамаркІуа ХІваджьа «йыхъвшв» рхвгІитІ. ХІваджьа йпыкв дыцІхыгчГІауа мачвхъазала дтйитІ. ПхІвыскІ ХІваджьа «йыхъвшв» лхвгІатІ, дцахын – йазылхара, йшгІалрысабапра гЫлдырам. Йанлымдыр ХІваджьа дйызгІайхын – «Уа ХІваджьа, ари уыхъвшв ацЫдз шпалахІщуаш?» – лхІван дгІайцІгІатІ.

– ЙгІакІыта ала йкІылапса! – йхІватІ ХІваджьагы.

– А саразен, ацЫдз ангІаскІра са йгъсымщхума? – лхІватІ апхІвыс.

– Щта, ауи шбдыруа бызгІасцІгауайа? – йхІватІ ХІваджьагыи.
Ауиштара «ХІваджьа йцІыдзхъвшв» – хІва ауагІа
йгІарылахатІ.

АлахІ йышв

Зны ХІваджьа йгвашв ргычтІ. ХІваджьа днапшыгІапштІ,
дназцІгІагІазцІгІатІ, ауаса щтакІгыи дгыквымшватІ, гычкІгыи
дгымаутІ. Йанимау амаджьыт дцатІ, ашв гІалижватІ, йыжвгІва
йхъайцІан йгІаджвыквигатІ.

– А ХІваджьата йымшхаз, йучпауа ачІвыйа? Амаджьыт ашв
алахІ йышвпІ: амаджьыт алахІ йтдзыпІ. ГвнахІ гІауымгын,
уымгІасхан¹¹⁴, анчва ауи гыуызйыргІварым, – рхІван йызбаз йа-
йсуа йалагатІ.

– АлахІ зымгІвагыи йдыруата швхІвитІта – йдыруазтын
сгвашв згычыз дгІасайхІвыргІатІта йышв йыстхпІ! – йхІватІ
ХІваджьагыи.

ХІваджьа йтшада шитиуаз

Зны ХІваджьа йтшада йчвыдзын – рхІвитІ. ДпшгІитІта –
йгъйаухуам. Йанимаудзах – «Стшада гІасаухуазтын сомкІла
йшстира!» – хІва ныха йхІватІ. Ауи зджъакІы йрагІатІ.

Щарда йнамихуата ХІваджьа йтшада гІайаухтІ.

– ХІваджьа, утшада уачІвы сомкІла йуымтиуазтын уныха
шужьаз аджъамагІат йрахІхІвуаштІ, унапа ухъыхІхуаштІ, –
рхІван ныха шихІвуз загІаз ХІваджьа йгІайщыхІалтІ.

Йчпахуазйа ХІваджьа? Йуыс баргвхатІ. Йтшада сомкІла
йтйырнысгыи йгвы гыауам, «йныха йжъатІ» – рхІварагыи гы-
тахыым.

ХІваджьа дхъвыцтІ-дхъвыцын хІваджьаракІ гІайхъвыцтІ:
йтшада абгъа цгвыкІ аквйырчІван абазар йырцатІ.

– СомкІла йстйитІ стшада, сомкІла йстйитІ! ЙызхвгІуш

114 Пасхара – динла йахабзам чпара, щаригІат мыгІвхъара.

йшвхвГ!а! Ауи ацкІыс йпудта зджъарагы йгъшваурым! – хІва дцІыруа далагатІ абазар дшнаквылуаз.

Тшада зхвГІушызгы йзымхвГІушызгы ХІваджъа йГІайыдххылтІ. Заджвы сомкІ ГІатихтІ, ХІваджъа йызГІайрауын атшада агъвра дамцІастІ.

– Зны, зны, уымГвжважван! Стшада ахъазы йгъстиуам, ацгывгы ацстйитІ, – йхІватІ ХІваджъа.

– Утшада сомкІ йахвпІ, уцгвы йахвйа шта? – йхІватІ ахъацІа.

– Стшада сомкІла, сцгвы сомшвкІла йстйитІ, – йхІватІ ХІваджъа .

ДзачІвйа ацгвы сомшвкІла йузызхвГІуш?! Заджвгы йгъйымхвГІатІ! ХІваджъа йтахъыта ймауаз йара ауи акІвын!

ХІваджъа йтшада анитиуаз ныха шихІваз загІазгы йхъарамкІва йгылан, зымГІва рбатІ, зымГІва раГІатІ.

ХІваджъа ауат дГІарыдгылхын – «Швылаквала йыжвбатІ, швлымхІаквала йшваГІатІ сныха шзымжъаз. Стшада сомкІла йстиуаштІ – схІван сомкІла йстиуан. Заджвгы йымхвГІазтын са йсльажъайа?» – йхІватІ.

Ауицтара «ХІваджъа йтшадатйыща» – хІва ажва ахъа йГІалахатІ.

«Сара скІы!..»

Зны ХІваджъа йтшадагы найахвын абна дцатІ. Абна дылалтІ, мшІайдза щардакІ ГІапикъын йтшада йаквицІатІ. ЙаквицІан дГІаджвыквылхтІ. КІадзартакІ йГІахъалра атахъын. АкІадзарта йанГІадза атшада ашІасын йгъпІатІаухуам. Йубума – амшы хІатлачвапІта йгъызГІахъанагылуам.

ХІваджъа лабакІ ГІайахвтІ, атшада дасуамцара агъабаква тйырццытІ, ауаса закІытагы йгъизатрыпум. Йчпара анйымдырх агІан чыбджы напЫкІ ГІайахвын атшада ацтахъ йахъицтІ.

Ачыбджы зхъырщыз атшада ГІаджвыквххын хцІыжвта йГІайитІ. ХІваджъа атшада дацталын дгъахъыдзахуам. Дана-

хымдзах, дасын йара йыщтахьгь чыбджь ахьщтІ. ХІваджь ачыбджь дгІаджвыквнацан йцЫжвыз таната дгІанацитІ.

Атшадагьы ХІваджьагьы ахІвтагылата рпны йгІагвараххтІ. ХІваджьа йпХІвыс – «ЙгІанша ачІвыйа?» – хІва дгІаджвылцтІ, дпшызтын: атшадагьы лхъацагьы ахІвтагыла апщІа йакІвгьагышитІ. АпХІвыс атшада гІалкІныс дтрыстІ. ХІваджьа ауи аниба – «Атшада псхъвы алцтІ, атшада ныжъта са скІы, са скІы!» – хІва дгІацІрытІ.

«Саба йчпаз счпуштІ...»

Зны ХІваджьа сасра кыткІ дцатІ. Дъацаз – ауахъ йтшы ргъычтІ. МшкІы дпшытІ, гІвымшкІ дпшытІ, хымшкІ дпшытІ – йтшы ахабаргьы гьабахым. Йтшы шимаухуашыз анидыр асхъан – «Стшы уахъа йгІардта йгІатадмыргылхуазтын уачІвы саба йчпаз счпуштІ», – йхІватІ ХІваджьа.

Ауи загІаз агъыччва – «Ари ХІваджьа йамянакІ хІзихуштІ» – хІва йшван ауахъ йтшы гІардын абора йгІатадыргылхтІ.

Ауи збаз ауагІа йджьарщачван – «Уа ХІваджьа, утшы гІарымдхзарквын йучпушыз ачІвыйа?» – хІва йгІайцІгІатІ.

– ЙачІвызйа йсчпушыз! Саба йчпаз счпушын: скІвдыр сыхъв-да йхъасцІата щапІыла сцахуашын, – йхІватІ ХІваджьагы.

ХІваджьа йпхызква

УахъыкІ ХІваджьа пхызкІ йбатІ. Ащымта пхызта йбаз райХІвырныс агвлачва гІазиддатІ. ЙгІазиддазтІхІва – ма, ХІваджьа йпхыз йхъаштылхтІ. ЙанйызгІамхъвыцдзах – «Уа атажв, апхыз анызбуз баргы бсыцын, йбымхІвахума», – йхІван йпХІвыс тшылзынайырхатІ.

Датшагы зынуахъыкІ ХІваджьа пхызкІ атайбахуан. ДгІахъчІвалын – «Атажв, атажв, бгылстІ!» – йхІван йпХІвыс дгІайыршыхатІ.

– АчІвыйа йутахъу хІзыуымрычвхуа? – лхІван дгІагІвыдмыдтІ апХІвыс.

– ПхызкІ збитІта, бзита йгъсзыбум. СларбагІвыгаква гІасытстІ: йахъасцІата сапшуаштІ, – йхІватІ ХІваджьа.

Ажы абаца?

ХІваджьа абазар дцатІ, жъхкІыылкІ гІайхвгІан йгІайгІтІ.

– Ари ажы жвыта уахъа йхІфапІ, – йхІватІ, ажыгы йпХІвыс йлитын дгварцІтІ.

ХІваджьа дшгварцІуаз йтагвжва ажы хъвылцІан йылжвытІ, лыгвлачва пХІвысква гІазылддан лхъа лыртшхъвауа ажы дылрыфтІ.

Ахъвлапын ХІваджьа дгІайхтІ. ЙпХІвыс айшва гІалыргылын – цца дзудзукІ гІахвынлыргылтІ, ажы аунашвагы ауатыкв йгътам.

– Ажы йгІазгыз гъбымжвыма? – йхІватІ ХІваджьа.

– Анчва ажы – алахІ йбалахІ ауи йаквшватІ – ацгвы йшаф! – лхІватІ ХІваджьа йпХІвыс.

ХІваджьа закІгъи йымхІвауа дгІагылтІ, дцан ачакъга гІайгтІ, ацгвы гІайкІын ачакъга йыквицІатІ. ЙыквицІан – тамамта хкІыылкІ йнадзитІ.

– Ари ацгвы акІвызтын – ажьы абаца? Ажьы акІвызтын – ацгвы абаца? – йхІватІ ХІваджьа лачвгъала йпхІвыс дылпшын.

«АцІыкв питшуаштІ...»

ХІваджьа йпа цІыквкІ найахвын адзхъа дцаныс тшадигалуан.

ХІваджьа йпа дгІайкІын дизакуа далагатІ. Ауи збаз йджьар-щан – «Уа ХІваджьа мыжда, ачІвыйа асаби дзушуа?» – рхІван йгІайайсуа йалагатІ.

– АцІыкв питшуаштІ агвымха, – йхІватІ ХІваджьа.

– Щта, йпитшрыквын уйыспІ, йпйымтшыскІва дзушуайа?

– Йанпитшра уйымсдзахын, – йхІватІ ХІваджьа.

«ХІхъыза ахъаз йайсуан...»

УахъыкІ ХІваджьа йгвашв адзхъа зджъакІ айсуан. «ЙгІаншаз ссырдырпІ», – йхІван ХІваджьа рхъызазаджвыкІгъи йыкІвыыршан дгІагварцІтІ. Йайсквуз рыдзхъа дангІадза йхъыза йхъырхІван йамцІыкъбахтІ.

ХІваджьа дабацушыз – дгІацапан дгІашылхтІ.

ЙпхІвыс – «АчІвызйа ауат зайсуаз?» – анылхІва – «ХІхъыза ахъаз йайсуан, йшырнапІыцІашвуз йашІасхтІ», – йхІватІ.

АйачІваква абагІайуа?

– АмызшІа ангІагылра амзыжв абацахуа? – хІва зны ХІваджьа йцІгІатІ.

– Тшыт-тшыт йакъвдырцитІта айачІваква гІалырхитІ, – йхІватІ ХІваджьагъи.

«Аркъан гвадз аларбкъума?...»

Зны ХIваджьа йыгвла дйызгIайын – «УаркъантIакIв уагIарата йгIасыт» – хIва дгIайыхIватI.

– Уальей, ушIа йгIатысымщтуата йшуыстрыз, ауаса са йстахьдзапI: гвадз аласбкъуштI, – йхIватI ХIваджьа.

– А зунагIва багIваз ХIваджьа, йухIвауа ачIвийа? Аркъан гвадз аларбкъума? – йхIватI агвла.

– Йануырымтуаш – йаларбкъытI, – йхIватI ХIваджьа.

ХIваджьа йхьылпа

Зны ХIваджьа хьылпа бзикI йхвгIатI, йхьайцIан аурам дгIаквылтI. ДшгIамгIвайсуаз тшыгIвкI дгIайхьыдзатI, йхьылпа йхьихIван дджвыквылхтI. ХIваджьа атшыгIв дйыщталын дгьихьымдзатI. АщъагIв атшыгIв дихьыдзума? Данихьымдза дгIацапатI, анышвынтара дцан дчIвахтI.

ХIваджьа йчпаз збаз йджьарщан – «ХIваджьа, ухьылпа згаз аныла дцатI, ура араъа угIайын учIвахтI, ауи амагIныйа?» – рхIван йцIгIатI.

– ДахъаацалакIгьи араъа гьакIвымма дъагIаргхуаш? ДангIаргхра схьылпа гьгIайыквсымххума? – йхIватI ХIваджьа.

«ЙснапыцIу удыруазтын...»

ХIваджьа квтIу квтIагьькI йнапыцIата аурамла дымгIвайсуан. ДшымгIвайсуаз нбжьагIвкI дгIайыньятI. ХIваджьа йнапы йыршIашIатI, йщтIихын – «Ари йснапыцIу удыруазтын йпстшыта квтIагььджь уызсрыдзуаштI», – йхIван йынбжьагIв дйыдгылтI.

– КвтIагььпI йунапыцIу, – йхIватI анбжьагIв.

– СубхIаналахI, ауагIа шшитанха! Ауи шквтIагььыз шпаудыр? Заджвгьи закIгьи гьйасымхIвти! – йхIван ХIваджьа йджьайщадзатI.

«Апша сгІатанарышвтІ...»

УахыкІ пша дукІ гІасуата ХІваджьа йыгвла йуатра дталын аджьымщква гІалихуа далагатІ. Апшвыма дгІаджвылщын ХІваджьа дшгъычуаз днайбатІ.

– Уа ХІваджьа, суатра йтаучпауа ачІвыйа? – йхІватІ апшвыма.

– ЗакІгъи гьтасчпум. Апша сгІатанарышвтІ, – йхІватІ ХІваджьагъи.

– Щта, апша угІатанарышвызтын – сджьымщква згІалухуа ачІвыйа?

– Сара йгІалысхума? Апша сджьыквнагапхьадза срымцІасуамца йгІалснарыжвжвитІ, – йхІватІ ХІваджьа.

«АуагІа ршІа гьузыкІуашым...»

Зны ХІваджьа йпагъи днайхвын кыткІ йцун. Йпа атшада даквйырчІватІ, йаргъи ацІыхьва дтагылын йымгІвайситІ. ТшытракІ йанымгІвайс уагІаквакІ гІарынйатІ.

– АчкІвын атшада даквчІвапІта алыгажв щапІыла дымгІвайситІ, – рхІван йхьыччауа йалагатІ.

Ауи загІаз ХІваджьа йпа атшада дгІакІнихын йара даквчІватІ. МачІкІ йанымгІвайс датша гвыпкІ гІарынйатІ.

– Анат швырпшыстІ: ахьацІаду атшада даквчІвапІ, асабигъи щапІыла дцитІ, – рхІван рхьа дрыкацатІ.

ХІваджьа ауи анягІа йпагъи дгІащтІихын атшада дгІаквйырчІватІ. МачІкІ анцІы уагІа гвыпкІ гІарынйатІ.

– Анахь, анат швырпшыстІ, агІвыджьгъи атшада рыцІа йаквчІван йырщитІ, – рхІван йгІвыдмыдитІ.

ХІваджьа ауи анягІа йаргъи дгІакІныщІтІ, йпагъи дгІакІнихтІ, атшада дацІалтІ, йщтІихын дджьыквылхтІ.

– Ауи акІвымкІва ауагІа ршІа гьузыкІуашым, сычкІвын, – йхІван йпа дгІайзылакъвыстІ.

«Йансзаманызгы сыгычІвагІвамызтІ...»

ХІваджьа дтшыгІвта зджьара дщцузымцара атшы дзыщтражвкІ йанхьыпа дгІакІашватІ.

– Ай, йагІвстІ, йагІвстІ сзаман! – йхІватІ ХІваджьа йбайна-рыхьквас йщцуа.

ДнапшыгІапштІ, заджвгы данйымба – «Йансзаманызгы сыгычІвагІвамызтІ», – йхІватІ.

«Ахьамы псума?..»

ХІваджьа гвла байа пскІьякІ дйыман.

Зны ауи абайа йпны дцан дйыхІвумцара уагІарата чуанкІ гІайыквихтІ. МышкІ-гІвымшкІ анахьыцІ ачуан чуан хвыцкІгьи тайцІан йзигахтІ.

– Ари ачІвыйа, ХІваджьа – чуанкІ уыстын ура гІвчуанкІ сызгІаугхтІ, – йхІван абайа дгІагвыргььатІ.

– Уара насып зму угІвычІвгІвыспІ. Йахьа учуан хьан ари ачуанчкІвын гІанаритІ, – йхІватІ ХІваджьа.

Абайа пскІья агІвчуанкІгьи дрымцІасын йунагІва йнайгылхтІ.

ЗакІы-гІвба мшы анахьыцІ ХІваджьа йыгвла дйызцан – «Сыгвла, ухьамтІакІв уагІарата йгІасыт, йстахьдзапІ», – йхІван дйыхІватІ.

Абайа ажвакІгьи алайымцІауата йгІайыйтатІ.

МышкІ цатІ, гІвымшкІ цатІ, хымшкІ цатІ – ХІваджьа ахьамы гыгахуам. Абайа йанизымчхІадзах дгІайын – «ХІваджьа, схьамтІакІв гІасытх», – йхІватІ.

– Уальей, ухьамы шпсы, – йхІватІ ХІваджьа.

– ЙухІвауа ачІвыйа, йкъдрыгІвхаз¹¹⁵ ХІваджьа, ахьамы псума? – йхІван дгІагвыжвкІтІ абайа.

– Ачуан анхьара, ахьамы зымпсуаш ачІвыйа? – йхІватІ ХІваджьагьи.

115 КъдрыгІв – ауагІа бзи йрымбауа, йрыларымжьуа.

Акъви йташваз амыз

ХІваджъа акъви дантапшы амыз гІатпшуата йбатІ.

– А-а, арыцхІа, йгъма, ажвгІванд йгІакІашван акъви йгІаташватІ! Уальей, йгІатгахымкІва йшамура, – йхІватІ, дцан аркъан бзикІ гІаджвылигатІ.

Аркъан ахъагъи къврыкъвта йалайрышвын акъви йтайрышвтІ. Йубума, акъврыкъв амыз йахъайрышвта йгІатихІвуштІ!

Щта, йтайрышвын дгІахъитІ. Зны дгІахъын – йгъамуытІ, гІван дгІахъын – йгъамуытІ, хын дгІахъын – йгъамуытІ. Йпщынхуз аркъан акъви агъаба йамаквас хІахъвыкІ йашІахатІ. «АхІы, йахъасыршвтІ амыз», – йхІван ХІваджъа апхдзы хъала йгІакІайчвауа аркъан дгІахъитІ. ДшгІахъуазымцара аркъан ахІахъв йгІашІышвтын ХІваджъа зквхъала дгІаквшватІ. ДгІаквшвазтын – амыз ажвгІванд йалапІ!

– Уальей, сгІапса-сдзышызтынгъи сгІапсара шымдз: амыз рыцхІа ажвгІванд йхъасыршвылхтІ, – йхІватІ ХІваджъа амыз аниба.

ХІваджъа йквтІужь

ХІваджъа квтІукІ йыман – рхІвитІ. АквтІу гІайкІытІ, йщын йжвытІ. «СгІайхырквын йсфапІ», – йхІван зджъара уыскІ йыман дцатІ.

Данджвыквылуаз йтдзы цІапха айттІ, ацІапхатІыгагъи ашвхъымса адзхъа йщтІаз ахІахъв йыцІайцІан дгварцІтІ.

ДшымгІвайсуаз тшыгІвкІ дгІайынийатІ. ХІваджъа атшыгІв сальам йайхын – «Ари уъацауа стдзы уанйуштІ. КвтІужькІ срыхІазырын атшгІва йтшгІвагылапІ, ацІапхатІыгагъи ахІахъв йыцІапІ, – йхІватІ. – СквтІужьтІакІв уахъымсын, сгІацапахырквын йсфуштІ».

АхъацІагъи – «ЙауыпІ, сгъахъысрым», – йхІватІ, дпшвырхъыччан йтшы дащхъвасхтІ.

АтшыгІв райша ХІваджъа йтдзы дазцатІ, дтшыжвцІтІ, йтшгьи агвара йыдихІвалын, атдзы ашв йтІын днашылтІ. Днашылын – ХІваджъа йквтІужь йгвы азйырчІватІ. ДгІаджвылцІхтІ, ацІапхагьи айтхын, йтшы даквчІван дджвыквылхтІ.

ХІваджъа дгІахъынхІвыхызтын – йквтІужь гъабахым!

– СубхІаналахІ! Ахырзаман гІадзата гІацІцІуаштІ! Ашв ацІапхагьи амйымхуа, атшгьи дшаквчІваз ари араъа дгІашылта сквтІужь шпайфа?! – йхІван йгъызиджъащахум ХІваджъа.

ХІваджъа йпхІвыс

ХІваджъа йпхІвыс швабыж дныкъвагІвын – рхІвитІ. ЛщапІы ъанамдзуз гъаамызтІ – рхІвитІ.

– ХІваджъа, ари упхІвыс закІ злауымхІвуайа? ХъвлагІандзакІ акыт дрылапІ. ДашІамсуа дгІамдитІ. ЛщапІы ъанамшылуа унагІвакІгьи гъаам, – рхІватІ ауагІа.

– Уальей, йшымцу йшвхІвауа! Йлыквым лыквшвымцІан! Ауи аъара дныкъвагІвызарквын спынгьи зны дгІашылын! – йхІватІ ХІваджъагьи.

ХІваджъа йуарджъакъ

Зны ХІваджъа зджъарала дшымгІвайсуазымцара къвикІ дахъанатІ. Дантапшы дгІархІан – «СубхІаналахІ, ари ауарджъакъ ду араъа йшпаларца!» – йхІван йджъайщатІ.

ХІваджъа йкъару

Зны лыгажв щардагІвкІ аднагалын, йшгІаншауа апшта, хабар агьи рхІвауа йалагатІ. Алыгажвква йшырхІалъу апшта дасу йчкІвынхъа гІайгвалашвахитІ. ДзачІвызлакІгьи данчкІвыныз дбалахІта тшибахитІ. «СанчкІвыныз са къарута йсымаз!» – рхІвитІта рхъа дыртшхъвитІ.

ХІваджъа ауат дрыздыргІвытІ-дрыздыргІвын – «Са скъа-

ру йгы йгъаламхІатІ йгы йгълымдзгІатІ: йшаъаз йаъапІ», – йхІватІ.

– ЙалудыргІайа йшаъаз йшаъу? – рхІватІ йалагылаквaz.

– Йшыздыруа ари акІвпІ. ХІпахъ хІахъв дукІ щІапІ. Ауи ахІахъв санчкІвынызгы йгъсызщІымхуазтІ, сандухагы йгъсызщІымхтІ, ужвыгы йгъсызщІыгуам. Йшыжвбауа апшта, скъару йшаъу йаъапІ, – йхІватІ ХІваджъа.

ХІваджъа йчуан

ХІваджъа зны зджъарала дцун. ДшымГІвайсуазымцара хъацІакІ дйынайатІ. Дзынйаз ахъацІа швабыж дымцхІвагІвын.

Щта, йанйан салъам абархтІ. ЙгІачІван йайчважвауа йалагатІ.

– Хабар-хайырта йаъайа швахъкІъала? – йхІван ХІваджъа ахъацІа дицІгІатІ.

– Уальей, ауи апш йаъугы шаъам, ауаса хІкыт къабкІ гІайын, ауи аъара йдупІта – быжъкІамбыщкІла йгъуызрыпІатІаурым, – йхІватІ ахъацІа.

МачІкІ анцы – «Шва швахъкІъала хабар-хайырта йаъайа?» – йхІван ахъацІа ХІваджъа дГІайцІгІатІ.

– Уальей, хІахъкІъалагы ауи апш хабар-хайырта йаъугы шаъам, ауаса хІкыт бжыгІвжъичва чуанкІ рчпитІта, ауи аъара йдупІта – аджв йджъахІва абжы аджв йгъйагІум, – йхІватІ ХІваджъа.

– А субхІаналахІ, йазыргвалайа ауи аъара чуан ду? – йхІван йджъайщатІ ахъацІа.

– Швкыт йгІайыз акъаб аларыжвуаштІ, – йхІватІ ХІваджъа.

ХІваджъа йаркъан

ХІваджъа йыгвла йпны дцан аркъанкІ гІайыквихтІ. Архъала дшымГІвайсуаз йымдырдзакІва аркъан йцрышвтын йыдзтІ. Ага дзыпшгІазтынгы йгъимаухтІ.

Агвла йаркъан дазпшытІ-дазпшын – йгъабахым. Йанамудзах дгІайын – «Уа ХІваджъа, саркъантІакІв науымгхума!» – йхІватІ.

– Уаркъан ахІвра йыласрыдзтІ. ЗакІы уахъымгвыргІван, сыгвла, йгІасаухта йуызназгхуаштІ, – йхІватІ ХІваджъа.

– А занаджъа, йанбагІауаухуаш?

– АхІвра анГІвара йызблыта йгІасаухуаштІ, – йхІватІ ХІваджъа.

«Мшыркъварагъи гъудырхуами!..»

Зны ХІваджъа уандыркІ азна цІыкв абазар йгун. ХъылагъькІ дталра атахъын.

– Уа алахІ, араъа сЦІыккква абгата стаугузтын ныха рахІа йбзийу цІыкккІ шуыстуа! – йхІватІ ХІваджъа.

ХІваджъа алагъь тынчта дбгъалтІ: йуандыр гъахъымшвттІ, йцІыккква гъпымтшытІ. АжагІв даннадза – «Уара уахІа гъзым-жъасма! Узпшла са цІыкв уыстнадзыкІа», – йхІван «хвыр-хвыр» – хІва дгІахъыччатІ.

ХІваджъа днамГІвайсуа-днамГІвайсуамца ужвыгъи хъылагъькІ дбгъалра атахъхатІ.

– Уа алахІ, йсызргІвах! Араъа абгата стаугузтын гІвцІыкккІ уыститІ: псарчІвыта йсыквызгъи сшвахитІта, датша закІгъи уызнацсІахитІ, – йхІватІ ХІваджъа.

Ари ахъылагъьгъи ХІваджъа тынчта дталтІ: йуандыр-гъи гъахъымшвттІ, йцІыккквагъи гъпымтшытІ. Дантал йхъа ажвГІвандла йхъайырххалын – «УчІвазла ауаъа са цІыкв уыстындзыкІа! Уа уапш агагІвхъага жъахъатІ!» – йхІван дхъыччатІ.

Дхъыччауа дшнайуазымцара йуандыр хІахъвыкІ йахъапатІ, «абкъакъ!» – хІва йгІахъышвтын аЦІыккква зымГІва хъвашатІ, йаргъи хъарата даунашттІ.

ХІваджъа дгІащтІчІватІ, ажвГІвандла дхъапшылын – «УуунагІва тагылу рымдырхтІ, мшыркъварагъи гъудырхуа-ми!» – йхІватІ.

АлахІ йамгІас

Зны ХІваджьа пхІвыскІ дйызгІайын – «ХІваджьа, алахІ йыхъазла амгІасыкІ гІасыт», – лхІван дгІайыхІватІ.

– БунагІва мшхатІ! АлахІ йщапІдуква йрызбзихуш амгІа гІазлыщІуаш амгІасы са йбагІасбрыгуаш? – йхІватІ ХІваджьа.

Акъаз зъара щапІы ацІайа?

Зны гъынхътата ХІваджьа къазкІ йщытІ, йжвын ахІ йзигун. Дъадзацуг дгІамлащійын акъаз ащапІыкІ гІамижван йфатІ.

АхІ ХІваджьа йкъаз дапшытІ, дпшвырхъыччан – «Уа ХІваджьа, швкъазква щапІыкІ ахІа гърыцІамма?» – йхІватІ.

ХІваджьа ахъышвла дпшытІ, ахъта йащыхта щапІзаджзыкІла йгылаз ахІ йкъазква аниба – «Ауи зджъаущауайа? Абан уара укъазквагъи щапІзаджвыкІ акІвапІ йрыщІу», – йхІван ахІ ййырбатІ.

– Унай, щта, хІырпшыпІ зъара щапІ рыщІу, – йхІван ахІ ХІваджьагъи дгІайахвын дгІаджвылцІтІ, лабакІ гІайахвтІ, акъазква данрылакша йрыцІархъаз рщапІквагъи гІауырщтхын йамцІыкъбатІ.

– ЩапІыкІума момкІва гІвщапІыкІума йрыщІу акъазква? – анихІва – «Уальей, ахІ, уаргъи ауи апш зарбла¹¹⁶ йнауыкв-сщырквын гІвщапІыкІ гъракІвымта пщщапІыкІ шгІауыцІалра, пщщапІыкІла ушыгІвра», – йхІватІ ХІваджьагъи.

«Сара рыцІа сымчхъапІ...»

ХІваджьа айфандква, амуъазинква, асахІвтаква бзи дыгърым-бузтІ – рхІвитІ. Бзи дшпарбарыз! АуагІа гылапІ-йгыгылам гъаам – дашІамсуа дрылахъыччун, рымц асатей йгІаквицІун.

Абар мшкІы айфандкви муъазин гвыпкІи аджъамагІат рпахъ ХІваджьа йгІайщыхІалтІ. ДыдрычкІвынуаштІ,

¹¹⁶ Зарб – удын, кшаца (гІарып, трыкв бызшваква йгІархъыхпІ).

дыдрыпхашуштІ. АуагІа дырчвпхашапІта йхІтахъу йхІвапІ – хІва ргвыгъахан – «ХІваджъа, алахІ дшзаджву, дшымчхъу хъауцІума?» – хІва йцІгІатІ.

– ЙгъхъасцІум, – йхІватІ ХІваджъа.

– Йыжвбама ари дшкъафыру¹¹⁷! АлахІта хІГІазшаз дшзаджву, дшымчхъу гъхъайцІум. Пу-пу, анчва хІучвихчатІ! ДжъахІанам утыппІ. Швара ХІваджъа дгвыбзыгъата швхІвахитІ, – рхІван ргвы йасдза тшырчпатІ айфандкви амуъазинкви.

– Зны, зны, швымгвжважван, – йхІватІ ХІваджъа. – АлахІ дзаджвхарнысгъи ауыпІ, закІгъи гъазысхІвум, ауаса ауи аъара дымчхъазтын, йхІвауа зынгъи йызщаквымгылуайа? АуагІаква зымгІвагъи йапшыта йгІайшата швхІвитІта – азаджв дызбайа-йа, азаджв дызрыцхІайа? ЗымгІвагъи апшыта йызйымчпауайа? Момо, сара рыцІа сымчхъапІ – йамаузтынгъи йсхІвауа счпитІ, йсзымчпауалагъи тшыгъсыртшхъвум.

«Хвы зму закІ гІайауашызтын щта?..»

ЙшырхІвауала, ХІваджъа йанакІвызлакІгъи рыцхІата дбзун. Ауаса ауи зымгІвагъи йгърымдыруазтІ.

Абар уахъыкІ ХІваджъа йунагІва йгІаджвылугуш закІгъи шумуауаш зымдыруаз гъычкІ ХІваджъа йтдзы тшыцІайкІуа ащщакІвахІва днагІвзылтІ. Йымчвуа йцІгІаз ХІваджъа йтажв йнапІырщшуаз агъыч данылба, дгвъаджъын – «Алыгажв къдрыгІв, уымгылума, хІунагІва агъыч дгІашылтІ», – лхІватІ.

– БшІа ашІакы! БымцІрын! Ббжъы йбымрагІан! – йхІватІ ХІваджъа псайспадза. – Хвы зму закІ гІайауашызтын щта? КІара гІайауазтын – агІайыквххра гъбаргвым.

«ХІгъатымпахума?..»

УахъыкІ ХІваджъа йтдзы гъычкІ днашылтІ – рхІвитІ. Днашылын рыцІа чва зхъата йауыз зымгІва адихІвхІвалтІ, йыхъв-

117 Къафыр – гъауыр, йымсылманым.

да йхъайцІан дджвыквылхтІ. ХІваджъа дщтІан, зымГІва йбун, ауаса апсы йапш дычвата, закІгъи йымбауа, закІгъи ймагІауа тшичпатІ. Агъычгъи ХІваджъа даъатагъи даъамкІвагъи гъйымдыртІ.

Агъыч дщджвылцІуаз ХІваджъа йчвартагІакІв алайрыгъажьтІ, йыжвГІвахъа йыквицІан, йхІапчыпква згуз йцІыхъва дГІатагылтІ. Агъыч дымГІвайситІ, ХІваджъагъи ауи дгъГІайхъшвум. Ауасамцара агъыч йпны днадзахын, днашылхуа далагатІ. ДГІацапшызтын – ХІваджъагъи ауи йтдзы днашылитІ.

– А ХІваджъа, спны уыста йуымайа? УызгІай ачІвыйа? – йхІватІ агъыч закІгъи айымрыхъдзакІва.

– А зунагІва, хІгъатымпахума? Ари атдзыхІыгъГІатамылхума? Са араъа хІгІайхуадзысщан, – йхІватІ ХІваджъа.

«ХІшахъа ахъпанахІырхара атахъыйа?..»

– ТшхІыртІлата абдаз анГІахІахуа агІан хІшахъа ахъпанахІырхара атахъыйа? – хІва зны уагІаквакІ ХІваджъа йцІгІатІ.

– ШвчГІвычаква ъщтІула йнашвырха, – йхІватІ ХІваджъа.

«Ари акыт ачІвыта йджъащахъвайа!..»

Зны ХІваджъа сасра кыткІ дцанйа. Хъвлапны – «Пшыхъ тІакІвгъи ссырыспІ, акытгъи сапшквалІ», – йхІватІ дГІаджвылцІын аурам дГІаквылтІйа. ДъагІаквлыз уагІа щардагІвкІ ажвГІванд йхъапшылуа йбатІйа. ХІваджъагъи ауи джъайщан – «АчІвыйа швызпшуа?» – хІва дырцІгІатІ.

– АмызшІа йгІагылыз хІапшитІ, – рхІватІ анатгъи.

ХІваджъа йхъа гІащтІихызтын – ажвГІванд апны зшІа шІхГІаз хщрыпызшва цІагІвдза амызшІа найбатІ.

– А зунагІва багІваз, ари акыт ачІвыта йджъащахъвайа! ХІкыт апны амыз уандыр чархкІ аъара йшнадзауагъи заджвы йхъа гІащтІихта дгъапшуам. Араъа – мызхвыцкІ хІапшуаштІ – хІва йбагвычІахитІ, – йхІватІ ХІваджъа йхъа йыркацауа.

ХІваджъа йджъауап

Зны, рхІвІтІ, ХІваджъа апахъ дчІвата анылагъи арылагъи дымпшуа «чІвакъ-чІвакъ» – хІва йыхвмачвкІла дчун. Аурамла йагІвсквуз рыуа заджвы ХІваджъа дшчуз аниба йджъайщан – «ХІваджъа, хвмачвыкІла уызчауайа?» – хІва дгІайцІгІатІ.

– ЦмачвыкІ гьсымамта акІвпІ, – йхІватІ ХІваджъа.

АлахІ йахча

ХІваджъа айфандква – «АлахІ уйыхІварквын ухІатыр гІайбапІ» – хІва йырхІвауа йагІалун. ХІваджъагъи – «Уальей, ари шсырхъвыхра», – йхІван мышкІы йнапІквагъи ажвгІвандла йщтІихын – «Йа анчвата йдуу, сомзыкь гІасыт, сазыбжадзапІ. СомкІла йбжатагъи йгъгІасахвуашым», – йхІватІ.

ХІваджъа алахІ дшйыхІвуз йыгъла байа йагІатІ. ЙагІан – «Уальей, ари ХІваджъа йчпауа сшапшра», – йхІван мадза-мадза ХІваджъа йуарджъакъ багІвчакІ сом жвшви пщынгІважви жвежв тата йгІатайрышвтІ.

ХІваджъа ауи аниба – «Уальей, айфандква йырхІвауа щцІабыргу: абар анчва сызлайыхІваз сшІагъи йгъгІатйым-рышвттІ, зынла йгІаситтІ», – йхІван абагІвча дамцІастІ. Ахчаква гІайпхъадзан сом зыкъ сомкІла йгънахъум.

Абайа ХІваджъа дгІайызкІылпшитІ. Йчпуш дазпшитІ.

ХІваджъа ахчаква йпхъадзан – «Анчва сом жвшви пщынгІважви жвежв гІасызтыз йгІанхаз асомкІгъи гІаситхпІ, ауи дгъайгъдзахрым», – йхІван йджъып йтайцІатІ.

Ауи загІаз абайа ахы йтышвтыз апшта ХІваджъа йтдзы днаххытІ.

– ХІваджъа, абагІвча гІатазрышвыз са сакІвпІ. Сахча гІасытх. Йучпауа сапшуашын акІвпІ, – йхІван ХІваджъа дгІайщыхІалтІ.

Та, ура ХІваджъа кІара гІауитпІ! Узпшла!

– ЙачІвахчайа йутахъу? Ахча кІара гІасутма? АхчахІва суыхІвама? Са алахІ сйыхІван – йгІаситтІ. АлахІ йахча ура йучІвызма? – йхІван дгылхтІ.

Абайа ХІваджъа закІгъи шГайшІйымгуш анидыр – «Унай акъады йпны, хІуыс ауи йалйыргапІ», – йхІван ХІваджъа дицрахагІ.

– Унай, – йхІватІ ХІваджъагъи. – Ауаса ауаъадза шапІыла сгъызнайуашым. Снайра утахъызтын утшы салацти, – йхІватІ.

Абайагъи йчпарызйа – дцан йтшы ХІваджъа йызгІайдтІ. Ауаса ужвыгъи ХІваджъа акъады йпны дцара гъиуам, тшйыркацитІ.

– ХІы, ачІвыйа ужвыгъи йгІаншахыз? – йхІватІ абайа.

– Ари скІвымжвыжв сышвата ари атшы харзына сшпаквчІвуш? Йаквнагауа кІвмыжвшыц сышвамкІва сыгъзаквчІвушым, – йхІван ХІваджъа закІылагъи дгъйыдйыргылхуам.

Йчпарызйа абайа – дцан йкІвмыжвшыц гІайгтІ. ХІваджъа акІвымжвы йшвицІатІ, атшы даквчІван абайагъи йаргъи акъады йпны йцатІ.

Абайа акъады йпахъ дгІагылын йахча ауыс шцаз йайхІвтІ.

– Щта, мцума момкІва цІабыргума ари йхІвауа? – йхІван акъады ХІваджъа тшГайзынайырхагІ.

– МцыпІ, – йхІватІ ХІваджъа. – МцымкІва йхъагвы закІгъи гыГатыцІуам ари сыгвла! Са, швара алахІ йквайчІвара знапІыцІу йшшвхІвауа апшта, алахІ сйыхІван схІатыр гІайбатІ. Шважва цІабыргыта йгІацІцІтІ, алахІ дшвзыразхагІ. Ари уицІГата, – йхІватІ ХІваджъа абайа йахъкІала йнапІы йрауын, – йсышву акІвымжвгъи, сызквчІву атшгъи йара йчІвыта йхІвуштІ. Мцы схІвузтын уицІГІа.

– ЙсчІвымкІва йызчІвуда? – йхІван абайа дцІыруа далагатІ

– ЙгъсымхІвазма?! ЙгъсымхІвазма?! – йхІватІ ХІваджъа. – ЙхъауцІама ужвы ари дшымцІвагІву?

Акъады дхъвыщтІ-дхъвыцын – «ХІваджъа дсмырзахварквын йхІхІвауа заджвгъи йгъхъайцІахрым, алахІгъи хІаргъи йгъхІызхъарцІахрым», – йхІван – «ХІваджъа йхІвауа цІабыргыпІ, уара йухІвауа зымГІва мцыпІ», – йхІван абайа дгІаджвылицатІ.

Абарауаса ХІваджъа сом жвшви пщынГІважви жвежвгъи кІвымжвыкІгъи тшыкІгъи гІайырхІатІ.

«Агвагвыщ ачІван акІвпІ...»

МышкІы хъацІакІ ХІваджъа гвагвыщкІ йызгІайтІ. ХІваджъа дгвыргъьан ахъацІа бзита дирысастІ, дйырчатІ-дирыжвтІ.

МчыбжьыкІ анахъыцІ ауи ахъацІа ХІваджъа датайызгІайхтІ. Ауаса ХІваджъа ауи дыгъйымдырхтІ.

– УзачІвыйа? СахькІьала ушпагІанаг? – хІва даницІгІа – «Агвагвыщ уызгІазгыз сакІвпІ», – йхІватІ.

ХІваджъа йысас ужвыгыи бзита дирысастІ, дйырчатІ-дирыжвтІ.

ГІвба-хпа мшы анахъыцІ ХІваджъа пщыгІвхъачва йызгІайтІ.

– ЙшвмагІынквайа, швахъпагІатыцІ? – хІва данырцІгІа – «Агвагвыщ уызгІазгыз хІйынбжьагІвчвапІ», – рхІватІ.

ХІваджъа ауатгыи бзита йрысастІ, йырчатІ-йрыжвтІ.

МчыбжьыкІ аъара анца ХІваджъа цыгІвхъачва йызгІайтІ.

– ШвзачІвквайа? Спны швшпагІанаг? – хІва данырцІгІа – «Агвагвыщ уызгІазгыз ахъацІа йынбжьагІвчва хІрынбжьагІвпІ», – рхІватІ.

ХІваджъа закІгыи йымхІвауа дджвылцІтІ, квпІиквакІ дзыцкыа ртайчватІ, йгІайгын ахъачваквва рпахъ йгІайыргылтІ. Асасчва ауи джьарщан – «Ари амагІныйа, ХІваджъа?» – рхІван апшвыма йгІайцІгІатІ.

– Агвагвыщ ачІван акІвпІ. АчІван, – йхІватІ ХІваджъа.

«Уабдаз нахвхта самгІа гІасытх!»

Зын-заманкІ агІан ХІваджъа адзыгІв атшпы дчІвата абдаз шгІайахвуаз йамгІа адзы йташван йагатІ. ХІваджъа йамгІа шйызгІатыххуаш анидыр акъабльала тшынайырхатІ, асаба тшылайырблыгъан – «Ма, уабдаз нахвхта самгІа гІасытх!» – хІва адзыгІв даквцІыртІ.

«ЙбымхІвузма!..»

Зны ХІваджьа амадырса дапхьун – рхІвитІ. «ХІваджьа дапхьитІ, закІ йдырузапІ», – лхІван пхІвыскІ швьабыгътшытквакІ гІвыраквакІ рныта йызГалгІ. ЙызГалгын – «ХІваджьа, арат атІакІв усызГарыпхьастІ», – лхІван дГІайыхІватІ.

ХІваджьа ашвьабыгъкьва найахвын аныла йхьынйрхІвитІ, арыла йхьынйрхІвитІ, ауаса йану дгъызГапхьум.

ХІваджьа дхъвыцГІ-дхъвыцын закІгъи шйымдыруа апхІвыс йлимырдырра ахъаз зджъакІ гІанихкьвауа тшичпауа далагатІ. АпхІвыс ХІваджьа «дызпхьуз» даназдыргІвы дГІахьыччан – «А ХІваджьата йымшхаз, ауи угІазпхьауа йгъахъазшвьам, ауат духІапІ», – лхІватІ.

– ЙалыздыргІайа ауат шдухІу? БунагІва мшхатІ, йбымхІвузма ауат шдухІу! ЙбхІвазарквын – сшГІарыпхьушыз здыррын, – йхІватІ ХІваджьа закІгъи айымрыхьдзакІва.

Амахтшаква псгІазарквын...

Зны амаджьыт ауагІа анайзза ХІваджьа дГІагылын – «ЗакІ швасхІвуаштІ», – йхІватІ.

– ЙхІва, щта, – рхІватІ ауагІагъи.

– ЙшвасхІвуаш жвдырума? ХІара, джъамагІат, насып хІыман анчва амахтшаква пхьынцІыгІва гъГІаршІайымцІатІ, – йхІватІ ХІваджьа.

АуагІа ХІваджьа йхІваз джъарщачван – «ХІваджьа, амахтшаква анчва пхьынцІыгІва гІаршІайцІазарквын йГІаншушыз ачІвыйа?» – хІва йГІайцІгІатІ.

– АлахІ-алахІ, ауи гъшвымдырума? Анчва амахтшаква пхьынцІыгІва гІаршІайцІазарквын хІтдзаккьва йГІарыквчІварынта хІтыдзкьва ахъдыргІврын. Насып хІыман ауат пхьынцІыгІва гъГІаршІайымцІатІ, – йхІватІ ХІваджьа.

«ЙсзыргІвах...»

ХІваджьа зынгы закІгы гыйымамызтІ – рхІвитІ. Ауи зымды-руаз гычкІ ХІваджьа йтдзы йхІвынчІаныс днашылтІ. ХІваджьа агыч тшійымырбауата ачвартагъвы ацІахь дыцІаштІ.

Агыч ХІваджьа йтдзы шабгаз ахъырышвтІ, ауаса йгыч-ра закІгы гымаутІ. ЗакІгы анимау – «Ари ачвартагъвы ацІахь закІ ыцІазтын, щта?» – йхІван ачвартаквпса гІаштІхтІ. ЙгІаштІхызтын – ХІваджьа ауаъа дыцІапІ.

Агыч дгІархІан – «Уа ХІваджьа, уаъапщтІ! Ачвартагъвы ацІахь узыцІайа?» – хІва дицІгІатІ.

– Спны йугъычуашыз закІгы шумауаш здыруан, спхашан ачвартагъвы сыцІалтІ. ЙсзыргІвах, – йхІватІ ХІваджьа.

«ТуманкІ гІасутыргы сразхапІ...»

Зны ХІваджьа заджвы туманкІ гІайитуазшва пхызта йбатІ. ХІваджьа йгІайыртуаз йымамачІхан – «Йамуазтынгы гІвтуманкІ йнардза» – хІва дахІватІ. Ауи дшалазымца ХІваджьа дгІашІыхатІ. ДгІашІыхазтын – йнапІы закІгы гыцІам.

ХІваджьа зынла йылаква хъигІвахтІ, датачвх тшичпан – «ЙауыпІ, йауыпІ, туманкІ гІасутыргы сразхапІ», – йхІватІ.

«Йугвапхаз уыстын...»

ЙшырхІвауала, зны ХІваджьа йтшада даквчІвата зджъара дцун. АмгІва дъамгІвайсуа атшада тезакъта йабалакІгы йгІашІаситІта йырфгІвышвитІ. Ауи збаз ХІваджьагы – «БалахІ уыквшватІ, ауи аъара бзи йанубазара уахъа йусрыфхпІ», – йхІван тезакъта дзынйаз зымгІва гІайхъвшван йартмакъ йтайцІатІ.

Ахъвлапын дангІацапах атезакъква зтаз артмакъ атшада ахъа йахъайцІатІ – «Ма йфа, тшынархъа!» – йхІван.

Атшада тезакъ афума? Ахъа аркацитІ, артмакъ шгІахънарышвтуаш йащтапІ.

– А зунагІва ыквчвгІаз атшада, йутахъу ачІвыйа? Йугвапхаз уыстын ауыгъи гъууыхуам! Йанутахъымыз – сзурыгІапсайа? – йхІватІ ХІваджъа.

«Саразджв тшсбмырбан...»

Йщцаз уара йгІадырх, ауаса ХІваджъа дыржбан пхІвыс лактачвгъакІ дйызгІаргІ. АпхІвыс ауи аъара дыгъпшдзамта – уылпшрыквын угІалрыхІитІ.

Ахъвлапын ахъацИ апхІвыси рхъязы йангІанха апхІвыс – «Уа уара, уахІлыльчва рыуа тшызсырбушда, тшызсмырбушда?» – лхІван ХІваджъа дицІгІатІ.

– Саразджв тшсбмырбан, анахъанат зымгІвагъи тшдырба, – йхІватІ ХІваджъа.

«Анчва сахчаква сзыгІайщтихтІ...»

Зны ХІваджъа йахчаква йчвыргъычынйа. «Йа аллахІ, чвгъарата йузысхазйа – сахчатгІакІв здуыргъыч?» – йхІван ХІваджъа амаджыгыт дцан дчІвыуа дчІватІ.

ХІваджъа йахчаква аничвыргъыч азаман агІан байакІ йхъвыхІ аборан¹¹⁸ йалашватІ. «СхъвыхІгъи, йаквчІваквугъи, йану ахІапчыпкввагъи йабгата аборан йгІалцІуазтын уальей ХІваджъа садакъата ахчатгІахІв шйыстра», – йхІван абайа ныха йхІватІ. ХІваджъа ауи гъйымдырузатІ.

Зтшын ХІваджъа дчІвыуаз абайа йхъвыхІ абгата йгІайхтІ. Абайа дгъвыргъан, дгІагІвуа дгІайын ХІваджъа ахчаквакІ гІайитІ. ХІваджъа ахча гІайпхъадзан – тамамта йчвыргъычыз аъара йнадзитІ.

– СубхІаналахІ, ари ачІвсайырйа! Анчва сбжы йагІан сахчаква сзыгІайщтихтІ, – йхІватІ ХІваджъа.

118 Боран – пша чвгъа.

Ахча афгІвы

Зны ХІваджъа хъацІакІ ахча псарчІвтІакІв гІайыквихын – рхІвитІ. Заман бзидздза цатІ, ХІваджъа ахча гъацайырпахуам, йацайырпахуагъи гъымам. Щта, ахъацІа дазпшлушызма? ДгІайын – «ХІваджъа, сахчатІакІв гІасытх», – йхІватІ.

– АчІвыйа ауи аъара уызгвжважвахыз? Уымгвжважван – йуыстхпІ уахчагъи, – йхІватІ ХІваджъа. – СычкІвын абна дцатІ. Ауи мыгъ гІайгуаштІ. Амыгъ аурам йкІаспусштІ. Аурамла ауаса анагІвырцауа рыласа ауат амыгъква йркІынхалуаштІ. Стагвжва ауат аласаква гІазылкІкІуаштІ. ЙгІазылкІкІыта йылкІвкІвуаштІ, йылхыхуштІ. Йылхыхауа абазар йызгата йстиуаштІ. ЙстиуаштІта йгІатныщІуа ахча уыстхуаштІ...

ХІваджъа йхІваквуз загІаз ахъацІа йджъайщачван тшизымкІхуа дхъыччауа далагатІ.

– А уара, ахча афгІвы уахІагІвацан уагІвкъъахуа угвыргъьачІвитІ, йануыстхра угІахІвуашзапІ, – йхІватІ ХІваджъа.

Тшага тара

Зын-заманкІ агІан асабиква аурам йшхъвмаруаз чрыкъвкІ гІараутІ. Ауаса йгІарауыз аныла йацадырпитІ, арыла йацадырпитІ, йахъдрышвтитІ, йдыргылхитІ, йщтІарцІитІ – йазырхалакІгъи йамагІну гъырзыдыруам. Йшпардыруаш – анцІра чрыкъв гърымбастІ. Йанрымдыр – «ХІваджъа йымдыруа гъаъам, ХІваджъа хІицІгІапІ. ХІваджъа йымдыруазтын – датша заджвгъи йгъидырам», – рхІван ХІваджъа йпны йцатІ.

ХІваджъа ачрыкъв дапшытІ-дапшын – йамагІну гъидырам. Йшйымдыруа йхІваныс йхъа йгъаквйымцІазтІ – «А швара хвамыхквва, ари амагІны шпажвымдыруа? Ари тшага тарапІ», – йхІван дгІахъыччатІ.

Аурычра зъара мшы йнадзауайа?

Аурычра йаныцІал ХІваджъа чІыдата йа бжата дмурычра ахъаз цІыквчкІвынкІ гІайхвГІан ансимшгъи хІахъв хвыцкІ тайрышвуан. АхІахъвква гІважвижваба йнадзатын – аурычрагъи далгатІ.

МышкІы – йшцаз ураа йГІадырх – пхІвыспа хвыцкІ ацІыкв анылба йГІалгын напІыкІ азна хІахъв сса талпсатІ.

Аурычра йыцІалищтара мшГІважвихвба аныцІы ХІваджъа йыгвла дйызГІайын – «Уа ХІваджъа, зъара мшы хІурычхъайа?» – хІва дГІайцІгІатІ.

– Зны, мачІкІ тшычхІа, ужвужвы йуасхІвпІ, – йхІватІ ХІваджъа, йтдзы днашылхтІ, ацІыквчкІвын гІахъирышвтын ахІахъвква гІайпхъадзатІ. Йпхъадзатын – шви гІважва йнадзатІ. ХІваджъа йхъа йыркацатІ, дхъвыцтІ-дхъвыцын – закІгъи гыгвынгІвуам. «Уальей, ари сыгвла – аурычра хІыцІалищтара ари аъара мшыта йцахъатІ – схІварыквын йшхъайымцІара, ауи ацкІысгъи мачІкІ йалсырдзГІапІ», – йхІван атдзы дГІаджвылцІхтІ. ДГІаджвылцІхын – «Сыгвла бзи, аурычра хІыцІалищтара мшГІвынгІважви хвба цІхъатІ», – йхІватІ.

Агвла ауи джъайщан – «ХІваджъата йымшхаз, йухІвауа ачІвыйа? Аурычра йнадзауа мызкІыпІ, амызгъи мшГІважвижвабапІ йГІацІанакІуа. Ураа йухІвитІта, мшГІвынгІважви хвба хІурычхъатІ. Ауи шпаъу?» – йхІватІ.

– Ураа йутахъдзуты хІва. Ауаса ацІыкв йахІвауа уапшырыквын – аурычра хІыцІалищтара йцІхъу йуасхІвыз ацкІыс рыцІагъи йшайхІу. УахъчІва тамамта мшшвиГІважва шцІхъу! – йхІватІ ХІваджъа.

«Йсчпахуазйа?..»

ЙшырхІвауала, ХІваджъа мшкІы щажъдзата дГІагылын щыбжъандза дашІамсуата йуатра дтанхатІ. ДГІапсатІ, ддзыштІ. «МачІкІ тшыспщапІ», – йхІван йуатра ахъа йгылаз араса

цІла дыцІачІватІ. АцІла ацІахь кѣаб лан. Акѣабква аухѣан. ХІваджѣа ажѣора дыцІачІвапІта акѣабкви ацІла йашІу арасакви дырпшитІ. ДырпшитІта – йджѣайшитІ. «Уальи-билѣи, анчѣа йуыскѣа шуымдыруаш. Ари араса цІла ду амахѣвдакѣа арат араса хѣыцкѣа ршІапІ, рахѣвакІ ахІа йнамдѣауа акѣаб тлахцкѣа арат акѣаб дукѣа ршІапІ. Ари ачІвсайырѣа! Акѣаб дукѣа ари ацІла ду йашІазаркѣын, арасакѣагѣи акѣаб йацІазаркѣын рыцІа йгѣтамамымхушызма?» – хІва дхѣвыцитІ ХІваджѣа.

ХІваджѣа араткѣа дшрызхѣвыцуазымцѣара ацІла расакІ гІашІышѣвтІ, «кѣвакѣ!» – хІва йхѣа кѣѣатІамаз йгІакѣвшѣан йгѣы гІайнаркІытІ. ХІваджѣа дгІагѣвжѣважѣан – «Анчѣата йдуу, йсѣзыргІвах! Ныха узѣсхІѣитІ ужѣвинас зынгѣи ууыс сшаламылхуашла! ХІшІа айдѣапІта йыгІбалакІ хІхІѣитІ. Схѣа араса гІакѣвымшѣауата ани акѣаб ду гІакѣвшѣазаркѣын йсчѣахуѣзѣа?» – йхІватІ ХІваджѣа.

ХІваджѣа йдухІа

УахѣыкІ ХІваджѣа ачѣвхра тшѣазичѣауа ачѣварта дшылаз йтѣдѣакѣв апны ѣадѣжѣ йщѣапІтыпкѣа йагІатІ. ХІваджѣагѣи ауи дшгѣычу хІакѣѣта йдыртІ. Йдырын агѣыч ййрагІара ахѣязла йѣбыжѣгѣи щтІихын йѣажѣв дѣачѣважѣауа далагатІ.

– Уа атажѣв, – йхІватІ ХІваджѣа, – йахѣа сангІайх асхѣан ашѣв лѣсырѣуа сгІастІ-сгІасын быгѣсызгІамыршІыхатІ. БангІамшІыха ари адухІа сапхѣатІ, амыз анур тшѣакІвсыршѣан ашѣв агІѣвщѣарала сгІакІылѣстІ, – йхІѣван духІакІ дапхѣауа далагатІ.

Агѣыч бжѣыкІгѣи йхѣымгауа дгылапІта ХІваджѣа йдухІа даздзыргІѣитІ. ХІваджѣагѣи дашІамсуа адухІа дапхѣитІ. Агѣыч ХІваджѣа йдухІа зѣарла йдыртІ.

ХІваджѣа данашІасх агѣыч – «Суыс гѣамуытІ: ХІваджѣа дгѣычѣам. Ауи ацкІысгѣи ХІваджѣа йхІѣауа сырхѣѣыхпІ, зны йгІасыхѣѣвахныс ауыпІ», – йхІѣван йыгІѣвнапІыкІлагѣи амыз анур тшѣакІѣыыршѣан тшгІауищтІ. «Уаргѣа» – хІѣва дгІакІашѣан йщѣапІы шІначІватІ.

Ауи заглаз ХIваджъа хвырчвхIва дгIаджвылкъъан йщтIаз агъыч ймахъа дамцIастI. ДамцIасын – «Атажв, атажв, агъыч дгIаскIытI», – йхIван дцIыруа далагатI.

– Уа ХIваджъа, ауи аъарагъи уымцIрын. Уара ауи апш духIа гIальамат удыруата, саргъи ауи аъара акъыль сымата зджъара сыгъзыцIсым. Ауи акIвпIта, уымгвжважван, уымцIрын, – йхIватI агъыч йщапIы йшIчIваз йщщуа, дгъызуа.

«ШвгIасгвалашван...»

Зны ХIваджъа уыскI ахъаз акъала дцара атахъын рхIвитI. Ауаса дызлацауа гъымам. Акъала хъарапI, щапIыла дцара гытахъым. «Сызлацауайа?» – хIва дхъвыщцауа дщщтIаз уандыр бжыкI гIайагIатI. ХIваджъа дгIащтIчIватI, йцIахъцIацIагIвацаквала дгIаджвылкъъан ауандыр дгIащталтI. ДгIащталын – дгIахъыдзатI. ДгIахъыдзан – «Швабацауа?» – хIва ауандыр йаквчIваквас дырцIгIатI.

– Акъала хIцитI, – рхIватI.

– Сшвыщыжвга, – йхIван дрыхIватI.

– УгIаквчIва, – рхIватI.

ХIваджъа ауандыр даквчIван йымгIвайситI.

Ауандыр йаквчIваквас ХIваджъа цIахъцIацIамкIва закIгъи шйышвам гърымбахума? ЙырбитI! Ауаса ауи йхIлальква рдыритIта закIгъи гырхIвум. МачIкI рпыкв йщцIхъыччан йашIасхтI. ХIваджъагъи йыгIвзачва хабарыжв райхIвитI. Ауасамцара акъала йнадзатI.

Акъала абзазагIвчва ХIваджъа данырба – «А, ХIваджъа, ари ачIвыйа? ЧгIвыча гъуышвамщтIи!» – рхIван йхыгъчцауа йалагатI.

ХIваджъа лахъвгIахъасракIгъи дымхъвыщцауата – «Швынасып духатI! Швабыжта швгIасгвалашван атшгIвычара сгъахамдзатI! ЙамыкIв сатнышвымцIан», – йхIватI.

«Атшы ыацауа сцитІ...»

Зны ХІваджыа зджъара дцушын – рхІвитІ. Йыгвла йпныла дыкІвшан – «УагІарата¹¹⁹ тшыкІ гІасумтума, анаыадза снадзата сгІадзауашын», – хІва дйыхІватІ.

Агвла мшыркъвагІвыкІ йакІвын.

– ХІай-хІай йуыстапІ. Йауа йызуысымтуа! Абари уаквІвата уца, – йхІван тшы бжамбжъаскІ гІайыйтатІ.

ХІваджыа атшы даквІватІ акІвын дджвыквнагатІ. АмгІва на-науахвын ахы йтышвтыз апш йцитІ. ХІваджыа агъвра ашІайхъитІ, аныла дахъитІ, арыла дахъитІ, ауаса атшы закІгыи гызазы-хум. ХІваджыа дшымгІвайсуаз збаз хъацІакІ – «Уа ХІваджыа, агІвхъцІа уыкв, аф уфауа¹²⁰ уабацауа?» – хІва дизыгІацІыртІ.

ХІваджыагыи – «Атшы ыацауа, атшы ыацауа сцитІ» – хІва дгІацІырыхтІ.

«НышвынтаражвкІ сыцІашвцІа...»

ЙшырхІвауала, зны ХІваджыа йыгвлячва азиддан – «Санпс-ра нышвынтаражвкІ сыцІашвцІа», – хІва дрыхІватІйа.

Агвлячваквagyи ауи джъарщан – «ХІы, йауа анышвын-таражв згІалухыз?» – рхІватІ.

– «Анышвынтара ажвыпІ, араыа йыцІакву рпны хІгІайхъатІ», – рхІвапІта псапати гвнахІги йуырхІазла йуцІгІаквауа амальа-ыккъва гыгІайрым – схІвитІта акІвпІ. – ЙгІайдзузтынгыи – «Йгъшвымбума, ари нышвынтаражвпІ, саргыи щарда цІуата йпскваз срыуапІ», – схІвапІта йсщтихпІ – схІвитІта акІвпІ, – йхІватІ ХІваджыа.

«Спа йаба дпсын акІвпІ...»

Зын-заманкІ агІан ХІваджыа чгІвыча квайчІваквкІ ракІвымкІва закІгыи йымахымкІва дгІанхатІ – рхІвитІ.

119 УагІарата – заманкІла.

120 Аф уфауа – амца уфауа (угвжважвауа).

ХІваджьа йчГІвыча квайчІвакьагы йшвицІан дГІагварцІГІ.
Дызбаз ауагІа – «ХІваджьа, йГІаншаз аЧІвыйа? КвайчІваГІвацала
тшзугІвыча аЧІвыйа?» – хІва йГІайцІГІатІ.

– Спа йаба дпсын акІвпІ. СджьабитІ, – йхІватІ ХІваджьагы.

ХІваджьи йынбжьаГІвчви ранкьвакьвра

Зны ХІваджьа йынбжьаГІвчва бзы ацІарцІан – «ХІваджьа
дждьакІкьакІта дГІагІжьапІта закІы йчвыхІфпІ», – рхІван йГІайтІ.

ЙГІайын – «ХІваджьа, закІ уахІхІвуаштІта, ауи узычпузтын
– йучІахІхІитІ, йузымчпузтын – хІара йхІчІаухІитІ», – рхІватІ.

ХІваджьагы тшГІайыртшхьван – «Сара йсзымчпуш
уыскІГыи гьаьам. ЙГІашвхІва швуыс», – йхІватІ.

– Уахьа акыт аурам учІапщущтІ. Щымта хІанйахпІ.
ЙшанадзыкІьара мца гьацІухьыйуашым, закІгыи тшгьануыр-
пхалуашым. ЙузычхІузтын – йучІахІхІитІ, йузымчхІузтын
– йхІчІаухІитІ. ХІгІауызкІылпшуаштІ, йучпауа зымГІва
хІырхьвыхуаштІ. Бзита ухьвыцта йхІва: уадгылума, угьадым-
гылума? – рхІватІ анбжьаГІвчва.

– СадгылитІ, – йхІватІ ХІваджьа.

Ауаса йанГІалын анбжьаГІвчвагы рпынкьва йцахтІ.

Гьнын. АцІх швабыжта йхьтан. ХІваджьа рыцхІа ахьта дар-
кьацахын йшанадзыкІьара днасГІасуа дгылан.

Ащымта анбжьаГІвчва йызГІайын – «ХІваджьа, ацІх шпау-
га?» – хІва йГІайцІГІатІ.

– Уальей, швабыж йшхьтаз. Ахьта сащдзауа саналага, хьара-
та йгылу тдзыкІ мзакІ гІакІылкІлун – ауи гІакІв тшансыршытІ.
Ауи акІвымкІва ахьта сащдзарын, – йхІватІ ХІваджьа.

– Ей, ауи гьауам. ХІшагвынгІвыз гьуымдырхума? МцакІгыи
тшанумыршышырныс хІхІвани! Уара амза тшануырпхатІ,
– рхІватІ анбжьаГІвчва гІагьыргьан. – Ауи акІвпІта, хІа
хІайГІайтІ. ЙхІчІаухІра атахьыпІ.

– ЙауыпІ, щта. Швнай спны, – йхІван ХІваджьа анбжьаГІвчва
йпны йырцатІ.

Йырцан пшдзата апещ апны йалайырчІватІ. Йаргы арызкы йрыхІазыруашызшва дГІаджвылцІтІ. АнбжъаГІвчва йызпшитІта – ХІваджъа дгъаъахым, йызпшитІта – дгъаъахым. ЙанырзымчІадзах – «Ари йчпауа хІапшыпІ», – рхІван йГІаджвылцІтІ. ЙГІаджвылцІызтын – джъащахъва рбитІ: ХІваджъа ацІла хІагІата хъвшва дукІ кІнихІатІ, ацІахыгы чвамза¹²¹ аркІыкІ ацІайыргылын дчІвапІ.

– А ХІваджъата йымшхаз, йучпауа ачІвыйа? – рхІватІ йГІаджвылцІкваз.

– УсажыкІ швзызжвитІ, – йхІватІ ХІваджъа.

– А ХІваджъа мыжда, ауи шпамацІауышу? Ари ачвамзачкІвын ахъвшва ду гІанаршума? – рхІван ХІваджъа йайсуа йалагатІ.

– Йауа йызгІанамыршуа? Уальей, хъарата ахышв йГІакІылкІкуз ачвамза санарпхазара, арыгы ахъвшва шГІанаршра, – йхІватІ ХІваджъа къвышдза йпыкв дыцІхыгччауа.

«Арат аквпІиквала йшвызгІазгуашын...»

ХъвлапынхъакІ ХІваджъа йпны дшГІайхуаз йынбжъаГІвчва гвыпкІ дГІарынйатІ. ДГІарынйан – «Швнай хІахъкІъала, цца пхакІ хІахвапІ», – йхІван йГІайдтІ. ХІваджъа йынбжъаГІвчва ахІачІащ апны йалайырчІван йпхІвыс длызцатІ. АмацІауырта днашылын – «Атажв, сынбжъаГІвчва гІайын ахІачІащ йалачІвапІ, цца бзикІ гІачпата йырча», – йхІватІ.

– Уа ахъацІа мыжда! Цца гІазылсурыхуаш ачІвыйа? ХІунагІва цыракІ гыгІвнам. КІара гІауымгызтын йгъуымдырхума? – лхІван ХІваджъа йпхІвыс дыгъуа далагатІ.

ХІваджъа йпхІвыс закІылагы дшлылымсуаш анидыр закІгы йымХІвауа квпІи мцыраквакІ гІайахвын йысасчва дрызцахын – «Ццата йхІыршуаш хІымазарквын, ныха, йГІасыршы, арат аквпІиква йыртасчвата йшшвызгІазгуашыз. ЙгъхІымам, йсызшвыргІвах», – йхІватІ.

«Саргы сацыдзуашын...»

Йшцах ура йГладырх, ауаса зны ХІваджьа йтшада йчвыдзын дазыпшГун. ДпшГатІ-дпшГан – зджъарагы йгъйауам. Адгбыл агІвпан йыцІашватІ! ХІваджьа дчІвыура атарала дгвыргъытІ. Ауи збаз заджвы йджъайшан – «ХІваджьа, ари ачІвыйа, утшада ыдзын – учІвыура атарала угвыргъытІ. АлахІ сищытІ ушаъу здыруазтын!» – йхІватІ.

– Уа ахыччахъва! Сызгвыргъауа гъуымдырума? Атшада сьаквчІвамыз акІвпІ сызгвыргъауа. СаквчІвазарквын – саргы сацыдзуашын. ЙГлаугвынгІвыма ужвы сызгвыргъауа? – йхІватІ ХІваджьа.

«Слагадзадзушума?..»

Зны ХІваджьа адзылу дцан гвадз машаквбжакІ йлагатІ – рхІвитІ. Ймашаквбжа заджвы йшыла йадзхъайыргылын, анаъа йГлахъихитІта йпны йГатайпситІ. Ашыла зчІвыз ауи аниба – «ХІваджьа, йучпауа ачІвыйа?» – йхІван дГІайыдзхъагылтІ.

– Са сбжалагапІ, йсчпауа гъсыздырам, – йхІватІ ХІваджьа йхІвара аныымдыр.

– Щга, убжалагазтын, умашакв йГлахъыхта смашакв йызГлахъауымпсайа? – йхІватІ ахъацІа.

– Йауа, слагадзадзушума? – йхІватІ ХІваджьа.

ХІваджьа йтдзы

Зны ХІваджьа тдзыкІ йыргылтІ – рхІвитІ. ЙынбжъаГвкІ дГІайын – «Утдзы узымщрахатІ, ГІальматта йучпатІ, ауаса ашІа амараГлацІыртала йнауырхазарквын рыцІа йагъбын», – йхІватІ.

ХІваджьа дастІ, йтдзы питшыхын, апахыгы амараГлацІыртала йнайырхан йатайыргылхтІ.

ЙынбжъаГвчва рыуа датша заджв дГІайын – «ХІваджьа,

йузымшрахат! Уальей тыдз гІальамат шуыргыл, ауаса апахь амараташваргала йнауырхазарквын рыцІа йагъьын», – йхІватІ.

ХІваджъа дастІ, атдзы питшыхын, апахьгы амарташваргала йнайырхан йыргылхтІ.

МачІкІ анцы датшагы нбжъагІвкІ дгІайын – «ЙуагІврыльхатІ, ХІваджъа, утдзы, дара йбзипІ, ауаса ашІа акъабльала йнауырхазарквын рыцІа йагъьын», – йхІватІ.

ХІваджъа дастІ, йтдзы питшыхын, ашІагы акъабльала йнайырхан йыргылхтІ.

ЙыргылхтІ акІвын датша нбжъагІвкІ дгІайын – «Уа сынбжъагІв, швабыж тыдз бзи учпатІ, ауаса апахь алагъьла йнауырхазарквын рыцІа йагъьын», – йхІватІ.

ХІваджъа дгвыжвкІтІ, йтдзы питшыхтІ, чарх ацІайыргылын йыргылхтІ.

Ужвы аджв дгІайта – «Атдзы апахь аныла йнархазарквын рыцІа йагъьын», – анырхІвара ХІваджъа дгІахъитІта атдзы ауыла йацайырпитІ, – «Арыла йгІархазарквын рыцІа йагъьын анырхІвахра», – дгІахъитІта арыла йгІацайырпитІ. Тыдз-птшыхрагы тыдзчпахрагы дгъалахым.

Ауи акІвпІ ХІваджъа йтыдзчпаца ззырхІвауа.

«Ахырзаман йгІалсхтІ...»

Айфанд аджъамагІат ахшам намаз дырычпун. Анамаз-чпара йаналга айфанд аджъамагІат тшырзынайырхан – «Уа аджъамгІат, уахъа адуней птшуаштІ, уахъа дунейптшыгІа уахъыпІ, хырзамануахъпІ: швышвквагы швхъышвквагы ашвыркІыта баниъадамкІгы¹²² швгІаджвылымцІын, швтыдз-ква швыргІвначІвазла», – йхІватІ.

АджъамагІатгы йырхІварызйа, дасу йпны дцахын ауыс кву йтгІачва йрайхІвтІ, рышвквагы рхъышвквагы адыркІын йыгІвначІвахтІ.

Ауахъ аласкІаакІатІ, псы зхъу заджвгы агваны

122 БаниъадамкІгы – псы зхъу заджвгы.

дыггІаджвылщІхуам – зымгІваггы рышви рхышви аркІы адунейптшыгІа йазпшитІ.

ЗымгІваггы антаусынха айфанд адгъа кІвымжвггы гІайшвицІатІ, абашлыкъггы гІайхъайцІатІ, йтшггы дгІаквчІватІ, дгІамгІвайсын гвашкІ дгІадгылтІ. ДгІадгылын – «Са сакІвпІ, Санйат», – йхІван агвашв къамчыла днаквстІ. Агвашв тшгІанатІын дгваралтІ.

АдждамагІат швата йгІаджвылымцІхызтІхІва ХІваджба айфанд дйызкІылпшитІ. ХІваджба дузыжбуа?! Айфанд ахырзаман мцыта йшгІайхъвыцыз йдыритІта агвара дыцІачІван дйызкІылпшитІ.

Айфанд атдзы даннашыл ХІваджба дастІ, йтшы даквчІван дджвыквылхтІ.

ХІваджба йшанадзыкІъара дгІамдатІ.

Ауахъ гІашан – айфанд йтшы гъабахым. Адунейггы гпымтшытІ! Ужвы айфанд дцата адждамагІат намаз дырычпара атахъыпІ, адуней зпымтшызггы ани акІвпІ, ари акІвпІ – хІва зджъакІквата йахънайыргахра атахъыпІ. Ауаса дызлацара тшы гъауухуам. Йчпарызйа – щъагІвта дджвыквылтІ. Дшнайуазымцара ХІваджба йтшы даквчІвата дгІайпшІашватІ.

– А ХІваджба мыжда, ари атшы абагІауг? – йхІватІ айфанд.

– Йахъа ахырзаман йгІалсхтІ, – йхІватІ ХІваджба.

«АлахІ закІ йутырквын – жвабата йгІауитхитІ»

– ЗакІ утирыквын – жваба уызгІайхитІ, алахІ закІ йутырквын – жвабата йгІауитхитІ, апсапа гыщІахум – хІва айфанд шарда йхІвалауа ХІваджба йагІалун.

ХІваджба танакІ йыман. «Айфанд йутуа алахІ йутыз йапшпІ, айфанд алахІ дйыгІвычІвгІвыспІ. Стана айфанд йыстпІ, йшихІвауа апшта, жвабата йгІаситхуазтын щта?» – йхІван ХІваджба йтана айфанд йыйтатІ.

Айфанд дгвыргъьачІван атана найахвтІ: – «Анчва жвабата йгІауитхтІ», – йхІван.

Пхнын. Айфанд йжватанакІ йрылаз ХІваджьа йтана гІацІьжвын ахы йтышвтыз апшта ХІваджьа йахькІьала йгІатрысхтІ. Айфанд йтанаквагьи ауи ацІыхъва йгІатагылын ХІваджьа йпны йгІайтІ. ХІваджьа атанаква зымгІвагьи абора йтайкІын тынчдза дчІвахтІ.

Айфанд дгвыпскъьа-шыпскъьауа дгІадзатІ.

– ХІваджьа, упны йгІайыз станаква гІасытх, – йхІватІ айфанд.

– ЙамгІантанайа зунашва учпауа? Утанаква гъзымбатІ. Са алахІ закІ йыстын жваба гІаситхтІ! Уара ауат ууыста йрылайа? – йхІватІ ХІваджьа.

Апсы дырбкъума?

Зны ХІваджьа йтшадагьи найахвын мшгІагра абна дцатІ. Абна днадзатІ, цІла дукІ дхъалын акъвадама дыквчІватІ. ДыквчІван йпикъуа далагатІ. Ауи азаман агІан ауыла тшыгІвкІ дагІвсуан. АтшыгІв ХІваджьа йчпуз аниба асхъан – «Уа ХІваджьа, йучпауа ачІвыйа? УызквчІву акъвадама пукъитІ. УгІакІашвапІта уащыпІ», – йхІватІ.

– УсхъымгвыргІван, сгъкІашвушым, – йхІван ХІваджьа акъвадама датасхуа далагатІ.

ХІваджьа акъвадама шпикъуаз акъвадамагьи йаргьи «ахъхъа» – хІва йгІакІашватІ. ХІваджьа адгъыл дгІаквшван йгвы гІайнаркІытІ. ТІакІв тшангІайдырх – «Уальей ацІла сшгІакІашвушыз здырыз атшыгІв санпсуашгьи шидыруа-зара», – йхІван ХІваджьа атшыгІв дйыщталтІ. Дйыщталын дихъьдзатІ. Дихъьдзан – «АлахІ дудыруазтын санпсуаш атІакІв гІасахІв», – йхІван дищыхІалтІ.

– УыунагІва багІватІ, са йалыздыргІайа уара уанпсуаш? Сынчвадзущума? – йхІватІ атшыгІв.

– УальахІи, йшудыруа! ЙшпакІву йшуымдыруа? АцІла

сшгІакІашвушыз анудырзара, санпсыхуашгыи удыритІ, – йхІван ХІваджьа атшыгІв дгыицрыцІхуам.

АтшыгІв – «Йгысыздырам», – йхІвитІ, ХІваджьа – «ЙудыритІ», – йхІвитІ.

Ауасамцара атшыгІв йпсы даквыырпшитІ ХІваджьа!

АтшыгІв йанизымчхІах – «Ари зджьакІквата дскъвысщтпІ», – йхІван. – «Уанцахуа утшада хын йгІаунащтырквын упсуаштІ», – йхІватІ.

ХІваджьа йгвы тынчхатІ. Йтшада амшы бзита йаквицІан дгІаджвыквылхтІ. Агьаба йгІахьалуа йаналага атшада зны йгІаунащтІ.

«АхІы, спсы алцІуа йалагахьатІ», – йхІватІ ХІваджьа.

Агьаба аьарагІвшара йангІадза атшада йгІванхауата йгІаунащтІ.

«АхІы, спсы абжа алцІтІ», – йхІватІ ХІваджьа.

Агьаба ахьахь йангІахьашвал атшада йхынхауата йаунащтІ.

«АхІы, спсы алцІтІ», – йхІван ХІваджьа тшыыргъвгъван амгІва адзхьа дщтІалтІ.

ДщтІапІ ХІваджьа, дыгыпІатІауам. ДшпапІатІауаш – дпсытІ!

Цыхквата надзатІ. Тынчдза йхІвуаз ХІваджьа йтшада аквыджьмаквта гІажвлын йырфитІ. ХІваджьа йылакІ гІахьитІытІ, ауи аниба – «Щта, йшпаучпуш, йпсуа йырахв ашвагала йырфитІ. Сбзазарквын сгылрынта йакъвсцарын», – хІва йгвыла йхІвитІ. Ауи шихІвузымцара йтшада рфатІ.

Ащымта хьацІакІ ХІваджьа дьаштІаз амгІвала дымгІвайсуан. ДшымгІвайсуаз ХІваджьа дщтІата дибатІ. Дйыдзхьагылын – «Уа ХІваджьа, араьа уызщтІайа?» – йхІван йбжыи йыргатІ. ХІваджьа закІгыи гыхІвум (апсы кІара йхІвума!), дымпІатІауа, йылаквagyи хьгІвата дщтІапІ. АхьацІа ХІваджьа дйыркацатІ, дйыквцІыртІ – йымчпа гьаьам, ауаса ХІваджьа дыгыпІатІауам, бжыыкІгыи гыхьыщІуам. «Уальей, ари дшпсы», – йхІван гІврала акыт дгІайхын – «ХІваджьа дпсын ани амгІва адзхьа дщтІапІ», – йхІван аджьамагІат йрайхІвтІ.

Хъачва гвыпкІ тшазыркІытІ, асакІасагы¹²³ нарахвын ХІваджъа дгІаргхырныс йцатІ. ДгІаджвыквырган дгІаргхитІ. АхымгІвакІ ъалыщІуаз йгІадзатІ. ЙгІадзан йамакІуа йалагатІ: азаджв йхІвитІта – «Ари амгІвала рыцІа йаргваныпІ», – азаджв йхІвитІта – «Момо, арахъари амгІвала рыцІа йаргваныпІ».

ХІваджъа ауат рамакІра йкъычІтІ. ЙкъычІтІ, дгІахъчІвалын – «Са санабгаз абари амгІвала сныкъвун», – йхІватІ.

ХІваджъа йхІваз загІаз ахъачва гвыжвкІтІ, асакІаса кІадрышвтІ, ХІваджъа дгІаркІын хІвата ддырзазатІ. ДдырзазатІ, йаргы дгІаныржъын йгІайхтІ.

ХІваджъа мацІкІ тшангІайдырх – «ЛъаъильахІа ъильалахІ, дунейптшыгІа гІадзама схІвитІ: уахъчІва акІвымкІва апсы дырбкъауата йгысымбастІ», – йхІватІ йызныйыз йызджъамща-хуа.

Айфанд йычви ХІваджъа йычви

Зны айфанд йычви ХІваджъа йычви йапшІагылын йай-суа йалагатІ. ХІваджъа йычв айгІайын айфанд йычв абыхъв йкІыннацІатІ. Айфанд йычв псытІ.

ХІваджъа ауи аниба айфанд йпны дгІагІвын – «Уылпха саутІ, айфанд, уычв сычв йгІастІ, абыхъв йбгъанацІан йащытІ. Уычв хІаквым аквха!» – йхІватІ.

– ЙачІвхІаквымйа йухІвауа? ГІвщамакъыкІ айсын азакІы ацІкІыс азакІы айгІайтІ. Ащамакъы хІаквым аквырхауа йа-баубахъа? Ауи алахІ йъамырын, йыншатІ, – йхІван айфанд ХІваджъа закІылагън дыгъыйдыргылуам.

ХІваджъа айфанд йажва ацІыхъва днаймырдзауата – «Зны, айфанд, сгІващатІ: сычв гъакІвым йбгъашваз, уычв акІвапІ», – йхІватІ.

Айфанд ауи аниагІа дгІагвжважван – «ХІваджъа, зны уашІас. ЙухІваз бзи-бзи сгъазымхъвыцтІ. Уычв хІаквым аквшитІ, хІаквым аквхІхара атахъыпІ!» – хІва дгІацІрытІ.

123 СакІаса – апсы дызквырцІата анышвынтара дызларгауа анкъвгага.

– Сычв анбгъашваз уабаъаз? Ауи агІан ауи шпауымдыр? – йхІван ХІваджъа йымгІвала дджвыквылхтІ.

ХІваджъи акъади

Зны ХІваджъа дгъагвакІван¹²⁴ – рхІвитІ. Ауаса йгъагвакІвара йызгІанагуаз дукІ гъаъамызтІ. «Ауи ацкІысгъи чрынта салагапІ», – йхІван кыткІ дцатІ. Дъанайыз заджвгъи чрын дитахъыта гымагІатІ, йыртахъыз айфандын. ХІваджъа ауи анидыр айфандызшва тшичпатІ.

– Айфанды дшвтахъызтын снашвахв. Ныха схІвитІ сагъ дшшвмауаш! – йхІватІ ХІваджъа.

– ЙауаштІ, унахІахвитІ, – рхІватІ ауагІагъи.

– Хвыта йгІасышвтуашйа? – хІва дазцІгІатІ ХІваджъа.

– СквшыкІ уынхарыквын джъма гІважвижваба уыхІтуаштІ, – рхІватІ.

– ЙауаштІ, сразыпІ, – йхІватІ ХІваджъагъи. Далаган дынхитІ ХІваджъа айфандыта. СквшыкІ цатІ. ХІваджъа дызладыр-гвыгъаз аджъмаквaгъи гІайыртын дгІаджвыквылхтІ. Йкыт адзхъа дгІадзахъата акъады дгІайшІашватІ.

– Сальам альсейквым, агъагвакІва! – йхІватІ акъады.

– Уальаквым сальам, акъады! – йхІватІ ХІваджъагъи.

– Арат аджъмаква абагІауг?

– ЙгІасынхатІ.

– ЙшпагІауынха?

– Айфандыта сынхан йгІасынхатІ.

– ЙшпакІву айфандыта ушынха? Ауи уазрыхвитда? Уара угъайфандым, угъагвакІвапІ. Уыжвжвы сцата уымц расхІвуаштІ. Рыджъмаква дырцахыргІатІ.

ХІваджъа – «Ари ахъасыс йхІвауа йчпадзапІ», – йхІватІ дшван – «Йуымчпан ауи, акъады! Сыджъмаква сыквырххитІхІва уыхайырта йалайа? Ауи ацкІысгъи хІаныргІал: хвджъмакІ уыститІта сгъухІвахуам», – йхІватІ.

124 ГъагвакІва – мшыркъвагІвы, уарадхІвагІв, ауагІа рыла зырпшуа.

Акъяды мачКІгьи дхъвыщ тшичпан ХІваджъя йхІваз дадгылтІ.

– Аджмаквя зымГІва упны йырца. СанГІахъынхІвыхра сьджмаквя насахвхпІ, – йхІван акъяды йтшы дасын дджвыквылхтІ.

ХІваджъягьи аджмаквя гІайцын йхІамач йтайКІытІ. Щарда йнамиуата акъядгьи дГІадзахтІ.

– Сьджмаквя рыхъаз сГІайтІ. Йсырба йсырцаквуш, – йхІватІ.

– ЙамГІанджъмайа зунашва учпауа? Са йсыцуырхІама ауат? АчІвыйа ура джъма зуыстуаш? – йхІватІ ХІваджъя.

– ХІанГІалыни!

– ЗакІылагьи хІГъанымГІалтІ. Уара уыхъаз сара джъма кІара гъсымам!

– Ауи акІвма, ала йГІанарийыз! УыжвжвыбырдзакІ айфандыта уанхаз акыт сцата уымцквя расхІвуаштІ. УацІыхъван йухІвауа збахпІ!

Акъяды дасын ХІваджъя айфандыта дъанхуз акыт дцатІ. Дцан – «Уа джъмагІат, цІыпх швпны айфандыта йынхаз ймаГІну жвдырума? Ауи дгъайфандым! Ауи дгъагвакІвапІ! ШвижъатІ! Намаз шшвирычпазгьи гътамамым! АгъагвакІва намаз шырчпауа, духІа шГІарахвуа йдырума? Швыджмаквя ахъазГІваца йышвтагІ. Швнайта йГІашвцх», – йхІватІ.

– Уальей, дайфандызтынгьи дгъагвакІвазтынгьи шхІымдыруа. ЙхІирычпаз намаз тамамума йгътамамыммагьи гъхІыздырам. Ауаса зджъара йГІанымхауата дайфанд бзийын: намаз анхІчпуз хІамГІаква гъахъхІйымрыхуазтІ. ХІизыразпІ, алахІ дизыразхатІ. СынчІвагьи дшхІызГІайуаш йахІвх, – рхІватІ ауагІа йацшІакІта.

ХІваджъя алахІ йпны дшынхуз

ХІваджъя нхартакІгьи гъйымамызтІ, йсабиква млащиуан.

– Зджъара уцата тшыткІ гІаунымхума! Йауазтынгьи аса-

биква йдхІрыфуаш закІ алахІхвІапІ, – лхІван ХІваджъа йпхІвыс дджвылылцатІ.

ХІваджъа йпхІвыс лхъацІа дъадзаъамыз ачуан хІахъвссакавкІ талпсан йгІалыршуа далагатІ. Йубума, ауи асабиква алалжкитІ.

– Мыма, хІымлащиитІ, – анырхІвара – «МачІкІ йшвчхІа, абар сшвзымацІауитІ, йхІазырхарквын швсырчуштІ», – лхІвитІта йщаквылкитІ.

Ахъвлапын ХІваджъа закІгъи гІайымгуата дгІайхтІ.

– ЙгІауынхаз абаъу? – лхІватІ йпхІвыс.

– УахъчІва закІгъи гъгІаснымхатІ, ауаса алахІ йпны сынханыс сигвынгІвытІ, – йхІватІ ХІваджъа.

– Йшпабзийыз! Йшпабзийыз! – лхІван дгвыргъьатІ йпхІвысгъи.

ЙшгІашуз ХІваджъа амаджъгыт дцатІ, амухІараб¹²⁵ дтачІван намаз йчпитІ. Амш шабгаз намаз йчпатІ ХІваджъа. Йчпа-йуымчпан, ачІвыйа амаджъгыт мцыра апны йгІауауаш? Хъвлапны закІгъи йымамкІва йпны дгІайхтІ.

– ЙгІауынхаз абаъу? – лхІван йпхІвыс дгІайыжвылтІ.

– Уальей, сынхаша алахІ йшигвапха! УачІвгъи угІай – хІва дгІасыхІватІ. АгІвымшкІ рыхвгъи ацгІаситхуаштІ, – йхІватІ ХІваджъа.

Йхпахуз атшынгъи ХІваджъа амаджъгыт дцатІ, дчІван намаз йчпатІ. Ахъышв дкІылпшызтын – факърата дгІвычата артмакъ хІатлакІгъи йыхъвдата амаджъгытла заджв дгІайуата днайбатІ. ХІваджъа тшыкъайчІвахтІ.

Факърата йгІвычаз амаджъгыт дгІашылын, йартмакъгъи гІайыдзхъайцІан дчІватІ.

Ауи афакъра дыгъфакърамызтІ! Ауи дгІвычвгъан. Зджъара закІ гІайхІвынчІан дгІайхуан.

ЙгІашылыз йартмакъ гвабанышвшва¹²⁶ йаъата закІ гІатихтІ, йнайыркъвчІытІ-йгІайыркъвчІын ъиблис¹²⁷ йсифат амата

125 МухІараб – амаджъгыт ауацІа айфанд ауазква дъарыпхъауа.

126 Гвабанышв – нышвтІайы.

127 Ђиблис – дъявол.

кЪанджъыкІ йчпатІ. Йчпаз акЪанджъ дапшын – «Уара ала йГанарийыз ъиблис уакІвпІ ауаГІа ртара йтызцауа, йрымчпуш дызрычпауа, мцы дзырхІвауа, чвгъара дзырхауа. Ущра атахъыпІ уара!» – йхІватІ, дасын акЪанджъ алайырпІапІахтІ.

УадыргІвана анышв аталайрыгъажъхын алахІ йсифат амата кЪанджъыкІ ГІалиххтІ. АкЪанджъ дапшын – «ЙшырхІвауала, адуней ГІазшаз уара уакІвпІ. ЙГІаушазтын зымГІвагы йырзацапшта йызуымчпайа? АзджъакІ байата, азджъакІ рыцхІата йызГІаушайа? АзджъакІ лабгата, азджъакІ лашвта йзучпайа? АзджъакІ шІахъалашарата, азджъакІ быгъта адуней йызГІаквуцайа? АзджъакІ насыпла йырчвыта, азджъакІ насыпсызта йзучпайа? Адуней чвгъарата, къванчаГІата йыкву зымГІва ГІанзыршауа уара уакІвпІ. Ђиблис дГІазшазгы уара уакІвпІ! Щра уыквшвитІ ауи аъара зальмыГІара зпщылу!» – йхІватІ, акЪанджъ дасныс йнапІы анГІащтІих ХІваджъа дъацаГІаваз дГІацІкъбан – «Зны дуымшын, зны дуымшын, са спсарчІвгы йыквпІ, сынхаша тІакІв ГІаситхыркъвын дущыпІ!» – хІва дцІыруа далагатІ.

«Афакъра» дшватІ, йартмакъгы кІайрышвтІ, амаджъгыт дГІаджвылкъбан йхъа ахъанархазла дамцІтІ.

ХІваджъа артмакъ дГІадзхъагылтІ, йГІахъитГІызтын – азна хъапщ тапІ!

Артмакъ ГІайахвын ХІваджъа йпны дГІайхтІ. Ахъапщ айшва йГІаквипсатІ, йпхІвыс тшылзынайырхан – «Йббума алахІ сынхаца йгвапхан хъапщта йГІаситдзаз!» – йхІватІ.

ХІваджъа йахча

Зны – йшцах уара йГІадырх – ХІваджъа хъапщ ахча щардакІ ГІайхъаІан – рхІвитІ. Ахчава артмакъ йтайпсатІ, йанГІащтІих йымахІатлахан – «Уальей, ари сахчаква тІакІв йырпшшара шатахъу, дара йхІатлапІ – йбГІадзата ГІацІуаштІ», – йхІватІ, артмакъ найахвтІ, акыт йалигатІ, атоба йыквгылаз ацІла йкІнихІан йаргы атоба ащапІы апны дщтІалтІ.

Атоба мГва агІвсуан. АмГІвала ауаГла ныкъвун. ХІваджъа заджв даГІвсуа дѣбапхъадзагы – «Ей, алахІ бзи йбарыз, ари атоба ухълалта сахчаква пшшахъазтын упшыстІ», – йхІвитІта дизыщІритІ.

ЙагІвсуагы атоба дхълалтІ, йджыпква рызна ахча тайпситІ, – «ЙгымпшшадзастІ», – йхІвитІта дджвыквылхитІ.

Ауасамцара ХІваджъа йартмакъ ахча мачІдзакІ ахІа гыГатамхахтІ.

ЙцІыхъвахуата тшыГІвкІ даГІвсуан. ХІваджъа атшыГІвгы зымГІва дшрыхІвуз апшта дйыхІватІ. АтшыГІв атоба дхълалтІ, ХІваджъа йартмакъ гІакІнихтІ, йГІатахаз ахчатІакІвгы гІатиххтІ, йджыпква йыртайтсатІ, артмакъгы тшкъбыла йырчвыхтІ, йкІнихІахын дджвыквылхтІ.

ХІваджъа атшыГІв йхІвуш дазпшуа дщІапІ. ДйызпшытІ-дйызпшын – атшыГІв дгъабахым. ХІваджъа – «Уальей, ари атшыГІв дшГІамихуашзара, ауи ацкІысгы са схълалтІта сахчаква йырчпаз сапшыпІ», – йхІван атоба дхълалтІ. Артмакъ гІакІнихызтын – йласыпІ. «Уальей, гІальаматта йшпшша», – йхІван дГІагвыргъатІ. Артмакъ дтапшызтын – азна тшкъыГІва тапІ!

– Уа анчвата сГІазшаз, укъару ачІвдуя! Атшы ацІла йхълалта артмакъ йшпатанацІа? – йхІван ХІваджъа йджбайщадзатІ.

«Уымза ауыркІыта уызГІапшыхуайа?..»

ЙшырхІвауала, зны квашуакІ гІаджвыквылын ХІваджъа йыкІадыгв хІальакъта йачпатІ: йгвараква кІанажьтІ, йуатра тнагатІ, йтдзы йГІакІылстІ, йхІламач тнахІватІ...

Аквашуа шГІалалагаз апшта ласдза йашІасхтІ. ХІваджъа йтдзы дГІаджвылцІтІ, ажвГІвандла дхъапшылызтын – амара кІаркІаруа йГІакІкитІ, адуней лашарапІ.

– УыунаГІва ъагылу рымдырхтІ, узалахІу! Йамынальажъа учпатІ, зымГІва хІалаурыхъвашатІ, ужвы уымза ауыркІыта йучпаз уызГІапшыхуайа?! – йхІван дцІрытІ.

Аква ушамырбгІуш

Зны ХІваджъа абазар дцатІ, чуандукІ гІайхвГІан, йымата дшГІайхуаз квашуа чвгъакІ гІалагатІ – рхІвитІ. ХІваджъа зын-ла тшйыртІлатІ, йчГІвычаква щтГІайцІатІ, ачуан рыквахыры-швтхын йаргъи ачуан даквчІвахтІ.

Аквашуа ахъыстІ. ХІваджъа йчГІвычаква ачуан йГІацІиххтІ, йшвицІахын йымГІва дыквылхтІ. ДшымГІвайсуазымцара уапІабзикІгъи йышвата, башлыкъ шЫцКІгъи йыхъвдата тшыГІвкІ дГІайынийатІ. АтшыГІв дшабгу дбГІадзашвыкъпІ. ХІваджъа йышву зымГІва бахпІ. АтшыГІв ауи аниба йджъай-щачван – «Уа ХІваджъа, ари ачІвсайыря? Сара ауапІагъи шсышваз, абашлыкъгъи шсхъаз аква сылчІватІ. Уара, уапІагъи хъагъи зышвам, супшитІта – убахпІ. Ауи шпаузахъвдаквыцІ?» – йхІван ХІваджъа дГІайцІгІатІ.

– Ари апш чуан уымазарквын уаргъи аква зынгъи угъа-мырбгІарызтІ, – йхІватІ ХІваджъа дукІгъи айымрыхъдзакІва.

АтшыГІв ауаса йанийаГІа дхъвыцІ-дхъвыцын – «УГІай, ХІваджъа, учуани стши амХІырпсах. Стшы уыститІта, учуан гІасыт», – йхІватІ.

– Момо, момо, счуан зласпсахуаш адуней закІгъи гъыквым! – йхІван ХІваджъа закІытагъи йгъиуам.

– АхчатІакІвгъи уызнаквсцІапІ!

– Момо, йгъсызуытуашым!

– СуапІагъи сбашлыкъгъи наквсцІитІ!

– Момо, йгъсызуытуашым!

– Скъамчгъи схъылпагъи наквсцІитІ!

– СубхІаналахІ, угъскъвыцІдзахуами! Ма, щта, йнахв уанГІацымхаузара! – йхІватІ ХІваджъа, йчуан ахъацІа йыйттІ, йаргъи атшы даквчІван дджвыквылхтІ.

ЙарауасахІат аквашуа атаГІалагахтІ. ЙтшыГІвыз ачуан дап-шуа, йазихара йымдыруа дшгылазымцара аква йылчІватІ... «Ари гъма йсчпаз, ачуан йазысхушла сыгъйымцІгІатІ», – йхІван ХІваджъа дйыщталтІ. Дихъыдзан – «ХІваджъа, аква

самырбгIара ахъаз ачуан йазысхуш ачIвыйа?» – йхIван дицIгIатI.

– УчгIвычаква ушвых, йщгIацIата, ачуан рыквахърышвтх! – йхIватI, йтшы дасын – дубазтын дгIаух.

ЙтшыгIвызгьи йшIа ахърыхIа, адзы гIайкIачIвауа дгылапI.

«АнцIра штшсмырпсра...»

Зны XIваджъа – «АгIвычIвгIвыс йыхв данпсра акIвапI йа-
нырдыруа» – хIва зджъакIы йырхIвауа йагIатI.

«Уальей, саргьи тшсырпсыпIта ауагIа йсзырхIвауа шапш-
ра», – йхIван тшйырпсын дщIалтI.

– XIваджъа рыцхIа дпсытI, – рхIван аджъамагIат гIайззатI.

Азаджв йхIвитIта – «XIваджъа рыцхIа йагIамкIва дпсытI,
ужвыгьи йзаманыгIван, йнищIыз аъара нищIыхыргьи
йгъшардачвамьзтI», – йхIвитI.

Азаджвгьи йхIвитIта – «Абзи шарда нищIума, алахI-алахI,
пасачвата дпсытI, уальей, йацкIыс хъацIа бзи дшхIыламыз», –
йхIвитI.

Азаджвгьи йхIвитIта – «XIваджъа рыцхIа йацкIыс гвыб-
зыгъа, йацкIыс хIальаль, йацкIыс джъумарт¹²⁸ адуней дшыкв-
мыз», – йхIвитI.

XIваджъа дщIапIта йырхIвакIвауа даздыргIвитI.
ДаздыргIвытI-даздыргIвын дгIахъчIвалтI. ДгIахъчIвалын –
дгIагылтI. АуагIа ауи джъаршан йъагылаз йгыланхатI.

– Уальей, ауи аъара швгвы сыщIалуата, ауи аъара сбзи-
та анцIра штшсмырпсра, анцIра сшшвылымщIра, – йхIватI
XIваджъа.

Адзы уаса шпатырцауа?

XIваджъа йарыкIьийымгада, лакъырды йымчпада!

Абар зны XIваджъа йарыкIьигақваз агIмыстакIа, ахIпа-

128 Джъумарт – хIальаль

чваквкІ тшадыркІылын дырщныс мурад рчпатІ. ХІваджъа йгІайызкІылпштІ, ламбартакІ апны дгІаркІытІ, машаквкІ дтадырчІватІ, амашакв ахъагъи шІархІвахтІ, дырган ацхІа дыцІакІныхІатІ. «ЙгІахъвларыквын хІгІайхпІта адзы дтахІрышвпІ», – рхІван йцахтІ.

ХІваджъа ацхІа дыцІакІныхІапІ! СахІаткІ дкІныхІазма, гІвсахІаткІ дкІныхІазма – йыздыруада? Ауаса ХІваджъа йгвы кІаразын йыздуазма? Амашакв дтачІвата дкІныхІапІ, ауаса йгвы гъыздуам.

Ауаса дшкІныхІазымцара уаса шапІбыжъквкІ йагІатІ. ДдыргІвызтын – ацхІа уаса гвартакІ гІаквырцан йгІарцитІ. Ауасахча дангІаргванха ХІваджъа, – «ТыррейтІ, тыррейтІ!» – хІва дцІыруа далагатІ.

Ауасахча ХІваджъа дгъибум, йуаса гІазрыхІауа дгъидырамта – «Ей, дзачІвыйа суасаква гІазрыхІауа?» – хІва дгъытІ.

ТІакІв дгІаскІъата дпшызтын – амашакв дтата ацхІа заджв дыцІакІныхІапІта дашІамсуа – «ТыррейтІ!» – хІва дцІритІ.

Ауасахча ацхІа йыцІакІныхІу дихъадзгылын – «ЙумагІныйа, араъа уызкІныхІу ачІвыйа?» – хІва дицІгІатІ.

– Зны угІашІас, зны. Усымзарархан. Са адзы уаса гІатсцитІ, – йхІватІ амашакв йтачІву.

– ЙшпакІву йшгІатуцауа?

– Улашвума, йгъуымбума? «ТыррейтІ» – шсхІвауа ауасаква адзы йгІатыцІитІта хІвыча-хІвыча абани абна йылалитІ.

– АлахІ уипшуазтын саргъи гвартакІ гІатсырца!

– Момо, момо, йгъауашым! УагІвс, сапуымкъъан!

– ГвартазаджвыкІ!

– ЙауитІ, щта. Снахъагыл!

Ауи ауасахча дбайадзан, ауагІа рща йыжвуан. Абайа дыгъпскІахымма?

ДхІакъапскъауа ХІваджъа дгІахъайгылтІ, амашакв ахъа йыртІлан дгІатищтхтІ.

Ауасахча амашакв дтачІватІ, ХІваджъа ауи ахъа багъбата йшІайхІвахын ацхІа дыцІакІнихІатІ.

ХІваджъа ауасаква дГарыхІвтагылын дГаджвыквылхтІ.

Ауасаква «тыррейтІ» – хІва амашакв дштачІваз ХІваджъа дызщквушыз гІайхтІ. ЙГІайхын – адзы дтадрышвтІ.

ГВымшкІ-хымшкІ анцы ауат агвып ХІваджъа уаса гвартакІ дрыпта дырбатІ.

– А зунагІва рылачвыз ХІваджъа! Адзы утахІрышвыни! Ушпамхъвара? УшпагІатыщІх? – рхІватІ агвып.

– А швунагІва мшхатІ! Ауи гъакІвмызма адзы санташвыршв-уаз «тыррейтІ» – хІва сызцыруаз. Арат ауасаква зымгІва адзы йгІатсатІ.

– УгІай, ХІваджъа, хІаргыи хІтарышв!

– АлахІ-алахІ, йзамуайа! Швцата закІы-закІ машакв гІажвгІ!

Анатгыи йыгІвын закІы-закІ машакв гІаргын йгІадзахтІ. ХІваджъа ауат амашаквква йыртаыырчІватІ, ахъаквагыи ба-гъата йшІайхІвахын, акыт дыгІвын – «ХІуасаква згычуаз гІаскІын ацхІа йыквпІ», – йхІватІ.

АуагІа гІатибаган «агыччва» йрызгІайтІ.

ЙГІайызтын – зджъакІы амашаквква йыртачІвапІта «тыррейтІ» – хІва йцІритІ. АуагІа ауат йрыситІта йырщитІ, дара «тыррейтІ» – хІва йцІритІ.

– ЙшхІшуагыи йырхІвауа рхІвитІ. Арат аггыч йгычхпІ! – рхІватІ ауагІа, йгвыжкІын «тыррейтІ» – хІва йцІырквуз адзы йтадрышвтІ...

ХІваджъа уахъчІва йъагІадзазгыи къванчагІара зхауа йгырызйыргІвум. Анымхахъаква, амцхІвагІвква, акъыль айшысква арыкІыгитІ, дрылахъыччитІ.

Швсакъха – швпынгыи дГадзаныс закІгыи гъазхІвам!

АХЪАКВА

Апхъажва	5
ТузымбиргІа рща шырхахыз	8
КІатІащи йащи	19
Къара	26
Акваса	31
АхІ зальым	35
АрыцхІа йажваквa	38
Абайи алыги	40
АпхІвыспа йыба	48
АпхІи апхІапси	54
МхІамат	57
Апельуан къарабгъа	62
Аба йуасйат	68
Гъашажв	70
Мышвпа-Батыр	83
Айныжвпа	92
АшварацыгІв йпа	100
АчкІвын, адзтарбагІвы, ащапІласы, апчарыхІ	105
ХІасана хвыц, ХІасана ду, Лачарх	109
Алыгажв йлаба	112
Лагъ МхІамати Гвадахъ МхІамати	115
АпхІвысква рылпха	117
Атажви алыгажви рпа	126
КІауа	136
Къарабакъ	141
Аминат хъапщ	147
Айщчваквa	152
АгІвычкІвынчва ргІахІвахра	157
ХІасани ХІабальи	163
Алыгажви атажви рымкъвыба	164
Зурым	169
	311

АхъацІабзира	171
АхъацІари ахъамабзир	175
АпхІвыспи айныжв тажви	178
Маріан ащтанчІв акъви йшгІатылцаз	180
АпхІвыс ахъацІа дшылгаз	182
Токъани алашви	183
Алыгажв йпа тагвжва дшйызгІайауыз	186
Алыгажв йтаци апелъуани	191
УачвачкІвын	192
ХъабыжъчкІвыни анажгІвыршІыдзи	193
ХъабыжъчкІвыни ашитани	196
БъжъажвакІ	198
АхыгІвайщчва рыхтшадакІ	199
АтІы йахІваз	201
РыцІа йатахъуда?	202
Амлыквн акъылы	205
«Къазу-къазу йгІашвпса!»	206
«Йрымбжъас ачвчІвыс сасра йалацума?»	207
Айфанди алагагІви	207
Ахрат хъацІа	208
Азаджв йацкІыс азаджв длагапІ	212
Атажв лцІыкквва	214
КІапІатІуш	219
Ухъа йтамызтын ущапквва йрызарарпІ	220
Ала СалтІан	221
АшварацыгІви ащтанчІвкви	223
Атшы, ачв, атшада	225
Атшада, ацгвы, алаквв	229
Алыгажви абаги	230
Чалтыкъи абаги	232
Амахтши абаги	234
Абаги акъырльуи	235
Абаги алаквн	235
Атши аквуджъми	236

«УцІыхъва зуыркашвауа ачІвыйа?»	239
Апылы арби	240
Ацгви амшви	241
Амшвчыр аща ахатІ	244
Ацгви ахІвынапи	247
Акъвбыри аджычІв цІли	248
АцІи ацІыдзи	248
Алыгажви ахвымбырцІакІы	252
АжвцІкви апхІвыскви	252

ХІваджъа йтурыхва

ХІваджъа пхІвыс дшгІайгыз	254
ХІваджъи ашитани	260
«Сузыжъузтын...»	261
«УачІвы адуней птшаштІ...»	262
ХІваджъа уарад йхІвитІ	263
«ЙгІайгуа уара йнахвх...»	264
Аурычра анбагІаталуа?	265
АйачІваква зъара йнадзауайа?	265
Адгъыл аквта абакІву?	266
«Йзымдыруа йрашвхІвх...»	266
ХІваджъа йцІыдзхъвш	267
АлахІ йышв	268
ХІваджъа йтшада шитиуаз	268
«Сара скІы!..»	269
«Саба йчпаз счпуштІ...»	270
ХІваджъа йпхызква	271
Ажы абаца?	271
«АцІыкв питшаштІ...»	272
«ХІхъыза ахъаз йайсуан...»	272
АйачІваква абагІайуа?	272
«Аркъан гвадз аларбкъума?...»	273
ХІваджъа йхъылпа	273
«ЙснапІыщІу удыруазтын...»	273

«Апша сГатанарышвтІ...»	274
«АуагІа ршІа гьузыкІуашым...»	274
«Йансзаманызгы сыгьчІвагІвамызтІ...»	275
«Ахьамы псума?...»	275
Акъви йташваз амыз	276
ХІваджьа йквтІужь	276
ХІваджьа йпхІвыс	277
ХІваджьа йуарджьакъ	277
ХІваджьа йкъару	277
ХІваджьа йчуан	278
ХІваджьа йаркъан	278
«Мшыркъварагы гьудырхуами!...»	279
АлахІ йамгІас	280
Акъаз зъара щапІы ацІайа?	280
«Сара рыцІа сымчхъапІ...»	280
«Хвы зму закІ гІайауашызтын щта?...»	281
«ХІгьатымпахума?...»	281
«ХІшІахъа ахьпанахІырхара атахъыйа?...»	282
«Ари акыт ачІвыта йджьащахъвай!...»	282
ХІваджьа йджьауап	283
АлахІ йахча	283
«Агвагвыщ ачІван акІвпІ...»	285
«Уабдаз нахвхта самгІа гІасытх!»	285
«ЙбымхІвузма!...»	286
Амахтшаква псгІазарквын...	286
«ЙсзыргІвах...»	287
«ТуманкІ гІасутыргьы сразхапІ...»	287
«Йугвапхаз уыстын...»	287
«Саразаджв тшсбмырбан...»	288
«Анчва сахчаква сзыгІайщтихтІ...»	288
Ахча афгІвы	289
Тшага тара	289
Аурычра зъара мшы йнадзауайа?	290
«Йсчпахуазйа?...»	290

ХІваджъа йдухІа	291
«ШвгІасгвалашван...»	292
«Атшы ыацауа сцитІ...»	293
«НышвынтаражвкІ сыцІашвцІа...»	293
«Спа йаба дпсын акІвпІ...»	293
ХІваджъи йынбжъагІвчи ранкъвакъвра	294
«Арат аквпІиквала йшвызгІазгуашын...»	295
«Саргы сацыдзуашын...»	296
«Слагадзадзущума?...»	296
ХІваджъа йтдзы	296
«Ахырзаман йгІалсхтІ...»	297
«АлахІ закІ йутырквын – жвабата йгІауитхитІ»	298
Апсы дырбкъума?	299
Айфанд йычви ХІваджъа йычви	301
ХІваджъи акъади	302
ХІваджъа алахІ йпны дшынхуз	303
ХІваджъа йахча	305
«Уымза ауыркІыта уызгІапшыхуайа?...»	306
Аква ушамырбгІуш	307
«АнцІра штшсмырпсра...»	308
Адзы уаса шпатырцауа?	308

Сказки Абазашты
На абазинском языке

Составление, вступительная статья, примечания П.К. Чекалова.

Редактор, корректор – Г.К. Чекалов.

Дизайн обложки – А.А. Биджев.

Иллюстрации – К.-М. Нурмагомедов, М. Хахандуков.

Формат 60x84/16.

Печать офсетная. Гарнитура Time New Roman.

Усл.-печ. л. Тираж 300 экз. Заказ

ООО «Бюро новостей», 355002, г. Ставрополь, ул. Лермонтова, 191 б.